ИВАН ВАЗОВ

СЪБРАНИ СЪЧИНЕНИЯ
В ДВАДЕСЕТ И ДВА ТОМА

Редакционна колегия
ПЕТЪР ДИНЕКОВ, ПАНТЕЛЕЙ ЗАРЕВ,
ГЕОРГИ ЦАНЕВ, МИЛЕНА ЦАНЕВА

БЪЛГАРСКИ ПИСАТЕЛ

ИВАН ВАЗОВ

СЪБРАНИ СЪЧИНЕНИЯ
том пети

ПОЕМИ
ЛЕГЕНДИ ПРИ ЦАРЕВЕЦ
СТИХОТВОРНИ ПРЕВОДИ

Под редакцията
на ПАНТЕЛЕЙ ЗАРЕВ

СОФИЯ • 1975

ИВАН ВАЗОВ

5

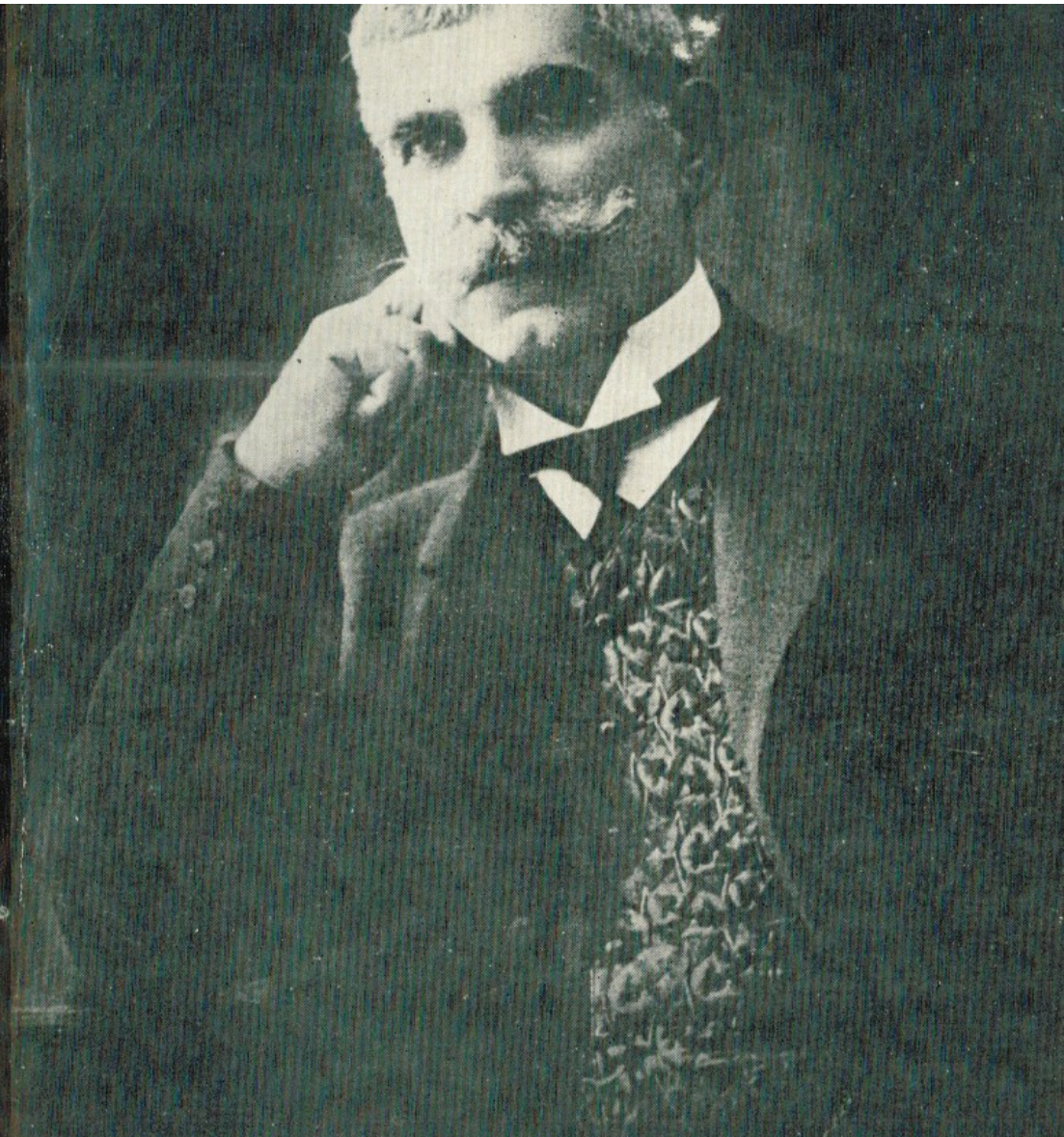

ИВАН ВАЗОВ

СЪБРАНИ СЪЧИНЕНИЯ

БЪЛГАРСКИ ПИСАТЕЛ

5

ИВАН ВАЗОВ

СЪБРАНИ СЪЧИНЕНИЯ

5

ИВАН ВАЗОВ

5

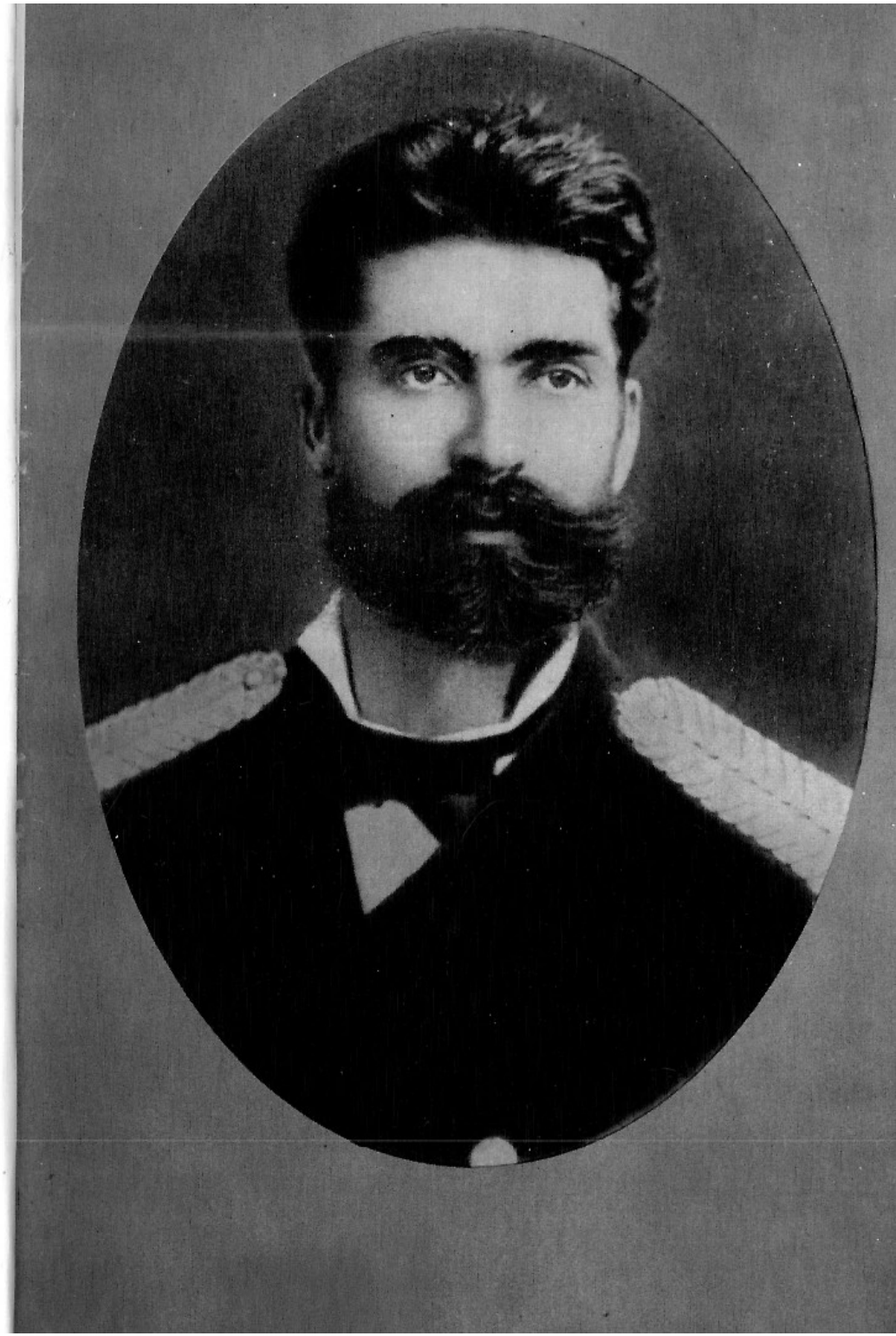

ПОЕМИ

ГРАМАДА[1]

ПОЕМА ИЗ ШОПСКИЯ ЖИВОТ

Залюбил е млади Камен
Цена хубавица
и за Цена сѐ милее
негова душица.

Но не че тя има наниз,
скъпи огърлици,
с свила ръбени сукмани,
три върви жълтици.

Не че Цена е прочута
и кметова щерка
и че бащино ѝ имане
няма брой, ни мерка;

---

[1] Предмет на тая поема е един оригинален народен обичай в Берковско, един вид нравствен линч, чрез който селяните наказваха в турско време ония свои съселяни, потисници или влиятелни изедници, на които бяха безсилни инак да си отмъстят.

Повод за тая поема ми е дал един процес, разгледан в Берковския окръжен съд през 1879 г.

но че тя е паметлива
и добра в сърцето
и защото има очи
сини кат небето;

и че злато той ще има,
кат работи честно —
дор е челяк млад и здрав,
всичкото е лесно —

но невеста който търси —
харно да се взира,
че веднъжка челяк либи
и веднъж избира.

И Цена е либе свое
Камена избрала.
Нему първен от глава си
цвете е подала.

На тлъки и по седенки
двамата се срящат,
по празници на хорото
един с друг се фащат.

И на извора студени,
с менци кат отива,
тя го види, че я чака
вода й да напива.

Утром, къде изгрев-слънце,
там ще го намери,
по вечеря той я чака —
от любов трепери.

По котлите й, като дрънкат.
че е тя, угажда,
по гласът я той разбира,
по стъпките сяща. . .

Любов — тая сладка мъка,
кой не е я пàщал?
Нейни радости и пламен
кой не е усящал?

Кое младо, кое живо
тъй не е любило?
Чие сърце в гърди жежки
силно не е било,

кога либето да дойде
часът приближавал
и всяк един шум душата
стряскал и смущавал:

и вятърът слаб, що вее,
и листът, що шъпне,
и гадинката, що мърда —
правяли да тръпне!. . .

В любов, песни и въздишки
дните им минуват,
заран-вечер не делят се,
ноще се сънуват.

И не вярват, че в живота
има и зла среща
и че злото ще отрови
ясна им надежда.

* * *

А богат е Ценин баща,
богат и имотен:
брави има две хиляди
и коне петстотин.

Нивята му, лозята му
мъчно се измират,
горите му не се знае
доде се простират.

Има злато много — йоще
има да сдобие —
царски данък — пот сюрмашки
наполвина крие.

Той, казуват, бил приятел
с люти Пашаджйка —
кога идвал му на гости —
черпял го с мастика.

И богат е Цеко много —
другар на хайдуци, —
има челяд многобройна:
деца, снахи, внуци.

Всякой тачи го, че той е
кмет и чорбаджия;
догодина, живот да е,
ще стане хаджия.

Всякой на крака му става,
кога заминува,

а псувните зад гърба си
Цеко ги не чува. . .

И не ще той за щерка му
Камен да се блазни,
хорски думи го ядосват
и слухове разни.

«Тоя пъси син проклети
дига яд в сърце ми:
нивга Цековата щерка
няма той давземе!

Срам ми иде, щом помисля. . .
Не може да бъде!»
Тъй си дума Цеко стари
и щерка си съди:

«Мари Цено, лудетино,
мари луда дъще,
я послушай що се бъбри
по хорските къщи!

Стига си ти по седенки
с Камена бесняла,
заран-вечер на извора
със него гълчала,

че той не е мъж за тебе
и мен не приляга —
че е Камен сюрмах-просяк,
гол като тояга.

Камен няма в мойта къща
зет да се натика,
дор татко ти на свят ходи
и Цеко́ се вика!»

* * *

Тъжи Цена синеока
и често въздъхва,
радостта ѝ във сърцето
взе веч да заглъхва.

Не я пущат на извора
за вода да иде,
както други път не смее
Камена да види;

не смей с него на хорото
редом да се фане,
нито с Камена на пътя
сама да остане;

че я страх от бащин поглед;
Цеко зле се кани:
и за него, и за нея
лошо ще да стане.

А пък Камен се учудва,
душа му се стяга:
що е Цена тъй сърдита,
що от него бяга.

На извора я запитва,
на хорото следва,
а тя нищо не отвръща,
бегом го погледва.

Тежко става на сърце му,
ще му се да плаче,
момите го пък задяват,
че тя го не рачи. . .

Кахърѝ се, като гледа,
майчица му стара:
— Не грижи се, синко мили,
туй ще се прекара.

Цена щерка е богатска,
прилика не е ти.
Здраве да е, има йоще
моми по-напети.

Залиби ти друга, синко,
дето да те либи,
ти невеста избери си
из наште колиби.

— Друга, мале, как да либя?
Сърце ми е тамо. . .
Ох, недей ме, остави ме,
мъчно ми е, мамо.

Ходи, лута се замислен,
нищо го не радва,
младостта му, силата му
губи се, пропадва.

Иска му се да изкаже
колко той страдае,
да се сърди, да се плаче,
но кому — не знае.

Пред другарите не смее,
бяга от момите. . .
Една вечер късно среща
Цена под върбите.

Той я фаща за ръката
и смутен попита:
— Що ме, Цено, ти забрави?
Що ми си сърдита?

Що ме вече не обичаш?
Имот ли че немам?
Зарад тебе, Цено мила,
целий свят превземам!

Или имаш друго либе?
Истина ли, Цено?
Та сърцето ти станало
толкова студено?

— Ох, Камене, фани вяра:
не ти съм сърдита,
нито друго либе имам —
на злато съм сита.

Ами татко ми не дава
с теб да се намеря
и се люто той заканя —
всякога треперя!

— Какво думаш, Цено? Тъй ли?
Не съм бил измамен!?
Да бягаме с тебе двама! —
извика млад Камен.

— Да бягаме! — рече Цена
с бузи запламтели,
па притисна го до гърди
млади, затуптели.

— Да бягаме! — шушне Камен, —
зад гори, далеко. . .
Аз съм юнак, ще те нося,
ти си пиле леко!

Сгласиха се, заклеха се
и двамата млади:
утре вечер от туй място —
напрек, през ливади. . .

Де ще идат? Що ще правят
по людска чужбина,
непознати и бездомни,
без свой, без роднина?

Те не мислят, те треперат;
те не питат: дека?
Стига само да са двама
и далеч от Цека.

Върнаха се за вечеря
смутени, честити,
Цена не смей да погледне
татка си в очите.

Страх я умисъл в сърце му
тя да не възбуди,
в устата си троха хлебец
не можа да гуди!

След вечеря три метана
тя стори и ляга. . .
Цяла нощ сънува, мисли,
че с Камена бяга.

Утринта премени скъпи
тя скритом прибира,
вечер хладен мудно иде,
сърце ѝ примира.

Тя изглежда за път сетен
тез гори, долини,
дето е минала толкоз
хубави години;

де оставя свойта рода
и дружки си драги,
извори, хора̀, седенки
и спомени благи.

И ѝ се чини, че ги гледа
първи път тогава. . .
С бащини си дом, огнище
тихом се прощава.

Кога Камен туй обади
на своята майка,
тя набърчи чело старо
и горко завайка:

— Какво казваш ти — да бягаш?
А бре, синко, мама!
Ти не знайш ли Цеко кой е?
Че връщане няма?

Ти оставяш мене стара,
кой ли ще да рачи
да ме гледа? Кога умра,
кой ще ме оплачи?

А пък Камен люто мисли,
нищо не отвръща
и сълзи си да не рукнат
той едвам преглъща.

Майчини го думи мъчат —
те са прави думи —
и му падат на сърцето
тежки кат куршуми.

Мило му е, страшно му е,
съвестта го бори,
кат оногоз, дето иска
убийство да стори.

Но спомни си той за Цена!
Тя сега го чака
под върбите и се чуди
защо той протака!

Тя ще мисли, че той с нея
безбожно играл е
ил че майка си за нея
не смей да прежали.

Срам го фана. Той не знаял,
че бил с душа слаба!
Бащин нож втикна на пояс
и пушката граба!

— По тоз час да се намерим
с Цена сме думали!
Дай ръката да целувам,
па прощавай, мале!

И остави майка мила
и тръгна във мрака
и пристигна при върбите,
дето тя го чака.

— Да вървиме! — си казаха
двете души верни
и тръгнаха мълчаливо
към горите черни.

* * *

По туй време у Цекови
веселие става:
Халит ага с Пашаджика
Цеко угощава.

Халит ага — арнаутин,
Цеков стар приятел,
много пакости от него
е светът изпатил.

Доде бил е кърсердарин,
селата пищяли,
кокошките и маслото
за него държали.

Свитата му цяло село
не можло да смести,
в три години трийсет и две
моми обезчести!

Пашаджик — бич на селата
може да се каже:
десет годин бил разбойник,
и сега е даже.

Вай, на колко християни
изгори душата!
Всичко, що сбере, плячкоса,
дели го с пашата.

Пушката му е мерила
връзани селяци,
сабята му е резала
деца пеленаци.

До сто сламника запалил
и два манастиря,
отде минал — прах и пепел
той оставял диря.

Тая вечер са на гости
тука и двоица,
че е Цеко кмет и има
щерка хубавица.

Цековата къща тям е
като бащиния.
Цена беше ги черпала
със върла ракия.

Веч трапезата раздигат,
гости чакат Цена
да се яви с бял презръчник
и с вода студена,

да им стои «диван-чепраз»,
да им шъта тука,
а на Цека синовете
пълнат два чибука.

Но не иде! Де е? Тщетно
искат да налучат,
към вратата често гледат
и мустаци сучат.

Втурнаха се ратаите
вътре като хала
и викнаха уплашени:
— Цена е бегала!

— Вай! — изрева дърти Цеко
и глухо изпъшка,
със кого е тя бегала,
сети изведнъжка.

Запалиха фенерите,
къщните се сбраха:
от конете най-бързия
за Цека избраха.

Грозно дърпа той мустаци,
ядно бъбри нещо,
па към турци се обърна
и викна зловещо:

— Халит ага! Утре Цена
роб ти я дарявам!
Пашаджико! Утре Камен
курбан ти го давам!

И поведе синове си,
ратаи и шопи. . .
Той взе пушката на рамо,
а те — дълги сопи.

И разбуди се селото,
залаяха псета
в улиците, де премина
потерята с кмета.

* * *

Заранта навръх Балкана,
под буките диви,
Камен с Цена сладко спяха
румени, щастливи.

Те се нежно прегърнали,
от любов опити.
Над главите им запели
славей гласовити.

И високо, до небето,
в таз гора далека,
те забравят труд, неволи
и гнева на Цека.

Шумоли гората чудно
и врабците мали
с гласеца си будят двете
либета заспали.

Цена бърже се озърна
весела и пресна,
видя гора, небе, хубост...
планина чудесна.

— Камене! Къде ще идем! —
тя му тихо рече.
— Не знам, пиле, но да вървим
нейде надалече,

през тез бърда и висове,
там, де слънце зайде,
дето никога баща ти
не ще да ни найде;

дето нашта любов няма
никого да сърди,
та там, Цено, да отдъхна
на твоите гърди.

— Я чуй, Камене, там глъчка!
Гаче конски топот!
— Потеря е! — викна Камен
и грабна възопът.

И фукнаха през гората
като сърни диви,
гъсталаци не ги спират,
ни урви ронливи.

Любовта ги окрилява
и страхът ги тласка...
И потерята отдиря
шуми, вика, кряска.

Ала Цена от бяг, умор
насила се влачи,
ту назади се обръща,
ту кат дете плаче...

Екна плачът на сърце му!
Но тук се не чака!
Тоз плач даде нова сила
на снага му яка:

с лява ръка той възопа
и пушката взе си,
с дясна — либето през кръста
грабна и понесе.

И пак бяга, и пак тича
с товара си скъпи,
лицето му, снагата му
пот горещ ги къпи.

А потерята наваля,
трепери букакът,
Цеко лети като бесен
и реве да чакат.

Камен спря, погледна Цена
и тихо сложи я.
Вдигна пушката и рече:
— Ще да го убия!

— Недей, либе! Татко ми е!
Пушката изпука.
— Бягай, бягай, отърви се!
Аз ще умра тука!

— Постой, вещице проклета!
Де го, де го оня? —
викна Цеко лют, запенен
и скокна от коня.

— Чакай сега да ти кажа,
дъще поразена!
Ази дойдох със сватбари
тука да те жена!

Той налетя въз щерка си,
руса й коса дърпа,
тънка й снага с бича удря,
на гърди й стъпа.

— Де го сега бунтовникът?
Гонете го, дръжте!
А ти хайде назад дома,
хайде, вярна дъще!

Там ви чака и двама ви
сватба и венчило:
тебе турско ратакинство,
мъжът ти бесило!

И кмет Цеко пак възседна,
бодна гневно коня
и пред себе разплакана
Цена с бич подгоня.

След ден той я в град изпрати
да слуша Халита[1]
и писмо, че Камен ходи
по гори комита.

И тъй Цеко зли прокуди
тез души, що любят,
да се скитат, да се мъчат,
доде се погубят.

Скоро село потрепера
от хабер злосмутен:
Цена станала туркиня,
а Камен хайдутин.

* * *

Зажалиха селяните,
и млади, и стари,
момите ги, всичките,
зла слана попари.

Окаяха горко Цена
и съдба й клета,
окаяха, па простиха
и проклеха кмета.

[1] В шопския говор «да слуша» значи да слугува.

И за Камена жалее
дружина му млада;
тъжи старата му майка,
тъжи и пропада.

Не понесе в старини си
тоз срам, тез теглйла,
да ѝ рекат людски хора:
«Хайдутин родила.»

И умря тя, и заглъхна
къщата ѝ вета;
намразиха още повеч
селяните кмета.

— В Цека бяс влезнал е — думат
старците изкусни, —
за греха му бог въз нази
огън ще да пусне.

Три месеца дъжд не капна,
стана страшна суша,
в черковата, по кръчмите
глух ропот се слуша.

Всуе дважди по полето
на литий изскачат
и залени пеперуди
в улиците скачат.

Слънце пали. Никой обла
по небе не бега,
сеитбите изгори ги
тая люта жега.

Води, реки пресъхнаха,
жито се не мели;
ето вече булгур само
ядат две недели!

Всички казват: глад ще стане,
скъпия голяма.
А от небе капка влажна
няма сѐ, та няма.

Мръщат се, поглеждат криво
селяните Цека
и поп Михо, кат се кръсти,
казва им полека:

— Не е край: таз поразия
Цеко я довлече:
тоя човек чедото си
на дявола вече.

Той с поганци яде, пие
и със тях братува,
всички теглим, нази мъчат —
той само добрува.

Покрай него всички ние
ще умреме гладни,
суша да не бе станала,
град щеше да падне!

Злоба дига, дето мине
Цеко и се мерне,
неща страшни си нашепват
баби суеверни.

Едни казват, че той блажал
с турците през пости,
други думат, че му ходят
дяволи на гости.

Змия да бе, те я биха
с камъни пребили,
вещица да беше, жива
би я изгорили.

Ала Цеку що да сторят?
Те са всички слаби. . .
Той е силен и със турци
бий, мъчи и граби.

Свикаха се селяните
в кръчмата на Желя —
това беше после отпуск,
във света неделя. . .

Беше там поп Михо стари
със своите ближни,
Тимо Стамболлият, още
Анто стогодишни,

старец в книгите изкусен
(по-учен от попът:
и днес всички за съвети
на врата му хлопат);

още — Ангел Двата гласа,
питроп и старея,

даскал Куздо, псалт черковен —
бил при Доротея[1];

там бе още Видул Влахът,
пристигнал отскоро,
Кузман Колин и до него —
Ганчо Зеленгоро.

Здрав юнак, висок, та жиляст,
със гърди космати.
Силата му, храбростта му
де не са познати?

С дясна ръка мигом сваля
четирима мъже,
пушката му далеч бие,
никога не лъже.

Казват, че той друг път ходял
с Минча воевода[2],
всички планини познавал,
живял на свобода;

и че лани по Петровден
тамо в кукуруза
(между нас да си остане) —
заклал Кьор-Юнуза!

Направиха съвет таен,
мислиха, кроиха,
ум и сговор не им липса —
и скоро решиха.

[1] Врачански владика по онова време.
[2] Прочут разбойник в Берковско.

На заранта, преди слънце,
попът се затече
под мишница с патрахиля
и с старото светче.

Де отива толкоз рано?
При болни ли Дима
да му чете зарад здраве?
Или смъртник има?

Или вода да светява
със ниски поклони?
Или бродници отнейде
с молитва да гони?

Не, той нийде не отби се,
нищо не продума:
на полето той излезна
и спря се при друма.

И застана срещу изток,
в земя кол побива,
метна на врат патрахиля,
светчето открива.

И зачете глухо попът,
брада му трепери. . .
Молитва ли, клетва ли бе —
той се начумери.

И отстъпи от колеца,
наведе се леко,
камък взе, фърли и рече:
— Проклет да е Цеко!

Оттогава край туй място
кой мине, замине,
сѐ същите думи казва,
сѐ същото чини.

Пътник ли, овчар ли някой
минува из друма,
като фърли камъка си,
«Проклет да е!» — дума.

И орачът, като кара
волове на нива,
наведе се, фърли, каже
и пак си отива.

И децата също правят,
тамо кат се щурят,
и жените въз камънте
камъни притурят.

Че клетвата стига оня,
«Проклет!» кой не каже.
Някой камъка си носи
отдалеко даже!

Подир три дни при колчето
купчинка стори се
и неделя йощ не стана,
она удвои се.

Подир месец бе висока
колкото камила,
още месец — купчинката
стана веч могила.

И грамадата от себе
мърда и порасва,
и пътникът отдалеко
веч я съпикасва.

Тя расте като по чудо,
сама, като жива!
Убоя се Цековата
душа нечестива.

И да спре не може Цеко
ни с псувни, ни с глуми
таз грамада да не расте
със страшните думи.

Деня тя е сѐ в ума му,
нощя я бълнува
и трясъка от камъните
в съня си той чува.

Понякога тайна сила
към тамо го тика.
Той я види, тръпне, гаче
тя на съд го вика.

Гаче всякой камък има
уста, уши, о̀чи
и му дума: «Про̀клет! Про̀клет!» —
и към него сочи.

И той бяга потен, тръпен. . .
На душа му гряшна
мир и радост веч не дава
грамадата страшна.

Той стопи се. Лицето му
бледнина покри го:
гаче болест зла, невярна
Цека изсуши го.

И престаха селяните
с него да се сбират,
нито взимат, нито дават —
всички го презират.

В черковата, дето стъпи —
отстъпват от него
и родът му същи даже
отблъсква, не ще го.

Гневът божи и той падна
на Цекова стряха:
бедите го, злините го
бързо сполетяха.

И смъртта в дома му първен
зафана да треби:
в малко дни едно по друго
три сина погребе!

Гори пожар изгори ги,
нивите му — слънце,
в житниците му не влезе
жито нито зрънце.

Стоката му, стадата му
болест ги изтръшка,
къщата му по полунощ
пламна изведнъжка!

И стана на пепел всичко:
имот, стока, злато,
богатство му разлетя се,
гаче бе крилато.

А грамадата расте пак
невидимо, тайно
и камъни върху нея
фъркат непрестайно;

че когато бог накаже,
светът не прощава,
че кой много търпи, тегли,
много отмъщава.

* * *

Мислѝ, мислѝ дълго Цеко,
търкà си челото,
па скокна, във град отиде,
набеди селото,

че то уж прибира скритом
всяка нощ комити,
че във него пушки имат
дори и момите.

— Бре — викна свиреп пашата, —
тук ги доведете,
и по-скоро бесилници
за тях издигнете!

Затърчаха към селото
люти заптиета,
да ловят и трепят, дето
им посочи кмета.

И дигна се олелия,
ревнаха децата.
Турци с щикове и с пушки
ходят по къщята.

Извързаха, подкараха
мъже, момци слаби. . .
Майки плачат и се молят,
кълнат стари баби.

На поп Миха удариха
по нозе сто бича
и го погнаха пред всички
кървав, бос да тича.

Зарадва се Цеко много,
че със тез джелати
за тъмница и бесило
толкоз душ изпрати.

Изплаши се цяло село!
Зло настана време!
Кой знай, може да дочакат
злини по-големи;

че недалеч, зад горите,
две царствà се бият:
зло е, турци ако паднат,
зло, ако надвият!

Страшни слухове достигат,
всичките треперят.
Дума се, че тамо трепат
де кого намерят;

че де стъпяла нога им,
светът пропищява:
черкови, села, градища —
всичко пепел става!

И че и за тяхно село
ред скоро ще доде:
люти Пашаджик въз него
двеста души води,

двеста души арнаути
и голи черкези. . .
Никой не смей по работа
навън да излезе.

Само Цеко весел бива
и страх не усеща:
Пашаджика с четата му
готви се да среща,

че го Пашаджик обича,
Цеко нему свой е.
«Нека всички да познаят
сега Цеко кой е!»

И се готви той селото
самси да запали.
Изведнъж се вест разнесе:
«Турците бегали!»

«Турците бегали!» — казват
майки на децата;
«Турците бегали!» — дума
синът на бащата.

«Турците бегали!» — всички
викат и разгласят;
из дом в дом, из хижа в кръчма
тая вест разнасят.

Чу се, че казаци идат,
не били далеко. . .
Усмихна се цяло село
и побледня Цеко.

Развълнува се селото,
клепало удари,
събраха се в двор черковни
и млади, и стари.

Допитват се как да срещнат
тия драги гости
и чудят се, и не знаят —
че са хора прости.

Сетиха се, повикаха
и дяда Антона,
че е стар човек и мъдър
като Соломона;

че знай книга и тълкува
календаря вечни;
много патил и ходил е
по земи далечни.

Кога той яви се, всички
на крака станаха
и пред белите му власи
с почит замълчаха.

— Чада! — рече мъдрий старец
с очи насълзени. —
Нека бога благодàрим
всички на колене.

Тая милост е велика,
господ ни я праща!
Честит бил и дядо Анто
руси пак да сряща.

Сто години що сънувах,
днес видях наяве:
дядо Иван от поганци
с калъч ни избави.

Туй времè благочестиво
чакаме отдавна:
русите са наши братя,
вяра православна.

Хайде сега да ги срещнем.
Хляб и сол вземете,
аз ще поднеса, а вие
шапките свалете.

Моми венци да прикачват
на техните пушки,
та па всички да викате:
«Здраствуйте, братушки!»

Тъй сме Дибича срещàли,
тъй хората чинат. . .
Пригответе йоще нещо
да хапнат, да пинат. . .

Видя Цеко срещачите,
че тръгнаха дружно,
и душа му потрепера
гузно, малодушно.

Не смя в тоз куп шумен себе
Цеко да приложи:
народната обща радост
да дели не може.

Чуди се и май се Цеко,
съвестта гризе го:
да стои ли, да бяга ли —
що ще стане с него?

Мислѝ, мислѝ и най-после
страхът го попари;
и към другий край уплашен
той на бѣг удари.

Той търчи, задъхан, бледен,
гологлав и рошав,
гаче бяга в страх пред някой
звяр невидим, лошав.

Призраци ужасни, черни
вред му се изпречват
и храстите оживяват,
пътя му препречват.

Но внезапно той се спира,
нов го страх нападa:
той видя, че бил достигнал
бялата грамада.

Крака му се подкосяват,
той назад се дръпа. . .
Но навред е страшно, грозно,
по жарава стъпа.

А пък миговете фъркат,
бедата пристига. . .
Ето че насред селото
облак прах се дига.

И сулици, коне, хора,
и шапки червени
и удари към гората,
нейде да се дене.

* * *

Из селото вест се пръсна,
че кмета бегал е
и че сметка на сюрмаси
да даде не щял е.

— Дръжте бре! Да фанем Цека!
Дръжте тоз поразник! —
много гласове екнаха
сред общия празник.

И потеря устрои се,
сѐ отбор юнаци,
и жар войнствен се събуди
в тихите селяци.

Едни махат сопи, други
пушки, други вили,
дядо Анто със кросното
четата засили.

И фукнаха, за да стигнат
из гората Цека.
Подир малко го сгащиха
на една пътека.

— Издаднику! Поганецо! —
дядо Анто вика —
обесете този Юда,
на тая борйка!

— Не! — извика Зеленгоро —
в яма да го фърлим!
— Не! — друг рече — кожата му
с плява да напълним!

— Не! С катран да го намажем! —
тъй отвърна пети —
тая вечер на хорото
той ще да ни свети!

И очи им пущат пламен
въз нещастни Цека,
всяка смърт за този изедник
види им се лека.

Изведнъжка тропот чу се.
Дружината млъкна. . .
Друга чета от бърдото
с шум пред тях изпъкна.

— Стойте! Жив го оставете!
Видиш ли ме, дядо? —
викна Камен и спусна се
с едно булче младо.

— Камен! Цена! — всички викат,
не вярват очи си! —
Камене, отдека идеш?
Цено, нали ти си?

И се стискат и целуват,
и от радост плачат,
и от Цена фереджето
по-скоро съблачат.

— Братя! Ей мойта невеста!
Пак се живи сбрахме!
Туй са моите момчета:
днес я отървахме.

Халит ага в пъкъл пратих;
но той не бе първи. . .
С мъст душата си наситих
и ножа си с кърви.

А тогова да оставим —
нека жив да бъде.
Нашта радост да го мъчи,
господ да го съди!

И тръгнаха двете чети
с песни, вик назади,
та сватбата да празнуват
на двамата млади.

* * *

Оттогава веч минуват
месеци, години,
много случки и преврати
видяха очи ни.

А грамадата расте сѐ
неусетно, тайно
и камъните върху нея
фърчат непрестайно.

Че сюрмашки сълзи клети
лесно не изсъхват,
злите спомени в душата
скоро не заглъхват. . .

1879, Берковица

МОЯТА СЪСЕДКА ГМИТРА

ХУМОРИСТИЧЕСКИ РАЗКАЗ

Жежка пладня. Слънце пали,
удря право над главите,
птички весели заспали;
злобно бръмнали мухите.

Не полъхва ветрец хладен;
клони неподвижни, неми;
паяк мръсен, кръвожаден
в мрежата лукаво дреме.

У съседский двор тъжовен
мъртва тишина царува,
котаракът, звяр греховен,
в мир на покрива сънува.

Долу пък — леха цветуща
двора с зеленчук покрива.
Буйно клоните си спуща
недозреялата слива.

Кукурузът горделиво
си пюскюлите навежда,
тиква бяла срамежливо
изпод шумата поглежда.

Бобът глупави възлазя
по усуканата вейка,
по земята мъдро лази
краставица чародейка.

Гордо лукът слабодухи
си опашките издава
и с маруля дългоухи
философски разсъждава.

Между тия твари честни,
между тоз народ безшумен
страстите са неизвестни,
няма вик, раздор безумен.

Либерали, нихилисти,
консерватори, чоко и[1] —
тия злакове и листи
никак туй не безпокои.

Почва, слънце, дъжд и суша —
всичко те споделят дружно
и прегърбената круша
стръка гледа благодушно.

Любя поглед аз да спирам
въз тоз мир, наредба хитра.
Ах, там често аз съзирам
моята съседка Гмитра.

[1] Епитети, каквито по онова време (1879 г.) си даваха двете враждуващи партии в България.

* * *

Знаете ли таз невеста,
що тъй ходи, кат заспала?
По каква съдба злочеста
тя е тъй задебеляла?

Знайте ли тез очи сиви,
що тъй често зажумяват?
Какви спомени бурливи
тъй замислена я прават?

Знаете ли как съдбата
я преследвала жестоко?
Нейно минало? Борбата
в нейното сърце широко?

И защо душа ѝ кротка
днес тревожат упорито
тънко мякане от котка
и дъхът на сирне бито?

Никой не знай, не е слушал
тайната ѝ тъжна, груба;
само гърбавата круша
крий я в своята коруба.

Десет годин целинички
тя била на Гмитра горка
с свойта сянка, шопот, птички
заслон, майка, разговорка.

Там под нейна блага сянка
тя утеха търси йоще,

там я фаща сладка дрямка,
там се кърпи, там се пощи. . .

Колко спомени чудесни
свързват Гмитра с тая круша!
Какви тайни интересни,
зарад който ще да слуша!

Десет годин ще да станат
(чини ти се, че е вчера),
откак Гмитра на балканът
я венчаха с майстор Гера.

Помни йоще и до днеска
нанизите, що дрънчеха,
и червената завеска[1],
що ѝ за сватбата заеха.

Помни как от коня сне я
свекърът ѝ със седлото
и мъжа си там до нея,
пиян, с китка на челото:

как упрегнати в жеглите
трижд огъня окръжиха,
а отзаде им свекрите
със остени ги мушиха.[2]

Стар обичай, който значи —
да се готвят за теглото,
че за двамата селачи
йощ на прага чака злото.

[1] Тъй наричат в Берковско късий червен фустан, що носят селянките там.

[2] Сватбарски обичаи, съществующи още у селяните там же.

О, ярем, символ безславен
на съпружеската гадост,
ненапразно си поставен
на вид в тая селска радост. . .

Да, другари, взорът ваши
в тоз мир таен не прониква,
с който селяните наши
йощ от първий ден се свикват.

Колко бедствия, трагедий
чезнат, дири не оставят,
и невесели комедий
в мрака глухо се заравят!

Пред тях вий бездушни трайте
(никой ги не е описал),
на речта «съпруг» не знайте
всичкий философски смисъл.

Без забава се спустиха
двата млади от балкана,
в града къща си купиха
и гражданка Гмитра стана.

Заживяха си двоица.
Той работи, а тя шъта;
господ даде им дечица,
та и котката във къта,

котката — добрата Маца,
и тя стана майка вече!
Весел домът! Котки, дяца;
едно вряка, друго мече.

Бързa Гмитра да отхрани
свойте ангели честити,
по месеци неопрани,
по година неумити.

Скоро легнаха и двете,
болест сгазй Гана с Марка:
едното го треска слѐте,
а другото — баба шарка.

Не рачй она да пита,
на вещ доктор не обажда:
треска болест не се счита,
баба шарка господ праща.

Закопа ги Гмитра двете,
закопа, та па забрави.
Що да стори? Това свет е,
тя и Геро да са здрави.

Господ пак ще дà детенца,
щом е господ дал жената. . .
Та и Мацинте котенца
ги разграби махалата.

Само Маца им остана.
Тя предмет на обич беше,
Гмитра казваше й Мецана,
Геро Мацка я зовеше.

Заран той на воденица
си отива целомудрен
и чак вечер по тъмница
Гмитра среща го напудрен.

А трапезата ги чака —
Маца мечи, вий отдолу.
И те, както вечер всяка,
сядат на пръстта, на голо:

(българите не са глупи —
всяк имота оценява:
сядането стола чупи,
а чергата похабява).

Бърже лапат и вечерят,
напред лукът, киселецът,
после празът ил пиперят,
ряпата е веч венецът. . .

Триж в година мръвка лапват —
тъй правеше баба Мара, —
по Коледа свинско хапват —
напук на поганска вяра.

После туй спокойно хъркат
двете либета до петли.
Дните им щастливо фъркат
сè безоблачни и светли.

* * *

Но злото се не забави —
тяхно щастие смути се:
злият демон, дух лукави,
в котката им въплоти се!

По полунощ (това беше
в събота срещу неделя),
кога Гмитра сладко спеше
в мир на козена постеля,

Маца — дружката й любезна
таз примерна, честна котка,
кат калугерица трезна,
добродетелна и кротка —

о, времена! о, нрави! —
Маца ловко с нокте вити
изпод Гмитрино възглавье
дръпна кърпата с възлите!

В един възел бе поллитра
бито сирене, а в другий —
пет жълтици, що на Гмитра
беше поверил съпруг й!

И с печалбата сюрмашка,
кат крадец във тъмнотата,
Маца с дигната опашка
се изгуби през къщята.

Мацо, Мацо, що направи?
Твоят венец, ах, увена!
Ти бе мирна, с честни нрави.
Да крадеш не бе родена!

Твойте качества успяха
на цял свят да са познати,
с името ти горди бяха
твойте сестри мустакати.

Твоят разум от зли страсти
никога не бе размътен,
виж как днес те опропасти
лакомството, тоз грях смрътен!

Както твойте господари,
ти държеше строги пости,
никой със бой не натвари
твойте деликатни кости.

Но как грехът ти възлюби?
Плодът грабна, не попита!
Ева ябълка погуби,
а теб — едно сирне бито!

У ви! За една наядка
колко пакост, срам, теглила!
Как под твойта кожа гладка
толкоз подлост се е крила?

Ти, о срам, и ти доказа
на пола си слабостите:
че жена на женско мяза —
никога се не насити;

че лудешката ѝ охота
не знай закон, ни нрави,
че веднъж поне в живота
тя измяна ще направи.

Да, подир това коварство,
що смущава днес селото,
котка значи веч: невярство,
губя вяра във доброто.

Не било християнска скромност
тихий ход и гладкий косъм,
мазний глас бил вероломност,
чортът ходял и миросан.

Заранта, когато Гмитра
не намери си възлите,
що ги беше с ръка хитра
тамо скрила от крадците,

тя помисли си, че рипа
от небето на земята,
че наяве гледа, пипа —
никак не вервà, горката!

И кога повика Мацка,
а пък Мацка не притече,
както друг път да я бацка
ил поне да ѝ измече,

нейна кръв замръзна в жили,
страшна мисъл окова я!
Тя позна, че наближил е
на вселената ни края;

и когато Геро прашни
доби нужда от пет лири
(то бе сряда, о, ден страшни!)
и от Гмитра ги подири,

тя сякà, че от балканът
тръба ехти в страшна злоба,
кани мъртвите да станат,
живите да влязат в гроба!

Ненапразно, като спеше,
сънувà, че среща мечка,
че над бездна тя висеше
и държеше се за клечка.

И когато. . . и когато. . .
Но да спра, тоз страх и грижа
аз да драща цяло лято —
пак не ща да ги опиша.

Та и няма кой да слуша. . .
Нека дойда къмто края:
и за гърбавата круша
Геро булка си върза я!

И като стопан отличен
лоша дума не ѝ каза,
и по начин по-практичен
чувствата си той изказа —

и доколкото се може
тез минути да ѝ са хладни,
той на вятъра изложи
двете ѝ полукълба задни.

И кобилицата нежна
с благородство кат допипа,
върху кожа ѝ белоснежна
до сто удара изсипа!

Вик се дигна до небето,
смути всичките съседи. . .
Мацо! Ти си крива, дето
Гмитра толкоз бой изеде!

И когато ѝ напечата,
страшни знакове извѐрга,
той прати я из вратата
с двама души и на черга.

И баща ѝ я посрещна,
изпъдена и пребита,
и кат умен, че е грешна,
той сети се, без да пита.

И закла си двата овни
и със техни топли кожи
Гмитрини меса греховни
обиви, добре наложи.

Четирийсет дни почина
Гмитра в бащина си къща,
страшно котките проклина
и при Гера се не връща.

Ала всичко край си има:
утихнаха бурни страсти,
яростта на Гера мина,
а ней — кожата зарасти.

И прежните чувства мили
се разбудиха в души им
(Купидонът лекокрили
взе да шъпне на уши им).

Геро пак фана за нея
да мечтай, да сеща мъка. . .
Една вечер той прие я
подир дългата разлъка.

И усмихна се пак дворът,
гаче Гмитра го изпълни!
Жена, чул съм да говорат,
ада в рай знай да превърне.

А е вярно, че в недрата
адски не ти домъчнява,
тъй като и там жената
първо място занимава.

Ангелите в рая владат
безтелесни и въздушни,
та светците къмто адът
не са дотам равнодушни

и във дъно му кат виждат
туй веселие голямо,
дор на грешните завиждат
(дано всички да сме тамо!).

Любовта внуши на Гмитра
чувства нежни, идеални.
Първий ден, невеста хитра,
пра навущата му кални.

Заживяха живот скромен,
във съпружество примерно,
и да махнат всеки спомен
лош от миналото черно,

те с трогателност приветна
сладък поглед си фърлиха
и под крушата заветна
клетва огнена сториха:

котка — змеище невярно,
нивга в къщи да не пущат;
бито сирене коварно
на трапеза да не гуждат.

И затекоха им дните
мирни, весели, спокойни,
и станаха пак честити,
за завиждане достойни.

Гера злобата остави
и безценната му дружка
в щастье, в дрямка, в сън забрави
тазгодишната градушка.

* * *

Но един ден ей дошла си
нашата виновна Маца!
Три месеца откак тя си
с кражбата честта замаца!

Дали мислеше играчка
своята погрешка стара?
Ил желаньето за плячка
изново я тук докара?

Или иде покаянье
тук да дири с плач и пости?
Ил из своето изгнанье
просто е дошла на гости?

Не, стремленье по-високо
тука стъпките ѝ води:
тя замислена дълбоко
по отеческий двор ходи,

дето всякой кът и нещо
говорят ѝ като живи,
будят ѝ в сърцето вещо
спомени благочестиви.

Тя обиди всяко място:
дупки, ъгъли и подът,
де гонила толкоз често
с страшни писъци народът

на обширна си държава:
де цъфтели дните ѝ ясни,
де я свързват оттогава
толкоз спомени прекрасни.

Тя например си представи
свойто девство, взор небесни,
целомъдрени си нрави
и поклонници си бесни.

Тя със трепет си припомни
нощните любовни срещи
и постъпки вероломни,
и целувките горещи. . .

И целувките горещи
при концерти вдъхновени. . .
Да, и много други вещи,
в младостта обикновени. . .

Че и нашта мъдра Маца
в оня възраст лек и светел
кат госпожите във Враца
бе с достъпна добродетел.

И покъртена от тие
спомени, мечти фъркати,
сърчицето ѝ взе да бие
силно под гърди космати.

И под стряхата домашна,
дето божий свят видяла,
расла мила и безгряшна
и на слънце се греяла,

тя легна, простря краката
във чувствителност голяма,
па опашка си в земята
триж удари и задряма.

Мацо глупава, безпечна,
кой ти прати тая дрямка?
Каква простота сърдечна!
Твой живот виси на сламка!

Ти добре дойде на гости —
що не идеш пак в изгнанье?
Там на твойта кожа, кости
нищо зло не ще да стане!

Ти веч нямаш родна стряха,
гроб под твоите крака е!
Всички връзки се скъсаха —
питай крушата, тя знае. . .

Зарад кражба теб те гонат!
Сълзи, молби не помагат,
против тебе е законът,
помощ има само в бягът.

Бягай, бягай, Мацо, ставай!
Другаде прави разходка,
спи, дреми, но тук не давай
сън лъжлив да те прикотка.

Твойто действие порочно
бе неконституционно,
теб осъдиха задочно
и безапелационно.

Ала Маца спи, нехае
юридически доводи:
та и да чуй, не се знае
тя разбра ли ще що-годе.

Тия мъдрости, ей богу,
нейний слаб ум не би сфàтил,
та отбира ли го много
и берковский председател?[1]

Да, тя спи без страх, без грижи
и почивката ѝ е сладка,
сън светлив понявга движи
нейната опашка гладка.

Може би она сънува,
прошка блага че приима

[1] Под тоя титул специално разбираха председателя на окръжния съд в Берковица, закрит към края на 1880 година.

и че Гмитра я милува
като гостенка любима;

може би в тоз миг фатален
тя лети сред чудни сянки,
в мир вълшебен, идеален,
пълен с мишки и луканки. . .

Но завчас стресна̀ се цела,
взе да мяка, взе да дращи:
тя сетѝ ръка дебела,
тя видя брашнени гащи.

Скор клупът ѝ увряха,
врътва стисна нейна гуша;
другият ѝ край вързаха
там за гърбавата круша.

Тогаз ужас неизказан
застла нейни очи мътни,
позна, че настана казън
за делата ѝ безпътни.

Видя прежни си стопани
зли, на фурии подобни!
Нито капка състраданье
нямаше в очи им злобни.

Да смили сърца им твърда
нàпусто фана да мече.
Как желала би да бъде
часа сто оттук далече!

Геро с прът неблаговиден
гледаше с ожесточенье.
Той не знайше, ум ехиден,
с каква мъка да почене:

кръста ли да ѝ прекърши,
кожата ли ѝ да снеме,
ил в тъмница да я върже —
дори лирите си вземе.

Ил в огън да фърли злата
Мацина душа поганска,
по примера на светата
инквизиция испанска.

Гмитра, вярна на свой Гера,
със метлата смъртоносна
като древната Мегера
беше яростна и грозна.

Арбуез и Торквемада
не са били по-ужасни,
кога пращали във ада
еретиците опасни.

И начнаха да я блъскат —
Геро с прът, тя с метлата.
Кости пукат, кърви пръска,
Маца мече, с бяс се мята.

Дупки страшни загрозиха
нейна дреха кадифяна,
чувствата ѝ се помрачиха. . .
Тя да мяка веч престана.

Тогаз Геро я обеси —
на позорна смърт предаде.
Грозно Маца се затресе,
кога сетний дъх издаде.

И из дупки кат видяха
Мацин конец мъченишки,
De profundis ѝ запяха
сиви плъхове и мишки.

Тъй тоз живот бурен вече
загасня — от сирне бито!
Никой не увековечи
туй събитье знаменито,

никой вестник не разправи
туй в особена притурка,
нито с ода го прослави
дивният поет Пишурка. . .

Но читателят ми вече
взе да се прозява много. . .
Успокой се, човече.
Турям «Край и слава богу»!

Юли, Берковица, 1880

ЗИХРА

ЛИРИКО-РОМАНТИЧЕСКА ПОЕМА

Je t'adore, ange, et t'aime, femme.
V. Hugo

Към вас ще се завърна аз,
балкани мили, красни,
душата ми лети без свяс
към небеса ви ясни.

Пространства, пропасти, гори
изчезнуват пред мене
и нов се хоризонт открй
на моето стремленье.

Фърча, треперя като лист
и с пламък във сърцето
аз дишам въздуха ви чист
и плувам ви в небето,

и виждам тия планини
и хладната долина,
блеснàла в цвят, в зеленини
кат пролетна градина,

де бистрата Бързйя лей
вълните си прохладни,
между гори, де славей пей,
между скали грамадни,

там, дето спомени свети
за мен сега живеят
и толкоз радости, мечти
умрели в гроб немеят,

долино мила, тихи край!
Цъфти, блести, пленявай!
Със хубости света омай
и с мирис упоявай!

Гората зàвет ти държи,
зефирът те милува,
Бързйя сладостно тъжи
и детски се вълнува. . .

А птички весело цвъртят
по горските рътлини,
девойки млади ги дружат,
кат ходят за малини —

природа чудна те краси,
долино миризлива,
но ти да можеше да си
сто пъти по-красива,

но твойте кичести хълми
да бяха йощ по-красни
и твойте гиздави моми
да бяха йощ по-страстни,

мали́ните ти — с по-жив шар,
небето по-богато
и твоят мрамор — рядък дар,
да беше чисто злато,

и твойте птици и зори
по-весели и будни,
и твойте шумясти гори
по-тайнствени и чудни,

аз пак не бих мислил за теб,
не щял бих да те помна,
долино, рай прекрасен, леп,
долино сърцеломна,

ако верига страшна днес
не свързваше сърце ми
за всякой камък, дол и лес,
за всички ъгли неми;

ако не беше всякой кът
със спомени заселен,
де демон тай се, като смрът,
с мен вечно неразделен. . .

Ах, много зли дни преживях
и удари изпатих.
Какви беди не претърпях,
посрещнах и изпратих!

От болки, скърби не оста
в душа ми диря явна
и язви зли от клевета
зараснаха отдавна.

Любйх, мразйх и пак любйх,
и йзново забравих,
на смъртни врагове простих,
приятели оставих.

Забравих радост и тъга,
и бъдеще, и слава:
едничък спомен досега
не мога да забрава!

Ах, само оня образ жив
ме дири и преследва
и аз го любя послушлив,
и той ми заповедва,

и маха ми, и ме зове
там, в мирната усоя,
и буди в тия часове
фантазията моя.

Фърча с умът, фърча с духът,
като във сън вихровен,
да посетя пак оня кът
коварен и чаровен,

да помечтая йоще час,
замислен под небето,
да видя гроба, дето аз
зарових си сърцето.

*

Какви са тия съсипни
порутени и вети,
от прежните минàли дни
безименни скелети?

Каква е сграда тук била,
какви постройки красни,
преди да станат те легла
на гадове опасни?

Виж, разрушение и сън. . .
Тук жалост те напада.
Див бурен вътре и отвън
прегръща таз ограда. . .

Треви и храсти в мир цъфтят
над цимента изронен.
Пустòшът и смъртта царят,
живота е изгонен.

Но що било е тук напреж?
Какво е тук ставàло?
Преди да рухне тоз градеж,
какво е тук живяло?

*

Блудящий на поета дух
обича да се скита
във всякой край и ъгъл глух,
да гледа и да пита.

Не се бои да полети
назад във вековете,
та някой образи, мечти
да сфане, да усети.

Във ада слиза бежешком,
до облаците тича,
над бъдещето крадешком
той трепетно наднича.

Разсъдък, нрави и закон
полета му не спират,
невидимо се носи он
на бляновете в мирът;

през зидове дебели той
промушва се и лезе
и в тихий на Зихра покой
не се бои да влезе.

Прекрасна, млада е Зихра,
прекрасна безпорочно,
Селим най-красното избра
растение възточно.

От Гюрджистан ли му е дар —
робиня тъмноока?
В очите ѝ гори пожар
и свети страст дълбока.

В уста ѝ розови блещят
низ маргари чудесни,
с усмивката си те зовят
цалувките небесни.

Лице ѝ диша страст и лен
и райски пожеланья,
въздуха цял е напоен
с любов, благоуханья.

Коса блестяща, кат венец,
е свита на чело ѝ,
покривка тънка, кат димец,
издава ни тело ѝ

и негов прелестний размер
и кожа бяла, гладка,
и шия снежна, кат мермер
и като захар сладка.

Не пази никой плат ревнив
трептящи гърди мощни
и взорът плъзга се щастлив
по формите ѝ разкошни.

Мечтателна е сега тя
и полугола, влажна:
едва одеве излетя
из банята домашна.

Селим, Селим! От кой ли край
таз хурия доведе?
Отрано йощ небесен рай
тук долу ти наследи!

За теб, за твойте са мечти
тез гърди, очи, устни,
съкровища от красоти
цветущи, безизкусни.

Селим! Прекрасна е Зихра,
пленителна робинка,
тя румена е кат зора
и мила кат богинка.

Ти имаш го, Селиме мой,
туй щастие крилато;
ти кичиш нейния покой
с елмази, свила, злато.

Виж как се е простряла тя
във ангелска небрежност!
Дори и малките цветя
я гледат в тиха нежност.

В кафеза славеят, и той
минутно се разсея —
мечти, желания цял рой
валят се окол нея.

Но що си толкова жесток
към твойта хубавица?
Светът е ясен и широк,
а тя живей в тъмница!

Ти я ревниво обсади
със зидове, кат в клетка,
на порти ключове гъди,
на прозорци — решетка.

Тя птичка е и гладна йощ
за въздух и за воля —
ти трябва да си много лош,
та мъчиш я в неволя.

Ревнив си ти, Селим, ревнив,
а ревността е страшна:
за щастието е яд горчив
и мъка е всегдашна;

тя смеся в радостта пелин,
като стрела докача,
мъгла е в небосвода син,
що слънцето помрача.

А хубава е пък Зихра.
Под цяло сине нёбе
ти най-прекрасната избра —
съгласен съм със тебе.

Сърцето женско е вода,
от всяк ветрец се клати.
За обич, мъка, за беда
аллах жената прати.

Селим, тиран си в твоя двор,
Зихра ти е робиня!
Ти криеш я от людски взор
и пазиш кат светиня.

Да криеш божий дар е срам!
Но любовта е права:
на твойто място и аз сам
тъй също щях да права.

*

Отнесен в миналите дни,
в мечти вълшебни, сладки,
духът ми се поотстрани
от тез стени, остатки.

Съдбата тук ужасни дни —
огън и меч изпрати;
войната бърже причини
и гибел, и преврати.

Рухнаха градове във прах,
конаци, кули здрави,
кръвта се ля, народа в страх
огнища си остави.

Настана бяг. Селим умря.
И мраморната баня
падна и чучурът запря,
и песни, и играня. . .

Веч топла струя не тече
в тез бурени сгъстени
и люто слънцето пече
над плочите сломени.

Там, дето някога смехът
и песните ехтели
и на дайрето под шумът
алайките трептели

и в нежни, кършени игри
и в пози сладострастни

кръвта правили да гори
и разума да гасне,

днес буренът един облича
заглъхлий пущинак
и гущер се зелен припича
по жежкий камънак.

И тез стени, що смърт срути,
веч никого не чудят,
и само тайнствени мечти
в поета тихо будят.

*

Душа прекрасна, де си ти?
Де скиташ се, де венеш?
Една въздишка ми прати,
да чуя как ти стенеш!

Аз искам, ах, да разбера
какъв е твоя жребий. . .
Кога ръцете си простра,
да знам, че са към тебе;

да знам, че някъде живейш
и мислиш, и мечтаеш,
че може би и ти милейш
и като мен страдаеш:

че с мен и други на светът
дели едно мълченье,
да вярвам аз, че някой път
ти мислиш и за мене.

Викни, викни! Но моя зов
до тебе не отива.
Навсуе с толкоз жар, любов
сърцето ми прелива.

Душата ми е тайнствен храм,
от спомени населен,
и твоят лик богува там,
жесток и неразделен.

Желал бих аз пред тебе в прах
да падна, да се моля,
на мойта скръб, сълзи и страх
да дам тогава воля;

да ти разтворя, като с нож,
това сърце разбито,
за сладък балсам жадно йощ,
а с ядове напито.

Да те целувам упоен,
да те прегръщам страстно,
да искам прошка зарад мен,
създание нещастно!

Защото аз те не разбрах,
защото, без да зная,
бутнах кумира си във прах,
кат сън изгубих рая.

Защото бях в скръбта ти тих,
студен, неблагодарен,
защото жертва те сторих
на светский съд коварен.

Но де си ти? Йощ грейш ли там,
звезда възточна, бяла?
Но ти зайдяла си, о, знам,
за мен поне зайдяла!

Пловдив, 1881

ЗАГОРКА

Не радостно юнак Ангел
тръгна за чужбина,
никой китка не уви му
с алена коприна;

не дойде да го изпрати
мома пъстропола,
нито сълзи да порони
при Плачѝтопола[1];

дето майки, сестри, дружки,
по обичай стари,
посрещали, изпращали
роднини, другари;

дето толкоз думи сладки
и сълзи са лени
преди дългата раздяла
за добро виденье;

[1] По България е обичай, че когато някой тръгне за далечна земя, семейството му да го изпраща до известно място или дърво извън града или селото. Там се разпрощават за последен път. Такива пунктове имат понякога названия изразителни като: Плачѝтопола, Плачѝорехче (при Сопот), Плачѝкамък (при Калофер) и пр.

не излезе тичешката
неговата майка,
«иди с'богом» да му каже,
със глас да завайка,

че ще пиле да изфръкне
по пуста чужбина:
Ангел никого си няма —
ни свой, ни роднина.

Татка си заклан изгуби —
още дете в люлка,
майка му от жал издъхна,
още млада булка.

Рано той позна бедите,
един в света само,
и с годините растеше
злобата в душа му.

Не понесе униженья
и рабски страданья,
пред тирани чужди, свои
ниско да се кланя;

да се кланя и да мрази,
и да се превива:
мъчно òдве се прегъва
душа горделива!

Пò е харно в чужда земя!
Та и тук е чужди. . .
Тъжна стои родината
в робство и във нужди.

Ех, не радостно отива
Ангел надалеко,
че сърцето от люлката
не се къса леко.

Не тъй лесно се напуща
бащин покрив бедни —
всичко тамо мило ти е
в тоя час последни:

и дворчето тревясало,
и плетът разбити,
и коминя, и гнездото
тамо на гредите,

дето лястовичка ланска
иде пак да мъти,
и крушата, по коя си
лазял толкоз пъти;

и щъркела дългокраки —
радост на селата,
и люлката, и нуждите,
и дори теглата!

Всичко тогаз свидно става
и не ти се губи
и сърцето като лудо
фаща да се скуби.

Тъжи Ангел зарад всичко,
от кое се лъчи,
но едно му е най-мило,
едно го най мъчи;

той оставя подир себе
спомени безценни:
две големи черни очи,
в сълзи потопени.

Той оставя първо либе
тамо да милее,
едно сърце да го чака,
чака и копнее. . .

*

Ти си, Руске, божур цвете,
росно и засмяно,
що се луташ из градина
по зорица рано?

Що те тебе сън не фаща,
пиле ранобудно?
Твойте бузи измокрени
разцъфтели чудно. . .

Ех, любовни благи сълзи,
роса от небето,
как се тихо, как се сладко
лейте по лицето!

Как приятно прохлаждате
пламъка в гърдите,
как олеква на душата,
когато кипите!

Вий сте балсам за нашите
рани неизбежни,
без вас любовта досажда
и живота тежне.

Но тежкò, тежкò, когато
скръбта преживейте,
без надежда извирате,
без вяра се лейте!

Ох, тогаз живота става
мъка окаянна:
всяка капка е отрова,
всяка сълза рана!. . .

Та не спират пусти сълзи,
сълзи бистри, руйни,
и по бузите се гонят
по-едри, по-буйни,

напусто с ръката брише
влажни очи млади.
Да не може нейна майка
нищо да угади;

да не би да я попита
що сълзи пролива,
че любов се не обажда,
че се мъчно скрива;

че е тежко да се каже
за кого страдае,
и пред свои, и пред чужди
срам и грехота е.

Що ще кажат людски хора
и девойка всяка?
— Чорбаджийска щерка люби
Ангела сирака!

Ангел няма ни дукато,
ни педя държава[1],
една книга пее само —
книга хляб не дава!

Ала младото не мисли —
люби и не пита;
Руска ходи из градинка,
сама, жаловита.

И не ще й се да остави
гъсталака още,
дето Ангел кат сур елен
се притече снощи,

дето в трепетна целувка
двама се простиха
и за вярна любов тайно
две клетви сториха.

— Ще си дойда по Гергьовден,
гълъбице бяла!
— Ще те чакам! — отговори
Руска затрептяла.

[1] В селата по Берковско «държава» казват на едно имение: лозе, ливада, двор и други поземлени имущества. Къщата изобщо наричат «хижа».

*

Дойде лято, наста жътва
и дни работливи,
заблещукаха светулки
над златните ниви.

Наизскочиха в полето
моми с паламарки,
снопе връзват, песни пеят
младите жътварки.

Вечер с песни, накичени,
дома морни стигат,
фърлят сърпи бързешката,
менците завдигат,

че на извори студени
либета ги чакат,
тям целувки ще да краднат,
цвете ще им сакат:

една Руска не лудува,
охка и преглъща,
тя без песен в нива жъне,
без цвете се връща.

За какво чело да кичи
с цвете, с карамфили?
Няма кой да я причаква,
няма неин милий!

Всяка чужда радост повеч
сърцето й мъчи.

тя от извора се плаши,
от момите — лъчи.

А тя цъфти, хубавее
като майско нèбе. . .
Големѝ се нейна майка
и говори в себе:

«Като щерка ми в селото
няма щерка втора:
тя е цвете на хорото,
първа е на сбора!»

А баща ѝ важно мисли:
«Руска веч наякна,
време е да я оженим —
Куздо дваж загатна. . .

Куздо е челяк имотен,
челяк за пофàла:
шест камъне[1] Куздо има,
ниви — триста рала[2].

Със аги и със бейове
приятелство има
и дори Кърджи-Османа
на гости приима.

Едно само: той е възстар
и не хубавелек,

[1] Шест камъне (воденични).
[2] В същите места под думата «рало» разумяват още пространството от нивата, което може да се изоре с чифт волове в дин ден. «Ралото» има близо два уврага и то е мярката за нивите.

но е богат и това е
много добър белег.»

И на щерка си говори:
— Ела, Руске, тука,
викни майка си и въглен
донес за чибука!

И Рускиний харен татко,
глава кат заклюма,
дръпна три пъти умислен
и важно продума.

— Ето, булка, нашта Руска
стигна на години;
Куздо е челяк за почет. . .
Тебе как се чини?

Разтъжи се, разплака се
Руска, па изскочи,
закапаха едри сълзи
от черните очи.

И в градинка тя втурна се,
в най-гъстото место,
дето с Ангела прости се,
дето плакà често.

И там легна въз лицето
сред бурена сухи,
и захълца с думи мътни
и с въздишки глухи.

И зарони сълзи, като
чучур кога рукне;
скръб я души и притиска,
сърце й ще се пукне.

Как да вземе дърти Кузда?
Как да се почерни?
Как Ангела да забравят
тия очи черни?

Как ще може нейно сърце
Кузда да обикне?
Как немилия ще гледа?
Как ще му привикне?

Татковата воля зла е,
нивга се не мести. . .
Ах, да може да изпрати
Ангелу известье,

та през гори и планини
и долове тъмни
ще префръкнат като птички,
преди да се съмне!

Та ще бягат накрай света,
да се любят сладко,
надалеч от дърти Кузда
и от тебе, татко!

Ала Ангел ангел не е:
лесно не прихожда,
само майка й над нея
тъжно се навожда.

С думи тя я люто мъмри
и с ръка я гали.
— Мари, Руске, мари, дъще,
мари полудя ли?

Защо рониш пусти сълзи?
Аз ли съм умряла?
Куздо лош ли е? Що знаеш?
Що си ти разбрала?

Гладна ли ще те остави?
Гола или боса?
Грях е, пиле. . . що баща си
ти така ядоса!

— Ох, мамице, не ща Кузда,
той ще ме погуби:
Ангела аз любя, мале,
и той мене люби!

Плесна с ръце стара майка,
сбърчи чело потно:
— Млък, не думай това, дъще!
Млък, че е срамотно!

Не помага майчин съвет,
ни галени думи,
ни таткови ядни бръчки,
ни людските глуми.

Кахъри се стара майка,
бледо чело бръчи;
с Руска ведно и тя сама
мисли и се мъчи.

Ах, тя знае що е любов,
помни що е младост
и сърцето как се къса,
кога няма радост. . .

И във черквата отива,
па се тихо моли
нея бог от скръб да пази,
Руска — от неволи.

Наста лято, дойде есен —
навъсен Петковден,
мина зима, цъфна пролет,
наближи Гергьовден.

Лястовички прилетяха
в гнездата си първи,
маргар бял покри изново
пролетните дърви.

И във двора, покрай плета,
здравец размириса,
и небето, и земята —
всичко подмлади са.

Руска сама заран, вечер
из градина ходи,
глава кичи и си казва:
Ангел ще си доде!

И гърдите й се повдигат
от страх и надежда,
ту умислено се вслушва,
крадешком поглежда.

Вратнята ли бутне някой,
дружка ли минува,
тя очаква да й кажат. . .
Но. . . нищо не чува.

«Ех, дали ме още люби?
Или е изстинал?». . .
Изведнъж хабер пристигна:
«Ангел се поминал!»

*

Стъмня пролет, стъмня слънце,
занемяха птички!. . .
Плакà Руска, охкà много —
една зарад всички. . .

*

Ожениха, почерниха
Руска черноока —
Куздо има грозно лице
и душа жестока.

Не хароса клета глава
под чуждата стряха,
дни нерадостни дойдоха
и мъки настаха.

За какво е много злато
и ниви, и овни,
кога няма мир и сговор
и живот любовни?

Кога бог да благослови
къщата не рачи,
кога мъжът сѐ се мръщи,
а жената плаче?

Куздо е студен, намусен
като ден зимовен,
има кръчма, има котел
с махмудий заровен.

Има стада и бранища —
милост няма само:
бръчки висят на чело му,
злъчка на уста му.

— Ти, загорке, що се супиш,
юдо дългокоса?. . .
Твойте сълзи и въздишки
знам ги за кого са.

Ти ламтеше мъж да вземеш
от кол и от въже,
ощура ти знам го кой е
и кръвта не лъже:

твоят дядо бе хайдутин
и умря от пушка,
и ти няма свят да видиш,
пасмино хайдушка!

Не знай тейко какво тегли
чедо му благато,
как се скъпо изкупува
сватовство богато,

Не знай и да знай не иска
за работи празни. . .
Само бабите бъбриви
таквоз нещо дразни.

Милей майка, па коси се
за първа си радост:
«Мари, пиле, що линее
твойта ясна младост?

Аз ли богу съм сгрешила,
та това изпати?
Нали бях ти пуста майка?
Нали ми казва ти?

Как сега да ѝ помогна,
боже милостиви?
Ех, проклет да бъдеш, Куздо,
джелатино живи!»

Пъшка, охка клета майка
за Рускини мъки
и умря от много милост
в зелените лъки.

Тъжи Руска и все плаче
над майчини кости.
Куздо води често дома
не хубави гости;

гости — турци, друговерци,
та па Руска вика
поклон нисък да им стори
и даде мастика.

На ръце да им полива
и вечер да шъта,
и легло им послушливо
да постила в къта,

че е Куздо преден челяк —
с турците приятел,
много аги до ден днешен
приел и изпратил.

С Халим бея се познава —
той все тука слязва,
Кърджи-Осман Дебрелият
«челеби» му казва.

И в града кога отива,
кафе пий с турчата,
и Хаджи Махмуд го пита:
«Що правят децата?»

*

Люто въси се на Кузда
дядо Лулчо Панов,
прочут историк с цървули
и със кривак дрянов.

Чудо вещи старовремски
има той събрани,
дири бабки и антики,
ходи по иманье.

Много знае за Дария
и за царя Пора:
славната «Александрѝя»
чете насред сбора.

Коя книга до днес се е
по-сладко слушàла?
Колко баби той разплака
върху Букефала!

В девет села той се слави,
за учен минува,
отдълбоко все зафаща,
с притчи хоротува:

— Тоя Куздо никак не е
от наште народи.
Не се може българката
такъв звяр да рòди.

Ако не е фармасонец,
то ще е латинец —
облог правя, с който иска,
давам един минец,

минца, оня, що изчоплих
из кулата лани.
Проклет да е — агарянци
в къщата си кани!. . .

Тъй гърмеше във кръчмата
дядо Лулчо Панов,
прочут историк с цървули
и със кривак дрянов.

И при Кузда той отива,
па го мъдро хока:
— Куздо, слушай, стар челяк съм,
книга знам дълбока.

Ти си днеска богаташин
с ниви, злато, стоки,
имаш стадо неброено,
бранища широки;

но да беше имал дори
сараи във двора,
елмазите на Дария,
златото на Пора,

пак без сърце милостиво
звяр ще си останеш
и със твойто черно тяло
червейте ще храниш!

Разлюти се грозно Куздо,
завика, закряска
и със поглед дяда Лулча
из двора изтласка:

— Ти със таз бунтовна книга
царството разклащаш!
Ти нощя по къра ходиш,
с комити се срящаш!

Завърна се дядо Лулчо
и с буря в душата
славната «Александрия»
зарови в земята.

По туй време Ботев храбри
възпря парахода
там на дунавский зелен бряг
и викна: «Свобода!»

С поклон поздрави Балкана,
земята цалуна
и поведе свойте момци
в кървавата буна.

Разлюляха се долове,
гори и полета,
страх изпълни градовете
и хижата вета.

И в селото — мирно гнездо
между планините,
смутиха се загорците,
скриха се момите.

Вест пръсна се, че потеря
иде от балкана,
у Куздови конак готвят
за Кърджи-Османа.

Кой не знай Кърджи-Османа —
старий пехливанин,
еничарска черна душа,
християнски душманин?

Кое село, коя хижа
него не познава?

Кой баща при името му
лице не менява?

По селата ден пътува —
три дни си почива;
пол ока ракия пие,
пак се не опива!

Кой друг може освен Кузда
с него да приказва?
Кой му накраки не става
и от кон не слязва?

Само Лулчо не бои се:
зимника отключи,
грабна кънжал[1] — змия люта, —
в пояс го забучи.

Лъсна пушка, фърли очи
към гора букашка,
стара кръв се пак запали,
стара кръв юнашка.

«Не се търпи — той си каза —
иго агарянско. . .
Идат вече. . . ще възкръсне
царство християнско,

и писàньето обажда,
и умът казува,
па и ножът ми отколе
зарад кръв жадува.»

[1] Ханджарът понякъде у нас го казват к и н ж а л и к ъ н ж а л.

И в кръчмата нашепваше:
— Дръжте се, селачи!. . . —
Вечерта намери Руска
край зида, че плаче.

— Чедо! — тихо той продума
с напрегнати жили —
ръката ти трепери ли?
Кръвта ти гори ли?

Ти си внука на дяда си,
на дяда си Дима:
кръв хайдушка в жилите ти
все трябва да има.

Нà кънжала. . . скрий го! Таз нощ
ръгни оногова. . .
Нека бъде прославена
вярата Христова!

*

Ей довтаса Кърджи-Осман
(гръмна цяло село),
с куп черкези настръхнали,
с намусено чело.

Право в къщи у Куздови
той се спря, отседна,
мустак зави и навъсен
около погледна.

— Ей, челеби! — той извика, —
коня разведете
и душманите на царя
тук ги доведете!

Притърча се Куздо с поклон,
темена направи
и смирено той попита
за агово здравье.

Наточиха лютовица
върла, преварена,
Руска чашите подава,
алена, червена.

Наливат се, опиват се,
поглеждат пиенски. . .
От селото писък иде
и викове женски.

— Налей, булко! — викна Осман. —
Налей пак да пием!
Утре дваесет комити
на кол ще набием.

И той фърли мътни очи
въз Руска напета
и гаврътна сладострастно
чашата десета.

— Ех, сполай ти, честни аго,
вие да сте живи!. . .
Налей, Руске!. . . Да му мислят,
които са криви.

Положиха трапезата
със гощавки разни,
баници, пилафи тлъсти
и пилета мазни,

що на селский рабуш Куздо
три пъти ще реже:
гарванът живей от мърша,
Куздо — от грабежи.

Много души него мразят
и той много — мрази:
час е дошъл с една дума
всичките да сгази.

Той мисли за Цоков Коля —
проклета гадина!
И на дяда Ранка стари
за двамата сина,

и за даскал Кънча, който
казва му «изедник»,
и за дяда Лулча Панов,
страшен проповедник!

Проповедник и комита —
всите ще посочи!
Руска стои уплашена
с наведени очи.

Лицето ѝ менява се,
гърдите ѝ бият:
нивга не е тъй към нея
поглеждал Кърджият. . .

Помощ няма отникъде,
няма и надежда:
Куздо пиян и усмихнат
глупо я поглежда.

Ах, да беше птичка малка
оттук да изфръкне,
от туй мръсно свърталище
тя да се измъкне!

Но вратни са завардени
и в село се крият. . .
Вън е темно, вън е страшно,
а вътре — Кърджият.

Ех, да можеше да пукне
нейно сърце тесно. . .
В гроба по̀ ще да е леко —
та не се мре лесно. . .

Изведнъж са навтуряха
в двора заптиета
с върволица навързани
мъже и момчета,

от нивата докарани,
от стадото взети,
на майките изтръгнати
таз нощ от ръцете.

— Де фанахте комитите?
— Ефендим, в усойте! —
Осман кресна: — По петдесет
на всекиму бройте.

И дигна се плач до бога,
псетата завиха
и викове и писъци
нощта огласиха. . .

— Бийте! Блъскайте без милост,
кожа дори падне! —
изрева им зверовито
Осман кръвожадни.

. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .

Скоро къщата утихна.
Всички занемяха.
Куздо хърка гръмовито,
псетата заспаха.

И в селото всичко пусто,
всичко в страх заспало
и кандило запалено
нийде не остало.

Едни майки не почиват,
плачат и се тръшкат;
и прекарани в синджири
млади момци пъшкат.

Не спи още Кърджи-Осман:
в мрака пули очи,
грозна мисъл в главата му
зрей, бръмчи, клокочи.

И не дава му ни мира,
ни сънища мътни,
кръв запалена бурливо
в жилите-му тътни.

Много булки белопазви
той до днес любил е,
много моми гривооки
до днес размомил е.

Но той нивга не е горял
от страст по-свирепа:
тънък само зид разделя
гявурката лепа.

Куздо, пиян, спи и хърка.
И да не спи — сѐ то!
Какво струва чест гявурска
и кръвта на псето?

Той скочи и се ослуша
един в тишината. . .
— Бясно куче! — извика му
Руска в тъмнината.

И заби му остър кинжал
във гърди широки,
и кат сянка се префърли
през зида високи!

Накрай село озова се,
през лъките фръкна,
не усети до букака
как се тя домъкна.

Тя се вслушà уплашена
в мрачината тамо:
тъмни букове високи
шумолеят само.

Призраци зловещо шават
между клоновете,
ту конници, ту черкези,
ту сенки проклети:

за гузния нощта види,
жива е гората:
но на изток на небето
сипна се зората.

Размърда се всичко живо,
листи зашумяха,
славеите зачудени
в клоните запяха.

Утрен ветрец хладовити
освежи Балкана,
тръпна звезда по небето
вече не остана.

Зашумяха гори чудни,
гори вековити,
тънки ели, прави бори,
буки клоновити.

Шумят, пеят и въздишат
и тоз шум размесен
скръб навява на душата
като стара песен. . .

*

Ой, гори, гори балкански[1],
гори неначети,
любя, гори, ваший таен
говор с вековете.

В него чуя въздишките
на старото време
и разказа за мъките
на нашето племе;

и предания юнашки
за бой, за свобода;
за дружината измряла
на Минча войвода[2],

дето страх е разнасяла —
чер рояк соколи —
от дунавски сини води
до софишко поле.

Любя, ей, гори бездънни,
ваште буки стари,
в чийто клоне гнезда вият
орли-господари;

ваште буки, във които
слънцето залязва,

[1] На северните плещи на Стара планина, от Берковица нататък, има още широки и непроходими лесове, най-вече от букове. Там е най-гористата част на Западна България.

[2] Споменът на Минча войвода, кръвожаден и юнак хайдутин, е пресен по тия места.

що ги ум не изброява
и крак не изгазва;

любя, гори, ваште песни
и борани буйни,
ваште волни самотии
и потоци руйни,

дето сур елен по пладне
жажда утолява,
дето чубриката дива
миризма издава;

де природата е вечно
дивашка и красна,
дето се запазва толкоз
поезия прясна. . .

*

Обед мина, вечер иде.
С кървави ръкави
Руска боса, разплетена
ходи из дъбрави,

из дъбрави заглъхнали,
брадва невиждали,
легла на свирепи мечки,
на диви чакали;

дето слънчевата грейка
крадешком прониква,
дето екотът невидим
сто пъти извиква.

Кукувица ли изкука,
птичка ли изфръкне
из гъстака, тя се вслуша
и изново тръгне

с голи пети изранени
от бодли жестоки,
с коса буйна, разфърляна
по плещи високи.

Да я види сега някой,
би я взел за луда,
изгубена из горите,
а нощя — за юда,

изскокнала по месчина
сенките да фаща. . .
Руска върви, жива диха
не види, не сряща.

Де отива? Не разбира.
Де ще спре? Не знае.
Иска ѝ се в някой ъгъл
да се задълбае,

дето нея да не видят
и тя да не види,
дето миналото страшно
на ум да ѝ не иде,

да забрави нощ кървава
и Куздова къща —
нейде далеч, откъдето
никой се не връща. . .

Но тя падна премаляла,
без свяст и без сила,
и позна, че края дойде
на нейни теглила.

И фърли за път последен
поглед към небето,
и със жалост към живота
наля ѝ се сърцето.

Страшно ѝ стана да издъхне
в тез усои скрити,
невидена, нечуена,
гозба на орлите.

Но букакът размърда се
и стъпки се чуха:
праскат слаби младочета
и шумата суха.

Ах, дали потеря бясна
в шумата се муши?
Или гладната стръвница
жив челяк подуши!

И вдървена, и примряла,
тя вдигна ръце си
и викна: — Ох, помогнете!
Ох, Ангеле, де си?

— Тук съм, моя гълъбице! —
изехтя букака
и Ангел се сам зададе
с пушка из гъстака.

— Руске! — Ангеле! Ох, мале!
— Пиленце, какво си?
Що е таз кръв? — Ти си жив бил?
— Що те тука носи?

Спуснаха се, стиснаха се
две гърди младежки,
с луди сълзи обляха се
и с цалувки жежки. . .

Заказаха бедите си
през тая разлъка:
Руска свойто дълго тегло,
Ангел — свойта мъка

и битките във Балкана
със Ботева храбри,
и гладът, и скитането
из дивите габри.

Приказуват, па въздишат
и всичко изреждат,
и учудени се гледат,
и не се наглеждат.

И неволи забравиха
пред радости нови,
и над тях се прекланяха
горските клонове.

И букака веч шумеше
от зефири пресни,
и птиците изпращаха
слънцето със песни.

Но в гората из шумата
нещо се зададе. . .
— Добра стига! Хей, юнаци! —
някой се обади.

И лют старец там изскокна,
в ръка с кривак дрянов.
— Боже мили! — извикаха. —
Дядо Лулчо Панов!

И прегръща той Ангела,
стиска го и плаче:
— Пак те, синко, жив видях,
да живейш, юначе!

Ти ми спомняш младо време. . .
И теб, Руске, фàла,
че кръвта на дяда Дима
в твойте гърди вряла,

че погуби грешна душа,
душа агарянска,
и прослави ти нашата
вяра християнска!

— Дядо Лулчо, а що дириш
и ти сам в букака?
— Тук е мойто вехто царство. . .
Вижте ми кривака!

Той нашарен е с червено
като хурка нова,
две черкезки глави пръснах
в избата на Йова.

Клети Куздо ме издаде:
гром да го удари!
От днес вече пак зафащам
занаята стари!

Ей, гори, гори хайдушки,
много сте видяли!
Тука с Минча войвода
агнета сме яли!

Живели сме, ходили сме
в бури и вихрушки;
царюве сме тука били
с дългите си пушки.

Много нещо през ума ми,
ех, сега минува
и сърцето пак се свива,
и кръвта лудува.

Но хай скоро да отминем,
близко е Сърбия. . .
Жал е само, че ще гние
мойта «Лександрия»!

И кога стигнаха трима
навръх планината,
златно слънце потъваше
нейде във полята

и своите али лучи
изпращаше щедро
на върхове снеговити,
на небето ведро.

И фърлиха сетен поглед
морните юнаци
на тез гори, поля мили,
планини, букаци,

на таз красна бащиния,
в робство потъмняла,
и проляха тихи сълзи,
сълзи за раздяла.

Свали шапка млади Ангел,
глас изви високо,
да го чуят тъмни гори
и поле широко:

— Сбогом остай, Българио,
земльо погрозняла!
Сбогом, майко на робите,
майко почерняла!

Не за добро, жална майко,
чеда си родила,
но в окови да ги гледаш
или на бесила!

Пращаш деца по чужбина,
скитници да просят,
раждаш щерки белолики,
черно за да носят!

Раждаш жито и трандафил,
но гладна сама си,
даваш злато и коприна —
но ний сме сюрмаси.

Сбогом, земльо поробена,
вий, гори зелени,
черни бразди и полета,
с кърви напоени. . .

Мила ми си, свидна ми си
ти, земя кахърна!. . .
Но прощавай! че не зная
ще ли да се върна!

Бих се за теб, красна майко,
но в оназ долина
с Ботева не бях честит аз
славно да загина.

Не можах и аз свободен
в битката да падна;
роб не искам да живея,
Българио ядна!

Сбогом!. . . Няма да се върна!
Сбогом!. . . Пак ще дода,
кога чукне час да умра
за твойта свобода!

Пловдив, 17 май 1882

В ЦАРСТВОТО НА САМОДИВИТЕ[1]

ЛИРИКО-ФАНТАСТИЧНА ПОЕМА

I

Поздрав, Песни простодушни,
поздрав, Приказки дремливи,
вам, Поверия въздушни,
вам, Преданья мълчаливи,

вам, загадъчни създанья
на фантазия мъглява —
днес певецът ви се кланя,
царството ви посещава,

вашто царство тихо, волно,
де не може зло да влезне. . .
Дайте пропуск доброволно,
вий сте същества любезни;

та и аз не съм опасен,
аз съм странник беден, тъжен,

[1] Фолклорният материал в тая поема е черпан от народните поверия, из сборниците с народни песни, преимуществено из оня на братя Миладинови, а главно из драгоценния сборник на Дозона: «Chansons populaires bulgares».

във предела ви прекрасен
ида днес обезоръжен.

Лъка си дома̀ оставих
и на мщеньето кинжала,
нарочито там забравих
злобний бич на Ювенала,

и сарказмът безпощадни,
и иронията люта —
за почивка, мир отрадни
жаден съм във таз минута.

Доверете ми се вия,
гостолюбие ви прося,
аз във пътната вулия
лирата си само нося.

На границата от мене
падна злоба и безвярство,
с моя паспорт — вдъхновенье —
влазям в светлото ви царство.

От борби свирепи, кални
твар станах разбита, тъпа,
в ваште извори кристални
искам аз да се окъпа.

Да сдобия нова сила,
сърце младо, крила мощни,
вместо таз душа унила —
вдъхновения разкошни.

Искам в горската усоя
да послушам дивни песни,
лирата си да настроя
по напевите чудесни.

И омаян да обида
морски царюви палати,
и в пустинята да видя
вещиците фърковати,

що над мойта люлка лепа
някога са съвет държали
и с усмивка зла, свирепа:
«Пей, люби, страдай!» — казали.

И да видя как живеят
либни змейове в грамади,
как си вилите люлеят
хоро в росните ливади;

как русалките свенливи
при реките се надпяват
и любовни самодиви
на деца си нянка дават.

Някога аз съм ги познавал —
бях тогаз фиданка слаба —
и прехласнат съм внимавал
в чудния разка̀з на баба.

И летял съм в безпределен
мир от образи безплътни,
и сънят ми бе населен
с блянове чудесни, смътни,

II

Оро ми играле триста самовили,
на върф на планина, на рамна рудина.
Нар. песен

Облак тъмен се надвеси
с гръм и вихрове ужасни,
в пущинаци ме отнесе,
в глухи лесове безгласни.

Там на купове игриви,
на зелената ливада,
заиграли самодиви
окол змейова грамада.

Заиграли и запели
чудни песни из пустини,
бясно хоро залюлели
белоногите богини.

Слънце, звяр и пиле диво —
всичко слуша и не шава.
Из гората мълчаливо
кукумявката внимава.

Там под клони и аз дебна,
скрит, потулен във листата,
слушам песента вълшебна,
гледам вихрът на играта.

От рудйни и могили
нови стичат се рояци:

из усои — млади вили,
диви юди — из гъстаци.

Спрат се малко — пак запяват,
скачат луди полудели.
Буйни се коси развяват
по гърди, по плещи бели.

Ето ги: големи, малки —
всичките се озовават.
Нà, и влажните русалки
из потока се задават.

Ах, елате, нимфи млади,
чародейни песнопойки,
дивни, прелестни найади,
мокрокосички девойки!

Мойта желя беше тая:
вас отблизко да погледна,
по жив начин да узная
хубостта ви извънредна,

и наяве ли таквиз сте
девственици идеални,
с дъбови венчани листе
край потоците кристални?

Откак тоя век ужасни
на изгнанье ви обрече,
песните ви сладкогласни
никой жив не чува вече.

Глухи наште са дъбрави,
тъжни са реките пресни,
никой се, щастлив, не дави
под напевът ви чудесни.

Приближете да ви зърна,
ваша младост ме пленява,
и кога назад се върна,
вас, моми, ще да прослава.

Ще обадя ваште дивни
прелести и чувства нежни;
как сте прости и наивни,
гълъбици белоснежни,

как сте чисти, ще представя,
от пороци и зарази
и ще вази да прославя
пред девойките у нази,

дето свойте дарби живи
бързат глупо да прахосат
и, да кажа ли? — фалшиви
чувства и румянец носат!

И тогава ще изпитат
срам в душата си, но жалко:
бедна проза не прочитат,
стиховете — йощ по-малко!

А да крепне между нази
и вирей добре съюза,
мога запозна и вази
с моята прекрасна Муза.

В шумний Пловдив тя остана,
но духът ѝ със мен иде:
други път — ще я покана
с вас, русалки, да се види.

Не странете вий от нея:
песента ѝ е сребриста,
като вас е млада фея
и доверчива, и чиста . . .

Дор мълвях в това горище,
във горище чародейно,
самодивското хорище
се разкъса ненадейно,

дивна песен в миг престана.
Морни вили, зачървени,
въз зелената поляна
фърлят леки си премени.

— Стой сега зад тая шума
и харесай хубавица! —
от дървото ми продума
изкусителната птица.

Аз попитах: — Гад лъжливи,
тия думи какво значат? —
И погледнах: самодиви
ризи свилени съблачат.

В хладно-бистрите талази
ще се къпят самодиви . . .
— Мили деви! — викнах ази
с глас и гърди трепетливи, —

благодарен ви оставам
за такваз гостолюбивост,
но не искам да смущавам
вашта девствена стидливост:

тук е странникът далечни,
не забравяйте, за бога. . . —
В миг по бреговете речни
шум настана и тревога.

Запищяха, затърчаха
полуголите рояци,
в тъмни долове се свряха,
в клони, в шубраки, в шумаци.

И брегът се обезлюди
от игривите принцеси.
Няколкото стари юди
вихър към небе отнесе. . .

III

Стихии, сестри вихрушки!
Нар. песен

Плувай волно и носи ме
ти, фантазио крилата,
в чудни крайща отведи ме,
ако щеш — и в небесата.

Направи разходка пищна
в нов далечен мир вълшебен.
Картата за теб е лишна
и компас не е потребен.

Теб отворен е ефира —
чудното непостижимо,
там, де мисълта се спира,
ти фърчиш неустрашимо.

С фурий, с чудеса, с гиганти —
суши и моря насели,
ти води суровий Данте
в рай и в адските предели.

Но не! Спри бегът си бесен!
Тъй далеч да не летиме,
тука, дето съм донесен,
искам аз да постоиме.

Аз съм гостенин на мойте
горски вили, самодиви. . .
Мили ми са тук усойте
и горите мълчаливи.

Наште нимфи са прелѐстни
и по-девствени и свежи,
със тамян, фалби и песни
никой йощ ги не изнежи;

те не са имали, клети,
статуи, жреци, олтари,
сладострастните поети —
както нови, тъй и стари,

други са възпели Еви
на развратната си лира
и на елинските деви
йощ не е грохна̀л кумира.

Но, о сестри, не скърбете,
че остали сте в забвенье,
че светът ви не почете
с песни, с лаври, с поклоненье.

Кръв и жертви не смърсиха
ваште бистрите потоци
и мирът ви не смутиха
старогръцките пороци,

Вий не сте у нас имали
грешний празник на Цитера,
бесни оргий, вакханалий,
тържествата на Венера, . .

Останете си вий скрити,
непокварени и груби,
вий така сте по-честити
и поетът пò ви люби.

Той у вас мотиви среща
поетически и нови
и свободен се усеща
от омрази и окови. . .

— Пей — казаха някой честни
по професья патриоти, —
дай да чуем в твойте песни
нови, съвремѐнни ноти.

Твойте блянове и вили
чужди са на нашто време,
зле страдай «народа мили»,
язви мъчат го големи.

Данъци сѐла претварят,
бедност влазя в градовете,
митинги реда събарят,
а ти пейш за духовете.

Пей, но с дрънкане безплодно
наший здрав вкус не разваляй,
а във името народно
плюй, ругай, проклинай, каляй.

Инак — ний ще ти откажем
всякакъв талант поетски
и бездарник ще ти кажем,
и безделник стихоплетски!

— Както щете, ме пишете,
мои мили, в ваша книга;
но да следвам тез съвети
моят ум дотам не стига.

За данта и за бюджета
имаме си депутати,
с кал на всякоя газета
стълповете :а богати;

клевети днес кой не мъти?
Хули майстора си знаят,
а анатемите дръти
право другиму остаят[1].

[1] Тук става алюзия за небивалата разюзданост в езика на печата в Източна Румелия през 1884 г., за което мнозина може да си спомнят.

Нека пее ваша лира
тез чувствителни мотиви:
мойте — другаде ги дира —
надалеч — в горите диви,

в самотийте, в лесовете,
в творческий блян на народа,
в тайний мрак на вековете,
в неначетата природа. . .

IV

Пустите мои две тъги,
я станете две мъгли,
та се високо дигнете.
Нар. песен

Знайш ли края на небето?
Знайш ли слънце де преспива?
На морето, на сърцето —
в дъното им що се скрива?

Знайш ли колко бури мътни
крий понявга май чудесен?
Какъв пъкъл често тътне
под една игрива песен?. . .

Занемейте, не бучете,
злобни вихри и фъртуни!
Във душа ми не будете
нови спомени и буни!. . .

Ох, разбит съм. . . Сърце болно
иска всичко да забрави!. . .

Как пей вихрът меланхолно,
как са глухи тез дъбрави!

Над високата могила
златний месец се показва.
Но коя е тая Вила,
що из шумата излязва?

Ох, разбит съм. . . Сърце болно
иска всички да забрави!. . .
Как пей вихрът меланхолно,
как са глухи тез дъбрави!

— Зарад теб дойдох, поете —
рече Вилата омайна, —
чух ги, чух ги стоновете
и тъгата ти потайна.

Що въздишаш и що просиш?
Що гори в гърдите твои?
Ти бурливо сърце носиш
в тия глухите усои.

Довери ми се сърдечно,
имам лек за мъки скрити;
аз приятелка съм вечно
на геройте и певците.

На туй поле чаролейно
знам му билките, тревите,
що лекуват чудодейно
и телата, и душите.

Рани кървави юнашки
с роса мия, с балсам връзвам,
грижи, ядове челяшки
с песен ясна ги разпръсвам.

Знам либичето де расне,
що сърцата приближава,
и тентява — цвят опасни, —
що ги дели и смразява.

Ти кажи ми,-обади ми,
от каква тъга страдаеш?
Каква рана, какво име
във сърцето си потаеш?

Зарад твойта горест глуха
имам животворни глътки,
сладки думи за разтуха
и обятья — за прегръдки.

И по-леко, и по-волно
ще да стане на сърце ти:
не тъгувай, дете болно,
чуй как свирят ветровете,

виж стихиите фъркати
как на месчина играят. . .
В мойта пещера ела ти,
сън и отдих там се таят.

Там легло ще ти направя
от листа зелени, меки,
горский мак ще ти оставя
сънища да имаш леки.

Ти поспи си, аз при мойте
дружки на тлака ще ида. . .
Болно пиле, не се бой ти,
пак ща дò да те обида.

Утре ранко събуди се,
щом зачуеш птича песен,
в самодивский окъпи се,
в самодивский вир чудесен.

Силата му е позната:
в радост той скръбта превръща,
старий в млад, а на жената
моминството пак повръща.

Сам узна щеш ти зарана
чудотворната му сила! —
рече, за ръка ме фана
омаятелната Вила.

В пещерата у скалата
тихо свети месец златен.
Аз прострях се на листата,
в сън потънах благодатен.

Виждах райски там картини,
светли ликове чудесни,
на щастливи си години
всички блянове небесни.

Но се сепнах. . . Бухал буха,
нощни вихри занемели.
Там пред пещерата глуха
три орисници се спрели.

Три орисници проклети,
три чудовища в усойте!
По видът, по смеховете
аз познах ги, че са мойте!

— Мрачни пъкленi създанья,
черни духове опасни,
на човешките страданья
предвещателки ужасни!

Не из вашите уста ли
грѣмна страшната присъда —
твар за мъки, за печали
на земята аз да бъда?

И не вие ли напрасно
дадохте ми, без да зная,
лирата — да пея страстно —
и сърцето — да страдая?

И не вий ли, о горгони
мръсни, злобно ме убихте?
И венец от скорпиони
там над люлката ми свихте!

Прòклет оня ден да бъде,
в който вий ме посетихте
и змията в мойте гръди
за мъчения зарихте,

прòклети и вий бъдете,
ледна дрямка да ви фане!
Вкаменени останете,
като глупи истукани,

та очи ви да не тражат
люлка никоя детинска,
та уста ви да не кажат
дума страшна, сатанинска!

В гърлата ви, пълни с плесен,
мръсната змия да влазя;
колчем тресне гръм небесен —
по главата ви да слазя!

И зефирът, дето тръпне
и въздиша в тия ветви,
вечно, вечно да ви шъпне
чуждите и мойте клетви!

Тъй проклинах ги злокобно
в полунощното мълчанье.
Те изкискаха се злобно
на безумно ми страданье

и полека се дигнàха
с шум и с писък към луната.
Дълго време се люляха
като сенки в небесата.

— Страдно сърце! — пак ми рече
Вила с поглед милостиви, —
зло видение пресече
твоят отдих, сън щастливи.

Не проклинай си съдбата,
суетно недей натяква —
във неволите, в борбата,
знай, душата пò наяква,

Ти борец си във живота,
чудно твойто е призванье:
лирата ти е имота,
участта — едно страданье.

Не тъжи се; тия бури
твойте чувства освежават,
най-прекрасните лазури
подир молний се явяват.

В бой душата повеч свети,
в скръб се геният разбужда
и разкъсаното цвете
аромат по-силен пуща. . .

Мъките са дар небесни,
те са откуп на венците,
на най-хубавите песни
изворът стои в сълзите. . .

Но не бой се, с лек чаровен
ще ти върна сили крепки,
мир на твоя дух отровен,
сън на твойте морни клепки.

Ще укрепнеш пак изново,
ще мечтайш и ще се надаш. . .
Ще да можеш — давам слово —
по-мъжествено да страдаш.

Рече: взе от дъб листенце,
на чело ми го залепна. . .
И заспах като детенце
в сън божествен, без да трепна.

V

Що е песна толку лепа!
Дур и вода ке проигра,
и дърва ке се заклатет!
Нар. песен

Зашумяла, затрептяла
самодивската дъбрава,
елмаз-роса заблещяла
по зелената морава.

Аз погледнах: над глава ми
мирно Вилата стоеше. . .
— Ставай, друже — тя каза ми, —
твоят сън покоен беше.

Но ела, за да отидем
при талазите врачебни,
после с тебе ще обидим
други краища вълшебни,

де не стъпал крак човешки,
дето никой взор не стигал,
дето никой ум лудешки
не слизàл, нито се вдигал.

Следвай Вилата сърдечна,
жителката на горите
и приятелката вечна
на геройте и певците.

Между две дъбрави диви
чудната вода светлейше,
на брега зефир сънливи
младите ели люлейше.

Тя посочи срамежливо
и в шумаците изчезна. . .
Аз изпълних послушливо
нейна заповед любезна. . .

И талазите чудесни
нова сила ми дариха. . .
В миг ухото ми плениха
дивни гласове небесни.

Те ечаха из-гората,
край вълните бистролейни. . .
Що за песен непозната!
Що за думи чародейни!

«Ний сме малките девойки,
и русалки
песнопойки!

Ний — в горите
сме безсмъртни,
вдън реките
е домът ни.

Младостта ни
вечно трае,
радостта ни
в песента е.

Край вълните
веселим се,
в мараните
ний хладим се.

Па сушиме
коса злата.
Вечер спиме
под луната.

Който жив е
в нази влюбен,
той щастлив е
и — загубен!»

— Друже мили, час е вече
тебе с них да запозная —
тихо Вилата ми рече
и поведе ме по края

на потока хладовити.
— Дружке Вило, самодиво,
ах, при тях ме не води ти:
в мен сърцето е влюбливо.

Техни хубости опасни
страх неволен ми внушават:
жертви малко ли нещастни
тез богини набройват?

Зло главата ми ще пати.
— Милий мой, нимà забрави?
Вирът, дето се къпà ти,
нов и силен те направи.

Па извика: — Сестри мили,
наший гост да ви представа,
що отдавна са пленили
ваште песни, хубост, слава.

Приемете го радушно
със приветливост любезна! —
И в пространството въздушно
плесна ръце и изчезна.

Боязливо приближиха
златокосите девици
и приятно поздравиха
с усмих, с поглед и с главици.

Скоро дружба въцари се
и беседа сладкоречна,
разговорът оживи се
с откровеност най-сърдечна.

И момите светлокоси
гледаха ме простодушно
и на хиляди въпроси
отговарях им послушно:

за земята, що роди ме,
за борбите съвременни
и за моят чин и име,
и занятия почтенни.

А когато те узнаха
що вулията ми носи,
по-приветливи станаха
и стесниха търкало си.

И ръчиците си малки
ми подадоха сестрински.
— Ах, пленителни русалки —
викнах на тоз рой богински, —

разкажете ми и вие
вашто минало, порсда,
как живувате си в тие
самотии, на свобода?

Па запейте сладкогласно
най-приятните си песни,
да изпитам безопасно
техни чарове чудесни.

И момите златокоси
се погледнаха с усмивка,
и на странни ми въпроси
отвещаха без укривка.

Те обадиха ми тайни
и подробности чудати
за нъравите незнайни
във подводни си палати;

на държава си омайна
мен прозореца откриха,
на порсдата си тайна
тайната ми повериха;

за Орфея говориха,
нежний син на Калиопа,
що тракийките убиха
в бясна ярост при Родопа;

те познавали го лично,
и — свирните му упойни,
с кои пленил безгранично
камък, звяр, гори усойни,

и кому дължат немалко
за напева си омаен.
Но оплакаха се жалко
от тоз век суров, нехаен,

що в изгнанье ги прокуди —
да не може никой смъртен
да ги чуй, да им се чуди —
край потока неразмътен.

Па запяха ненадейно
в дружен хор под небесата
и гласът им чародейно
уплени, смая гората.

Занемя вълната равна,
тихият зефир замлъкна,
горска шума веч не шавна,
славеят насам подфръкна.

Тук-там юди боязливо
между дъбите се сбраха,
змейсвете мълчаливо
в ближний дол се озоваха. . .

Чудно, тайнствено се лейше
песен райска и вълшебна,
ту стихваше, ту люлейше
самотията поднебна.

В миг — мълчание! В небето
вси русалки поглед впили,
с бледност странна на лицето.
Аз погледнах: боже мили!

Из въздуха, като лека
сянка (кой ще да угади?);
с шлема в бронята, полека
мойта Муза се зададе.

И русалките пред тази
странна гостенка незнайна
се встревожиха, но ази
обясних им тая тайна.

Аз им рекох: — Ах, разсейте
всяка умисъл напрасна!
Що престанахте да пейте?
Туй е Музата ми красна.

От пределите антични
вам дошла е тя на гости;
по видът сте вий различни,
по природата — едно сте.

Тя е в накит инородни,
но дух български тя има
и от тез долини родни
вдъхновение приима.

И тя кат вас знай Орфея
и родена е за песни;
запознайте се със нея
и бъдете дружки тесни.

Тя е съща, кат вас, вила,
душа земна и небесна,
мойта неразделна, мила
вдъхновителка прелестна.

Не плашете се от тоя
войнствен вид и шлем фригийски:
тя прихожда-тук от боя
с врагове коварни, низки.

Тя бе дева безобидна,
пеперуда из цветята,
песнопойка миловидна,
днес е Муза на борбата.

Ах, за таз борба нелепа,
бедната, не бе родена:
с бухалите — сган свирепа —
тя ратува възмутена,

с всичко подло и бездарно,
що пълзи, слепей и клима
пред кумири, и навярно
тя победата ще има.

Мечът ѝ е цял от песен,
копието — от присмех злобен,
с них нанася удар бесен
на всяк нощен гад злокобен.

VI

Знайш ли биле отдялно,
отдялно биле омразно?
Нар. песен

Дор говорех тъй разпален,
Вилата ми се завърна
и по начин твърде гален
с мойта Муза се прегърна.

Па каза ми: — Остави ни
нас сами да се сприкажем,
Музата си повери ни
уваженье да ѝ окажем.

А пък ти поразходи се
там в зелената дъбрава.
Там е змейски вир: пази се
от водата му лукава.

Тамо змейове, змеици
идат често да се къпат,
а злотворни вещарици
фърлят на децата пъпът.

Отидох. Там змей вонещи,
къпан, гол, на припек спеше;
булка му, със голи плещи,
мокра си коса плетеше.

Ти навярно ще желаеш,
о читателко случайна,
странний накит да узнаеш
на змеицата омайна;

нейний лик, нърав, природа,
бледна ли бе, ил червена,
по последнята ли мода
роклята ѝ бе кроена?

И играйше ли приятно
шотич, валс, кадрил изкусни?
Пишеше ли деликатно
свойте бузи, клепки, устни?

Свиреше ли тя със чувство
Вагнеровите мотиви,
дор ѝ къщата с изкуство
грабяха слуги крадливи?

И шикозно ли тя носи
балните си тоалети?. . .
Ах, на толкова въпроси
де да диря аз ответи?

Нищо от тез дарби модни
не видях у твойта дружка;
та и песните народни
не обаждат нито шушка. . .

. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .

VII

Кат ме зърна отдалече
със окачената лира,
тя се весело затече:
— Ах, любезний, тебе дира! —

каза галено и нежно
и впи страстни очи в мене.
Аз смутих се безнадежно,
но отвърнах с вид студени:

— Как, чувствителна змеице?
Извини, но грешка имаш:
първий път те виждам в лице,
ти за някой змей ме взимаш?

— Не, не, милий наш поете!
— Боже мой! Какво коварство!
Как ме, мила, ти усети?
Вчера влязох в това царство!

Тя засмя се и посочи
лирата ми, що виселе,
и с пламнали влажни очи
сладострастно ми мълвеше:

— Твойто име се разнесе
вчера и из таз дъбрава
и аз рекох на сърце си:
край на мъки ми настава!

И кат с огън нов запали
своя поглед огнен вече,
тя посочи към заспалий
едноокий змей и рече:

— Мъж ужасен водя, клета.
Ти от него отърви ме.
Виж ме: млада съм, напета,
любя те — и ти люби ме!

Там, де слънцето засяда,
зад горите каменити,
ний намери щем грамада
да прекараме честити.

Аз любовна съм змеица:
ти кажи — и ще побегнем,
в мойта бяла колесница
ветровете ще запрегнем.

Или орли пък да станем?
Или вихри гръмовити?
Или облак? Или пламен?
Всичко — само ми кажи ти!

Дор мълвеше тъй в зефирът
чародейката любезна,
аз усетих, че на вирът
силата от мен изчезна!

И усетих се тогази
развълнуван безконечно.
— Моя бъди! — викнах ази
в тревълнение сърдечно, —

моя бъди! о, прекрасна,
омаятелна змеице!
О, вълшебнице нещастна,
о, поробена царице!

И до поздно под листата
ний си бъбряхме безпечно
зарад бъднина благата
и блаженство безконечно.

И кат сключихме съюза
с клетва пламенна, любовна,
полетях към мойта Муза,
но заварих я тъжовна.

— Бледна дружке, що са твойте
ясни очи жаловити?
Диви ли са тук усойте?
Ил милееш за борбите?

Завърни се на Марица
във разкошната долина.
Тук си ти като в тъмница,
а аз — искам да почина. . .

Тя изгледа ме жестоко,
с гняв запален на челото:
— Бедний — викна тя високо, —
жертва вечна на теглото!

В твоите лукави речи
виждам твоето паденье,
мойта дружба ти обрече
пак на ново униженье.

Ти приготвяш си горчиви,
нови разочарованья,
срещу радости лъжливи —
цяло море от страданья!

— О богиньо! Ти угади
моя стид, печален жребий,
с глас гръмовен ми обади
туй, що криях сам от себе.

Никой ме не би защитил
от вразите и от мене,
ти си ангел мой хранител,
моят благодатен гений.

Колчем плачех и тъгувах,
с бури тайни в тесни гръди,
все тоз глас небесен чувах
ек на мойта скръб да бъде;

ти ми лейше лек врачебен —
твойто чисто вдъхновенье,
и със него — дар вълшебен
на кураж и на забвенье.

Помогни ми! Ти душа си
чиста, ангелска небесна. . .
Ти една в света била си
към мен любяща и честна!

— Ставай! Да оставим вече
тая област непозната! —
мрачно Музата ми рече,
взе си щита от земята.

В миг се Вилата зададе
запъхтяна из усойте —
развълнуван вик нададе:
— Стойте, златни гости, стойте!

Няма болест неизлечна,
тайни няма неоткрити:
аз приятелка съм вечна
на геройте и певците.

На туй място чаролейно
знам му билките, тревите,
що лекуват чудодейно
и телата, и душите.

Аз ще набера тинтява —
син-бял бурен за отдяла,
куманика — жълта трява —
за омраза що никнала.

На огнище запустено
огън буен разгори ща
и в гърне необжежено
либно биле възвари ща.

По полунощ, дору спава,
с чудний лек ще го полея. . .
Утре — питай го тогава —
дали помни зарад н е я?

VIII

Легнах, спах и излечих се.
Грейше изток лучезарни.
С Муза, с Вила поздравих се:
колко бяха благодарни!

— Друже, славей веч запея,
час е сбогом да ти кажа:
в тия планини Орфея
искам ази да потража,

па обратен път улавям —
рече Музата ми мила, —
но спокойна те оставям
на таз благородна Вила.

Ти във милото й другарство
очарован ще пътуваш,
на едно вълшебно царство
из вълшебствата ще плуваш.

— Хайде, милий, да вървиме! —
Вилата продума кротка, —
наший ден да посветиме
на небесната разходка.

Вихрите са мен послушни,
на стихийте заповедам,
вдигам векове бездушни,
в бъдещето тайно гледам.

Пръв от живите ще идеш —
в тез пространства ще нахлуеш,
невиденото ще видиш
и нечутото ще чуеш.

И тържествено троица
дигнахме се над земята,
без да знам коя граница
ще да гоним в небесата.

— Сбогом, към Марица красна
скоро пак да се завърнеш,
но змеицата опасна
ти избягвай да я зърнеш.

— Сбогом! — каза ни засмяна
Музата и ни остави,
кат пленителна закана
с пръстчето си ми направи.

Дълго с погледи радушни
отдалеко я прегръщах
и целувките й въздушни
аз приимах и повръщах.

IX

Плеснàла с ръце, плеснàла,
па си високо фръкнàла
над пусти гори зелени.
Нар. песен

Вчера от един приятел
(ах, аз толкова ги имам!) —
искренен, доброжелател,
туй запитване приимам:

По коя причина пея?
Прост въпроса, но ответа?
Мъчен — и дори живея,
надали ще го усета.

О, приятелю, ти считаш
туй играчка на перото?
Все едно е, кат да питаш:
защо бог е дал теглото?

И защо турил челяка
между ангела и скота?
От що състои се мрака?
Де е целта на живота?

Защо розите миришат?
И защо звездите тръпнат?
И зефири, кат въздишат,
на листата нежно шъпнат?

Всичко в тоя свят безкраен
има смисъл, цел, причина:
Каин — своя подтик таен,
Юда — своята пружина.

Питай тигрът: що умаря?
Ще ти каже: — Да тлъстея.
Вълк: — Да лоча! — отговаря,
а убийцът: — Да живея.

Питай гнусния клеветник:
— Защо черниш? — Бял да бида. —
Питай тронния съветник:
— Що пълзиш? — Далеч да ида.

Питай у нас всичко, дето
пъпли, псува, проси, плаче —
все крий нещо на сърцето,
все към цел разумна крачи.

Шейлок казва: за златото;
Тартюф — да измамя бога;
Скапѐн[1] — да ям; — за креслото —
казва важно демагога.

[1] Герой в една Молиерова комедия; тип на низък хитрец, fourbe.

Вярна логика и свята!
А поетът? От Омѝра
до ден днешен на земята
ответ умен не намира.
. . . . . .
. . . . . .

IX

— Чакай, Вило лекокрила!
Кой е тоз гигант безкрайни?
— Въз велика, снежна Рила
падат сенките ни тайни.

— Чакай, нека се начуда.
О, картина небивала!
Но каква те взе полуда?
Ти ме носиш като хала!

А там — черната верига?
— Наште тайнствени Родопи.
— А тоз рид, що бога стига?
— На Витоша голий лоб е.

— Кой е оня драс ужасен?
— Гордият Пирин. — О, боже!
Какъв кръгозор прекрасен!
А онуй зелено ложе?

— Струмската долина райска.
— Чакай, Вило, да починем.
Сещаш? Дъх и свежест майска
до нас идат. . . — Да заминем.

— Накъде? — Над Кресна дива.
— Кой е върха там, кажи ми,
в облаците що отива?
— Мусала непостижими!

— А таз ивица, що мяза
на син смок посред ливада?
— Вардар — на реките княза.
— А там дивната грамада,

дето пътя ни пресича?
— Шар високи, многоглави.
— Вило, кой го тъй накича
с преспи, канари, дъбрави?

Вило, що е там светнало
сред моравите чудесни?
Райско ли е огледало?
Ил лазурен къс небесни?

— Охридските вълни сини:
поклони се!. . . — А оние
страшни южни исполини?
— Пинд! — Но де летиме ние?

Вило, спри! Какви простори!
Там на запад хаос влада!. . .
— Там се люшка Синьо мòре[1],
дето слънцето засяда.

Ний летим. . . Из вишнето
облаците път ни струват,

[1] Названието, което дават българите в Македония на Адриатическо море.

орли срещнат ни в небето —
поздравят ни и минуват.

— Вило, що се вием ние
над тез езера омайни?
Чий е тоя замък с тие
царствени палати сяйни?

С тия зидове високи,
кули, сводове и сгради?
Кой сред тез вълни дълбоки
тия чудеса създаде?

Или ти си вкаменила
тамо някой сън крилати?
— На великий Самуила
гледай царските палати.

X

Град градила самовила.
Нар. песен

— Преспа! Преспа! Крепост славна!
Преспа! — виках там учуден
и през портата държавна
влязох в замъка безлюден.

Мрамор стълпове крепяха
царските чертози древни,
на преддверието бдяха
ваяни два лева гневни.

— Той! Той! — виках лудешката, —
де е сянката му свята? —
Тя ме введе мълчешката
във престолната палата.

Аз видях го. Той стоеше
на престола мълчаливо.
Страшна мисъл йоще бдеше
по челото му бурливо.

Той бе гневен, начумерен
и брадата му — щръкна̀ла:
на лице му облак черен
Беласица бе метнала!

Коленичих аз неволно
и цалунах му ръката,
цалува̀х му богомолно
и полите, и краката.

— О, великий! — шъпнех нему, —
удостой ме с твойто слово,
нещо разкажи големо
ти на нашто време ново.

Разкажи ми ти за твойте
смели подвизи и слава,
разкажи ми за геройте
на размирна си държава,

за велика си идея —
в куп да сбираш племената —
та от Емус до Морея
развива̀ си знамената!

Кой в дълбокий твой ум вдъхна
тоз блян, мисъл гениална,
че писа́, доде издъхна,
таз трагедья колосална

от кръв, слава, шум, победи,
от нещастья безконечни
и нам завеща в наследье
спомени ужасни, вечни?

Дор мълвях благоговейно
за ония дни, походи,
втурнаха се ненадейно
старите му воеводи:

Кракра силний с Несторѝца —
два орела ратоборни, —
Елемаг и Николѝца
и Иваца — непокорни.

Окръжиха с почитанье
господаря си сурови,
гаче чакаха в мълчанье
заповед за битки нови.

Но той мрачен, неподвижен
на престола си мълчеше.
Какво мислеше угрижен?
Какъв таен план кроеше?

Нов ли бой? Поход ли смели?
Цариград ли да събори?
Ил — държава със предели
Дунав, Драч и Бяло мо̀ре?

— О, царю, открий пред мене
своя план велик и таен:
ний и днес сме разделени
и под ига много траем.

В нашите поля, балкани
един глас се днес раздава:[1]
във души ни, във сърца ни
твойта мисъл оживява.

Ободри ни, сгорещи ни,
дай ни твоят дух и сила,
научи ни как се гине
с чест за родината мила.

Дай ни твойте генерали
ил примерът им прати ни:
ний, кои сме толкоз мали,
се нуждайм от исполини.

Македонья старославна,
твойта люлка, гроб, светиня —
ти не знайш? Уви, отдавна
тя е в иго и робиня. . .

Тя робиня е, ожида. . .
Жалостно ръце простира.
Глас не чува: М а й к о, и д а! —
Самуил се не намира.

Самуил се не намира! —
Византийците безброй са:

[1] По него време (1884 г.) цяла Източна Румелия гърмеше от митинги за съединение с княжеството.

днес срамът венци събира,
подлите у нас герой са.

За власт, орден, за жълтица
светотатски би продали
Охрид, Емус, Дрин, Марица —
всите твои идеали.

Ти дошъл би — но нахалост!
Твоят гений що ще стори?
Нявга ти умря от жалост,
днес умрял би от позори!

Императорът не чу ма.
Мойта реч го не прободи,
мене дума не продума,
ни на старите войводи.

Всуе чаках аз да сфана
един знак ил поглед само:
гатанка за мен остана
тайната на мисълта му.

Но когато из въздуха
пак се дигнах мълчешката,
страшни гласове се чуха
из престолната палата.

XI

Седит Марко на диван високи.
Нар. песен

Пак летим. . . Гори, долини
под нас мяркат се и плуват.
— Вило! Над кои пустини
диви сенки ни минуват?

Но де лутаме-се ние?
Кой е тоз разсипан замък?
Срещу нас се нещо вие
из небето като пламък!

Вило, грозно тук ми става —
в таз усоя глуха, няма:
трева пламти — дим не дава,
гора ляга — вятър няма!

— Не чуди се. Там се клати
сватба с змейове, змеици.
Мъже на коне крилати,
жени в златни колесници.

Профучаха покрай нази
сватбувачите въздушни,
сини, алени, в талази,
скриха се в горите душни. . .

Ето вече долетяхме
над Бабуна величава.
Над скала огромна спряхме,
що челото ѝ венчава.

— Виж тоз камък преграмадни —
рече Вилата, — помни го:
нявга Крали Марко ядни
от Пирин чак тук фърли го.

А там — канарата долу —
с един удар я разсече,
а онуй пък бърдо голо —
с него пътя той препрече.

Виж, в оназ зелена лъка
Марко ангел божий смая,
кат земята с малко мъка
във торба на гръб дигна я.[1]

Погледни ония сгради,
що ги облакът забули —
можеш ли сега угади?
Те са Марковите кули.

От них бранял Прилеп града.
Там хазната му стояла,
тамо Марковица млада
с руйно вино го поила.

[1] Между преданията за Крали Марка има едно — в Миладиновия сборник, — което разправя как той при едно състезание с някакъв ангел дигнал на гърба си една торба, напълнена с пръст, която обладавала тежината на цялото земно кълбо.

Въобще тук преимуществено имам пред вид Крали Марка на преданията, а не на песните, които често го умаляват и правят дори смешен; в преданията само тоя единствен величаво-романтичен образ на южнославянската фантазия съхранява се ненакърнен със своя исполински лик и баснословно могъщество и сила, с поетическите спомени за които са насеяни Старата, тракийските и македонските планини.

Тамо Марко, луд делия,
седем краля угощавал,
девет бъчви със ракия
на ден с тях е изсушавал.

Па из друмища широки
пускал коня Шарколия.
Фъркал по гори високи,
дирял Муса-Кеседжия.

Никой вече не виде го,
откак пушка е пукнала:
искаш ли? Аз лесно с него
бих те, милий, запознала.

— Как? Живей ли? — Жив е още.
— Де? — Във пещера се тули.
Ала слушай: време дойде
пак да влезе в свойте кули.

И фръкнахме кат орлите
над пустинята гробовна.
Там в усоите, в скалите
зейше пещера вековна.

А при входа, на стената
тежък боздуган висеше.
Влязохме. Във канарата
страшен полумрак стоеше.

Мухълът и вековете
тук невидимо царяха,
върху нас от сводовете
прилепи се разфърчаха.

— Гледай! — Вилата ми рече
и посочи великанът.
Аз познах го отдалече
по величьето, по станът.

Приближих го боязливо
и вперих във Марка очи.
Той седеше мълчаливо
на тревясалите плочи,

в старовремската си дреха
и в чизмите баснословни.
До стените прави беха
саби, копия чутовни.

От пет века йощ не беше
той френгията разпасал;
до коляно му лежеше
старият маждрак, ръждясал.

Поклоних се. Той сърдито
със див поглед ме измери.
— Кой си? — викна гръмовито
(сетих свода, че трепери). —

Кой си? От кое си племе
и от кое царство идеш?
Ти си син на друго време:
искаш Марка ли да видиш?

Или някоя измама
носиш в тия пущинаци? —
Веч отколе свръзка няма
между мен и вас — юнаци,

вас, юнаците на пушка
и на хитрини лукави:
сърце няма ни на шушка
във гърдите ви болнави.

Днес поплювковци страшливи
с мен по сила равни стават
и децата сополиви
Крали Марка застрашават!

И презрително погледна
модната ми шапка крива —
по една усмивка ледна
видях, че го тя разсмива.

— Все едно, не ме смущават
ваште хитрости и клюки. . .
Но кажи ми ти, що стават
родокръвните ми внуки?

Мязат ли ми те във нещо?
Копья мятат ли фъркати?
Сабята въртят ли вещо?
Коня яхат ли крилати?

В кулите ми кой живее?
Кой ми гостите посреща?
Чие име днес се пее?
Кой юнак ме днес замеща?

Та и ти кажи, какво си?
Някой нов ли си делия?
Бой ли търсиш? Какво носи
на гърба ти таз вулия?

Аз смутих се от такива
груби, войнствени въпроси,
хладен пот че го избива,
аз почувствувах чело си.

Но когато най-насетне
мина тоя гняв гръмовен:
— О, юнако беззаветни —
викнах ази с глас тъжовен, —

откогато се прибра ти,
измени се веч земята,
много станаха преврати
във света и в обществата.

Твоят честен век умрял е
със юнаците прочути,
в твойте кули бухал влял е —
времето ги веч порути.

Та и крепост град не брани,
голо мъжество не струва,
копья, тежки боздугани
днес музеят само чува.

Та и пушките с чакмаци,
що сплашиха силни Марка,
замениха ги прусаци
с круповете на Бисмарка.

За Бисмарка и за Крупа,
вярвам, никога не чу ти;
никой йоще не претупа
тези харамии люти.

Коне — вихри по полята —
сива пàра замени ги,
двата края на земята
жицата съедини ги.

Ех, мой дивний, не разбираш
тия чудеса чутовни,
невъзможни ги намираш
и, навярно, баснословни.

Нито песен, нито слово
тях не може ги изчисли!. . . —
Той клюмнà глава изново
и дълбоко се замисли.

Аз чакàх благоговейно
докогато дигне очи.
Дълго чаках. . . Ненадейно
сабя той дръннa о плочи:

— Продължавай — той каза ми, —
говори за твойто време,
време хитро, на измами. . .
Зле се наскърби сърце ми!

С мойта памет, сили еки,
виждам, там не съм потребен;
виждам аз, че тук навеки
с мойто име съм погребен!

Аз обадих му тогази,
че светът го не забрави,
как във песни той у нази
и до тоя ден се слави;

че делата му витежки
и децата в люлка знаят,
че на стъпките му тежки
дирите им вечно траят

по балкани и скалаци.
И кат видях, че внимава,
загълчах му за юнаци,
битки, ратове и слава,

що прочуха мойто време,
за най-страшните войводи
(на големий за големи
хора приказка се води).

Изредих на великана
всички имена достойни
и когато реч настана
зарад Царя, за покойний,

— О юнако! — викнах лудо, —
тоз юнак, чуй, най-голем е:
туй, що свърши, беше чудо
небивало до туй време.

С едно слово той извади
из земята легиони,
с едно махане създаде
хора волни милиони.

Любовта му го издигна
над геройте стари, нови,
добрината му достигна
идеалите Христови.

Роби бяхме — отърва ни,
мъртви бяхме — възкръси ни
и с кръвта си начерта ни
славни бъдещи съдбини.

Александър той се вика!
Поклони се пред туй име
и пред сянката велика
на тоз цар непостижими.

Кат чу Марко тия речи,
бързо той маждрака взе си,
а гласът му надалече
самотиите разтресе.

— Ах, кажи ми! — той извика. —
Де е този цар чудесни?
Подир твойта вест велика
тез места ми стават тесни.

На бял свят и на свобода
днес решавам да избегна,
да му бъда пръв войвода
и за него в бой да легна.

Но защо си ти печален?
Тежка мисъл ли те сваря? —
Аз разправих му с глас жален
страшният конец на царя.

— Веч го няма! Веч го няма!
Мъченишки той загина! —
И тогаз от скръб голяма
чух, че плаче исполина.

Постепенно ековете
с самотията замряха.
В гробний си сън вековете
пак потънаха, млъкнàха. . .

Тихо моята другарка
ме потегли за ръката,
ний напуснахме на Марка
пещерата мълчешката.

Но кога извън, на входа,
аз фърлих му взор последен —
той стоеше пак под свода
неподвижен и наведен,

в старовремската си дреха
и с чизмите баснословни,
до стените прави беха
саби, копия чутовни. . .

Но бурливото му òко
не съгледах де бе впито:
в миналото ли дълбоко,
във бъдещето ли скрито.

XII

Извихме се два сокола,
извихме се в синьо небе,
де видяхме Бяло море.
Нар. песен

Бъдещето! Бездна тъмна!
Бъдещето! Нощ грядуща!

Бъдещето! Урва стръмна,
в времената що се спуща!

Бъдещето! Мир незнаен,
царство на съдбата нямо.
Де прозореца му таен —
да съзрем що има тамо?

Де е той? В небето? В мрака?
В бляновете на съня ли?
В плиткий ум ли на челяка?
На познаньята в нощта ли?

Кой владее ключа нине
на бездънната загадка?
На грядущите съдбини
кой ще тайните отгадка?. . .

. . . . . .
. . . . . .

Ний летим. . . Пространства нови
под нас мяркат се, минуват;
планини, скали сурови
в хоризонта се вълнуват,

все на юг. . . Веч гълтам сладко
дъх от меките зефири,
пред нас — безгранично, гладко
светло равнинѐ се шири.

— Ето Бяло море славно!
Май му се на ширинето!
В огледалото му равно
цяло сни сега небето.

С упоение се взирах
във талазите класични,
на Олимпа снежни спирах
поглед в зàхлас безгранични;

гледах тронът поднебесни
на Юпѝтера държавни,
окръжаван с рой чудесни
богове, богини славни,

що челяшкото безвярство
в мрак, забрава ги халоса,
със лазурното им царство. . .
Виждах Пелион и Осса —

двата върха край морето,
що титаните — зли хали —
да се качат на небето —
един върху друг слагàли.

А насам, в вълните сини,
плаваха тритони млади
и се гонеха с делфини
белогърдите наяди.

XIII

Седнал ми е край морето,
книга пише свет Никола.
Нар. песен

Смръкна се. Нощ пада вече.
Черна чука над вълните

в звездний свод ни се изпречи —
цяла в гори вековити.

Тихо морските талази
плискат долу бреговете.
— Гледай тоя рид пред нази:
той Атон е, о, поете.

А там, де в гори се ниши
осветления прозорец,
там сега денонощно пише
славний оня светогорец. . .

— Как, Паисий? — Той, поете,
там пред ламбата жумяща
времената, вековете
във килията си смяща. . .

Ний се спускаме полека
до прозореца заветни.
Вътре вйдех человека
с подвига му многолетни.

Гологлав, недвижим, бледен
пред кандилцето мигливо,
«Царственика» си, наведен,
той пишеше мълчаливо.

И лице му, изнурено
от мечти, от труд и бденья
полунощни, бе огрено
от велики сновиденья.

Дълго гледах, кат задушах
трепета си на душата,

пачето перо го слушах,
кат скърбуца в тишината.

Тихо Вилата се дръпна,
зад монаха ми посочи:
— Гледай тамо! — тя пошъпна.
Аз вперих учуден очи.

До зида стояха неми
рой виденья мътни, странни,
духове от друго време,
в брони, във доспехи бранни.

Аз познах! Туй бяха стари
български царета славни,
ратоборни господари,
вождове самодържавни,

на България съдбите
що водили, създавàли,
в страшний вихър на борбите
идеалите ѝ дали. . .

Царствен рой във праховете
гробни от света забравен,
във нощта на вековете
пренебрегнат, изоставен,

сънищата велемощни,
бляновете въплотени —
чести гости полунощни
на монаха вдъхновени.

Той обърна се, видя ги
и благослови ги тамо.

В миг изчезнаха — нема ги!
В глухата килия само

той от сенките остана,
вдълбочен във времената. . .
И перото пак зафана
да скърбуца в тишината.

— Вило! — шушнех със вълненье, —
ох, да влезем, дружке моя!
Да припадна на колене
пред великий старец тоя,

да цалуна с почитанье
аз светата му десница,
що фърли таквоз сиянье
из килийната тъмница;

що написа за народа
откровението ново,
зарад слава и свобода
първото изпусна слово;

що пръв пална факел в мрака
на най-тъмните години
и на миналото с зрака
бъдещето осветли ни

и чието сърце нежно
за България туптяло,
и теглото ѝ безбрежно
цяло в себе побирало!

О, да влезем! — Не! — извика
Вилата със вежди свити: —

Що на сянката велика
да смущаваме мечтите?

Па и женско воля няма
на тоз връх свети да стъпа.
Плесна с ръце и нас двама
нощний въздух пак закъпа.

И зад нас далеч остана
спящата атонска чука,
цяла в гъстък мрак застлана
и невидима оттука.

И едничък там личеше
осветления прозорец,
де при ламбицата бдеше
вдъхновений светогорец. . .

XIV

Ний летим. . . Над нас изгряла
месечина златолица.
Под нас бягат във провала
бърда, чуки върволица.

— Дека пак, о Вило? — питам. —
Де ме носиш в небесата?
Тук над преспи аз налитам!
— Ние сме въз Мусалата.

На България безбрежна
той челото е и пъпа,
на короната му снежна
освен нази друг не стъпа.

Спряхме до скали ужасни. . .
Там в долина непозната
седем езера безгласни
спяха тихо под луната.

А при тях — две сенки будни.
Вилата ми ги показва:
— Там с Орфея, песник чудни,
твойта Муза си приказва,

твойта дружка и царица.
А тез езера — това са
вировете на Марица.
Нявга тук Орфей довтаса

и с обайните си песни
из земята ги извика.
Тез талази са чудесни,
тайната им е велика.

Вятър духне, а те дрямат;
свод смрачи се — те светлеят,
сиви орли сенки нямат,
като се над тях люлеят.

В дъното се юди крият
в хладни, стъклени калета
и орисниците пият
от водата им заклета.

Ти желаеше да видиш
бъдещето, скрито в мрака?
Пий от нея — ще предвидиш
всичко, що те йоще чака.

— О, недей, веч не желая!
Нека пътя ми е мрачен,
във незнанье да страдая
аз се сещам по-юначен.

Мен живота върволица
бе от мъки и теглило —
и до гробната граница
тъй ще бъде. . . сещам, Вило.

Нека ида тъй до края —
твар от бурите надвита.
Що ми требува да зная
де развений прах отлита,

де се вей димът небесни,
де блуждай листото бледно,
де ще глъхнат мойте песни
и с тях името ми бедно?

Ненадейно мойта мила
Муза тамо се притече
и на мойта реч унила
отговори с бодри речи:

— Не, поете мой, живота,
истина, сломи те рано
и на скърбите в хомота
имаш сърце в кръв обляно —

но дор радва се и стене
сърце българско, човешко
в тез гори, поля зелени,
в светли дни, в патило тежко,

дор звук роден слух милува
в градове, в колиби скромни —
твойта песен ще вълнува,
твойто име ще се помни.

Не мрат песни вдъхновени,
отклик на душа народна,
от любов и скръб излени
във реч сладка и свободна.

Не мрат песни, дето блика
струята на гений родни,
на природата ни лика
дето свети благородни!

В миг отнейде се зачуха
странни звукове далечни
и на таз долина глуха
нарушиха мира вечни.

— Гости сладки! Тук е края
на разходката ни смела —
рече Вилата, — настая
час за нашата раздела.

Мойте дружки се събират
там в дъбрава за хорото,
песните им веч зефирът
тук ми носи до ухото.

Сбогом, сбогом, аз ще ходя —
аз на юг, вий към Марица.
Тук стихийте ще проводя —
те са вашта колесница.

И кат се простихме нежно
със въздишка на лицето,
тя красиво и небрежно
се повдигна към небето.

Дълго с погледи радушни
Вилата си изпроваждах,
леки поздрави въздушни
аз приимах и ѝ пращах. . .

Пловдив, 1884

КИХАВИЦАТА НА САЛЛЮСТА[1]

(САТИРИСТИЧЕСКА ПОЕМА)

Саллюст кихнà, не зная как —
та впрочем киха всяк челяк:
кихавицата е вещ невинна,
не е ни грешна, ни безчинна —
една случайност. Но Плутон,
бог мстителен, от своя трон
връз него дигна в Рим тълпата,
глупците, умните, печата.

[1] Напечатана най-напред във в. Народний глас (1884 г.) с бележки: Превод от римски. Из De illustribus grammaticis XI, Suetonius. Под прозирното покривало на тия произволни и на шега турени бележки, както и на латинските или мнимолатинските имена в текста на сатирата авторът осмиваше хайката, експлоатираща един инцидент от частен и съвсем обикновен характер, организувана против него от съюза на завистите и злобите на пишущите братя. На времето си читаещото общество в Пловдив разбра сатирата и се засмя. Днес счетох за нужни тия обяснения, защото сатирата би остала тъмна за съвременния читател, незапознат с тогавашните обстоятелства, хора и нрави. Правя това и за осветление на критиката, понеже един отличен професор по българската литература, като фалеше извънмерно хумора на Кихавицата на Саллюста, горчиво жалеше, че това нещо не бе оригинално, чисто българско, ами подражание на Суетона. Той наивно бе паднал в примката! У целия Суетон — който впрочем не е бил поет, а историк — няма нито един косъм, който да наумява сюжета на Кихавицата на Саллюста.

Във Капитолий и в Форум,
и в капищата с гняв и шум
ехти сега на всички уста:
«Кихавицата на Саллюста!»
Учудва се и се диви
Саллюст печално и мълви:
— О, Юпитере, светодържче,
о, всемогъщий гръмовържче,
смири Плутоновата злост,
коя възбуди моят нос;
години е, откак он кихна —
до днес шумът му не утихна.
Аз нямам, клет, ни мир, ни сън
в града, ни в къщи, ни по вън.
Рабът, нищожний гладиатор,
плебей, патриций и сенатор,
дебелокорместий магнат
и кухоглавий адвокат,
и даже улицата пуста
кихавицата на Саллюста
повтарят, мислят и ревът.
Дай заповед на тях да спрът,
че моят нос веч затъмнява
и твоят лик, и твойта слава.

Като каза това Саллюст,
минà през мраморния пруст,
във стаята се с ключ затвори,
за да не чуй какво говори
светът за оня случай прост
на знаменития му нос.
Не ден, не два, не месец даже —
години може да се каже,
Саллюст тайˆ се в своя дом.

Но нà, веднъжка крадешком
на пътний се мернà прозорец.
Видя: там крачи царедворец,
приятел ближен. — Ах, здравей,
Саллюсте, милий чародей!
Не те видях година пета.
А как? Не чете ли памфлета?
— Зарад кого? — Какъв въпрос!
Разбира се, за твоя нос,
от Глоциуса старомодний:
език и слогът превъзходни.
Четеш и иде ти на ум
кихавичният същи шум.

Кат гръмнат се махнà Саллюст
от тоз приятел хлевоуст,
седнà на стола в тежка мисъл,
прегледа туй, що бе записал,
наведе си носът прочут
и пак зафана своя труд.
(Той беше философ дълбоки,
със ум и знания широки,
на своята епоха чест.)
Часът дрънна: удари шест.
Слугинята сложи обеда.
Той сяда, но, о чудо: гледа
върху трапезата пакет,
а вътре тлъст един памфлет
с тържествен надпис: «Кассий Склава
на кир Саллюста посвещава.»
— И днес не ще да ям на мир! —
изкряска той и — дир, дир, дир! —
съдра великото творенье.
И гладен, бледен и в смущенье,

Саллюст простира се тогаз
на одъра си и със бяс
той моли Юпитера святий
ил мир, ил смърт да му изпрати.

— О, Юпитере, творче мой —
мълвеше нашият герой, —
не съм сгрешил като Тантала,
аз теб се кланям, тебе фала,
не съм кат Каина злодей,
нито пък нови Прометей,
небесни огън кой открадна,
та в таз немилост аз да падна.
Сторих, наистина, вина:
безумният ми нос кихнà,
но туй дотолкова ли важи?
То случва се и с тебе даже
там на блистателний ти трон.
Не киха ли и сам Плутон?
И смъртен всяк нали покихва?
Но Рим любезно се усмихва
и само мен с вражда и бес
мъсти за кихането днес. —
Така като мълвеше тука,
вратата някой си почука.
— Кажете му, че съм умрел. . .
Хай, отворете, чорт го взел,
да вида кой злодеец тропа! —
Влезнà Каханиус Ксенопа,
приятел верен и до гроб,
под мишница с един вързоп.
— Ах, слава Зевсу, че си дòма —
каза, положи там три тома. . .
— Какво ми носиш, милий мой?

— Поклон и новини безброй,
а главно — прясното творенье
и многошумно съчиненье
на славният у девет наций
премудрий наш Маймунус Флаций,
във критиката гений лют.
Той кастри новия ти труд
чрез доказателства железни:
Саллюст веч трябва да изчезне.
— Нептуне мой, благодаря,
тоз път от злоба не горя —
каза Саллюст поуспокоен.
— Да, да, и критикът достоен
подкрепя се по всяк въпрос
с погрешката на твоя нос —
с кихавицата на Саллюста.
— Махни се ти, змия злоуста,
с тоз твой Маймунус Флаций бос,
кой търси само в моя нос
пример, доводи, заключенье
противу мойто съчиненье!
От десет годин не кихàх
и цял йощ век готов съм, ах,
на туй тегло да се осъдя,
глупците само да не сърдя! —
каза и госта бързешком
изпрати, грабна един том,
слугинята в гърба ударя,
да помни, веч да не отваря.

Видя накрай, че крепостта,
в коя се крийше от света,
не беше непристъпна веч,
че всяка глупост, хула, реч,

що пишат, казват за носът му,
добри приятели вестят му,
не дават му ни мир, ни сън —
и през прозореца, отвън,
и на трапезата щом седне,
или през пощата най-сетне. . .
И нà, за да се отърве
от тез любезни щурмове
на толкова другари верни,
в града реши се да се мерне,
да чуе сам и да узнай. . .
А като беше красен май —
и пресен въздух да поглътне.
Но ето: на вратата пътни
видя пасквил: изписан нос —
над него тоя надпис прост:
«Кихавицата на Саллюста.»
Тръгна през улицата пуста,
зави край Колизей, без шум,
мина край гордият Форум,
отиде чак до Квиринала.
Там, гледа той, тълпа се сбрала.
«Навярно обявен е бой
на Клеопатра» — рече той
и между другите се мушна.
Завчас там някой му пошушна:
— Ти знайш ли, че Саллюст кихнàл?
Цял Рим сега се е слисàл
от тоз скандал неблагороден?
— Как? Още? Вече десет години,
откак той с начин непростим
туй престъпленье стори в Рим,
и други път веч не повтори!
— То нищо — другий отговори, —

но виж, скандалът е скандал:
Саллюст наистина кихнал!
Послушай що вълнува сборът.
— Нима и тук за туй говорят? —
викнà Саллюст уплашен пак.
— Да, Салвус, смъртен негов враг,
списаньето му да обори,
на смаяний народ говори,
че авторът е оня мъж,
кой в Рим без срам кихна веднъж. —
Като попарен от тез речи
Саллюст отскокна надалече,
мина през улици безброй,
завит добре във плаща свой,
инкогнитото да запази;
но вред познати, същи фрази
пристигат нему до слухът.
Дори и бабите се спрът
на пътя и с беззъби уста
гълчат: — Ти помниш ли Саллюста?
Той кихна: Зевс да го прости. —
Саллюст се страшно изпоти,
влезнà в питейний дом и сяда,
поиска бързо лимонада,
взе новий смачканий журнал,
през хиляди ръце минàл.
Завчас остана той прехласнат:
там критика видя ужасна
от Горций, доктор-богослов
и сатирик, с такъв наслов:
«Плутоне, порази Кихача!»
Кат луд оттам Саллюст изскача,
обиколи пак целий град,
разбит, смутен, капнàл от глад.

В една гостилница случайно
вмъкнà се да обядва тайно
и бързешком попита там:
— Що харно имаш, за да ям?
— «Кихавицата на Саллюста» —
от бик и кисела капуста —
каза причесаний гарсон
с доволно достолепен тон.
Саллюст остана без охота,
прокле носът си и живота,
но бързо той си даде дух
и рече: — Драгий, зле ли чух?
Наместо гозба да ми даваш,
с кихавица ме угощаваш. —
Гарсонът го изгледа строг:
— Ти негли идеш от възток,
а там на дивите народи
са чужди наште римски моди,
скандали, нрави, ред и строй.
Но слушай, господине мой:
«Кихавицата на Саллюста»
е гозба, що от всички уста
направи лиги да течът.
А чуй защо я тъй зовът:
Саллюстий — римский ли диктатор
ил някой чутен гладиатор
е бил — това добре не знам,
но прави шум и днес голям —
измамил се и кихнал нявга
(човеците, знайш, кихат сявга),
но кихането му, уви,
повдигна шумове, мълви
по целия Рим, а най-паче
у вси учени и писачи . . .

Защо? Това не съм разбрал —
и тях, че кихат, съм слушал;
но що да сърдя мойте гости?
А знаеш? Тоя случай прости
охота чудна носи тям,
на мене пък — доход голям,
без тия приказки не сядат,
с тях почват, свършват си обядът,
и аз, за да им угодя
(над интересите си бдя),
кръстих най-вкусното си ястье
с това названье и, о, щастье!
Печалбата се удвои. . .
Юпѝтере, благослови
кихавицата на Саллюста,
на гостите главата пуста.
— Приятело, във тоя век
ти най си умний человек —
каза Саллюст усмихнат, бледен,
плати обяда ненаеден,
стана, излезе пак навън,
като из някой тежък сън.
Но вдигна очи, да запомни
по-харно тоя ъгъл скромни,
и над вратата, ужасѐн,
прочете надпис позлатен:
«Гостилницата на Кихача!»

Кат клъцнат от змия подскача
Саллюст и пак се устреми
покрай Аквийските хълми,
дойде до университета
(не мога името да сета),
къде от цял познатий свет

се трупат кат мухи на мед
младежи, жадни за наука.
Саллюст на вратнята почука,
влезна, отиде в горний клас
да чуе мъдровещий глас
на римската философѝя.
«Благодаря на бога Дия,
че тук поне съм отърван
от уличния шум и сган,
поне във таз ограда свята
не ще проникне клеветата
и злобата на подлий свят.
О, храм на мир и благодат!» —
каза Саллюст и там се сгуша
уроци дивни да послуша
(тоз ден се даваха наред
по книжнината лекций пет)
от философът Салвус Протус
и син му Примус Идиотус,
лунообразен чародей,
добър за в някой си музей.
И ето Салвус старий стана,
изкашля се, плюнà, зафана:
«Любезни ми ученицѝ,
вий мои милички щенцѝ,
не съм задрямал аз три нощи —
вий, видите, сънлив съм йоще, —
за да приготвя тоз трудец,
на висша ода образец.
Да, ода чудна, несравнена,
коя по цялата вселена
ще мойта слава да разсей:
Пиндар пред мен ще потъмней,
ще се продъни сам Хораций.

явих я на Маймунус Флаций
и той остана възхитен;
а Голций е опиянен
и Склав, поет зелен откъснат,
от радост ходи като блъснат,
и вси пред моят жив талант
крещят с възторг: Te salutant!
Та кой не ще да се прехласне?
Нали, о, Идиоте красни?»
Внезапно вси със глас голям
извикаха: «Яветѐ нам
кое небесно вдъхновѐнье
внуши ви чудното творенье?»

Тогава Салвус с важен лик
каза; «Предметът е велик
на мойта ода несравнена,
а пък целта ѝ е свещена
касае се да поразим,
да прокълнем, да съкрушим
най-страшний враг, и мой, и ваший
(той всинца ни еднакво плаши),
най-черний чорт, най-лютий звяр,
най-грубий скот, най-злата твар,
най-първият грехосеятел,
глупец, бездарник и драскател,
звероподобен человек,
изчадие на наший век,
и най-ужасний черен дявол,
що Рим е някога създавал!
Но да ви мъча йощ не ща
и нà, зафащам да чета,
и от самото му названье
вий ще добиете познанье

за темата на моя труд.
— Кажи го, Салвусе прочут! —
викнà оградата стоуста.
— «Кихавицата на Саллюста!» —
изрече Салвус с важен тон.
Тогаз Саллюст издаде стон:
«Плутоне: няма ли пардон?
Ил мойто кихане ти вече
реши да се увековечи?
Пет консула и царства шест
умряха. Ала светът днес
забравя работи огромни —
кихавицата само помни!»

Той пак тръгнà, но се задуша;
навред все свойто име слуша.
А злий Плутон да увенчей
гневът си и да се посмей,
грабнà му плащът от главата:
Саллюста го позна тълпата. . .
«Саллюст! Кихачът!» — целий друм
изпълни се със вик и шум.
Саллюст влезна при Марка Тулий —
от тая сган да се потули.
Но той се страшно удиви:
там в лавчицата, vis-a-vis,
банкирът славний Калций Скупус
седи и пише нещо глупост,
кат някой Платон вкаменен.
Какви ли цифри тъй ужасно
вълнуват това чело тясно,
казà Саллюст и бързешком
минà, надникна крадешком
върху пиявицата римска

(таз мръсна раса лихоимска
и в оня век цъфтеше пак).
Саллюст на Калций не бе драг:
по разномислие печално
се мразеха — и натурално.
Саллюст надникна: боже мой!
Но що видя тогава той?
Банкир навел брада нечиста
и пише пасквил на три листа,
във който вдига пак въпрос
за грешния Саллюстов нос!
Дор мислеше трёвожно, тайно
въз туй гонение безкрайно,
кое смути глупци безчет,
банкирът сетния там ред
свършѝ, приятно се усмихна,
сбърчѝ се, замижа и кихна.
— Наздраве! драгий Скупус мой! —
извика нашият герой.
Внезапно Биний Куфиатус
и с него знатний Вониатус
дойдоха, взеха мокрий лист
от пустоглавий финансист,
да го типосат с бързотия
в журналът «Вечна Бавардия».

— О, нос! — Саллюстий тоя път
извика гневно на носът, —
ти, осмо чудо на светът!
Кихавицата ти позната
смути форумите, печата
и ресторанът, и домът,
и на безумните умът!
Писатели безброй извади
и цяла книжнина създаде! —
каза Саллюст и бързешком
завърна се във своя дом,
удари ключа на вратата,
смутен и смаян от мълвата,
седнà във своя кабинет
и верен на таз мода пуста,
и той написа си памфлет:
Кихавицата на Саллюста!

Пловдив, 1884

СИНАЙСКА РОЗА[1]

I

Под Синая мълчалива,
из горещий камъняк,
дълг керван върви, отива
към далечен морски бряг.

Бодро, яхнали ил пяши,
аравийците вървът,
жажда, жега, труд не плаши
на пустинята синът.

Само графът е в унинье,
по лицето му тъга —
други образи, картини
пълнят му ума сега:

скъпи спомени засмени
от Балканската война,
хълмове, гори зелени
там под Стара планина,

[1] Сюжетът на това стихотворение е взет от статията на един руски пътувач през Синайската пустиня към Акабинския залив. «Вѣстникъ Европы, 1883 г. «На берегу Красного Моря». Г. Елисѣевъ).

дето пролет чародейна
сипе рози, миризми,
дето Тунджа бистролейна
в райските поля шуми;

де като вълшебна сянка
чуден лик му се вести —
име сладостно «Невянка»
графът тихичко шепти.

Срещата му кратка беше
с драголибната мома,
но и днес го тя дружеше,
жива грейше му в ума.

Росна щерка на Балкана,
де се дяна? Де се скри?
Страшни меч на Сюлеймана
всичко пепел там стори.

Смърт ли я слетя ужасна?
В плен Невянка ли паднà?
Слух за девата прекрасна
веч до графа не стигна.

Той спомни си. . . Скръб горчива
по челото му блуждай.
— Пей, Юсуфе, песен дива,
тежко в тоз проклети край!

Пей, що майка ти е пяла
под сюрмашкия покров,
пей за битки, за раздяла. . .
Пей, Юсуфе, за любов!

II

Дълго как кервана иде
под пламтящи небеса.
Гол Хорив се веч не види,
скри се острия Муса.

И когато превалиха
Акабинский зъбест връх,
с вик морето поздравиха,
глътнаха му свежий дъх.

На брега са три робини.
Ладията чака веч
по вълните тъмносини
да ги носи надалеч —

във Акаба, търг на роби,
търг на срам и на тегла,
който пълни много гроби
и хареми със тела.

—Ей, паша, купи робиня —
рече гнусний господар —
и от нашата пустиня
отнеси безценен дар.

Три цвята са, три елмаза —
с кръв и злато ги купих,
кат съкровища ги паза —
избери една от них.

Айше е мома отбрана
от зелений нилски бряг.

Кожа черна, кадифяна,
очи пламък, зъби — сняг.

Сара бледна е еврейка,
красна щерка на Ливан,
има взор на чародейка,
страстни гърди, строен стан.

Третята мома, що вода,
от незнайни е места
и зова «Синайска роза»
чудната ѝ красота.

Цвете тя е над цветята,
във жените е елмаз,
има на хурѝ снагата,
на бюлбюля дивний глас.

На султанските колене
с право може тя седя.
Ей, паша, купи от мене
таз харемската звезда!

И лукаво той посочи
три робини на брегът,
де под було черни очи
като въглени горят.

— Махай се, злодеец гнусен,
продавач на людска плът! —
викна графът и намусен
даде заповед за път.

III

И керванът запътува
тихо край пустинний бряг,
а търговецът отплува
с живата си стока пак.

Песен жална над вълните
се разнесе и замря. . .
Графу трепнаха гърдите,
той ослуша се и спря.

Някаква тревога тайна
графово сърце смути!
Болка сладка и омайна
тая песен му прати.

Дълго младий граф следеше
там надутите платна.
А пустинята шумеше —
ето буря се дигна.

Тъмни облаци от пясък
замрачиха слънчов зрак,
морските вълни със плясък
фърлят се на дивий бряг.

С трепет умните камили
клякат. Ураган жесток!
Аравийците унили
молят се къде възток!

Рев талази. Урагана
стихна. Въздухът е бял,
на измитий пясък — пяна,
раковини и корал. . .

И камилите смутени
още гушат се накуп. . .
Графът паднал на колене
пред момински мокър труп.

Ладията се строшила
и свирепата вълна
върху пясъка фърлила
от робините една!

Тихо «Розата Синайска»
дреме върху морский бряг,
кат перй заспала райска,
без движенье и без знак.

По лицето й бяло свети
чудна още красота. . .
Той целува й ръцете
и студените уста.

А морето йоще плиска
и насам вълни стреми,
кат че жертвата си иска,
и въздиша, и шуми.

IV

И над хладната останка
мрамор бял се появи —
надпис къс: Т у к с п и Н е в я н к а,
пущинака оживи.

Заранта завя самуна —
тоя прашният потоп,
дигна пясъци с фъртуна
и засипа младий гроб.

1884

ЛЕГЕНДИ ПРИ ЦАРЕВЕЦ

БАЛАДИ И ПОЕМИ

Да ведают потомки православных
Земли родной минувшую судьбу.
П у ш к и н
«Борис Годунов»

СВЕТИ ДИМИТРИЙ ЧУДОТВОРЕЦ[1]

«Помену Бог дом и род царей Болгарских и ме посла на помощ и обновленіе царство Болгарское. . .»

Паисий

I

Гнездо недостъпно орлово
над янтрини шумни талази,
зловещата крепост сурово
от чуката Търново пази;

на Търново страж. . . и закана,
на гръцки хиени котило,
що тежката власт на тирана
с насилья до днес е крепило.

[1] Както е известно, въстанието, което Асен и Петър подигнаха против гърците на 1186 г., е било обявено при освещаването църквата «Св. Димитрий,» съградена от двата братя. Като разправя за това, византийский летописец Никита предава легендата, че него ден чудотворната икона на св. Димитрий в Солун по тайнствен начин се намерила в новосъградения му храм в Търново. Това чудо въодушевило народа и той въстанал под предводителството на Асеня.

Над мрачните кули се вее
двуглавий орел византийски,
жесток византиец владее
пределите краени мизийски.

Отдавна мрак робски забули
старинната слава, свобода:
надменно ужасните кули
напомнят това на народа.

II

А в Търнов народен сбор става
голям под Трапезица стара;
там новий се храм освещава,
сграден от Асеня боляра —

чутовния храм на светого
Димитра. Тълпите шумливи
там стичат се, молят се богу,
гърмят клепалата екливи.

И гръцкий началник, ехидно
ухилен, мълви в крепостта си:
«Добре прави таз сган, безстидно
на бича поддала гърба си;

добре се там моли и кръсти,
добре си работи и плаща. . .
Говедото в пашите тлъсти
по-сладко доволство не сяща.»

III

А долу тълпите набожни
по-гъсти към храма се стичат
и слухове сладко-тревожни
сълзи из очите извличат.

— Смислил ни пак господ — със драгост
мълвят богомолците прости, —
пратил ни в безкрайна си благост
светого Димитра на гости.

Светият му образ у нази
от Солун е таз нощ префръкнал! —
Ликува народ, на талази,
в сън рабски отдавна замлъкнал,

светата икона целува
и плаче, и радва се лудо,
диви се и всякак тълкува
великото божие чудо.

А мисъл тревожна и властна
Асеня вълнува дълбоко,
от тайна велика, ужасна
челото му свети високо.

Той бледен и страшен се щуря
из гъстий наваляк народни. . .
И тътне веч близката буря. . .
Талазът шири се свободни. . .

И скоро там глас се разнесе:
— На робството днеска е края!

Бог дигна от гърка ръце си,
закрилник той български стая!

Владика от царските двери
гърми: — О български мъже,
овчари, орачи, болери —
отцовско грабнете оръжье!

Господнята воля: край! рече
на гръцкий ярем, господарство,
небесна си помощ ни вече.
Нарсде, честито ти царство!

И цар твой е правнука славен
на славните наши царета,
от бога нам вожд е поставен —
Асеню на многая лета!

Тогава Асен над главите
развя знаме — лев разярени —
и вйкна: — Смърт! Смърт на вразите!
Напред, в бой! Юнаци, по мене!

Разтресоха страшните думи
сърца и души безпокойни,
грьмнаха и стъгди, и друми
от звек и от викове бойни.

Грьмнàха налети ужасни
въз крепостни яки огради
и яростно в боя опасни
се фърлят и стари, и млади.

Напразно отбраната в гроба
борците поваля и брули —
паднаха в ръцете на роба
огради и замък, и кули.

И бунтът със устрем вихровен
мина във поля и усои,
при клика Асенев гръмовен
земята изригва герои.

Победата следва победа
и гърците бягат ил лягат. . .
И майки не плачат за чеда,
паднали на бунта под стягът.

IV

И ля за свобода кръв много
нарсдът — и чужда, и своя —
и мечът пламтящ на светого
Димитра го водеше в боя.

8 януари 1906

ПРОКЛЯТИЕ ВЪЗ ИВАНКА

В българските черкви дълго време са се казвали анатеми за цареубийца Иванка.

Иречек

I

Убиха, убиха великия цар!
Уби го войвода коварен!
Загина Асен благородни, ударен
в сърцето от пъклен ханджар.

Ридае и плаче народа
и клетви въздуха тресят,
на храмове божи под свода
анатеми люти гърмят.

«Иванко, убиецо мръсни —
народът проклина го там, —
изчадье бесовско, син гнъсни,
избълван от пъкъла нам,

да беше те майка родила
влечуга, ехидна змия,
но с теб да не беше мърсила
страдална ни родна земя;

да беше гръм паднал небесен
въз твойта десница, кинжал,
орела ни славен, чудесен
преди да погубиш без жал —

орела ни славен, Асеня,
във битките храбрия вожд,
услада на наште мъченья
и слънце във нашата нощ.

Дано живеница и чума
те биха изпратили в гроб
и звярът из горската шума
схрускàл би коравий ти лоб,

преди черна мисъл да пламне
под него — за царската кръв,
убийцо, кръвнико безсрамни,
проклети, в проклетите пръв!

Проклет да си, Юдо, да идеш
при него — нов искариот!
На мъки си край да не видиш
ни в тоя, ни в оня живот!»

II

И църква гърми разгневено:
«Иванко, да бъдеш проклет!
Анатема тебе, хиено,
на тоз и на другия свет!

Анатема тебе, Иванко,
на пъкъла изрод и син,
вампирска и дяволска сянко,
проклет да си вечно, амин!

Анатема вечна въз тебе,
на твоето име и род,
да носиш на ада във себе
ти мъките в този живот.

Анатема тебе, оръдье
на гнусна измяна и ков,
и твоята памет да бъде
проклета во веки веков.

Анатема! Нек те раздира
разкайване вечно, без край
да няма душата ти мира
и трупа ти гроб да не знай!»

III

Избягна Иванко тъмница,
избяга от Търнов далеч,
в развратната гръцка столица
продаде си кървавий меч.

Обсипаха с почести пищни,
със дарове, с титли и власт —
злодея, убийцата хищни
на български цар и витяз.

Но клетвата страшна го следва:
той няма ни мир, ни покой,
навсякъде кървав съгледва
духа на убитий герой.

Не радват Иванка световни
блага — във душа му е мрак —
и впусна се в битки гръмовни
да търси забрава и ляк.

За своите мъки, терзанья,
за вътрешний пъклен огън;
но нямат утеха страданья,
не иде загубений сън.

IV

И болестна жажда обзе го
да види пак родния край,
навеки затворен за него,
тъй както и божия рай.

Една нощ напусна чужбина —
монах изнурен, белобрад, —
при Янтра, в усойна долина,
от белий затуля се свят.

И в пещера тъмна години
прекарва в молитва и пост,
денонощно метани той чини,
незнаен в пустинята гост.

Но прошка не иде от бога
за грях непростим и велик. . .
Умря той във страх и тревога,
нечут от небето клетник.

Умря неоплакан, нежален,
до своята пещера сам.
Молитва, напев погребален
не чу се над мъртвия там.

Лежи там, на гроб неотдаден,
на вятър, на дъжд и на жега,
сè цял си е трупа му хладен,
светата го тлен не засега.

Години лежи и до него
не иде звяр див; не желай. . .
И хищний орел не кълве го,
и гладния вълк го нехай.

На селянин някой набожен
не води бог стъпките там
и лешът стои тъй изложен,
очаквайки адския плам.

Но постник случаен в гората
зари го, да найде веч сън. . .
В полунощ със пукот земята
изфърля телото навън.

Овчари от жал го фърлиха
на Янтра във бързия бяг:
вълните се с рев възмутиха,
на сухий тласнаха го бряг,

бутнаха го в страшна провала —
и тя го повърна, не щя!
На клада го турят пламнала —
внезапно изгаснува тя.

Не гний, не гори, не сè дави,
не ще го земя, ни вълна,
смърт плячката своя забрави
и червякът свойта храна.

Стигна го анатема люта:
из пусти усои, гори
Иванко без гроб ще се лута
до второ пришествье дори.

V

Но мина там божий угодник
велик и със жалост сърце
изпълни му мъртвия бродник.
Той дигна към бога ръце:

О, боже, кому туй терзанье
изпрати в гнева си правдив?
За кой грях е туй наказанье?
О, спасе, бъди милостив!

Прати на тоз труп безпокойни
лучица от милост поне.
О, чуй твоя раб недостойни,
не казвай, о господи: Не!

Дай мир на тоз мъж бездиханни,
дай мир на тоз грешник велик,
тлен дай му!. . . Праха прах да стане
и нищото нищо в тоз миг.»

И чудо тогава случи се,
нечувано чудо свърши се:

небето без облак гръмна
мълния трупа тресна.
И трупът бездомни и неми
в простора се в дим разпиля:
свещената родна земля
Иванка не щя да приеме!

БАЛДУИН

БАЛАДА

I

В Търново свирни и гайди,
гръм, веселье и хорà:
слънцето не ще да зайде
зад зелената гора —

толкоз красни са момите,
що огрява тоя ден,
толкоз радост е в очите
на народа възхитен.

Вест гръмнàла е голяма,
размирила стар и млад,
радост в хижа, радост в храма
и в болярския палат.

Търново една е къща,
една душа, един клик:
Калоян от бой се връща,
от бой одрински велик.

II

Шумно спусна се народа
да посреща славен гост,
чест, държава и свобода
що спасил от вража злост.

да посрещне и да зърне
с лаври увенчана рат,
мома либе да прегърне,
майка син, сестрица брат.

Тръбен екот се раздаде,
прах дигна се под чукар. . .
Ето вихром се зададе
и победоносний цар.

Свети погледът сурови
на чутовний властелин
и пред него във окови
император Балдуин,

франкский император горди,
рицарят прославен в бран,
вожд на кръстоносни орди,
при Босфора цар венчан.

Две войски мегдан делили
в одринския бой голям,
Запад и Възток се сбили,
сбили се два свята там.

Дълго се поле прашило
в Марсовата веселба —

и оръжьето решило
съдбоносната борба.

И от бляскът на престола
цариградски Балдуин
във тъмница влажна, гола
влазя роб сега, един.

III

Кулата стърчи високо —
каменната кула там, —
де в униние дълбоко
пленникът живее сам.

Дълги дни се нижат бавно —
дългите на плена дни,
чезне Балдуин безславно
между немите стени.

На прозореца изправен,
гледа цели часове
янтриний бяг своенравен
под зелени брегове;

Търново, кое огласят
песни, шумове, живот. . .
А мечтите го отнасят
на юг, под друг небосвод,

там, де синята Марица
вий се в гордий си покой,
воля, трон и багреница
де изгуби в кървав бой.

И картината бурлива
цял поглъща го сега,
трепет нов сърце му свива
при триумфа на врага.

Чува той ревът ужасни
на куманските стрелци,
виковете на нещастни
покосявани борци;

вижда стройни легиони
в бягство, плячка на страха,
храбри рицари във брони
натъркаляни в праха;

вижда люти Калояна
на фъркатия му кон,
битката от кръв пияна,
в прах забулен небосклон;

и на дивата победа
слуша радостния клик. . .
И по часове той гледа,
неподвижен, с бледен лик,

неотстъпното виденье
на ужасний оня бой. . .
А насреща му — зелени
върхове, цветя, покой;

Янтра тихо под скалите
вечната си песен пей. . .
Нижат се безкрайно дните
в кулата, де роб линей.

IV

На брега народът иде,
трупа се там всеки ден
Балдуина пак да види
в вечний си потънал блен,

пълен с шумни легиони,
с рев и с яростно клане,
с рицари в железни брони
и със цвилящи коне.

«Графове, барони мои,
вий забравихте ме тук!» —
И над янтрини завои
той се взира сѐ на юг.

Но веднъж тело в реката
из въздуха полетя,
плисна с грозен шум водата
и прозорец опустя.

Кулата безлюдна, глуха
пак остана като гроб.
Страшни слухове се чуха
зарад царствения роб,

за причината незнайна
на жестоката му смърт —
ту било измяна тайна,
ту лих заговор с врагът,

ту пък опит да побегне
из тъмницата нощес,

ту цел дръзка — да посегне
на царицината чест. . .

Дълго шушнеше мълвата
за ужасен царев гнев. . .
Тайната умря в палата
и във янтриний напев. . .

V

Ала всякоя година
в същий ден, кога съзре
фърления Балдуина,
пак тълпата се бере

срещу кулата ужасна,
на ужасни тайни гроб,
и в прозореца безгласна
втренчува се с потен лоб.

И там гледа, че застава
император Балдуин,
към юг дълго съзерцава
неподвижен и един.

И тълпата тръпне бледа
пред загробний дух студен,
пак върнал се да погледа
във ужасния си блен,

пълен с шумни легиони,
с рев и яростно клане,
с рицари в железни брони
и с разцвилени коне. . .

5 януари 1906

КАЛОЯНОВИЙ ОРЕЛ

Той мъстеще на гърците за онова зло, което бе причинил на българите император Василий Българоубиец, и сам се наричаше Гръкоубиец. . . И наистина, никой не докара на гърците толкова бедствия!

Акрополит

Joanis le roi de Blaquie et de Bogrie ne se reposait pas. . . Il fit grande destruction.

Ville-Hardouin

I

Калоян, великий цар, вожд ратоборни,
на гърците ужас, губителен враг,
десет годин вече в шетни неуморни
разнася в победи прославен байряк!

Калоян воюва, почивка не прави:
поход след поход и война след война:
градове събаря, руши кули здрави:
дето той замина, пустошът мина.

За стари обиди на гърци отплаща:
в пустини превръща цветущи страни,
по хиляди роби към Дунава праща,
по дири му грозни димят съсипни,

по дири му никнат пожари, гробове,
земята се кваси със кръв и сълзи,
кумани му диви на свойте богове
принасят във жертва пленните врази.

II

Калоян ужасни почивка не дава
на войте дружини и на своя меч,
границите тласка на свойта държава,
блянътму крилати о носи далеч:

на старото царство ширните предели
той гони и и трите му сини моря
и буйния устрем на орди му смели
през десет години нищо го не спря.

Той превзе Дрин, Охрид и Призрен, и Скопье,
взе Варна и Пловдив и с кръв ги обля,
взе Белград и Одрин и остро си копье
към трепетний Цариград гневно фърля;

той би Балдуина с верни си юнаци
и роб го взе, графа Блуаски стъпкà
с коня си, на храбрия крал Бонифаций
главата търкулна във свойте крака.

Той франките смаза, мощта им разклати,
той гърците сече щаджарите би
и гост беше само във свойте палати
след дълги походи и морни борби.

III

Но къде пак стяга войски ратоборни?
За къде той готви стихийната рат?
През кои клисури и поля просторни
ще се носи пенен коня му фъркат?

За къде са тия товари огромни,
кола низ безкраен, цвилящи коне,
тез полкове, тия тежки градоломни
машини — за кой град, за кое клане?

Калоян отива Солун да превземе —
бисер въжделени при Бяло море. . .
Друмът се запрашил. . . Сред дебрите неми
схимник белобради Калоян съзре.

И старецът смело на път му застана.
— Спри, царю — извика, — доста сеч, войни!
Доста кръв!. . . Земята и тъй е заляна
с много кръв невинна. . . Назад се върни.

Кръвта, що проливаш, християнска кръв е,
убой се от бога, пожали света.
От всички царета Калоян най-пръв е
по мощ — нека бъде и по милостта.

Дай мир на земята и тебе си. Спри се.
Там, дето отиваш, дебне те смъртта!
— Старче — рече царят, — от друма махни се,
господ не говори през твойте уста.

Виж там какво има! — и той му посочи
високо в небето плаващ орел, —
от десет години този орел, отче,
навред към победи стяга ми е вел.

Погледни го, отче, туй славно знаменье:
за подвизи бранни бог ме цар сторил.
Търново е мирно, но тясно за мене —
нека на жените живота е мил.

На жесток век, старче, синове сме ния:
ако не убиеш, ще бъдеш убит.
Царство днес се взема не със литургия,
а със меч и огън, при байряк развит!

За гърците милост? Бог нека ме пази
от такава слабост към вечния враг:
таз земя е тясна за тях и за нази —
гроб ни са копали — ще копаят пак.

Помня ази техний Василя, злодея!
За злини му страшни страшно съм мъстил;
но море кръв гръцка ако да пролея,
пак не бих им доста за злото платил!

Иди си в килията, старче пречестни! —
И дупна пак коня и ратната сган
през бърда, долини понесе се с песни,
при Бялото мо̀ре да разпъне стан.

А вярната птица над бездни, яруги
горделиво плава, път на юг държи,
от кула на кула, от рид на рид други
тя каца — и фъркa, войската дружи.

IV

— Солун! Ето Солун! Ето го морето! —
от връх един викна метежната сган.
И скоро пред Солун побеля полето
от шатри. Обсада. И почна се бран.

Бухтят катапулти в зидовете здрави.
Пристъпи. Звук тръбен!. . . Облаци стрели.
А отгоре вий се орел величави.
Внезапно орела стрела повали.

Стрела из невяра. От кого? Отдека?
От Солун? От станът? Игра на случай?
Може би от бога пратеница лека —
на толкова гибел да се тури край?

И царят въздушни навеки изчезна —
Калояну верний съюзник, другар.
През нощта измяна в царский шатър влезна
и таз нощ загина и български цар.

11 януари 1906

КУМАНКАТА

(Жената на Калояна)

По внушение на царицата куманка пълководецът Манастрас нощем влязъл в царския шатър, ударил в бедрото с копие спящия и изчезнал.

Иречек

I

Вълчица, на левът съпруга,
на пъкъла рожба напета,
във гняздо орлово влечуга
отровна, за дружка приета,

усойница свита под трона,
куманска омайница люта,
зверкиня коварна с корона
на цар Калояна под скута —

неверница двойно зловеща,
в полунощ до шатъра царски
куманката изверга среща
със пламък във погледа звярски.

— Влезни, Манастрасе, безшумно.
Убий го, заспал е дълбоко.
Аз любя те страстно, безумно.
Ръгни го, но силно, жестоко!. . .

II

И скоро коварен войвода
повръща се блед, окървавен.
Любимият вожд на народа
в предсмъртни е мъки оставен,

великият воин безстрашен,
за български врагове хала,
от смърт досега неуплашен,
измяна го кървав простряла.

Ридае и плаче войската,
при шатъра в сълзи се трупа,
войводи, навели челата,
на царя си стенат пред трупа:

— Войводо, наш дивни орело,
погуби и тебе измена,
и твойте ламтежи и тело
ще глътне земята студена.

Остави ни сироти, слаби,
напусна ни твойта десница,
с теб нашата храброст и саби
не знаяха пречки, граница.

Войводо, кой веч ще ни води,
разпаля, крепи, окрилява?
В опасните битки, походи
чий меч ще ни води към слава?

На твоя крилат дух високи
завета кой друг ще приеме?
И твойте кроежи широки
кой може от нас да поеме?

И тая обсада велика
какво ще без тебе да стане?
На пристъпи кой ще ни вика
и фърля, о цар Калояне?

Продумай, кажи! Но немее
гласът ти — тръба във борбата, —
юнашко сърце леденее,
пожар дето лейше в сърцата.

Смъртта те пожъна без време. . .
Ах, ти я нехаеше в боя!
Плачи днес, о българско племе,
изгубихме царя-героя!

И плачат със глас беловласи
войводи, въздишат страдално.
Куманката, с рев до мъжа си
тръшнала се, плаче най жално,

във вопли скръбта си излива
със звярска в сърцето си радост
и сълзи кощунски пролива.
Войводи, заплюйте таз гадост!

III

На Царевец сватба. Със новий цар там —
Борила, куманка мина под венчило,
преди да изсъхнат сълзите, без срам
над мъжово лени носило.

От весел пир цял ден палата ехтя,
от песни, игри на пияни велможи.
Но ето над кулите нощ налетя,
куманка с мъжа си е в брачното ложе

Във страстни обятия новий съпруг
прегърнала, спи тя. Луна ги огрея.
Внезапно се сепва и вижда, че друг,
друг — някакъв воин — легнал е до нея!

Ужасен е този гост полунощен, незван:
на броня му медна кръвта се лъщее,
брада му настръхнала, взора му, спрян
във нея недвижим, искрей, пламенее.

Сам цар Калоян! От задгробния свет
дошел е на своето ложе.
И тежка ръка, мразовита, кат лед,
въз нея метна и целувка положи
студена въз образа й блед.

И ледний му дъх й лъхна въз лицето,
и огнен му взор я кат с меч порази,
и прясна му кръв я измокри, смрази
кръвта й в сърцето.

IV

Години в горите се скита жена
зловеща и рошава — луда царица.
Избягва я пътник и плаха сърна,
избягва я с трепет и гладна вълчица —

оставя за ада желаната стръв.
И скита се тя из пустини безбродни,
от клетвите гонена страшни народни,
от призрака в броня оплискана с кръв.

17 януари 1906

КНЯГИНЯ ИРИНА КОМНЕН

Ирина имаше прекрасна външност и величествена осанка. Иван-Асен II я страстно любеше, не по-малко, отколкото Антоний Клеопатра.

Акрополит

I

Много хубости са грели
в царевецкия палат,
много очи са пламтели
страстно до престола злат;

много млади хубавици,
много бели гърди в плам —
на робини и царици —
нежно дишали са там,

и гъркини, и куманки,
в двора бляскави звезди,
и прекрасни иностранки
със албастрени гърди —

но като Ирина, красна
Комненова дъщеря,
слънцето изгора страстна
от небето йощ не гря —

чернооката гъркиня,
скъп трофей от славен рат,
роза, ангел и богиня
във Асеневий палат.

II

Светъл е Асеню трона,
славата му без конец,
скъпоценната корона
и елмазният венец,

и порфирата богата
от злато, която грей;
но Асеню във душата
днес Ирина най светлей.

Що е лес без пойно птиче?
Без кандило що е храм?
Що е пролет без кокиче?
Що е рай без ангел там?

Що е злачната долина
без звънливия поток?
Що е без цветя градина?
И без слънце свод висок?

Що е младост бързокрила
без възторг, без блян крилат?
И трон, царство, слава, сила —
без любов на тоя свят?

III

В царевецката градинка,
в меката вечерна тма,
скита се сама-самничка
черноката мома.

Месец грейна през клонака.
Дивна иде майска нощ.
Дълго го Ирина чака,
а Асеня няма йощ. . .

Всяка вечер по туй време
тука среща я Асен,
отдих от държавно бреме
да намери в нейний плен;

стан девически прегръща
в сладък мирис от цветя
и приима и повръща
огнени целувки тя.

Жаден е за тях, за радост,
овдовелия герой,
пак на буйната си младост
огъня усеща той;

жадно за любовна нега
пак юнашкото сърце
да пламти от сладка жега. . .
А Иринино лице

ту бледней, ту пламенее. . .
Тя ослушува се пак:
нищо. Само славей пее.
Спи града под лунний зрак.

Янтра светла край скалите
лъска своята дъга,
на Трапезица стените
неми гледат от брега.

«Ах, къде се той забави?
Царский ли слисà го лов?
Ил в блян други той забрави
и Ирина, и любов?»

И в душата ѝ се буди
пак съмненье и тъга:
«Блянове, надежди луди,
бягайте от мен сега!

Аз ли, пленница злочеста,
ще постигна сън фъркат —
на великий цар невеста
да се видя в тоз палат?

Ах, той търси в мен забрава,
в моята душа и страст. . .
Аз му съм една забава,
тук съм сè робиня аз!»

. . . . . .
. . . . . .

Спи под лунното сиянье
мъртвият престолен град.
Вее сладко обаянье
в спящия дълбоко свят.

Бляскат звездните пустини
на небесния покров.
А Асен мълви Ирини
думи нежни на любов.

И във страстен жар героя
през целувки ѝ шепти:
— Сладостна робиньо моя,
утре си царица ти!

2 януари 1906

КИР ТОДОР В ТЪРНОВО

Това наказание беше заслужено.
Никифор Григорас

I

Спи Търново в блянове сладки
под златний покров на луната.
Във янтрини вирове гладки
огледват се мълком къщята.

На Царевец мрачните кули
заспали над урвите стръмни,
двореца се в сенките тули
на кичести брястове тъмни.

Спи мирно Трапезица свята,
спят чуките околни неми,
спи трепетна птичка в листата —
едното коварство не дреме.

Клокотнишкий пленник озлобен
бди таз нощ. Душата му чезне
за мщенье. План адски, злокобен
плете се във нейните бездни.

Събрал пак на тайна беседа
неверните царю болери:
чрез козните търси победа,
що в бойно поле не намери.

И заговор черен скрои се
на глухата нощ под заслона,
ужасния час приближи се:
вулкан е Асеню под трона.

II

И скърца със зъби кир Тодор
злорадо: «Иване-Асене,
додето ти спиш, адът, бодър,
работи за моето мщенье.

Аз, горд император, твой роб съм?
Не, роб веч да бъда не мога!
От седем години кат в гроб съм
тук в твоята меча бърлога!

Презирам аз твоята благост
и твойта ме милост безчести:
аз утре ще видя със драгост
друг варварин теб да замести.

И твойта ще сила превърна
на прах и в прах твойта корона!
И твойта глава ще да зърна
търкулната в кърви под трона!

Очаквай гнева ми, Асене,
кир Тодор ти гроба изравя:
във твоята смърт, пораженье
Клокотница аз ще забравя!»

Ликува кир Тодор. Зарана
на трудове дълги конецът,
победата многожелана.
Вън тихо. Спи Търнов. Щурецът

щурчи нейде. Янтра ромони
сънлива си песен; не бутэ
зефирът заспалите клони.
Спи царят на бога под скута.

III

Внезапно той скоква разбуден
от смутни и кобни виденья.
Наяве сън вижда зачуден —
той вижда баща си Асеня.

— Стани, о мой сине — извика
задгробният дух, — че коварство
опасност ти носи велика
за теб и за твоето царство.

Иванковий дух вероломни
в болярски души се посели.
Но господ за теб си напомни:
стани в миг, о сине мой смели,

строши на змията главата
и козните, плетени в мрака,
защото, о сине, в палата
и ти си днес имаш Исака;

че злото е гнусно и лихо,
измяната будна и трезна! —
И сянката царствена тихо
прекръсти Асеня, изчезна.

И царят съня си изгуби,
и облак покри му лицето.
«Не лъже сърцето, що люби
и праща ми вест от небето!» —

каза си Асен и веднага
повика си стражата верна
и скоро зловещата трага
откри на измяната черна.

И бурно нахлу във вертепа
на змийското тайно събранье.
— Предайте се! — Правда свирепа
не чува молби, ни риданье.

Съд кратък и лют. Под секира —
боляри. Асен е избавен,
издайство отплата намира.
Но жив е кир Тодор оставен.

IV

На кулата в затвора тъмни
лежи днес кир Тодор коварни. . .
А карпите, чуките стръмни
залива ги запад пожарни

с лучите си багрени. Свети
сребристата Янтра; зефирът
полюшва листата; овцете
от тучни се паши прибират.

Лазурни блестят небесата
над храмове, кули, зъбчати
стени. Шумолят дървесата,
засеняйки бели палати

въз Царевец — люлка на слава.
Над янтрини сини завои
Трапезица грей златоглава —
де дремят царе и герои.

Наокол — ливади, градини,
в премяната чудна на мая,
разкошни гори и долини
и всичката хубост на рая.

А върхове горди и снежни
вълнуват чела в небосвода
и слънце целувки си нежни
на райската праща природа.

Но никога вече кир Тодор
от своя страдалчески одър —

и дето да бъде, да иде —
с очите си няма да види

на тая вселена омайна
картините ярки и лепи
и само в нощ черна, безкрайна
ще плуй императорът слепи.

16 януари 1906 г.

КОНЕЦЪТ НА ИВАНА-АСЕНЯ II

Веднъж, посред ден, случи се слънчево затмение, когато слънцето беше на знака Рак. . . Скоро умря и българският цар.

Акрополит

I

От свирни и песни тресе се палата
на Царевец горди. Гости превисоки
събрала е царска трапеза богата:
велики боляри и жени черноки —
на Търнов цветята.

Иван-Асен силни пирува с велможи,
Иван-Асен силни, цар самодържавни,
любимий народу помазаник божи,
във мир и във битки властелинът славни,
Симеону равни;

чие име славят царе и народи,
и бедни колиби, и бранни полета.
Той левското знаме при Драч го заводе,
царството му плискат три сини морета.

Царството му силно цъфти и добрува,
труд и спор, и песни в земи му пространни,
под благий му скиптър тамо мир царува,
мир многожелании.

Пирува днес царят. Лицето му свети
като ясно слънце. Гърмят, благославят
здравици; смях, радост. Девойки напети
със песни юнашки Клокотница славят,
окичени с цвете.

Кога е тъй бляскал на Царевец трона
и тъй далек пръскал сиянье и драгост?
Кога там чело е носило корона
със повече слава и с повече благост?

II

А там над главите — зловещо знаменье:
на небето чисто слънце се забули.
Легна сянка тайна въз гори зелени,
въз скали, палати, храмове и кули.

И народ уплашен кръсти се набожно,
потопен в студена дрезгавина бледа,
поличбата кобна тълкува тревожно
и често угрижен към Царевец гледа.

— Какви ли неволи чакат ни ужасни?
Мор ли ще ни дойде — плахо проговарят, —
или мъж велики някой ще угасне,
кат туй слънце клето?. . . Боже, пази царят,
орела ни красни!

Пази ни орела, о господи вишни,
малки му орлета още нямат сили.
От беди и напаст, от врагове хищни
без юнака-царя кой ще ни закрили?

Отклони, о боже строги, от глава му
твоя гняв ужасен — с милост замени го.
Ако има грешен — ний сме грешни само,
нази порази ти, него пожали го!

— Боже, пази царя — мълвят сиромаси, —
той отри сълзите на нази клетници,
мир сладък ни даде и на благостта си
към наште неволи не знае граници —
излей милостта си.

И монахът дума: — Боже, запази ни
царя благ, на твоя свят кръст покровител.
Щедър бе безкрайно към твойте светини,
милостив към всякой твой раб и служител,
на царство хранител.

— Боже, поживи го — юнак моли тамо, —
да тръпнат от него царе и народи:
кой ще друг да брани царството голямо?
Към победи нови, на славни походи
кой ще да ни води?

И из цяла мощна, широка държава
същата молитва към бога се дига —
при Черното мо̀ре, при Дрин и при Сава,
и при Олимп снежни, що небето стига.

Но божийте пътища кой тук разбра ги?
И тайните цели кому ще са явни
на промисла негов — веления благи?
Тъмната колиба и престола славни
пред него са равни.

III

Мина кратко време — и час не замина, —
слънцето небесно пак загря свободно.
Но скоро великий Асен се помина,
изгасна навеки слънцето народно.

2 ноември 1905

КАЛИМАН II

Немезида скоро сполетяла узурпатора Калимана.

Иречек

I

С победно и бледно лице Калиман
из горски пътеки препуска,
по урви се качва, в долове се спуска
запенен и бесен жребеца му вран.

От царский лов иде ездачът фъркати,
де цар Михаила остави плувнàл
във кървава локва, под дъба кръстати,
де меча в гърди му заби си без жал
и млад го във гроба изпрати.

Загина и тоз син, и тая мечта
на славний Ивана-Асеня! Изгасна
семейство от орли, що пусна в света
царе великани. . . И трона — ужасна
съдбина! — обля пак кръвта!

Сбъднàха се блянове нежно таени
в душа му тревожна: Калиман е цар!
И в Търново бърза плода да пожене
на подвига гнусен на своя ханджар.

И в Царевец светли влезна горделиво.
Велможи покорно навождат глави
пред новий владетел. Сганта — стадо диво —
отвън поздравлява този, що надви.

И Калиман гордо тръгна към престола.
Но чудно: престола веч беше зает!
На него седеше, в ръка с сабя гола,
Иван-Асен, страшен, навъсен и блед.

Стои на престола със облачно чѐло
и с пламък във взора. От другия свят
ужасно страданье тук го е довело,
в неговия стари, потъмнял палат.

И Калиман гледа и не сваля очи
от страшния образ, и с трепетен пръст

на свойте боляри учудени сочи
задгробния призрак, явил се за мъст.

«Убийте го скоро!» Но нищо болери
не виждат на трона. . .И той, ужасѐн,
изскочи оттамо, като лист трепери,
сили се да бяга, но пада вдървен.

II

Ликува столицата. С радостна врява
народ лекомислен се стича насам,
клепалата бият за празник голям:
Калиман се днеска на царство венчава
във стария храм,

в заветния храм на светого Димитра,
закрилник народен и любим светец.
Там сам патриархът в одежди и с митра
върху Калимана възлага венец

и нов благославя помазаник божи,
властителя нови на българский трон.
Редът се боляри, войводи, велможи
и царския сан честитят му с поклон.

Завчас Калиману лице се изменя,
побеляват устни, тресат се крака:
той вижда до себе Ивана-Асеня,
навъсен и бледен, със сабя в ръка.

«Прилоша на царя!» — викнаха смутени
боляри и бързо извождат го вън.

Там въздух се цепи от клик, възхищенье,
от бой на клепала и камбанен звън. . .

III

На Царевец празник. Гръмнàл е палата
от викове, песни — шуми царски пир.
От руйното вино пламнàли лицата,
а пълните чаши редят се безспир.

Калиман сияе в порфира и слава,
честит и надменен. Отдавна духът
Асенев престана да му се вестява:
в веселье и вино удави страхът.

И дигна пак чашата, златната чаша:
— Дружина, да пийме тоя божи дар!
Животът не е наш — радостта е наша,
да бъде тя пълна кат тоя пахар!

Но едвам издума, той плахо погледна
в пространството нещо и извика с бяс:
—Ей го пак, яви се! — и с десница ледна
меча улови си, но падна без свяст.

IV

Летят пак недели и месеци. Царят
сè мрачен, усърнал и не знае мир.
В палата се ниско само разговарят,
палатът замязал на тих манастир.

В дворцовата църква за милост от бога
служат парастаси праведни отци
и цар, на колене, за свойта тревога
душевен лек проси от всички светци.

Облечен във расо, о плочите голи
той удря чело си с риданье и плач,
за мир и спокойство ту господа моли,
ту за тях прибягва до грешния врач.

Напразно. Свирепи и зли угризенья
не дават му сън в мълчаливий палат.
Захлупи ли очи, той вижда Асеня
навъсен, пристигнал от другия свят.

И гневний цар вика: «Убийцо на моя
любим Михаила!» И ядната реч
пламти из устата на царя-героя,
блещи като пламък и голий му меч.

Друг път за ръката води Михаила,
юноша прекрасен, във кърви облян:
Калиман да мръдне не намира сила,
в леден пот потънал от кървавий блян.

От дневни и нощни страхотни виденья
в полуда нещастний дойде Калиман.
Дворецът, въздухът е пълен с Асеня,
той следва го в църква, на лов и във стан.

V

Една нощ напусна столицата страшна —
прости се навеки с палат и със трон —
в горите усойни душата му гряшна
потърси почивка и скрицен заслон.

Весден бежанецът лутà се тревожен —
вчера цар в порфира, сега скитник гол —
и морен замръкна на постник набожен
до пещера тайна, в един тъмен дол.

И жално помоли отшелника скромни
за покрив през таз нощ, пълна с тъмнина.
Но бледен дрѣпнà се Калиман бездомни:
в угодника божий Асеня позна!

И в уплах безумен той търти да бяга
през лесове диви обивити с мъх. . .
Но гневният призрак го гони, засяга,
Калиман усеща студений му дъх.

Пак скита се той из гори, из скалаци,
далек забикаля пътища, къщя —
Асен го сѐ гони по вси пущинаци,
Асен го преследва деня и нощя.

И дълго йощ време — блѣдна сянка грешна —
бегà пред таз сянка, но нийде покой.
Най-после убиха го нейде и той
във пъкъла само Асеня не срещна.

29 октомври 1906 г.

ИВАЙЛОВА БРАЧНА НОЩ

И тя стъпи в брак с Бърдоква, като делеше с него царските почести.

Пахимер

— О, колко си добър, колко си великодушен, господарю! — викаше лукавата гъркиня, като цалуваше пияния хан.

Добри Ганчев,
«Борба за самостоятелност»

I

Защо са гръмнàли клепала екливи
във Търново славно и целий народ
търчи на рояци шумливи
към светата лавра с високия свод —
войводи, боляри във скъпи премени? —
Овчар за царица се жени!

Овчарят Ивайло, юнакът овчар,
на орди татарски плашило, губител,
вчера вожд на шайка, днес търновски цар,
кумир на народа, на царство спасител —
Ивайло чутовни — патриарха сам
с Мария венчава го там;

с Мария жестока, прекрасна вдовица,
на горд гръцки кесар горда дъщеря. . .
Блещи въз Ивайла царска багреница,
над глава овчарска корона загря.
Сияе от гордост челото му люто.
Извърши се чудо нечуто.

На Царевец сватба. Гайдите ечат,
руйно вино лей се в царските чертози,

хорото се люшка и в него блещят
боляркини млади, навтъкани с рози.
Гърми цял от радост шумния палат,
ликува престолния град.

Ликува пак Търнов, невярна столица,
и тоя любовник здрависва го с шум,
здрависва Мария, омразна царица,
със цветя постила днес техния друм;
утре друг любимец пак тъй ще посреща,
в измени развратница веща.

II

Но ето и брачната нощ. Мир чаровен
в палата. Ивайло с Мария — сами.
Вдовица забрави мъж вчера заровен,
за брачни наслади се лудо стреми
и млад победител тя страстно прегръща,
целувки приима, повръща. . .

— Прегръщай, гъркиньо, целувай ме с бяс.
Ти моя си вече жена и робиня.
Милувай си царят: корона и власт
аз пак ти запазвам, ти пак си богиня! —
И стиска я в левски обятия той
в полнощния сладък покой.

Внезапно отдръпва се бледен, уплашен.
В очите й любовни той вижда това:
глава една мъжка отрязана, страшен
призрак окървавен — своята глава!
Смути се Ивайло, предчувствье зловещо
смрази му сърцето горещо.

— Ей, дайте пак вино! — извика той там, —
да удавя в него тез призраци мрачни.
Утре що ще бъде, не искам да знам:
радостен ще бъда в радостите брачни.
С царица споделям леглото и трона,
овчар бях, а нося корона!

Постигнах аз всичко, под небето синьо
смъртен що би смеял да мечтай. Живей,
любезна Марио. Прегръщай, гъркиньо,
твоя цар властител, с наслада прелей
чашата любовна — ще изпия аз
до дъно парливата й сласт.

Нощта е чудесна. Глъч, ромон млъкнà,
спи Търново морно под лунния блясък.
Трапезица дреме; черней в тишина
Света гора; Янтра със тих шум и плясък
бие о скалите вълни посребрени.
Спи Царевец в мир, в упоенье.

Съмнà се. Ивайлу сърце изтрезня
от нощните ласки, милувки. . . Юнакът
юнак се пробуди и той загърмя:
— Момчета, по мене! — И пак си байракът
развя за победи, за люти борби,
и три войски вражи разби.

III

Съдбата е страшна. Измяна прогони
героя и скитник залута се той,
под чужди минà небосклони

подкрепа да търси, та престола свой
със меч да отнеме във бой с враговете,
и чужди, и свои, заклети.

«Коварни боляри! Продажни слуги
на гърка омразен! Издайници черни,
грамада ще сторя от ваште снаги,
в кръв ще те удавя, о граде неверни!
Гневът ми е страшен — очаквайте веч
Ивайловий мстителен меч!»

В татарския лагер Ивайло отива.
От стари Ногая помощ проси той.
О юнако бедни, измамата дива
и тук те издебва! В пияния вой
на пиршество шумно татарский хан вика:
— Победа днес искам велика!

Дайте ми главата на милия гост!
Кръв юнашка искам тук да ми процвърка! —
И очи му гневни пламнуват от злост.
Ханджарът изсвятка, главата отфърка.
И радостно гледа пияния хан
трофея си в кърви облян.

— Налейте пак чашите, давайте вино!
За толкоз татарски глави отплатих;
във мойте прегръдки ела, Ефросино[1],
на ваший и мой враг сега отмъстих. —
И ханът победно главата посочи,
съзряна в Марийните очи.

27 октомври 1905

[1] Ногаевата жена, дъщеря на гръцкия император Михаила VIII.

МАРИЯ

(Жената на Тиха и Ивайла)

Позорна памет оставила зад себе си Мария.
Иречек

I

Раздори, злини, сътресенья
раздрусват безглавото царство.
На славний престол на Асеня
седи въплотено коварство.
Роптае народ и болярство.

Мария, омразна царица,
във козни злодейски изкусна,
царува в смутена столица,
царува гъркинята гнусна,
в порфира завита вълчица.

— Власт, власт искамази!. . . — тя вика
в ответ на мълвата роптяща,
боляри в тъмницата тика,
войводи под брадвата праща —
тревога, смутня е велика.

— Царица съм ваша, робове,
царица ще пак да остана! —
Свирепствува, беси и трови,
след всяка Марийна закана
изникнуват нови гробове.

— Мразете ме! В ваштa омраза
ужасна мсщ черпя, ужасна;

в борбата със вас, враговете,
открити и тайни, аз расна.
Как мразя ви, варвари клети.

II

Народът ръмжи и проклина,
но лек за тегла не намира.
Ей пета е вече година,
цар има, а цар не съзира:
зла болест е цар Константина

на одър безсилен сковала.
Навън са писнали полета.
Татарските орди, зла хала,
разнасят пустош и развала
с пожари, грабежи, кланета.

Единът Ивайло ги сряща
татарите диви, свирепи,
за ужас със ужас им плаща,
отблъсва ги, бие и трепи,
сам бог го народу спас праща.

Расте му под стяга победни
юнашката шумна дружина,
той иде към Търнов да седне
на трона на цар Константина:
и в първий бой царят загина.

Ивайло града наближава.
Мария трепери. Шум, врява:
народа ликува. — О, горко на тебе,

гъркиньо! — Внезапно предава
тя Търново, трона и себе!

Мария в праха! В плен! В окови!
Не, пак си царица остава!
Тя вчера мъжа си зарови,
с Ивайла се днеска венчава.
Звездата ѝ по-силно изгрява.

— Аз пак съм ти властна царица,
народе неверни, що мразя,
ти в дрипи, аз пак в багреница,
газих те и пак ще те газя! —
извика венчана кръвница.

III

Но нови настаха превърати,
разтресоха трон и държава.
Мария напуща палати,
през тъмни гори се спасява,
покрита със черна си слава.

Уплашени пилците църкат,
хиена наблизо кат сящат,
разгракали враните фъркат,
невести я с клетви изпращат,
овчари ѝ камъне фъргат.

Януари 1906

БЯГСТВОТО НА ИВАНА-АСЕНЯ III

Иван-Асен III не считал себе си безопасен в Търново и тайно побягнал в Цариград, като изпразнил предварително съкровището.

Иречек

Българският народ е наклонен винаги за вероломство, тъй щото по-лесно можем да се поверим на духането на вятъра, нежели на неговата благоразположеност.

Пахимер

Императора няколко деня не приемаше Ивана и силно се гневеше за това бягство, като приписваше тая постъпка на страхливост и малодушие.

Пахимер

I

Ликува пак низко коварство:
Ивайло, издаден, бегà.
Над тръпното българско царство
царува днес гръцки слуга;

царува натурник безвестен
под гръцка опека, заслон,
безволен глупец е наместен
въз сяйний Асеневски трон —

потомък и изрод, забравен
от царския български род,
престол от герои прославен
скверни го духовен урод.

ликуват боляри продажни,
оръдья на български враг.
Борците са в затвори влажни,
а други спасили се в бяг.

II

Но тръне растат върху трона
разклатен на вчерашний роб,
похитена златна корона —
скала върху неговий лоб.

Измяна го тук призовала,
измяна заплашва го пак;
тътнежа от близката хала
той сеща под слабий си крак.

Навалят се облаци грозни:
Ивайло пак иде отвън,
а Тертер с опасни си козни
не дава му мир, нито сън.

И тесен му става палата,
трепери страхливият цар,
във тежкия час на бедата
остал без приятел, другар.

— Да бягам оттук, дор е време! —
извика в една черна нощ, —
да бягам, дор Търново дреме,
дор в Царевец цар съм азйощ!

Напущам, палате, аз твойте
чертози богати без жал;
овчарят в полята, в усойте
по-сладко от мене е спал

и птичката слаба на клона
по-верен намира приют,
отколкото ази на трона,
запазен от тоз замък лют.

Прощавай навеки. Но нека
ти спомен да имаш от мен! —
И лампата взе и полека
кат тат, във злодейства кален,

проникна във зимника темни,
на царско съкровище склад,
на сбирка богатства подземни,
завет свят на тоя палат:

бисери, злато цяло бреме
и съдове с редки цени,
коронци, венци, диадеми,
трофеи от славни войни.[1]

И хищникът жадно заграби
през цял век натрупан имот.

[1] Пахимер обажда, че между дигнатите скъпоценности били и ония, които Асен I отнел на императора Исака при разбиването му и ограбването лагера му. А Акрополит пояснява, че тия трофеи състояли: от царски пирамиди (корони), от скъпи съдове на велможите гръцки, от много пари и от царския кръст, изкован от злато и с много влагалища вътре, в които се пазели останки от кръста Христов, от прославени мъченици, мляко от св. Богородица, част от пояса й и много други свещени предмети.

Треперят ръцете му слаби,
облива челото му пот.

И рови, и дига, и взема,
и плахо озърта се тук,
и плаши го сянка му нема,
и стряска го всяк един звук. . .

Най-после из порти изчезна
с грабежа си низкий беглец:
монарх той във Царевец влезна,
напусна го като крадец.

III

Творец на кощунско злодейство,
пак скитник, задъхан от бяг,
безславно с товар и семейство
пристигна при морския бряг.

Оплют и покрит със презренье,
за Цариград тръгва Иван.
Там воля, разкош, наслажденье,
а в Търново беше кат в плян.

— Корабници, бързо гответе
кораба, развийте платна!
О ветри, далеч ме носете
от тая проклета страна!

Проклина без бога в душата
земята си родна, света,

окаляний трон и палата,
от него обран през нощта.

И скоро корабът заплава
на бурни вълни във шумът,
той килка се зле, натежнява
под тежкия твар на срамът.

— Нептуне, пази ме от буря!
Аз искам да бъда честит! —
В кораба се всичко претуря
при морския вой страховит.

И скъпите съдове пукат,
сребро и жълтици дрънчат,
корони в корони се чукат,
крадеца издават, звънтят.

Свирепо талазите блъскат
коритото, мачти пращят
и бранове пенни кат пръскат,
беглеца кат с храчки плющят.

Накрай се от гибел избави,
кат влезе във тихий Босфор;
но в друго море се удави:
в море от позор.

5 януари 1906

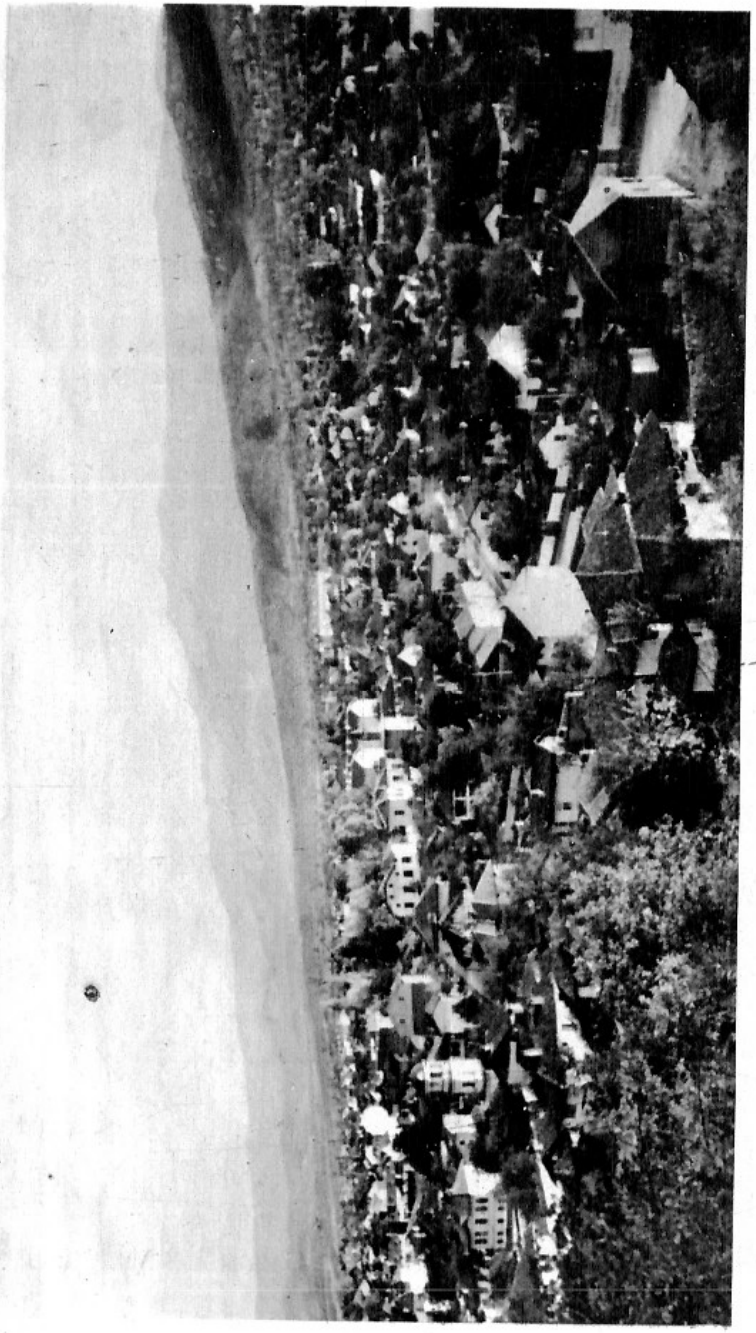

Общ изглед от Берковица

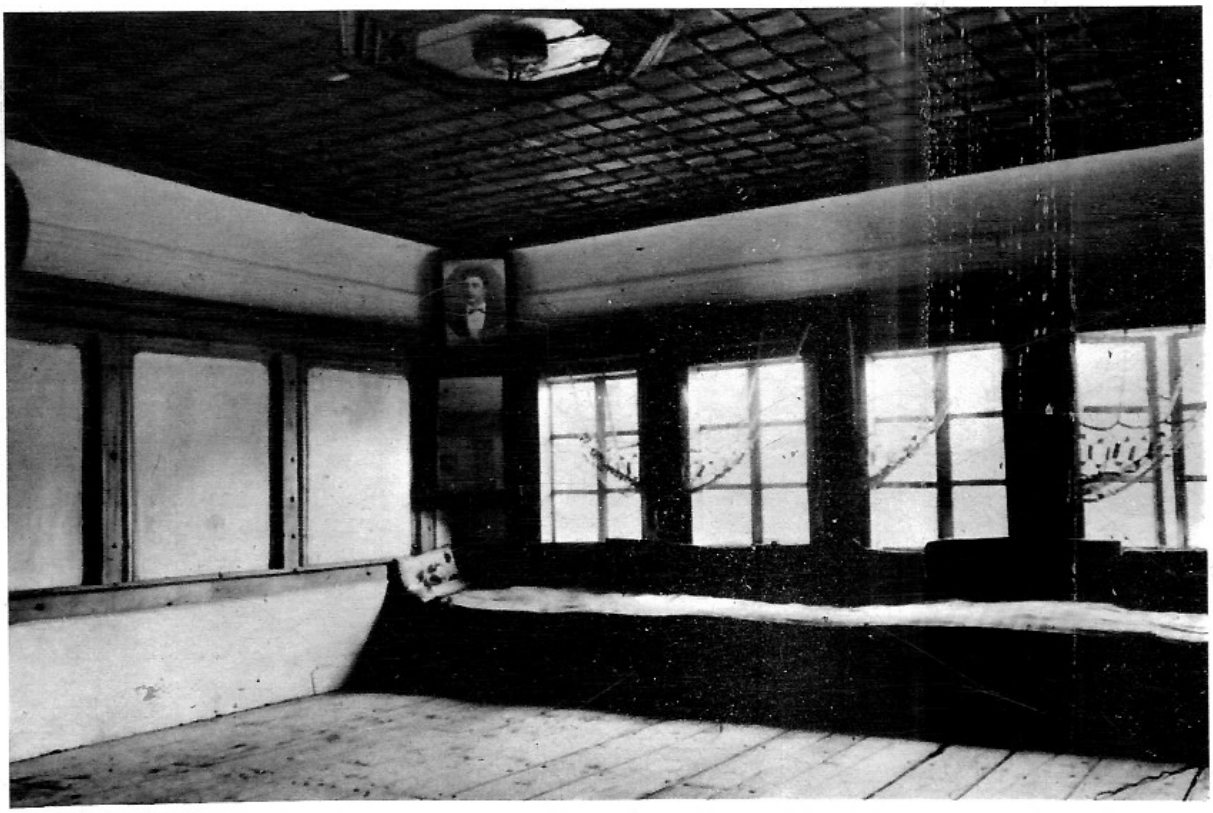

Стаята в берковската къща, в която е живял Ив. Вазов

Къщата в Берковица, в която е живял Ив. Вазов през 1879 — 1880 г.

БЪЛГАРСКА ИЛЛЮСТРАЦИЯ СТР. 15.

ГРАМАДА.

поема изъ шопский животъ

отъ

ИВ. ВАЗОВА.

Залюбилъ е млади Каменъ
  Цѣна хубавица
И за Цѣна сѐ милѣѐ
  Негова душица.

Но не че тя има кѝнкъ,
  Сҗкни отърмица,
Съ синла ржбени сукмани,
  Три върва жълтици:

Не че тя ѐ вредъ прочута
  И кметова дщерка
И че бащино ѝ имакье
  Нѣма брой, на мѣрка;

Но че тя е паметлива
  И добра въ сърдцето,
И защото има очи
  Сини, кат' небето;

И, че злато той ще има,
  Кatъ работи честно,
Дор' е челякъ младъ и здравъ
  Сичкото е лесно.

Но невѣста, който търси,
  Харно да се наира,
Че великжка челякъ люби
  И великжъ набира.

И Цѣна е либе свое
  Камена избрала:
Нему първенъ отъ глава си
  Цвѣте е подала.

По тлъки и по сѣдѣнки
  Двамата се срѣщатъ,
По праздници, на хорото
  Единъ съ другъ се хващатъ;

И на извора студени
  Съ мѣнци, катъ отива,
Тя го види че я чака
  Вода ѝ да напива.

Утромъ, каде исходъ слънца,
  Тамъ ще го намѣри,
По вечеря той я чака,
  Отъ любовь треперя.

По косицѣ ѝ, като дрънкатъ,
  Че е тя угажда,
По гласътъ я той разбира
  По стжпкитѣ сжща.

Любовь — тая сладка мжка
  Кой не е я патилъ?
Нейни радости и плачене
  Кой не е усѣщалъ?

Кое младо, кое живо
  Тжй не е любило?
Чие сърдце въ гржди жежки
  Силно не е било.

Кога либето да дойде
  Часътъ приближавалъ,
И всякъ единъ шумъ душата
  Стряскалъ и смущавалъ?

И вѣтърътъ слабъ, що вѣе,
  И листътъ, що шъние
И гадинката, що мърда —
  Правяли да трьпне! . .

Въ любовь, пѣсни и въздишки
  Днитѣ имъ минуватъ,
Заранъ вѣчеръ не дѣлятъ се
  Нощя се сънуватъ.

И не вѣрватъ, че въ живота
  Има и зла срѣща
И че злото ще отрови
  Ясна имъ надѣжда.

А богатъ е Цѣнинъ баща,
  Богатъ и имотенъ,
Брави има двѣ хиледи
  И коньe нететотинъ.

Нивата му, лозята му
  Мжчно се намиратъ,
Горитѣ му не се знае
  До дѣ се простиратъ.

Има злато много. Йоще
  Има да сдобие:
Царски данъкъ — потъ сюрмашки,
  На половина крие.

Той, казуватъ, билъ приятель
  Съ люти Пашаджика,
Кога идвалъ му на гости,
  Черпилъ го съ мастика.

И богатъ е Цеко много,
  Другарь на хайдуци:
Има челядь многобройна:
  Дяца, снахи, внуци.

Всякой тачи го, че той е
  Кметъ и чорбаджия,
До година, животъ да е,
  Ще стане хаджия.

Всякой на крака му става,
  Кога той минува,
А псуиитѣ задъ гърба си
  Цеко ги не чува.

И неще той за дщерка му
  Каменъ да се блазни,
Хорски думи го ядосватъ
  И сдухове разни.

„Тоя пъси — синъ проклети
  „Дига ядъ въ сърдце ми,
„Никга Цековата дщерка
  „Нѣма той да земе!

испанскиятъ монархъ Карла V., бѣше минувалъ отъ ржкѣ въ ржкѣ споредъ прѣобладающата сила въ

Началото на поемата „Грамада“,
поместена в сп. „Българска илюстрация“, 1880 г.

ГРАМАДА

ПОЕМА

изъ шопския животъ

отъ

Ив. Вазова.

Издава

БЪЛГАРСКОТО НАРОДООБРАЗОВАТЕЛНО ДРУЖЕСТВО

СОФИЯ

Печатница Ив. П. Даскаловъ и С-ие

1894.

Корица на самостоятелното издание на поемата „Грамада“, 1894 г.

Илюстрация към „Грамада“, поместена в „Пълно събрание съчиненията на Ивана Вазова“, том IV, 1914 г.

И. ВАЗОВЪ

ВИДУЛЪ,

ТРАКИЙСКА ИДИЛИЯ

И

ПИСМО ДО Г-НА С. ВАЦОВА.

СОФІЯ.

Скоро-Печатница на Янко С. Ковачевъ.

1879

Заглавна страница на първото̀ издание на поемата „Видул“, 1879 г.

Ой ви вѣтрове, духнете
И на майка му носете
Неговитѣ думи ледни
Думи ледни и послѣдни,
Нека знае че загина
И душмани да проклина,
Нека пали вощеница
Зарадъ негова душица . . .

Ти, четецо нажалени,
Питашъ ме съсъ нетърпѣние
Що станало но̀ подиря?
Дали се намѣри диря
Отъ убийцитѣ онези
Черни, кървави черкези?
Дали въ [illegible]
Или [illegible]
Питашъ ме да кажж края,
Питашъ ме, отъ дѣ да зная,
Вѣщи мене непознати?
Главното не ли разбра ти?
Видулъ е въвъ гроба тѣсенъ!
И азъ свършихъ мойта пѣсень . .
Ще прибавж една дума:
Тамъ въ полето, на край друма,
Дѣ онъ падна окървавенъ
Камъкъ черъ стои неправенъ
Що за паметникъ нищожни
Нѣкой селени набожни
Надъ прѣстьта му го поболи.
А въ тѣмници тѣмни, голи
Отъ три годинъ сж запрѣни.

Страница от поемата „Видул“ със саморъчни поправки на Ив. Вазов

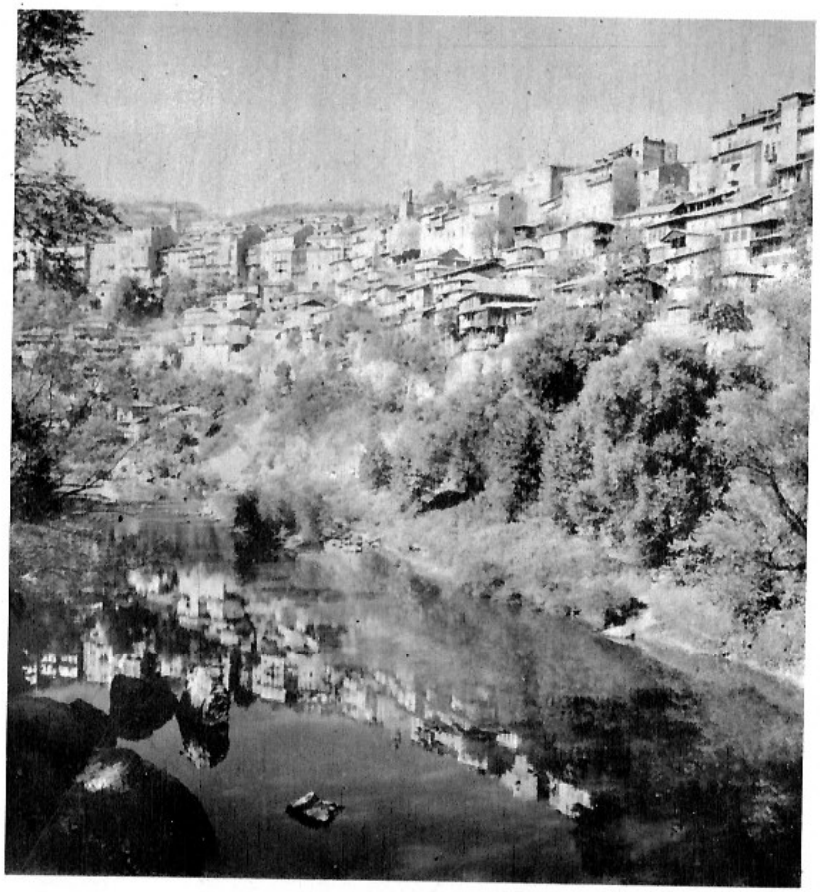

Изглед от Велико Търново

Иванъ Вазовъ.

Легенди при Царевецъ

Балади и Поеми

Да вѣдаютъ потомки православны
Земли родной минувщую судьбу.
Пушкинъ „Борисъ Годуновъ".

СОФИЯ
Издава книжарницата на Ив Г. Игнатовъ
1910.

Заглавна страница на самостоятелното издание на „Легенди при Царевец", 1910 г.

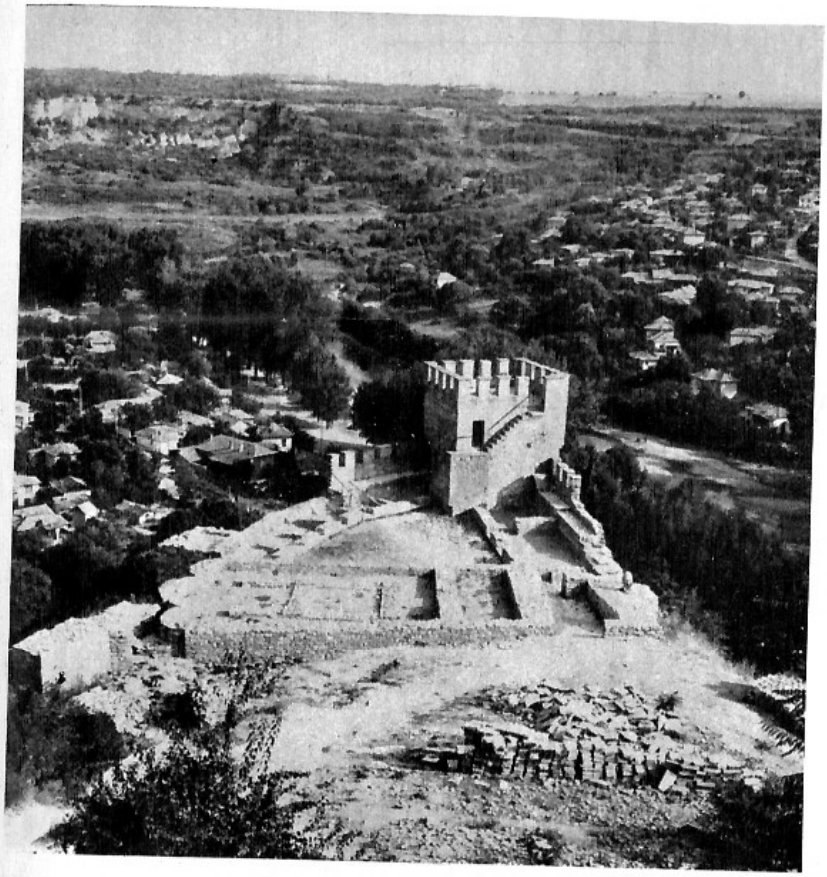

Изглед от Царевец с Балдуиновата кула

НОВА БИБЛИОТЕКА № 25—26

ИВАНЪ ВАЗОВЪ

ИЗЪ ГОЛѢМИТѢ ПОЕТИ

СТИХОТВОРНИ ПРѢВОДИ

ПОПРАВЕНО ИЗДАНИЕ

Книгоиздателство „Знание“ — София

„Из големите поети“ — заглавна страница, 1911 г.

Работната стая на поета в къщата в София. Музей „Иван Вазов“

Корица на „Пълно събрание съчиненията на Ивана Вазов“, том IV, 1914 г

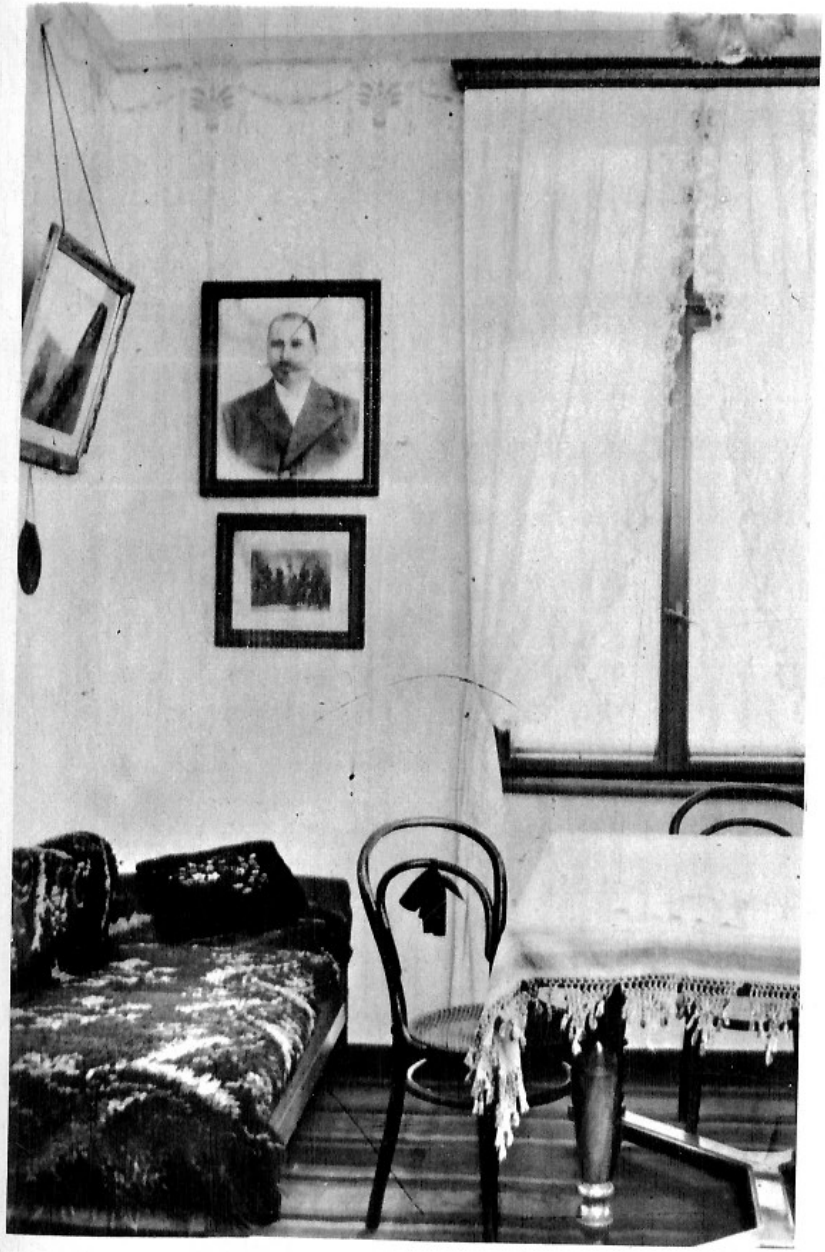

Музей „Иван Вазов“ — София.
Обедната стая, в която умира Вазов

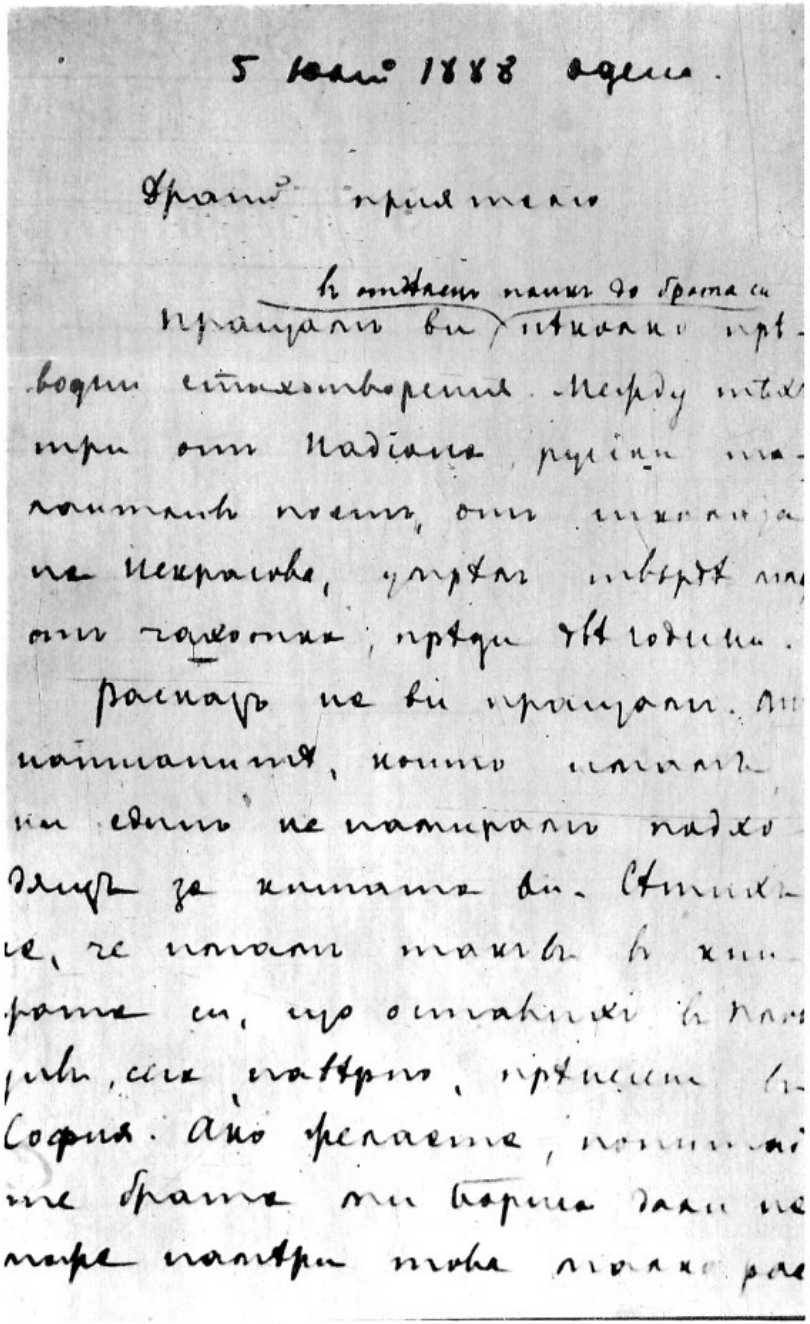

Писмо на Ив. Вазов до Ст. Костов от 5 юли 1888 г.

ТАТАРСКА ЦАРИЦА

Георги Тертер не бил в състояние да противостои на тия варварски орди (татарите). За да се удържи на престола, той трябвало да ожени дъщеря си за Ногаевия син Чоки (1285 г.)

Иречек

Она же тамо шедшъ и вѣрж православна съхранишн, и родъ свои свобождьшн. . .

Синодик на цар Бориса

I

Дълбока мъгла е застлала
днес Царевец горди, високи.
Голяма е жалост настала
във тремове светли, широки.

Заплакала жално царица,
заплакал цар Гьорги злочести,
запъшкала цяла столица,
най-много — моми и невести.

Мъртвец ли в палата простря са?
Княгиня ли там се помина?
Зла вест ли отнейде довтаса?
Син царев ли в битка загина?

По-лошо от всичко туй става,
по-лошо — бедата е друга:
цар Гьорги Елица отдава
на черен татар за съпруга.

Ще иде Елица робиня
при диви, безверни душмани,
Елица, прекрасна царкиня,
за царство курбан ще да стане.

И плаче палат и столица,
дор Янтра плачевно мърмори. . .
Не плаче едната Елица
и татку си тихо говори:

— Отивам аз, татко, със радост,
послушна на божата воля:
нек вехне там хубост и младост,
но вас да отмине неволя.

Що плачете? Аз съм готова,
приимам си честното бреме
за вярата чиста Христова,
за нашето царство и племе.

Настаха минути прощални,
минути за жива раздяла,
от вопли и стонове жални
столицата цяла писнàла.

Отиде Елица прекрасна
невяста на Чоки в харема:
от царя бедата оттласна
и царство спаси от ярема.

II

Години минуват в чужбина,
в далека земя агарянска.

Елици сърце не изстина
към вяра света християнска;

тя богу се моли и пали
кандилце пред честна икона,
за Царевец светли тя жали
в татарската чужда подслона.

За майка, за татка милее —
в чужбина днес скитник бездомен[1], —
на Търново родно живее
в душата ѝ сладкия спомен.

Живее със Чоки Елица —
невинна сърна при чакала,
при хищен крагуй гълъбица
и роза при храст разцъфтяла.

А страстно я Чоки обича:
обнизва ѝ шия с бисѐри,
снага ѝ в коприна облича,
елмаз на чело ѝ трепери.

— Елице — говори ѝ Чоки, —
чуй, ясен мой месец и радост:
във нашите степи широки
убива се твоята младост.

Печални са тия пустини
за твойте очи, ожеднели
да видят гори и долини,
потоци, поля разцъфтели.

[1] По-после Георги Тертер пак се принуди от Ногаевите заплашвания да напусне трона си и България.

Готви се с мен скоро да идеш
в земята, задето милееш:
ти Царевец пак ще да видиш
и в него царица ще грееш.

И ето че ханът повлече
дружини си диви татарски
и всичко плени и посече
до търновски дворове царски.

III

Във Царевец диви татарин
царува, и с него — Елица.
От ужас народа попарен,
заглъхнала шумна столица.

Татарите грабят, оголят
народа оголен, ограбен,
потискат, безчестят и колят
народ от раздори ослабен.

Проклина той Чоки жестоки,
проклина по-силно Елица —
той в скръб и в неволи дълбоки,
тя — весела, горда царица.

За него Елица нехае,
не чува плачът му, теглата,
едничката охолна тя е
сред пирове вечни в палата.

Но жив е, досущ не уби се
в душите дух бодър, свободен
и заговор таен скрои се
противу тирана народен.

В нощ тъмна най-първи болери
събират юнаци припряно. . .
А Царевец тътне, трепери
от пиршество шумно, пияно.

Смях, радост. Вината се леят.
Свирни и игри сладострастни
и свилени кърпи кат веят,
въртят се робини прекрасни.

А Чоки в полуда прегръща
Елица, във скъпа премяна,
а тя му галбите повръща
и дума му нежна, засмяна:

— О мой повелителю дивни!
Орело ти мой благородни! —
И с ръце в мерджанени гривни
прегръща потисник народни.

— Пий, скъпи мой, таз сладка чаша —
от мойте уста е напита,
при щастьето, славата наша
Елица за рая не пита.

Безумствува кръв сгорещена,
гърми и лудей веселбата. . .
Но страшен вик чу се: — Измена!
Бунтовници влезли в палата!

Със облак от ужас покри се
на Чоки челото му потно
и таз нощ навеки сломи се
татарското иго срамотно.

IV

Ликува народът избавен,
празнува чудесна победа:
на трона е цар православен,
цар български веч заповеда.

Зловещий сън страшен замина,
татари се в бягство спасили;
въз крепостний зид на върлина
главата на Чоки се хили.

Народ и боляри прославят
във църквите господа вишни
и с очи в сълзи благославят
спасители явни и скришни.

Печална е само Елица,
дял в общата радост не взима.
И скоро напуща столица
и чин монахински приима.

От хорския шум в самотия
безмълвна бегà да тъгува.
Във глуха и скръбна килия
във пост и молитви минува.

Години изтичат. За нея
мир няма. Тя кай се и плаче.
Но мъката й тайна гризе я,
молитвата й господ не рачи.

Макар и злочеста вдовица,
тя укори тежки тук чува:
— Я вижте я, вижте Елица:
за своя татарин тъгува!

V

Замъчи я жажда душа си
във изповед тя да излее,
да каже открито греха си,
под чийто твар чезне, линее.

И тръгна в горите безлюдни,
дe постник свят в пещера стара
прекарва във подвиги трудни,
във пост и молитва, и в вяра.

И пада му тя във краката:
— О праведний старче! — извика, —
прости, че скверня тук земята:
ти грешница виждаш велика.

Престъпница аз съм пред бога,
пред мене си също. Страдая.
На моята мъка, тревога
не виждам на тоя свят края.

О старче пречестни, аз страдам. . .
Но мойте сълзи са навсуе.
На тебе се аз изповядам,
през теб дано господ ме чуе.

Дано бъда, клета, простена:
извърших аз пъклено звярство.
Виновна съм в подла измена,
виновна съм в гнусно коварство.

Мъжа си погубих! Издадох
съпруга си клет на вразите,
любима му бях, но го дадох
курбан тям с усмивка в очите.

Обсипвах го с нежни цалувки
и в същий миг гроб му копаях,
със страстни слова и милувки
сърце му пред злото омаях.

Видях на мъжа си главата
на прът и радвах се, гаврих се;
но скоро съзрях чернотата
на тежкий си грях, ужасих се.

Години в сълзи, в покаянье
от вишния моля прощенье —
но мойто не чу той риданье:
моли се, о старче, за мене.

Но постник намръщи се строго
и рече: — Иди си, ехидно!
Туй расо да носиш пред бога
небесни не е ли ти стидно?

Ходатай за тебе, гнуснаво
създание, дух вероломен?
Махни се, изчадье лукаво,
махни се от прага ми скромен!

Не чакай тъй скоро пощада,
ни прошка, отровно змейще.
След сто годин мъки във ада
бог може би тебе прости ще!

И той ѝ гърба си обърна,
да влезе във свойта килия.
Но пак се от прага извърна:
— А кой беше, жено, горкия?

Елица във страх отговори:
— Цар Чоки. Самата царица,
жена му, палата отвори,
а аз съм жена му — Елица!

И пак се разплака. Слисà са,
загледа я старец в мълчанье,
па свойта глава беловласа
пред нея склони с почитанье.

— Недей се мъчи, съкрушава,
о щерко любезна — ѝ рече.
— България щом те прощава,
и господ простил те е вече!

21 януари 1906

ЛОБНАТА СКАЛА

Главáта на узурпатора Чоки Светослав изпратил в Крим на неговите врагове. Патриарх Йоаким III, заподозрян в привърженост към татарите, по Светославова заповед бил фърлен от една крепостна скала в Търново. След тая решителна постъпка Светослав, като освободител на отечеството от азиатските скиталци, се възкачил на престола на Асеневци.

Иречек

Καὶ οὗτος ἐξ ἀλαστορίας τόσης τῶν ολῶν
Ὀσφεντισθλαδος κύριος γινετοι γγνεται.

Παχυγέρης

(Подир, като извърши толкова злодейства, Светослав стана господар на цялата държава.

Пахимер)

I

Ще да помнят стари, млади
дълго бурната година,
дълго старци белобради
ще разказват туй, що мина,

що видяха (в дните първи
на цар Тодор Светослава,
кой чрез ужаси и кърви
дигна паднала държава) —

в песни ще го пей бездомни
божек, гусла ще го свири,
ще го пишат, да се помни,
и монаси в манастири.

II

Йоще Търново трепери
от гърмежа на превратa.
Окръжен от рой болери,
Светослав е цар в палата.

Отърва се трона царски
от натрапник из чужбина,
счупен е ярем татарски,
Чоки в затвора загина,

Чоки, хищникът свирепи,
вожд на орда разбуяла,
що изригнали кат хала
дивите татарски степи.

Всяка заран жертви нови
ямата поглъща гробна;
други чакат във окови
гибел от Скалата лобна —

от скалата, що се дига
там над Янтра страховито,
дето водний шум достига
кат стенанье жаловито.

Плач, молби и вик — нахалост:
няма милост за измена,
за душмани няма жалост!
Но земята е спасена.

III

Но кой пленник още водят
във вериги към скалата?
Кой нещастник ще проводят
на път дълъг, без поврата?

Патриарха Йоакима:
из високите палати
яростта неумолима
царева на смърт изпрати.

Ще умре — зарад измена
против родината своя!
Янтра стене разгневена
из скалистата усоя,

дето в трепетно мълчанье
сбрала се, пъхти тълпата,
затаила е диханье,
впила очи във скалата.

Страшен час. Пъхти народа
пред ужасната провала. . .
Слънце, спряло се на свода,
гледа гледка небивала.

Ето старец на скалата
при джелатина застана
и ръце към небесата
дигна. Гробен миг настана.

Тихо моли се, безгласен,
вятър расо му развява. . .

После. . . тласък, вик ужасен
и към Янтра полетява.

Грозно плиснаха вълните —
стълп от пръски и от пяна! —
и отнесоха сърдити
плячката си бездиханна.

IV

Оттогава край туй място
пътниците в страх минуват.
Същий плисък грозен често
разтреперани зачуват.

С ужас тъмний дол забули
страшний спомен на старика,
даже някои го чули
там, за гроб че моли, вика. . .

Друг го срещал в тъмнината —
срещал бродника удавен,
друг го видял под луната
пак на камъка изправен,

чули, че прозорци хлопал
в буря, в нощна тъмнотия,
по църковни порти тропал
пак да служи литургия. . .

V

Ще да помнят стари, млади
дълго бурната година,

дълго старци белобради
ще разказват туй, що мина,

в песен ще го пей бездомни
божек, гусла ще го свири,
ще го пишат, да се помни,
и монаси в манастири.

11 януари 1906

ЧОКИ

Недей отваря, Стоене,
вампирът тропа на порта.
Народна песен

I

Във кулата с дивната гледка,
пазачка на тайни сурови,
на два императора клетка —
цар Чоки лежи във окови.

Цар български вчера в палата,
днес роб окаянен в тъмница.
Едвам тук достига мълвата
на шумната волна столица.

«Веднъж да избегнях оттука,
да кацнях на коня си врани
(о, дай ми, аллах, таз сполука!) —
тогаз треперете, душмани —

със моите орди ужасни
аз пак ще ви дойда на гости,
ще писнат скалите безгласни
и в гробето мъртвите кости.

О, страшен гняв вас ще постигне,
изменници, врагове мои,
и ада ще тук да изригне
най-грозните ужаси свои!»

И скърца със зъби татарин
от злоба и ненавист бясна.
На запад, зад облак пожарен,
веч зимното слънце угасна.

Полека мълвата се сменя
от нощно безмълвье, омая:
за сънища, тайни виденья
часът безметежни настая.

II

Във кулата глуха, заспала
луна през прозорчето грее.
Цар Чоки е дрямка фанала,
душа му в блян дивен се рее.

Сънува, че в царски палати
той пак е цар мощен, държавен,
в порфира, в премени богати,
на трона Асеневски славен.

Треперят боляри безгласни
пред неговий взор властелински;
в харема го чакат прекрасни
девойки с усмивки богински.

Аллахът го щедро дарява
със радости дневни и нощни. . .
И плува в блаженство и слава
във свойте чертози разкошни.

Вратата тъмнична изкряска,
прекъсна му блянове злати.
Затворник се сепва и стряска:
пред него са двама джелати. . .

Ни плач, ни закани не слушат
ужасните гости полнощни:
татарина яростно душат
с ръце си убийствено мощни.

И после, във кърви облети,
изнасят глава ужасена,
луна през прозорчето свети
в тъмницата глуха, студена.

III

Студеното слънце изгряло
над снежните чуки, долове.
Балканите неми, сурови
под бяло си спят одеяло.

А в Търново грозна картина
събрала шумяща тълпата:
над крепостний зид, на върлина,
на Чоки се хили главата.

Изпулила очи широко,
чумбаз се татарски развява —
отплата и мщенье жестоко
за дълго руганата слава.

IV

Но скоро по заповед царска
във кримските степи пространни
главата отнасят татарска
на Чокеви върли душмани.

Главата му там — а снагата
във гладните вълчи търбухи. . .
Но ето, възкръсна в мълвата
умрелия. Слухове глухи

летят за татарина черни,
за Чоки, безгробника блудни:
срещàли го в здрача вечерни
в гори и в усои безлюдни;

на чер кон виждàли, че яха —
главата си носял в ръцете, —
и трепет и ледна уплаха
разпръсва мъртвец неопети;

спирал той и някога даже —
главата го мъртва питàла
за Царевец пътя да й каже
и грозно със-зъби скърцàла.

(О, господи, царя пази ти,
добрият ни цар православен!
Блъсни в ад тоз дух страховити,
от твоя гняв тука забравен!)

Не смей късно друмник да тръгне
на път от страха на вампира,
орачът не смей да замръкне,
овчарят се рано прибира;

отрано вратник ще залости,
да може без страх да нощува;
треперят колибите прости —
навън кога конник минува.

Трепери народът, попарен,
блудящият дух го смущава;
приживе мъчи го татарин,
и мъртъв — покой му не дава.

V

А Чоки сè тича, беснува
от заник до изгрев из мракът,
тупуркане глухо се чува
на нощния мир в пущинакът

й екове сънни сè будят.
(Той Царевец дири на конят,
но божий го храмове кудят,
далеко вампира отгонят.)

И шета по всички посоки
ужасния конник безглави —
през тъмни гори, през дълбоки
долове, из глухи дъбрави,

по снежни полета препуска,
по месчина друмища праши,
по урви, по ярове клюска,
човеци и гадове плаши.

31 октомври 1905

МОМАТА НА КЪЗ-ХИСАР

Развивай байряк, Манушъ войводо.
Народна песен

I

На изток от Царевец неми,
въз ръта, край стръмна провала,
разсипана крепост днес дреме,
от векове там запустяла —
загадка от старото време.

Там рядко ще скитник наскочи,
основите й буренът тули,

плах гущер по пукнати плочи
припича се, жълва се пули
в праха на порутени кули.

Но смутно преданье живее
за тия развалини вети,
ветрецът го в бурена пее,
а нощем, луна като свети,
там някакво знаме се вее.

Мома го незнайна развява
над стръмната урва дълбока
и после невидима става,
и пак в тишина опустява
безлюдната чука висока.

II

Омразен цар в Търнов царува,
потисник безжален. Народа
потиснат роптай, негодува;
от гняв и от дух за свобода
болярство се тайно вълнува.

Един ден пристигат двамина,
две либета тамо на връха:
войвода Вълкан и Малина.
Планинският вятър им лъха
въз потни чела хладовина.

И дума Вълкан на момата:
— Малино, чуй тайна голема —
помежду ни скришно веч нема:

удари часът. Чуй, душо злата,
днес Царевец с бой се превзема.

Бунт готвим. А царят? Не знае,
не знае, нехае в палата.
А стражата — в дрямка и тя е.
На силната крепост вратата
запазена лошо сега е.

Дружина ми крий се в долове,
тя моя зов дебне и чака.
Във Търново вси са готови,
нощрек са и чакат ми знака —
за нàпад въз царски дворове.

Когато се знаме развее
от тая, Малино, разграда,
градът ще оттам връхлетее,
войска ми оттук ще напада
и Царевец в наште ръце е.

Дай, либе, червена забрадка
на пръта си да я прикача,
ще видиш ти, дружке благатка,
при тоз байрак всичко да скача
за бой — днес врага ще разплача.

III

И скóро готов е байрака,
Вълкан да го дигне поиска —
о, жалостен час! Из шумака

стрела се пусна и изписка,
падна ранен смъртно юнака.

Коварна, проклета засада,
от черна измяна стъкмена!
Изплака девойката млада,
пред либе си горко припада,
а либе ѝ жално застена:

— Не стой тук, Малино, ти вече,
издайство, Малино, попрече.
Байракът недей ти засяга,
но бягай по-скоро далече:
душманин пак лъка напряга.

Спаси се, кажи на дружина
назад да върви, да не чака,
че тук ѝ войвода почина,
преди да развее байрака.
Но бягай, аз сам да загина.

Че свидно е мене за твоя
живот скъп и хубост, и младост.
Прощавай навеки ти, моя
любов, ти, мой ангел и радост.
Но бягай! — Кат рече героя

тез думи, умря. А момата
завайка с горчиво риданье:
— Това ли ти чух из устата?
Така ли обичаш, Вълкане?
Така ли ме знайше, Вълкане?

Не бях ли ти ази прилика,
та с тия ме думи остави,

че твоя съм дружка, забрави? —
И туй кат Малина извика,
байрака нагоре изправи.

Завя го, люшнà го широко —
бръмнà пак стрела и прониза
девойкини гърди дълбоко.
А тя го пак дига високо —
ей втора стрела в нея влиза.

Ей третя — байракът се вее,
и град, и дружина го гледа —
ей друга стрела — взор гаснее.
Но кърпата пак се ветрее,
народа зове към победа.

Ей нова стрела. В кръв обляна,
момата байрака изпуща.
Но Търново вече въстана,
дружината храбро се спуща
при славния зов на Вълкана.

И скоро борбата се втурва
във Царевец. В бяг се спасява
тиранът. Край страшната урва
Малина душа ще предава —
с Вълкана се жално прощава:

— Умирам, Вълкане, при тебе,
и в гроба сме ние двамина,
ти дружка си имаш при себе.
Но радвай се: царят замина —
байракът развя го Малина!

Януари 1906

ВЕЛБЪЖД И СЛИВНИЦА

Доблестно се сражавали неприятелите с копия, саби и стрели и вълните на Струма, дето ставала най-силната борба, се обагрили с кръв.

Иречек

А пленените боляри плачеха над трупа на Михаила и думаха: «Де е сега твоя златен трон? Де е славата на твоето богатство?»

Даниил

Война позорна, война проклета!...
Рано ти наште мирни полета
с гроби насея, с кърви окваси.

Ив. Вазов («Сливница»)

I

Не почива от походи
ратоборний Михаил,
шумни пълчища сè води
през поля, гори, проходи —
за война се е родил.

Безпокойна кръв клокочи
у забрутения цар:
ту към Босфор втренчил очи,
ту към Бяло море сочи
с меча си, за плен, пожар.

Не почива от походи
ратоборният герой.
Но къде ще пак да ходи?

Що събира пак войводи,
ратници метежен рой?

Що се трупат в Търнов стари
тия племена със шум —
българи, влася, татари?
Цариград ли ще удари,
както Симеон и Крум?

През морята ли ще мине
агарянците да бий,
ил атонските светини
от пиратските дружини
каталански да прикрий?

Не, той Уроша напада,
беловласий сръбски крал.
Много кръв ще рукне млада,
много свят ще да изпада
в битки покосен без жал!

II

Сбрали се велможи главни
в Михаиловий палат
и на царя вседържавни
пожелават лаври славни
в предстоящий кървав рат.

Патриархът стари само
ням, безмълствува един,
мрачен се ослушва тамо,

заковали се уста му,
не продумува: амин!

— Що мълчиш, владико честни? —
гордият попита цар. —
Пред похода ми чудесни
царя помоли небесни
във светия му олтар

той победа нам велика
да дарува над врага. —
Ала старецът извика:
— Бог ушите си затика
пред словата ти сега!

Михаиле, де отиваш?
Тез войски — де водиш тях?
Християни да убиваш?
Кръв на братя да проливаш?
Спри, царю, не струвай грях.

Нечестиви предприятья
бог наказва, мрази тук.
Вместо смърт на наши братя
разгърни им ти обятья:
ваший общи враг е друг.

Спри, царю, война безславна,
брат на брата си стани,
божата е воля явна
и заканата си гнявна
със прегръдка замени!

Строго царят се намръщи.
— Старче, дивний Симеон

ако тия думи същи
би слушàл, седял би в къщи
ил на твоя, старче, трон.

Аз наследих му завета:
искам славний скиптър мой
да владей до три морета.
На мен бранните полета,
теб килийният покой.

И след тия горди речи
вироглавий господар
яхна коня и повлече
ратната си сган далече,
за война, за плян, пожар.

Шумно движи се войската
и пред нея буйни вожд
там, де влачи ги съдбата,
в страшний вихър на борбата,
де ги чака гробна нощ.

Скоро ревнуват тръбите;
коне цвилят; като дъжд
сипят се, валят стрелите. . .
Шум, звек, вопли страховити:
бой настана при Велбъжд!

III

Пет столетья и полвина
минаха от оня сеч,
в който Михаил загина —

из нишавската долина
крал Милан с обнажен меч

пълчища метежни води
къмто български предел.
Екнат планински проходи,
вей се над войски, войводи
крал Душановий орел.

Във една клисура дива
сляп гусларин белобрад,
сянка стогодишна жива,
пред сганта се спря шумлива
и извика: — Стой! Назад!

Крал Милане, де отиваш?
Тез войски — де водиш тях?
Християни да затриваш?
Кръв на братя да проливаш?
Кралю мой, не струвай грях!

Нечестиви предприятья
бог наказва, мрази тук.
Вместо смърт за наши братя
разгърни им ти обятья:
ваший общи враг е друг.

Друг врагът е, повърни се,
врагът български и твой:
жално Косово, я взри се,
грозна го съдба ориса,
чака отмъстител свой.

Спри я таз война безславна,
брат на брата си стани,

божата е воля явна,
и заканата си гнявна
със съюз я замени!

Кралский взор от гняв засвети:
— Старче, ако бях кат теб,
с тая гусла във ръцете,
бих послушал тез съвети —
но не съм ни глух, ни слеп.

Аз съм кралят на Сърбия,
за мен няма чужд и свой,
в зид главата си не бия,
там, де лесно ще надвия,
там ще лъска меча мой!

И на изток кат посочи:
— Виж, границата пред нас
незапазена се точи. . .
Но ти, старче, нямаш очи,
махни се да мина аз!

И след тия горди речи
вироглавий господар
бодна коня и повлече
ратната си сган далече,
за война, за плян, пожар.

Скоро гръмват планините
от топовен рев; смъртта
жъне в гъстий дим борците,
шум, плач, вопли страховити:
бой при Сливница наста!

IV

Сред полето умълчано,
след тридневний страшен бой,
с мъртви трупове настлано,
от юнашка кръв пияно,
древен е застал герой

в броня, с злат шлем на главата —
Михаиловия дух!
И пред тая кръв пролята
той викна към небесата
сред утихналий въздух:

— Боже, пак кръв братска ляна!
Пак омрази люти, зли
фърлят траур въз Балкана!
Мойта предвековна рана
пак ужасно ме боли.

Старото безумство още
в родни братя свирепей,
сили снажни маломощи.
Господи, кога ли дȍ ще
край на свади — да изгрей

за любов денят свещени
въз славянските земи?
О вий, жертви повалени
по велбъждските полени,
по тез сливнишки хълми,

вий, юнаци млади, клети,
пратени на ранна смърт,

сили от труда отнети
и на майки от ръцете
грабнати — за кървав път;

вие, братя върху братя
фърлени за зверски сеч,
с трепетни от гняв обятия,
паднали в уста с проклятья
и в ръка със кървав меч,

нека бъдете вий сетни
жертви на раздорний бяс,
извор на беди безчетни,
и из гроба ви да светне
слънце на любов за нас!. . .

1906

САРА

Теодоръ Благочестивѣй царицѣ великаго царя Іоанна Александра, сѫщона отъ рода еврейскаго, вѣчнаа памать.

Синодик на царя Бориса

I

Що до днес не е ставàло
в славно Търново високо —
не виждàло, не слушало
царство българско широко?

Що до днеска царско щенье,
царска воля не вършила —
но с такова посрамленье
още трона не плашила!

Смут в болярски трем честити,
смут в колиба и във мандра.
Думи шъпнат се сърдити
за Ивана Александра.

Цар влюбил се, цар греховен,
за изгора чародейка,
ще се жени цар върховен
за безродната еврейка,

за поганка хубавица,
за девойка друговерка —
златоткана багреница
Юдина ще носи щерка!

Александру без момата
скиптъра му тежко бреме,
трън — короната му злата.
Влюбил се и ще я вземе

въжделената си Сара!
Пустата любов не знае
ни закон, ни род, ни вяра,
в хижа и в палат — това е.

Мъдро сърце прави лудо,
царя — роб, стрела злодейка!
А прекрасна е за чудо
златокосата еврейка.

Страстни очи — жар и пламен,
красен лик — светец смущава,
сладък глас бездушний камен
оживява, разтопява.

Вйдел я и я залюбил
цар греховен женолюбец,
вйдел я и сън загубил
възпламтелий сластолюбец. . .

Плаче в черно пременена
изоставена съпруга,
в манастир отдалечена,
място сторила за друга.

Зле го съди, укорява
глухия народен ропот,
гняв господен прокобява
несмълкаемият шопот.

Еня ли го от мълвата
светска? Нека си роптае.
Той е господар в палата
и там Сара ще сияе.

II

Ето в храма на светите
Четирийсет мъченици
пред велможи знаменити
от пречестните владици

рядък се обред извърши:
покръщеньето на Сара —
и със миро се избърши
пятното от чужда вяра.

Сара веч е Теодора,
християнка благоверна,
новата звезда във двора,
хубавица безпримерна.

И във Царевец на трона
сяда новата царица,
на главата ѝ корона,
на снагата багреница.

След година Теодора
син Шишмана царю дава.
Радост, ликуванье в двора;
и навън поличба става:

замъглила се комета,
рядка гостенка на свода,
а за хора вест проклета.
Плахо кръсти се народа

и мълви смутен и бледен:
— Тая нощ е нощ зловеща:
цар роди ни се последен,
таз звезда за зло подсеща.

А кометата си плава
по небето мълчаливо,
на земята страх задава;
и жените боязливо

към зловещото звездище
като сочат в небесата,
с трепет си говорят: — Вижте
на еврейката косата!

Като нея и теглата
дълги ще да бъдат наши! —
Клати селянин главата
и боляринът се плаши.

III

Щерка втората година
Александру Сара дава —
ураган със рев замина
над смутената държава.

През деня, във кой роди ее
злоорисаната Мара,
най-висок кръст срути се
на светата лавра стара.

Халата бучи. Уплашен,
простият народ си казва:
— Тоз ладенец дар е трашен,
тази кала го предсказва.

И той поглед плах обръща
към палата горди, дето
Александър си прегръща
с радост бащинска детето,

щерката си в белоснежна,
скъпа пелена обвита —
бъдещата майка нежна
на свирепий Баязита.[1]

19 януари 1906

ПАТРИАРХ ЕВТИМИЙ

Евѳимїоу преосвященному патриархоу
вѣчная память.

Синодик на царя Бориса

Това било такова зрелище, което и камънете е можало да разплаче.

Григорий Цамблак

I

Загина столицата. Кули вековни
рухнàха след тежка борба,
рухнаха палати и светини чутовни,
борци връхлетя ги ужасна съдба!

В развалини смрàдни Трапезица пушѝ,
премина над Царевец огнен потоп,
край трупове грозни Янтра лъкатуши.
Превърна се Търново в гроб.

[1] Според повечето историци тая именно Шишманова сестра, Мара, по-после се е оженила за Мурада III и тя е родила сина му Баязит, завоевателя на България.

II

Кого вързан водят към Царевец — горда
люлка на царете — превърната в прах,
в развалини чадни? Кого турска орда
по урвата тласка с ругателен смях?

Кой е този старец, сломен от страданья,
пътник за голгота със приведен гръб,
кого с плач прощален, с вопли и риданья
народът изпраща, премалял от скръб?

Патриарх Евтимий. От влажна тъмница
на смърт го повели. Ще падне под нож
глава беловласа — сетнята звездица
ясна ще угасне в народната нощ.

И ето Евтимий, светецът народни,
на лобното място стига в пот облян —
великият старец, вождът благородни
на народ пропаднал във робство и плян;

безстрашния пастир в бедите опасни,
в добри дни и лоши нарсду другар,
Евтимий, на Търново в дните ужасни
последний бранител и последний цар!

Ще умре Евтимий. Ще бъде посечен
въз зида, пред взора на плахий народ,
напуща живота за друг, безконечен,
за сетен път вижда небесния свод.

И оттам, безмълвен, взор плачущ обръща
към бившата слава в съсипни и чад,

народ коленичил той с поглед прегръща,
тихо благославя разсипаний град.

И за път последен, към бога ръцете
кат дигна, извика: — О, царю небес,
създателю творче, царю на царете,
нека бъде твойта света воля днес.

Приимам покорно конеца си люти,
навеждам главата пред строгий ти съд,
молитвите наши, господи, не чу ти,
не чу на народа български гласът.

За грехове тежки нас тежко удари —
ужасен бе, боже, свѐтият ти гняв!
Обляха е с кърви твоите олтари,
царството загина — ти, боже, си прав.

Умирам иази. Но, боже, кръвта ми
на твоята ярост нека тури край,
закрили народа, пощади деца ми —
сиротите мои, — утеха им дай.

Омекчи сърцето на върли душманин:
много кръв проля той — стига да я лей.
Раните на моя народ окаянен
с балсама на твойта милост ги залей.

Дай му крепост, сила в тия дни усилни,
дай му вяра твърда, дух бодър му дай,
изпитните страшни, със сълзи обилни,
да прекара мъжки, верен теб докрай.

Не забравяй вечно църквата си в иго,
не оставяй, боже, винограда свой
на покруса вечна. Спомни, пожали го,
българското племе. Сбогом, граде мой,

на бившата слава гробе почернели,
сбогом, борци, спящи под прясната пръст,
сбогом, чеда сладки и осиротели,
сбогом, мой народе — под тежкия кръст!

И старецът кротко глава снежновласа
сложи под топора. Джелатин махнà.
О, чудо! Топорът в въздуха запря са,
вцепи се ръката и веч не мръднà.

А старецът, молящ, стои на колене,
удара очаква и светлий венец
мъченишки славен. Но се вкамени
ръка и секира над божий светец.

— Стани, старче чудни! — пашата изрече,
уплашен и бледен, — въз теб нямам власт!
Твоят бог велик е и сам се изпрече
между теб и гроба. Иди си у вас.

Евтимий тогава изправи се ясен
и взор благодарствен към бога пратѝ.
И падна в нозе му джелатин ужасен,
цалувайки скута на мъжа свети.

III

Но скоро нов страх и смущенье
народната радост стъмни:
пашата на зло заточенье
там смъртната казън смени.

И вопли, и горко риданье,
и Търново чер мрак покри!
Евтимий на тежко изгнанье
отива през тъмни гори.

Разделя се пастир от стадо,
делят се деца от баща,
изпраща го старо и младо,
целува десница света.

И сълзи горчиви се ронят
по бузите мокри сега.
— Владико, къде те пак гонят?
Де носиш таз стара снага?

Кому ни оставяш, нас бедни?
В скръбта ни кой нас ще теши?
Кой с благо око ще погледне
във наште неволи, души?

Кой друг ще ни дава поука
с примера си в тежкия час?
Кому да се надаме тука?
Кой плакал би заедно с нас?

Един ти душите ни гладни
с духовен питаеше хлеб

и ангел хранител ний, страдни
човеци, намирахме в теб.

Ти с нас и за нази страдайше,
крепеше ни с блага си реч.
Учителю кротки, сладчайши,
кому ни оставяш ти веч?

О пастирю мили, бъди ни
ходатай пред божия съд.
Владико наш, благослови ни,
прости за последния път!

И плачат във мъка безмерна,
обливат му с сълзи ръка,
целуват полата му черна,
целуват му боси крака.

И болни с надежда там лягат
в праха пред изгнаника свят,
и майки децата си слагат,
да падне въз тях благодат,

а други тревицата скубят
за спомен свещен и за цяр,
и всичките хълцат, че губят
наставни:, баща и другар.

От сълзи и той се задавя,
покъртен от толкоз любов,
с трептяща ръка благославя
наокол народа Христов.

— Прощавайте, чеда любезни,
прощавай, народе мой скъп!
Душата ми плаче и чезне
пред вашите сълзи и скръб.

Безжалостна вражеска сила
ме гони, дели ме от вас.
Под божия само закрила
оставям ви грешният аз.

Надейте се нему със вяра:
ще спомни народа си пак,
без мяра наказва, без мяра
и люби, че той е всеблаг.

Живейте в съгласье, без злоба,
пазете отцовский завет.
За вас ще се моля до гроба,
ще моля и в другия свет.

Но глухи в гърди му стенанья
прекъснаха пастирска реч.
И турци, при общи риданья,
подкараха пътника веч.

И дълго плачът на тълпата
следеше изгнаника клет,
най-после влезна в планината,
изчезна от нейния глед.

И турци — кръвнишки другари —
изтръпнали там се дивят,
по друма на пътника стари
сега чудеса се вестят:

гората си ветви накланя
над него със почет дълбок,
свирепият звяр му се кланя,
брод дава у бесен поток.

Божа̀ благодат осени го
във тежкия път на скръбта
и ангел невидим крепи го
по урви, по трудни места.

От връх един гол той пак зърна
народа далеко. Тогаз
в въздуха го тихо прегърна
и благослови го без глас.

И паднаха вси на колене
с простени към него ръце,
за сетен път облик свещени
поглъщат с очи и сърце.

И дълго там старецът славен
молѝ се за български род
с ръце към небето, изправен
един във лазурния свод.

2 януари 1906

ЖИДОВ ГРОБ[1]

Издайство, измяна позорна
пропусна врага в крепостта
и Царевец як след упорна
отбрана потъна в кръвта.

Бранители храбри паднàха
под турския мстителен нож,
палатите царски пламнаха,
огряха зловещата нощ.

На утрешний ден пред пашата
евреин се мръсен яви,
цалуна му рабски полата
и с вид горделив заяви:

— Преславний войводо, сполучих
услуга да сторя на вас:
аз портата таз нощ отключих
и Царевец в твойта е власт.

Паша милостиви: награда!
— А, ти ли бе хитрия жид?
Велика награда се пада
на подвига твой бележит.

[1] На запад от Търново стърчи рид: Картал-баир (Орлов връх), въз който има трап, називаем днес Жидов гроб. Според преданието там е отишъл и легнал трупа на евреина, който предал Царевец на турците. През вековете на робството търновци са отивали при тоя трап и са фърляли камъне в него, проклинайки евреина издайник. Мнозина правят това и днес.

Без теб тез гявури корави
не бих ги тъй лесно сломил,
пред техните зидове здрави
свят много йощ бих потрошил.

За туй якоглавство земята
с телата им мръсни покрих;
сега и на Юда отплата
достойна да дам аз реших.

И викна на двама войника:
— Убийте туй куче сега! —
Изви се ханджар над мръсника,
отфръкна глава от снага.

II

Нощес из леса вълцитята
насам ще се спуснат накуп,
ще ръфат гладнишки главата,
ще късат вонещия труп.

Внезапно скокнà той, заходи —
безглавия жид нечестив, —
защуря се плахо, заброди
по ярове, урви кат жив,

та гроб да си дири — душа му
найде го веч в черния ад!
Остана самотна глава му
за гавра на псета и гад.

На смъртния ужас печата
замръзнал в изпулений взор,
изплезен език из устата
заровил се в смрадния тор.

Внезапно и тя като жива
замига, затресе се в страх,
търкулна се, нейде отива,
издигайки облак от прах.

Тя трупа си дири. За него
фърли се при Янтра в дола
дълбоки, но там не найде го
и пак се щурнà кат стрела;

на гробе еврейско се спира —
там няма от Юда следа,
във трапове, локви надзира
с оцапана кална брада.

И пак се търкаля и мета,
нагоре, надолу търчи,
и гонят я гневните псета,
а тя като вихър фучи.

Минува през храсти, през паши,
ил дига по друмища прах
и срещнати пътници плаши,
и враните гракат от страх.

И цял ден шетнята ѝ луда
 зброжда поля и хълми
и дири телото на Юда —
гост може би в вълчи корми.

Но нийде го тя не намери.
Най-после по някакъв дъх
смрадлив се сети, закатери
по склона на ближния връх.

III

Орловий връх. Той мълчаливо
в небето стърчи и пустей.
На негово теме плешиво
трап мръсен от векове зей.

От векове жилище смрадно
на гнусни влечуги и змий
отровни, свърталище гадно
на люти ехидни, скорпий.

Овчарят не смей там да иде
и звяра край него трепти,
орелът когато го види,
по-горе се дига, лети.

И в таз яма, зъминска бездна,
главата на Юда бухнà
и вече оттам не излезна:
при трупа безглави легна.

Намери си трупа тя вече
и той тук намерил приют,
от псета и вълци далече,
под верний на змиите скут.

И змийте любовно го пазят,
с милувки студени дарят,
лениво по Юда те лазят,
на припек по него лежат;

таз пий му очите, а друга
глава си в устата му крий,
а третя омразна влечуга
в брадата му гняздо си вий.

IV

Но скоро народа във злоба
спуснà се, когато узна
де Юда намери си гроба,
кат втори път бога разпнà,

и камъне град заваляха
с ругателства грозни в трапът,
пътеки безчет пропълзяха
по пустий през векове рът.

Избягаха гадове смрадни,
остана издайникът сам,
затрупан от камъне хладни,
със храчки, проклятья и срам.

Столетья течаха в окови,
столетья на сълзи и страх —
столетия камъне нови
валяха въз Юдиний прах.

Днес грее светата свобода,
свободен е прежния роб,
но камъне йоще народа
изпраща въз Жидовий гроб.

1 февруари 1906

СБОРЪТ НА ДУХОВЕТЕ

БАЛАДА

В навечерието на 9 март (Св. 40 мъченици) и българи, и турци вярвали до освобождението, че в църквата се вършат чудеса.

Иречек

I

Не влазя веч глоглав народ християнски
в великата търновска лавра;
над нея полмесец стърчи агарянски,
на кръста господен покруса и гавра,

запушен олтаря, с дебел зид запушен,
свещените образи с вар заличени,
стените безжизнени, свода бездушен —
кат в затвор са голи, студени,

из кръгли прозорци зрак скръбен се лее,
що някога, весел, играл по корони. . .
Тъга и пустош безконечна владее
помежду мермерните хладни колони

в потурчений храм на Ивана-Асеня,
де друг път царета, народ и болери
слушали със трепет свети песнопенья
пред темпло, окичено с злато, с бисери.

II

Но чудо веднаж във годината става
в полунощ тук: блясват светила,
пламти полилеят и храма огрява,
огряват го всички кандила.

Стените вълшебно кората си смъкват
и пак зографийте се стари явяват,
на темпло светийте кат живи изпъкват
и златните венци на тях заблестяват.

И бог Саваот белобради пак гледа
от писаний свод величаво-сурово,
в олтара се вижда, пред лампата бледа,
светото разпятье Христово.

Тогава, при туй превращение тайно,
при туй осветление чудно,
явяват се гости без шум, от незнайно,
и сенки се движат в туй място безлюдно.

Прийждат отнейде свети патриарси,
със черни си була завити,
отци белобради, мастити йерарси;
дохожда Евтимий, йерарх знаменити:

висок и величествен, с властна осанка,
с чело от велика печал набраздено. . .
И всичките сенки пред славната сянка
навождат се с почит, смирено.

И странният тоз рой под свода високи
застава сред храма безгласен.
Стои неподвижен в покоя дълбоки,
огрян от светлика треплив, полуясен.

И гробният мир е велик и тържествен,
единът шум янтрин отвън се раздава,
един в града буден е тоз дом божествен,
облякъл предишна си слава.

III

Но ето, че нови се гости задават,
отнякъде идат безшумно, полека,
из зид, из земя, из врати се явяват
сѐ гости от друг свят — два царствени века:

царе величави със свойте царици
прекрасни, с корони ил в бойни доспехи.
По мраморний под се влечат багреници
и шушнат копринени дрехи.

Ей първий Асен, властелин необорни,
възрадван, че в свойта дошъл е столица;
до него, суров, Калоян ратоборни,
на меча сложил всепобедна десница.

Пристъпва Иван-Асен цял в лучезарност:
с очи вдъхновени той храма си гледа,
де някога богу въздал благодарност
за своята сяйна победа.

Зад него са двата му царствени сина —
надежди, родени под звезда нещастна;
до тях възделената, драга Ирина,
в цариците красни царица най-красна;

Борил, хромий Тихо, Ивайло, юнакът
забрутени; Тертер; с корона зъбчата
върви Светослав, Михаил под байрякът
паднал; Александър, Шишман, на съдбата

под удара грухнал с държава си клета.
И в техний куп гледат глави на царици,
в порфира и в маргар, и Сара, напета
еврейка, и в расо умрели вдовици —

трагични ил горди глави венценосни,
на трона що някога грели,
герои ил жертви през дни съдбоносни,
в народната памет смъртта преживели.

И старците божий път тихо им правят
на сенките царствени, тайни.
И всичките пак се безмълвно изправят —
и расата черни, и рухата сяйни.

И странен е тоз рой от сенки недвижни
помежду колоните мраморни сбрани,
чеда на епохи далечни и ближни,
от волята богова тук призовани

на утрешний храмови празник по-рано
светата му служба да чуят,
че утре в туй място светò, поругано
безверници пак ще нахлуят.

И гробний покой е велик и тържествен.
Единът шум янтрин отвън се раздава;
един в града буден е тоз храм божествен,
облякъл предишна си слава.

IV

Тогава в олтара свещеник незнаен
изправя се, служба заслужва. И вси са
корони и шлемове свалят. Глас таен
възнася се тихо, душите разтриса.

И после по-силен гласът заехтява,
тържествена песен лети към небето
във слава на бога всевишняго, в слава
и чест на свети четирийсет. . . Но ето

свещен парастас се внезапно зачува,
молитва ехти за душите нетленни,
свещеникът громко реди, поменува
царе и царици усопши, блаженни;

реди патриарси, в дни светли ил мрачни
що тук литургия служили,
боляри, войводи, витязи юначни,
за род и за царство що кости сложили

на бранни полета, за българско племе
той господа моли с разплакани очи
и с жалостни вопли и сенките неми
допират челата до мраморни плочи;

той господа моли със плач за народа
потиснат във робство и спас да му прати,
и радост небесна, и скъпа свобода,
да тресне със мълния зли супостати.

И тоз нощен час е велик и тържествен,
мълчат духовете в покоя дълбоки
и бог Саваот във напева божествен
ослушва се мрачен от свода високи.

Най-после вик чува се: „Съ миромъ изидемъ“ —
от царските двери. На сенките светли
роякът изпари се, стана невидим.
Светила изгаснаха. Първите петли

запели. Спи Търнов. Тъмнеят скалите
в небето, засяно с елмази безчетни,
тъмнее и храма кат гроб в мрачините —
той пак догодина ще светне.

Март 1906

ЛИТУРГИЯТА

Єщє молимъ сѧ . . .

I

Рев и писък в Търнов града,
плач и олелия в него;
след тримесечна обсада
Челеби[1] с юрюш превзе го.

Страшний син на Баязита
на войска си воля даде,
на смърт, гибел страховита
непокорний град отдаде.

В гроб мъжете, в плен жените,
мрат и старите монаси,
на Трапезица стените
праведна ги кръв окваси.

В славний Царевец — и тамо
под ханджара всичко ляга;
в царевата църква само
поп един стои, не бяга.

Белобрад свещеник, бледен,
глух на рев и олелия,
в тоя час на ужас леден
тамо служи литургия!

[1] Челеби Сюлейман.

Тихо носят се към свода
песните му богомолни
зарад царя, за народа,
за злочестий град престолни.

И молитвата му жална
жално скръбний храм оглася,
в тишината погребална
дим кадилен се разнася,

но вратата се отваря:
турци виждат в изумленье
стар свещеник във олтаря,
слушат песни и моленье.

А той мирно продължава
тайнството велико, свято.
Но меч стареца сразява,
пада в кръв тело облято.

И светата литургия
недовършена остана.
Църквата стана̀ джамия,
дом молитвен за корана.

II

Рабски нижат се години,
турчин в Търново владее.
Над господните светини
полумесец се гордее.

От високи минарета
громко муезини пеят,
на светци и на царета
мощите под бурен тлеят.

Нижат се години черни.
Век изминва оттогази,
откогато враг неверни
столнината с меч нагази,

откогато хищник груби
оплени я, оскверни я
и свещеника погуби
сред светата литургия,

и в кръв праведнишка злобно
потопи ръка си звярска —
век мина̀ и чудо кобно:
в жалостната църква царска

същий старец пак застана,
глоглав, с патрихил на шия,
тих и бледен, и зафана
там да служи литургия.

Моли той разпети бога
за народ, за вяра свята. . .
В смут ужасен и тревога
турци бягат из вратата

от задгробното виденье.
А навън се пак раздава
тъжно, жално песнопенье —
службата се продължава.

III

Сто години йощ изтичат,
втори век се пак измина.
Турци всеки ден се стичат
при гласа на муезина

на молба и покаянье
в църковата старославна —
страшното онуй преданье
веч забрави се отдавна,

сянката на мъченика
веч мечета не смущава,
във светинята велика
Мохамед се прославява.

Но в последний ден на века
тайний гост се не забави:
пак видяха человека
божий, там че се изправи.

И заслужи литургия,
богу верен на завета.
При нов ужас, бъркотия
пак изпразни се мечета.

В третий век на края — тоже:
тайнствения поп е тамо —
пак се върши чудо боже,
пак се носи там гласа му.

На четвъртий век — конеца.
В същий кобен час, в мълчанье,

появява се светеца
службата си да зафане.

И нов ужас пак настая,
вик, смущение голямо!. . .
Но на петий век във края
гостът не яви се тамо.

В Търнов грейше пак свобода,
турчин бе бегал далече:
на свещеника от свода
бог бе чул молбата вече.

1 януари 1906

ШИШМАНОВИЙ БРЯСТ

«Това дърво трябва
да се пази. . .»

(Надпис, закован на дънера на бряста при джамията въз Царевец по заповед на царя)

Кога Шишман от Търново да бяга
пред бурний натиск на сганта победна
на Баязита — сган за кърви жедна,
и гибелта разбра на свойта драга

земя нещастна, царство, трон и слава,
и върху Царевец прощален поглед метна,
видя изсъхнал бряста там. Тогава
викнà към бога, реч каза заветна:

— О боже, страшно ти наказа нази.
За грях велики гине ми народа.
Чрез твоя гняв изгубвам тронаази,
той губи сила, ночит и свобода.

Безверен враг ни с огън, меч нападна
и ти допусна туй, невъзмутим, безгласен!
Нек бъде твойта воля безпощадна,
прекланям се пред твоя съд ужасен.

Но, господи, кога ти гняв утихне,
смисли за моя клет народ и нека
лицето твое да му се усмихне —
прати му спас, да не е роб до века.

И свършекът когато приближи се
на неговото робство и страданье,
денят на твойта милост — покажи се —
прати му знак за радост, упованье

и нека тоз изсъхнал бряст тогава
да се раззеленее пак разкошно,
да види всяк, че твоя гняв престава,
че строг си, но и милостив си мощно.

И жалний цар чу таен глас: «Да бъде!»
И скоро царството падна, загина царя
и турчин лют, на божий гняв оръдье,
издигна полумесец над олтаря.

Пожар превърна Царевец злочести
в развалини; дворците на Шишмана
изчезнаха — див бурен ги замести.
Единът бряст изсъхнал прав остана.

II

Мина̀ век, друг мина̀ в неволи тежки,
измина йоще век в сълзи, окови.
Народа лей към бога сълзи жежки:
«О господи, забрави кръста си Христови!»

И гледа скришом в жалостта си тая
към Царевец, на бряста сухи, бледни. . .
И цар Шишман на всеки век във края
из гроба иде бряста да погледне

и пак печален в гроба си той ляга.
Тече четвърти век. Въздиша роба:
умрелий бряст живота не засяга —
скелет стърчи на славата въз гроба,

символ печален на съдба народна,
останка мъртва, всичко преживяла,
чер спомен, килнат кръст, що някой бодна
над хладний прах на волността умряла.

Фърчат години. . . сѐ тегла, окови. . .
Но ето един ден, в туй черно иго,
по бряста пъпки профърчаха нови
и млада шумица развесели го.

И брястът завиря, зазелени са,
с премяна пролетна се бързо киче
и тих ветрец му листите разтриса,
и песен звънка там звучи от птиче.

Видяха търновци туй боже чудо,
разбраха, че денят настава славни,

в гърди сърца разтупаха се лудо
на милостивий бог пред знака явни.

— Виж, виж, раззелени се! — шъпне
прегърбен старец в радост на унука
и майка сину сочи го, кат тръпне:
— Разлисти се! Виж, чеденце, оттука!

Показва го съседът на съседът,
из двор, из окна и из дупки скришни
усмихнати лица към бряста гледат —
изтръпнали едни тирани хищни.

И скоро радостна се вест разпръсна:
«Спасител-брат дойде! Ура!. . . Осанна!»
Земя поробена за нов живот възкръсна,
блеснà свободата многожеланна.

И цар Шишман, във ликуванье тоже,
из гроб изскочи, бога той прослави
и викна просълзен от радост: «Боже,
сполай ти — ти забави, не забрави!»

26 октомври 1905

МИНАРЕТО

Circa festum S. Joannis Assanus rex mortuus est.

Albericus

Църквата «Св. 40 мъченици» след завоеванието биде превърната, както е известно, в джамия. Нейното минаре често падало във време на буря. Българите вярваха, че то не стояло здраво на земята, понеже било съградено върху гроба на някой голям български цар.

Доктор В. Берон

I

Когато Иван-Асен Втори разбра,
на дните му земни че иде конеца,
при своя старчески одър събра
велможите първи в двореца.

И след кат печално се с тях разпрости,
и след като чуха последня му воля,
върховна си воля им той възвести
и рече: — О братия, моля

зарийте праха ми в любимий мой храм,
от мен сътворен, във къта при входа —
молитвите святи да чувам оттам,
а също — гласа на народа

любим мой, по-близко до него да съм,
в скръбта, в радостта му; да стига по-ясен

до мене на църквите празничний гръм,
на Янтра — шума сладкогласен.

Прощавайте, братя! — . . .И скоро Асен
предаде дух богу. С молитви, стенанья
погребаха славно праха му свещен
при громки народни риданья.

Простря се великият, благ господар
навеки в «Свети четирийсет», във кьта
желани, в дома на небесния цар,
на Царевец мили под ръта..

II

Един и полвин век мина, пролетя —
усопшият спа във почивка блаженна
под хладния мрамор. Кандило блещя
над гроба — светиня нетленна.

Молитви четяха се праведни там
от вси патриарси; народа
поклони чинѝ му със почит голям —
и ратай, и цар, и войвода.

И светлий дух царев витайше над тях;
вкушаваше тих мир светата останка;
не бе пръстта тежка за царствений прах,
ни тъй тъмна гробната сянка.

III

Но ето ужасни настъпиха дни:
столицата турчин превзе, разори я,
палата превърна във куп съсипни,
а славната църква в джамия.

Въз гроба Асенев дигнà минаре.
Запя муезин от високо викало.
Зла пропаст! От кърви и сълзи море
разля се по царството цяло!

Разбуди се царят във гроба, трепнà:
наляга го нещо. Запъшка дълбоко.
Не мраморна плоча — скала, планина
отгоре натиска жестоко.

Ослуша се. Песни и химни свети
не чуй, нито стъпки набожни край гроба
кат друг път. . . Настръхнал тогава сетѝ
слетялата царството коба.

Той всичко разбра и заплака!. . . Тегней
минарето по-силно, зле гроба притиска,
задушва се царя. На двора бесней
зла хала, веявица писка.

И в мрачно отчаянье в гробната нощ
блъснà свода гробен и свода, затресен,
затресе земята, на царствений вожд
що свода затуля небесен.

И тоз трус люшнà минарето тогаз,
кат клас разлюля го, задруса и пада

то с трясък. На гроба олекна завчас
и царят заспа във услада.

IV

Но скоро стълп по-як издигна се там
и по-горд. Запя муезинът отново,
пророкова слава възнася за срам
на името светло Христово.

Минуват години. Из столния град
реват муезини; високо се рее
полмесец, там, кръста де дигал се свят.
Клепало млъкнало, не пее. . .

Една нощ — във гроба е всякога нощ —
Асен се пак сепна от див рев на хала
ужасна, завяла с нечувана мощ
навън, като ад забучала.

Усети той с мъка пак тежкия твар
несносен над себе и задуха в гроба.
И пак блъсна свода великият цар
със първата ярост и злоба.

И трус пак! Със шум минарето рухна.
Тогаз му олекна, свободно отдъхна.
Обърна се в гроба на друга страна,
заспа пак, за дълго заглъхна.

Ей третьо се там минаре изгради —
и то провали се при първата буря,

градят се сè нови, но както преди,
пророковий стълп се катуря.

А турчин гради друг и гневно ругай
ветрища и бури, кълне небесата:
а кой му делото събаря, не знай,
с гигантска си мощ под земята —

с гигантската мощ на оная ръка,
що царство безкрайно под власт бе държала,
що двайсет години юздите стиска
на славата — блага в мир, силна във хала;

ръката, от Черно до Синьо море
при чийто мах царствен челата клюмбàли,
що слава велика, що нивга не мре,
в народните вписа скрижали.

V

Изтекоха векове — царят-юнак
лежи там. . . Един ден, внезапно разбуден,
той лекост почувствува в гробния мрак.
Потръпна, вслушà се учуден:

о боже, пак химни във храма звучат
и българска реч се въздига към бога. . .
И сладки сълзи из очи му ручат
от радостна, светла тревога.

Разбра той, че нов е настанал живот,
че турчина гняв поразил е господен,

че стълпът сломен е със турский хомот
и левът възкръснал народен.

— О боже — викна възхитеният цар, —
сполай ти, усмихна се нам ти от свода,
махнà ти десницата тежкий товар,
що смазваше мен и народа,

и с радост небесна тоз гроб озари.
Нек бъде прославено твоето име,
че твойте обятья най-после разкри
на моя народ прелюбими.

И дълго сърцето му сладко тупà
от тоя възторг благодатен и нежен,
и царят легнà пак, блажено заспа
във вечний си сън безметежен.

24 февруари 1906

II

ПОЕМИ

ВИДУЛ

Три дни Видул път пътува,
планини, гори минува,
сам-самичък, без дружина,
в тая лошава година.
Утром слънце той надваря,
вечер месец в път го сваря,
а не сеща труд, умора,
както всички божѝ хора.
Бърза той, момче юнашко,
да пристигне пусто Влашко,
там да стане градинарин,
градинарин ил зидарин,
да се мъчи да спечели
малко-много гроша бели,
че прехрана по тях няма,
оскудия, дан голяма,
господ си ръката вдига,
хора мъка ги застига:
навсъде е немотия,
немотия, голотия.

Всуе селянин работен
цели дни на жега, потен,
със орало и с волови
бразди в нивата си рови,

всуе семе там просява,
всуе весело припява,
всуе той надежда храни,
че годината ще стане,
че ще види за награда
в свойта къща и ограда
пълни житници да има,
да дочака тежка зима,
с челядта си да посреща,
нужди като не усеща,
светли празници господни,
дни радостни, дни угодни.

Три години стават с лани,
откак боже наказанье,
щом полята се покрийът
с златни класове, що крийът
за орача, кой се нада,
плод и радост, и награда;
щом узреят вси сеитби
и вречат добри беритби,
дава град и все убива,
и пороят го изрива.
Щото господ пак забрани,
гол досущ да не остане,
горкий селянин го сбира,
но едвам го в куп съзира,
ей че идат в царско име
пусти, гладни милтизими,
мъка му да присвояват,
да четат, да презполвяват.

Вика селянин: бре-варе!
от хайдуци, кърсердаре,

що морат, глобат и бийът,
и кръвта му клета пийът.
Не знай помощ де да тражи,
не знай кому да изкаже
свойте болки, свойте рани
и що тегли от душмани;
правда веке не остала
в това царство, в таз провала!

Ходи Видул в път далечен,
в къса дрехичка облечен,
с плитко на глава калпаче,
с дряново в ръка криваче,
а отзади на гърба му
е увиснала торба му,
пълна с вещи за потреба,
с подничени два-три хлеба,
във похлупците сметана,
крушки жълти за покана,
гозби простички и здрави
без подслади, без преправи,
а под шапката му плитка
се показва малка китка,
що му либето подало,
кат го на път изпращало.

Бързай, момко млад-зелени,
къмто чуждите полени,
дето няма майка, братка,
де не чуваш дума сладка,
както в бащини си двори.
Тамо друго свят говори,
той със хитрости играе,
що душата ти не знае;

тамо сборове не видиш,
нито на хоро ще идеш
да се фанеш до девойка
хубавица, песнопойка;
тамо няма песни, радост,
нито пък от либе сладост.
Всичко тамо с едно слово
е за тебе чуждо, ново,
непознато и студено,
от друг господ наредено;
и ти, като птиче мало,
в чужди край само остало,
ще поглеждаш често, често
къмто родното си место,
къмто родните ливади.
Ала бързай, момко млади,
към чужбините студени!
Тамо с труд и със търпенье
работи при людски хора,
че момък си ти на пора,
стара майка за да хранеш,
почтен човек ти да станеш.

После до ще, не след много,
ден Димитров, слава богу,
кога листе от дръвята
жълти падат на земята,
кога лястовичка драга
надалеч прелита, бяга
и мъглите, кат се срящат,
студ и вихри ни допращат;
ти тогава, момко млади,
пълн с надежда и услади,
припомни си за местата,

де си расъл, за хората,
за седенки, за колиби
и за твойто вярно либе,
както сур елен в гората
тича жаден към водата,
тъй и ти крилат ще тичаш
към онези, що обичаш:
стара майка пак да зърнеш,
лепа Рада да прегърнеш!

Ходи Видул млад, зелени,
гледа Видул нажалени
дълга пътя, що го води
къмто Дунав бързоводи,
бързоводий и дълбокий. . .
Гледа тоя край широкий,
гледа го и край не вижда;
сè хълмове, сè равнища
голи, пусти, подивели,
рало нивга невидели,
ни дръвче, ни трън, ни птица,
ни сенчица, ни водица
не веселат тез пустини;
бърза челяк да ги мине,
ту наваля, ту се вдига,
върви, върви и не стига:
сè полето, сè небето!

Мъчно Видулу е, дето
няма си другар тудява
с него да се разтушава,
да не сеща труд, умора
в тиха сладка разговора,

да забрави свойта мъка,
свойта мъка и разлъка.

Друго е, когато беше —
в Стара планина вървеше.
Там самичък не пътува,
има що да гледа. . . чува.
Тамо славей гласовити
пеят песни сладовити
и обайват минувачът;
тамо птици църкат, скачат
из дърветата елхови,
по широките клонове;
там рогачи боязливи
бягат из горите диви
ил орелът извисоко
вий се, гледа нашироко;
тамо дъби застарели,
много векове живели,
дигат глави до небето.

Весело е тук сърцето.
Често в таз гора дивашка
пушка пукнува юнашка
и дълбоки тъмни доли,
и върхове снежни, голи
се разбуждат, кат я чуват,
заехтяват, забуюват,
на гърмежа отговарят
и сто пъти го повтарят!

В туй свищовско пусто поле,
в тез равнища травни, голи
често друмите кръстосват,

по дни цели се халосват
бре черкези леки, боси,
що излазят из гнездо си
за грабеж, за лошотия,
като вълци във пустия.
Те навикнали от слаби
на грабежи, пушки, саби,
на лов, воля и до стари
диви руски бежинари,
работа що е, не знайът,
не орат, нито копайът;
в обир търсат препитанье,
тям са всичкото иманье
лъскавата къса пушка,
сабля кървава хайдушка,
гугла рунтава, дивашка
и печалбата сюрмашка.

Вика селянин: бре-варе!
от неканени другари;
неговий добитък, стока
граби ги ръка жестока
и на път като ще пойде,
не знай ще ли жив да дойде.

Слънцето на заход бега,
а със него люта жега.
Доста веке то грееяло,
доста веке то вървяло
и нагоре, и надолу
по небето сине, голо.
Както всички божи хора,
и то сеща труд, умора.
Требуват му сили нови.

Сетни си зари, огньове
на небето то ги дава
и с земята се прощава.

Скоро там — накрай небето,
ще пропадне във полето,
във полето, под земята,
в свойта люлка непозната,
да си легне, попочине,
в сън приятен да премине,
дор се месечко насити,
месец, йоще и звездите
на небето да блещукат,
да си трепкат, да светлукат;
утре рано изпод земи
пак ще пътя си подземе
и из тъмни нощни бездни
то на изток ще възлезне,
що пламти и руменее,
и на земя кат се смее,
лик си сяен ще покаже
и «добрутро» ще й каже!

Тих вечерник вей в поляна,
във поляна разцъфтяна,
и на Видула гърдите
с хлад налива сладовити.
Изведнъж в една долчина,
пълна с мир и хладовина,
вижда мъничко поточе,
що си клочи и барбочи
и играе из ливада.
Бързо Видул там си сяда,
под една върба листната,

вади из торба богата
не млин, сладко ил кокошки,
най корав хляб, лук, овошки
и при таз вечеря скудна,
и на таз трапеза чудна,
кат се три пъти прекръсти,
Видул хляб отчупи с пръсти
и с охота запирува.

Що е някой да царува
в най-голямата държава,
да владей, да притежава
бисери, злато, елмази
и цял свят с крака да гази,
що е, питам, ако няма
при такава власт голяма
туй, що нам слади живота:
здрава, весела охота?
Кому на трапези златни
слагат гозби най-приятни,
а той гледа ги смутено,
кат че му е запретено?

Ала Видул таз вечеря
се владишки навечеря
и си жажда породена
утоли с вода студена,
попростря се той полека
на морава млада, мека
и обърна си очите
към небето, към звездите.

Тъй си струвал Видул млади
някога си по ливади,

кога пасъл вакли овци
или стока на търговци
нощем карал с своя татко,
ил пък чакал либе сладко;
той си гледал на луната
как светила в тишината
над поля, нивя, могили;
гледал как се там гонили
облаците позлатени,
тук и тамо разпилени,
как чудесно те плували
и на всеки час ставали
ту на змейове крилати,
ту плашила непознати,
ту на мечки, ту глигани,
на небето приковани;
ил на черно стадо овци,
ил на страшни пък московци.

А а сега Видул млади
с други пълен бе услади:
взор му беше в небесата,
ум му беше на земята.
Мисли Видул. . . В час вечерни
извор хладен и бисерни
клочи из треви зелени;
а отпред моми засмени
за вода прихождат тамо
със кобилица на рамо,
с черно гиздаво сукманче,
с шарено на кръст коланче,
с гривни златни по ръцете,
на глава им китки цвете,
ружа, здравец, карамфили,

на момкови очи мили;
а над техни пазви бели,
момински, забогатели,
огърлици се люлеят
и с мерджан и наниз грейът.
Всяка вечер в хладовина
тук при извора, в долина,
млади момци бързо идат
да дочакат, да си видат
всякой либенце напето,
що пленило му сърцето.
Тук се двама поздравяват,
любовта си изражават
и със поглед, и със думи,
и с невинни селски глуми
те се весело кикотят. . .
Помежду им не работят
етикети, пищни фрази,
както става туй по нази;
щото имат на сърцата,
това имат на устата.
Често той простре ръцете
да ѝ грабне китка цвете,
а тя дръпва се и бърже
нежно му ръка задържа,
дума му, че срамота е
той така да си играе,
и засмяна му се въси,
кат привтъкува глава си;
ал момък се пак засиля
да ѝ грабне карамфиля,
но момата по-сърдита,
зачервена и честита
пак отстъпа наназади

и на свой любовник млади,
кат се сладичко ухиля,
му подава карамфиля.

Ала често момък тамо
от едното цвете само
недоволен се покаже
и жестоко да накаже
нейните упорства, буни
(да прощават стари хора,
че греховно ща говора):
иска пък да я целуне!

Пълен с мисли Видул млади
за тез минали услади,
за тез момински надирки,
за другарски песни, сбирки,
в тия спомени упиван,
от зефир и хлад приспиван,
като мъничко детенце
върху майчино коленце
той заспа.

Луната злата
грейше веч от небесата,
проста, милна, пълнолица
като селчанска девица.
Тя не знай да се гордее,
тя на все се тихо смее,
ти я гледаш и тя тебе
там от вишне сине нѐбе.
Грее Видула, кой спава,
тихо дреме въз морава
при кристалното поточе,
що си клочи и барбочи

и долината оглася,
и Видула в сън пренася.

Среднощ. Красно месец плува.
Видул страшен сън сънува,
страшен, още и злокобен,
несънувал друг подобен
нито в най-вапирски нощи.
Чини му се, че е още
той на бащино си село
и със голо Видул тело
мълком къпял се в реката,
що си текла в тишината;
кат се къпе той и плува,
чуден гръмот там зачува,
гаче две войски се бият
или стадо вълци вият.
Бяга той, на брега стъпа,
ала нещо пак го дръпа,
плува пак, мори се, тътри,
но той влазя по-навътре. . .
Пак се сили, вика, пъшка. . .
но напразно. . . изведнъжка
нещо силно го докачи,
към небето да го влачи. . .
Той лети, лети нагоре,
без да смей да проговори. . .
Върхове, гори, долини —
всичко ситно му се чини:
и реката като нишка,
и селото като мишка. . .
В миг от небе сине, голо
взе да пада нанадолу
като стрела към земята;

вика, плаче и се мята,
от страх вие, от страх пъшка;
но, о чудо, изведнъжка
той и милата му Рада
си стояха във ливада. . .
Кротко й се Видул моли
да му Рада поотволи
да я сладичко прегърне,
и студено да не върне
неговия глас, умолка,
Рада гиздава тополка,
Рада харна хубавица,
черноока, белолица,
негова молба разбира,
бели ръце му простира;
но едвам се той засили
да пристисне гърди мили,
нещо го дръпна, потресе. . .
Към небето го понесе. . .

Ден неделен. Не отколе
слънце грее в равно поле,
ветрец утрен, хладовити
милва лекичко тревите,
птички малки, ранобудни
тук-таме със песни чудни
чуруликат, бога фалят,
кацат, бягат, обикалят
и играят кат дечица.
Извисоко пък орлица
плува гордо и се пери,
кат ловът си тайно мери. . .
Отдалеч овчар си свири
и си стадо в паша тири.

Трепна Видулу сърцето!
Поозърна се в полето,
шапка въз чело потикна,
па високо се провикна:

«Бог да ми убие, мамо,
тоя пусти дели Стамо,
че ме дири по беленки,
че ми смига по седенки;

че ме никак не забравя,
че ме мирна не оставя
ни на извор, ни на нива;
силом любов ма не бива.

Аз ща, мамо, да си взема
Радула, севда голема,
че сме лика и прилика
кат две стръкчета яглика.

Очи ни са, мамо, руси,
га се видим помежду си,
вежди ни са тънки, вити,
думи ни са сладовити.

Ако седа, ако тичам,
сѐ го мисля и обичам;
едно нещо ний милейме,
едни песни, мамо, пейме.

Чак до нас се, мамо, чуе,
га кавал си той надуе
при овцете, на поляна,
на поляна разцъфтяна. . .»

Върло песен се разнася
и далеко се оглася,
птичките я поздравяват,
пчелите ѝ приглашават,
весело стана полето
и на Видула сърцето.

Момко, момко, що ми пееш?
Що гласа си тъй люлееш?
Що сърцето си отваряш?
Що си спомняш, що повтаряш
тия радости домашни?
В тия мигове, ах, страшни,
кат над гроб си се надвесил,
що си толкоз ясен, весел?
Дали твойта майка мила
зарад теб си наумила,
богу моли се горещо
лошав час да те не среща?
Или твойта лепа Рада
също пее край ливада
и ти с нея се сдружаваш
от жал да я разтушаваш?
Ала Видул не се спира,
песента си той простира. . .

«Дур, гявур!» — изневерешки
чу се страшен глас човешки;
Видул, кат от сън разбуден,
се обърнува зачуден,
но докат се той угади,
силен удар му се даде,
после грозно му викнахъ,
и за ръце го хванахъ

двама дрипави черкези,
а отпред му друг излезе
с гола сабя, що забляска,
и: «Пара, гяур!» — изкряска.
Видул се от страх забрави
и торба им си остави. . .
Бързо жадно я разтварят,
бъркат, вадат, разговарят
с думи грозни, неразбрани
и поглеждат кат пияни!. . .
Изведнъж единът смело
взе му китката от чѐло
и стъпка я със краката. . .

Разбунтува се душата
на наш Видула уплашен,
той изгледа с поглед страшен;
и изтръпнал, без да чака,
възло грабва си кривака
и две стъпки кат отскочи,
с пламнали от ярост очи
той дигна го и спусна го
и черкезин сън фана го!

Но орисницата нему
веч скъсила тук дене му.
Пушка пукна от черкези,
смърт във млади гърди влезе,
черни кърви го обляхъ,
по земята се разляхъ,
той тури си двете ръце
на ранено, младо сърце,
па легна в поле зелено,
с кръв юнашка зачервено,

че завика, че завайка
къмто свойта стара майка:
— Де си, мамо, да ме видиш!
Твоят Видул да обидиш!

И издъхна Видул млади!

Тъй орисницата даде
от куршум да си загине
в крехки млади си години.

Ой ви, птички, я фръкнете
там при Рада и й кажете
да не чака във градина,
че й либето загина;
с венци да се не накича,
лепо да се не облича,
нито песни веч да пее,
ами сълзи да пролее!

Ой ви, ветрове, духнете
и на майка му носете
неговите думи ледни,
думи ледни и последни,
нека знае, че загина,
и душмани да проклина,
нека пали вощеница
зарад негова душица. . .

Ти, четецо нажалени,
питаш ме със нетърпенье
що станало по-подиря?
Дали се намери диря
от убийците онези,

черни, кървави черкези?
Дали в вечна са запирка,
или гният на бесилка?
Питаш ме да кажа края,
питаш ме, отде да зная
вещи мене непознати?
Главното нали разбра ти?
Видул е във гроба тесен!
И аз свършам мойта песен. . .
Ща прибава една дума:
там в полето, накрай друма,
де он падна окървавен,
камък чер стои изправен,
що за паметник нищожни
някой селяни набожни
над пръстта му го поболи.
А в тъмници тъмни, голи
от три годин са запрени
двама прости християни,
че испат за тях сторили,
как че те уж уморили
Видула, сирака клета,
в тия пустите полета.

1871, Цариград

ТРАЙКО И РИЗА[1]

ПОЕМА

Напусто мисля, търкам чело си
нещо да спомна да понадращъ,
муза ми нищо ново не носи,
мозъкът нищо ново не ражда.

У нази йоще не са се чули
работи славни, сгодни за песни,
и в гори няма рицарски кули
с легенди стари, с басни чудесни.

Няма палати с гнили донжони,
от старината честни останки,
дето живели стари барони
с хубави пажи и куртизанки.

Нищо тук славно духа не храни,
няма поетът що да бележи,
няма и теми зарад романи,
що ги тъй любат наште младежи.

[1] Събитието, което ща разказвам, е истинно и взето из живота на шопите в южната част на Софийската губерния в 1874 г. (Перник).

Старото време малко остави,
новото нищо не ни е дало,
дето да може да се прослави,
дето да би се смело възпяло.

Но ще ми кажат някои гнявно:
що си нарочно кривиш душата?
Нашето време не е ли славно?
Що се сляп правиш пред светлината?

Малко ли бяха бурите шумни?
Малко ли стават у нас преврати?
Малко ли глупи станаха умни?
Малко ли голи днес са богати?

Виж, ний сме вече люде свободни
и патриоти тоже сме доста,
всички станахме ритори модни,
водим в прогреса тълпата проста.

Други ми казват: презри полята!
Влез в нашта сфера — шумни салони,
де умът дреме, шават краката,
виж наште данци и котильони.

Красното нещо не е в горите,
дивото вече не е на мода,
нека овчарят гледа звездите,
нека глупее там на свобода.

Пей, вдъхнови се с картини живи,
има поезья в наште мазурки,
забрави твойте селянки диви
с късите пòли, с дългите хурки.

Тез думи слушам в тая минута,
а мойта мисъл лека, игрива
в други предели се носи, лута,
друга картина пред мен открива.

Виждам долинка тъмна в шумака,
изворче хладно весело блика,
младата муза до него чака
и мен с усмивка приветно вика.

Тя е невинна, тиха, красива,
проста е като селска девица,
дреха въздушна едвам прикрива
нейната чудна бяла снагица.

Тя корсет няма, шиньон не носи,
освен трандафил росен в косата,
очи не фърля, фалба не проси,
ала неволно плени душата.

И тя ми маха мило, приятно,
и ме привлича, и ме упива,
буди се чувство в мен непонятно,
мойта фантазья крила сдобива.

Аз лета смаян, бързам към нея!
Сбогом, градище хладно, сурово —
тичам в горите, там чака фея
и вдъхновенье чисто и ново!

* * *

Мустафа мрачно ходи по двора,
буйни му мисли пълнят душата,
конят обседлан чака в обора,
цвили и пърха, тупа в земята.

Мустафа вече за път готов е.
Махмузи дрънкат, като пристъпи,
стърчат на пояс кобур пищови,
ханджар източен със чирен скъпи.

Смутен той крачи, слисан се скита,
дума не казва, яд го обзело,
кърпа изважда с свила обшита,
пъшка и брише потно си чело.

Що е ядосан днес Мустафата?
Що се той готви? Дека ще ходи
тъй късно вечер? Дали в гората?
Къде сега го бедата води?

Беят ли нещо зло го погади?
Звяр ли ще ходи в лесът да чака?
Ил на дружина дума той даде
нож да забие там в пущинака?

Дето вампирът — дяволска сила,
нощем върлува, губи душата?
Или му дават булка немила?
Или го викат пак на войската?

Всички да бяха вкуп, и тогази
пак не би гледал тъй Мустафата;

друга беда го по-зла нагази:
Трайко му грабнал днеска момата!

Те бяха с Трайка първи юнаци,
равни по сила, по стан, по младост,
другари верни в диви букаци,
на девет села гордост и радост.

Ех, Трайко клети на друго село
Риза отведе там през полето,
утре, дор пиле не е пропело,
тя ще му бъде булче напето.

Риза девойка, гиздава Риза!
Първа по хубост между момите!
Младо му сърце стрела прониза!
Любов ранена пламти в гърдите!

Как е тръгнала, без да го види?
Негово либе Риза не бе ли?
Тя ли искала с Трайка да иде?
Или насила са я отвели?

Или пък Риза Трайка залюби?
Млада гявурка — мома коварна!
Нейната дума де се изгуби?
Де се прахоса клетвата й вярна?

Тя бегà с Трайка!. . . Той бил измамен!
Ревност го мъчи, гняв го убива!
Той, Мустафа бей — горди ислямин!
Как се пий тая чаша горчива?

Как ще да срещне утре момите,
като ще всяка с пръст да го сочи?
Зарад кого ли той ще се кити?
За кое либе? За чии очи?

Как ще да гледа право и смело?
Как ще излезе той пред баща си,
без да не умре с румено чело
от срам пред тия белите власи?

Цялото село знайше на здраво,
че у них двама горат сърцата,
баби шептяха в черква лукаво:
Риза се люби със Мустафата.

Малко ли пъти таз любов лична
завист повдигна между момците?
Нали и песен за тях прилична
сплетоха дружно вече момите?

А сега Риза с Трайка отива!
А Мустафата още ли чака!
Срамът не с мисъл — с кръв се умива,
други край няма зарад юнака!

— Ех, не я давам ни мен, ни нему! —
викна най-после лют Мустафата. —
Ножът ща увра право в сърце му
или на мен ще падне главата.

Той или ази! — рече, замахна,
изведе коня — вранено òко, —
пушка преметна и бърже яхна
и се понесе в друме широко.

Бърже се носи сам Мустафата
в пустото по̀ле като вихрушка,
тихо огрея вече луната,
чудно се лъска тънката пушка.

Гърмат, тропотат конски подкови,
искри изфърлят камъне еки,
угари, ниви, неми долове:
всичко прескачат сенките леки.

Ехти полето, къти земята,
щурци пискливи мигом замлъкват,
прилепи бягат и по̀ дървята
птички се будят, от страх подфръкват.

Бодли железни в търбуха влизат,
конят люти се, страшно се мята,
още по-остри бодли пронизват
тясното сърце на Мустафата.

Ревност и злоба, стид, отмъщенье,
хиляди чувства в него се борат,
но любовта е страшно мъченье:
всичките нему сбира във взорът.

Повеч и повеч бяга в полето,
потен, разпенен бегачът крепки,
а Мустафата, с буря в сърцето,
гледа напреде, не сваля клепки.

Гледа вторачен в пустото по̀ле,
ветри почиват, гадове дремат;
бързо минува ртове голи,
бясно кърва̀ви коня в коремът.

Огън го пали, гори го жажда,
жива му рана по̀ се разтравя,
жертви си души, близо ги сяща,
пътят безкраен му се представя.

Заруча гайда, екна полето,
весела глъчка оттатък иде,
месецът ясно грей от небето,
сватбата шумна ясно се види.

«Сватба ми прават! Стойте, гявури!
Жаден за кръв съм, искам да трепа!» —
И той на пояс ръка си тури
с мисъл кръвнишка, с злоба свирепа.

И бутна коня в устата с пяна,
грабна пищова с ръка несвястна,
но страх внезапен там го прехвана,
зрелище дивно там го прехласна:

близо, надясно, в шумата дива,
Риза стоеше заруменяла,
чудна и лепа кат самодива,
по една само ризица бяла.

(Тя се там крийше, младо момиче,
да я не видат погледи грешни,
в нова премяна като се киче,
сватове нови за да посрещне.)

Чудно луната грейше над нея,
момински гърди ясно личахъ,
стид я нападна, страх завладе я
пред тия очи, дето пламтяхъ.

Тя бе красива.(Но позволете
да я представя малко по-вярно;
дор е по риза, дор месец свети,
да я описвам пò ще е харно.)

Черна й косица — лъскава свила,
падаше чудно на плещи здрави,
в лицето й грейше младост и сила
и страст дълбока в очи лукави.

Ръцете й бяха пълни кръвенки,
шийката й бяла и за целувка,
бузите й бяха али-червенки,
гаче минала по тях милувка.

Кръста й на воля отрасъл беше,
корсет не знайше, ни други клещи
и естеството не се срамеше
от нейни гърди, снага и плещи.

Сѣ пред ѝ слабо ризата крийше
валчести гърди с форми чудесни,
но по-нататък не ми се пише,
някоя съвест да се не стресне.

Да ми не кажат, че в стиховете
ази лукаво сея съблазни;
па освен туй от тез портрети
и мойто сърце се доста дразни.

Ща й се любувам само безгласно,
многото думи много жар леят;
а туй момиче е май опасно:
двама за него вече лудеят.

И да го люба, но платонично,
без цел, без вяра и без надежди;
и при тез двама пò е прилично
аз да отстъпа: мраза премеждий!

Чуди се, май се там Мустафата,
пред тая сянка, дето го лъже,
ядът утихна нему в душата,
ръка забрави смъртно оръжье.

— Ризо, върни се! Зарежи Трайка! —
Мустафа кресна, — чуй ми молбата!
Кълна се в гробът на мойта майка,
ти ще си булка на Мустафата!

— Краставо куче! — тя му извика, —
що ме ти дириш? Аз съм християнка,
Риза не е ти тебе прилика,
махай се, куче, махай оттамка!

— Вещице клета! — И той я спогна,
конят заскача, ножът забляска,
но пред очи му Трайко изскокна.
— Мустафа, чакай! — той му изкряска.

И двата врага в миг се запряхъ,
Мустафа яхнал, а Трайко пеше,
слепи им очи силно туптяхъ,
от една злоба кръвта им вреше.

Гледат се мълком, с очи се мерат,
поимат силно, като два лева,
на бой се готвят, за кръв треперат;
ех, борба страшна тук се почева!

Трайко извика: — Мустафа, срам е
слаба девойка с ножа да гониш,
борба юнашка дадена нам е,
дори челяк си, туй да го помниш!

Там настрана ще чакат сватбари;
ний ще се борим, два сме юнака;
ти си с пищови, с пушки, с ханджари!
Аз имам само, видиш? Кривака!

— Трайко! Ще умреш! Риза е моя! —
Мустафа викна, пищовът гръмна!
— Лъжеш! Да видим що казва боя! —
изрева Трайко в мъглата тъмна.

Изви кривака с десница мъжка,
коня удари възло в челото;
конят се дръпна, глухо изпъшка,
прав се издигна, с пламик в окото.

Рипна, подскокна, грива потресе,
тварът си фърли, сплашен изцвили
и като бесен той се понесе
през равни ниви и през могили.

Но Мустафа бей кървав и прашен
пак изгърмява, яростно става,
ножът си дири злобен и страшен,
Трайко го грабва и му го дава.

— Нà, Мустафа бей! Давай си сърце!
Ти държиш ножът, аз — пък кривакът,
не ща противник със празни ръце:
мене ме викат Трайко юнакът!

Хайде да свършим, равни сега сме,
или ти мене, или аз тебе,
нашта омраза не ще угасне,
дор един от нас не се утреби!

Но изведнаж се смаяни спряха:
конско туптене чу се в полето,
някой препуска, вика и маха,
маха и вика там в ширинето.

Запъхтян, потен старий бей стигна,
страшно брада му бяла трепери,
скокна от коня, «чакайте!» викна,
между борците ръце разпери.

— Трайко! Почакай! Мустафа! Мирен!
Лични юнаци вий сте и двама!
Не оста никой от вас подирен,
в казата цяла като вас няма!

Трайко! Ний бяхме верни другари
с баща ти, както ти с Мустафата,
кой ръка вдигне, мен ще удари!
Мир направете като два брата!

Не ви оставям, грях е, момчета,
един на други да рийте яма!
Истина, Риза й мома напета,
но тя не може да е на двама.

Вий сте фалбата на нашто място,
млади, сърцати. . . Що се морите?
Приближи, дъще, ела, невясто!
Сама мъжът си хай избери ти;

Трайко извика: — Мустафа, срам е
слаба девойка с ножа да гониш,
борба юнашка дадена нам е,
дори челяк си, туй да го помниш!

Там настрана ще чакат сватбари;
ний ще се борим, два сме юнака;
ти си с пищови, с пушки, с ханджари!
Аз имам само, видиш? Кривака!

— Трайко! Ще умреш! Риза е моя! —
Мустафа викна, пищовът гръмна!
— Лъжеш! Да видим що казва боя! —
изрева Трайко в мъглата тъмна.

Изви кривака с десница мъжка,
коня удари възло в челото;
конят се дръпна, глухо изпъшка,
прав се издигна, с пламик в окото.

Рипна, подскокна, грива потресе,
тварът си фърли, сплашен изцвили
и като бесен той се понесе
през равни ниви и през могили.

Но Мустафа бей кървав и прашен
пак изгърмява, яростно става,
ножът си дири злобен и страшен,
Трайко го грабва и му го дава.

— Нà, Мустафа бей! Давай си сърце!
Ти държиш ножът, аз — пък кривакът,
не ща противник със празни ръце:
мене ме викат Трайко юнакът!

Хайде да свършим, равни сега сме,
или ти мене, или аз тебе,
нашта омраза не ще угасне,
дор един от нас не се утреби!

Но изведнаж се смаяни спряха:
конско туптене чу се в полето,
някой препуска, вика и маха,
маха и вика там в ширинето.

Запъхтян, потен старий бей стигна,
страшно брада му бяла трепери,
скокна от коня, «чакайте!» викна,
между борците ръце разпери.

— Трайко! Почакай! Мустафа! Мирен!
Лични юнаци вий сте и двама!
Не оста никой от вас подирен,
в казата цяла като вас няма!

Трайко! Ний бяхме верни другари
с баща ти, както ти с Мустафата,
кой ръка вдигне, мен ще удари!
Мир направете като два брата!

Не ви оставям, грях е, момчета,
един на други да рийте яма!
Истина, Риза й мома напета,
но тя не може да е на двама.

Вий сте фалбата на нашто място,
млади, сърцати. . . Що се морите?
Приближи, дъще, ела, невясто!
Сама мъжът си хай избери ти;

Мустафа, булка тъй се не взима,
нож не помага, сила не жени,
майка ти нявга — години има,
по добра воля додѐ при мене!

Да бе те Риза любила здраво,
то тя на Трайка не би пристала;
ти имаш сърце, но нямаш право:
Трайка любила, с Трайка бегала.

В работи женски сръдня не струва,
жена не трепва, макàр и слаба,
любовта, синко, не се купува,
сърцето, синко, мъчно се граба.

А тъй не мислат глави лудешки.
Мустафа, питай сега баща си!
Много дни зная леки и тежки
и много помнат тез бели власи.

Ех, младост, младост, който те мине,
вечно те жали и те милее.
Аз си припомням млади години. . .
Де фръкна всичко? То време де е?

Чакайте, чеда, на ум ми доде,
в старешка памет буди се нещо,
моята мисъл далече ходи,
в младото време, време горещо.

Настрана нека чакат сватбари!
Хай да играят, от мене воля!
Аз да ви кажа работи стари,
и аз съм любял друг път, отколя.

И двата врага дружно седнàха
до беят близко, на трева къдра,
злоба стаиха, уши напнаха
да слушат дума старешка, мъдра.

И кроткий старец чубук запали,
климна замислен чело широко,
щурците свират в поля заспали,
месецът свети в небе високо.

И пак зафана: — Трийсет години
оттогаз има, йощ не бях женен;
и като тебе, май ми се чини,
Мустафа, бил съм луди ергенин.

Сѐ от таз лудост кръвта ми вреше:
ази обичах селянки прости.
Знайш, твойта майка гявурка беше,
бяла, чернока, бог да я прòсти!

Право ти казвам, любях я ази!
Мустафа! Ти си гявурска жилка!
Много се лутах, мъчих тогази,
доде да взема гиздава Милка.

Думах, обричах, опитвах всякак,
дарове й пращах, обеци скъпи,
молях, примирах, та дано някак
при мен склонеше тя да пристъпи.

Но тя — гявурка — дарът не щеше,
на любовта ми ответ не даде;
не че бях грозен, но тя гореше
зарад овчарин някой си — Раде.

Някой си Раде, гол, бос овчарин!
В него се беше лудо влюбила.
А аз бях млад бей, големец харен,
имах богатство, имах и сила.

Ех, младост, младост! Време фъркато!
Кой не въздиша заради тебе?
Дал си бих всичко: имот и злато,
само кръв млада да сета в себе!

Но мойто листе вече окапа.
Спомен ме само мъчи душмански;
помня, когато яхвах арапа,
арапа черни, арабистански;

накривях гъжва, пущах юздите
и по тез друми мир му не давах;
или в хорото, посред момите,
ази го ерчах и разигравах!

Драго ми беше в гори зелени
с пушка да хода, сърни да бия
или да гледам моми засмени,
кат ми косяха лъки с гария.

И да ги гледам, и кеф да права;
вечер ги карах да ми играят. . .
Тогаз бе, синко, сила, държава,
тогаз му, синко, не мислях краят.

Тогава всичко беше с прилика,
днес ми се опак светът показва,
ни любовта ви любов се вика,
ни младостта ви младост се казва.

Де османлъкът?. . . Мен ми се струва,
то време сън бе. . . Днес кой те тачи?
Не знайш кой влада, ни кой робува;
рая не можеш без страх докачи.

Но да си дода на мойта дума:
ази обичах майка ти Милка,
фърлях ѝ възли в бистрата Струма,
ходях по врачки, търсях ѝ билка.

Всичко сториха бабички вещи
да ѝ обърнат някак сърцето;
и на светците запалих свещи,
да ми помогнат там от небето.

Какво не струвах? Да кажа ѝ гряшно!
Ей, черни очи, не за добро сте!
Горях, лудеях, мъчи ме страшно
твоята майка — бог да я прòсти!

Когото, синко, господ нарочи,
любов му праща, както се види;
всичко бе черно пред мойте очи,
както тоз облак, що насам иде.

А лепа беше твоята майка.
Ти я не помниш, мязаш на нея,
и днеска още сърце ми вайка. . .
Мустафа! Мъчно веке живея.

На снага беше тънка, висока,
млада тополка, ще да речеш ти;
че белолика, че черноока,
румени бузи, сключени вежди.

Най-подир с хитрост ази сполучих:
Раде премахнах, за да го нема;
ней метнах ферджа, па я заключих
(тя много плака) вътре в харема.

Мустафа, тъй се млад човек жени!
Ний, стари хора, много сме чели;
Мустафа, взимай пример от мене,
с любов се само булка печели!»

Старий бей йощe-щеше да кара,
таз повест дълга, хитри съвети,
но Мустафата скокна с ханджара
и върху Трайка бесен връхлети. . .

Трайко цял щръкна, пламна око му,
кат глиган скокна, люто ударен,
с бръчки и кръв се покри чело му,
той викна страшно на враг коварен:

— Моят кривак ме нивга не лъже!
Лягай под мене, вяро поганска! —
Изви кривака, свали го бърже
с ръка юнашка, с сила асланска.

И Мустафата на земя рухна!
Крясък и прах се вдигна в полето. . .
Облак нависна, вятър избухна,
молния бяла светна в небето.

Настана буря силна, ужасна,
хала зловеща зави из мрака
и дъжд удари, и глъчка бясна
нощта изпълни и пущинака.

. . . . . .
. . . . . .

Мина се месец, всякой забрави.
(Беят потъпка таз историйя.)
А Мустафата вече оздрави,
само остана със крива шия.

Един ден, гледам, Трайко юнакът
на пòврат иде Ризи в селото
с дружина, с песни и със кривакът,
другар му верен в злото, в доброто.

Отзад вървеше хубава Риза
в бели сукаи, с злато герданче,
с нàнизи скъпи, с ръбена риза,
с шарено с свила късо сукманче.

Тя сега беше булка засмяна.
Хубостта й грейше и под венецът;
тя бе по-мила, по-разцъфтяна,
кат ружа майска подир дъждецът.

Всякой се радва, всякой ги сочи —
Трайко ту песен весел подфане,
ту къмто Риза пак фърли очи
като на скъпо свое имане.

И готов беше пак със кръвта си
двадесет пъти да я откупи;
кат ме съгледа, той в радостта си
коня препусна, калпак нахлупи.

— Добър ти вечер, мой господине! —
каза и даде бъклица тежка.
Аз отговорих: — Юнашки сине!
Да живей твойта глава лудешка!

Пия за всички български чада,
като теб що са юнаци люти,
пия за твойта невяста млада,
пия за твоя кривак прочути!

Пловдив, май 1881

СТИХОТВОРНИ ПРЕВОДИ

ИЗ ГОЛЕМИТЕ ПОЕТИ

(1911)

БОР

Хайне

На дивия север стои бор тъжовен,
самичък на голия бряг
и клати безшумно задрямали вейки
със сипкав облечени сняг.

И борът сънува далечна пустиня,
де лятото вечно владей,
и тамо печална на знойния пясък
прекрасна се палма люлей.

УДАВНИКЪТ

Пушкин

Шумно влязоха децата
и надават вик голям:
— Тате, тате, я погледай:
мъртъв челяк има там!

— Онемейте, бесни псета —
татко им ги изруга. —
Ах, тез дяца! Що да правя?
Ето и мъртвец сега!

По съдилища влачи се. . .
Как ще отговор да дам?
Дявол взел го! Ей, невясто,
дай ми кебето оттам!

Той запъти се и гледа:
там на пясъчния бряг,
дето мрежата сушаха,
мъртъв имаше челяк.

Грозен беше трупа страшни,
цял подул се, посинял.
Някой ли клетник отчаян
във реката се скончал?

Ил рибар се е удавил?
Или селянин пиян?
Ил търговец непредпазлив
от разбойници обран?

Що му трябва на селяка?
Той се гузно повъзви,
па удавеното тяло
за краката улови

и повлече и с греблото
тикна го в потока бръз,
и мъртвецът пак заплува,
за да търси гроб и кръст.

Дълго време из вълните
той се мяркаше кат жив
и селякът се завърна
в избата си мълчалив.

— Бре, деца, елате тука:
по кравай ще дам на вас,
но не дрънкайте, мълчете.
Инак — ще ви блъскам аз.

През нощта излезе буря
и реката зашумя,
във опушената изба
ламбицата загасня.

Спи жената, спят децата,
спи селякът. . . Буря вий. . .
Изведнъжка той се сепна:
чу, навънка някой бий.

— Кой е? — Отвори ми, братко!
— Та що искаш в тоя час?
Що се скиташ тук, човече?
Кой те теб доведе бяс?

Вътре тясно е и няма
де да легне друг челяк —
и прозореца лениво
той отвори в нощний мрак.

Вън луна грей, а мъртвецът
там изправил се, мълчи.
От брада му вода шурка —
гледа с цъклени очи.

Всичко в него погрозняло,
мъртвите ръце висят,
по надутото му тяло
раци черни се лепят.

И селякът бързо хлопна
прозореца. Той позна
гостенина си! — Да пукнеш! —
избърбора и легна.

Страшно се смути умът му,
не го фана вече сън
и до съмване прозорцът
сè се блъскаше отвън.

Лошав слух в народа ходи:
казуват, че оттогаз
гостенин селякът чака
ежегодно по тоз час.

Йощ отрано вятър духне,
грозно бурята завий
и удавений зафаща
във прозореца да бий.

АЛПУХАРА

Мицкевич

Свърши се. . . Паднаха села и градища,
и маври паднаха с позор.
Едната Гренада се още не вдава,
но вътре в Гренада е мор.

И цар Алманзор от връх Алпухара[1]
за трона се бий кат герой.
Испанци под зидове стяг са побили
и утре е сетният бой.

Едвам зазори се, ревнаха пукала —
рухнаха огради, стени
и кръст увенча минарето високо,
и замъка — в прах, съсипни.

Самси Алманзор след защита упорна
се спуща в испанския строй
и път си пробива през гъстото войнство,
през кървави трупове той.

Куп горди испанци в чертог запустели
празнуват победна война,
разделят се роби и плячки богати
и черпят се с редки вина.

Но ето, обаждат на силните вожди,
че рицар навънка стои,

[1] Рътлина при Гренада, с крепост.

желай да ги види и тайна велика
той има на тях да яви.

Той бе Алманзор, мавританский властител:
той днес се предава самси,
предава си царското право и трона,
та своя живот да спаси.

— Испанци! — каза той, — аз вам се покланям.
Остави ме моят пророк,
аз лазя покорен пред силата ваша,
аз вярвам във вашия бог.

И нека вселената знае, че аз съм
геройски от трона паднал:
на вас, победители, аз брат съм от днеска
и ставам покорен васал!

Испанци почитат юнашките чувства:
на негови думи в ответ
те спускат се, стискат го нежно, сърдечно,
целуват го всички наред.

И царят на тия прегръдки, целувки
със други отвръща безброй;
а главний войвода по-силно прегръща,
в устата целува го той.

И бледен, отслабнал, той пада в нозе му
и стиска полите му йощ,
с чело си понизно и рабски допира
краката на гордия вожд.

И пак се изправи, озърна се страшно
и ужас обфана ги тях:
очи му се с кърви наляха, уста му
ужасен кривеше ги смях.

— Неверници мръсни! По харно ме вижте!
Познайте тук моята власт.
Измамих ви всинца: из мойта Гренада
аз чума донесох на вас!

С милувки си ядни и вази молепсах
и мойте целувки са смърт.
Кат мен ще се тръшкате, гърчите в мъки,
на всички ви иде часът!

Той мята се, свива се в мъки предсмъртни
и пак си простира ръце,
като да прегърне там цялото войнство,
и киска се с бяс на лице.

Издъхна. Очи му безжизнени гледат,
лице му покрива смъртта
и демонский смях запечата се грозно
на негови бледни уста.

Напразно испанци в бяг търсят спасенье:
заразата няма предял;
след няколко часа в туй гибелно място
бе сетний испанец умрял.

КЪМ МЕЛПОМЕНА

Хораций

Дигнах си паметник по-твърд и от метала,
той пирамидите с челото си срами,
ни дъжд, ни удари, ни яростната хала,
ни векове безброй не могат го сломи.

Не, цял не ще умра — във тъмний гроб поставен,
аз вечно ще съм жив и красний ми венец
всегда ще зеленей, дор в Капитола славен
с безмълвната мома бди беловласий жрец.

Ще бъда аз прочут до бреговете диви
на бистрия Офид и в пустите места,
де своя тих народ Давн съди справедливий —
за туй, че славата избра ме из сганта,

за туй, че първий аз песните еолийски
на римска арфа пях. О Мелпомено, свий
в мъзда на моя труд цветущ венец делфийски
и бяла ми коса със лаври обивий.

ПОСЛЕДНИТЕ МИНУТИ НА ЕДИН МЛАД ПОЕТ

Жилбер

Открих сърцето си на бога милосърди
и чу той мойте плачове,
и вля балсам в ранените ми гърди:
злочестите са нему синове.

— Той нека днес да мре, и славата му клета! —
за мен казаха моите врази.
Но бог кат същ баща пошепна на поета:
— Враждата им ще те спаси!

На твоята страна ще бъдат вековете,
ти правда, милост ще найдеш
и всички клевети и кал на враговете
венец ти готвят занапреж.

На жизнения пир явих се и — отивам,
животът ми, разбит, гасней
и никой върху гроба, дето ще почивам,
сълзи за мен не ще пролей.

Поклон на вас, поля и долове зелени,
гори, де славеи звучът,
и теб, небе, покров лазурен, вам, полени
цветущи, сбогом за последен път!

Дано за дълго йощ вразите ми коварни
се радуват на светлите зари,
дано живеят в мир и умрат благодарни
посред приятели добри!

САМ ИЗЛЯЗОХ НА ПОЛЕ ШИРОКО

Лермонтов

Сам излязох на поле широко,
през мъглата дългий път блести,
божий свят утихнал е дълбоко
и звезда с звездата хорати.

В небесата тайнствено и чудно,
спи земята в тоя тихи час;
но защо е тежко мен и трудно?
Що очаквам? Що жалея аз?

От живота нищо не желая
и за миналото не скърбя —
мир и воля искам да позная —
всичко да забравя — да заспя.

Но не с тоя сън гробовен, тежки
аз желал бих да заспя в прахът,
а с остатък още чувства жежки
и с гърди — да дишат и туптят.

Там ноще да слушам, като пее
славей с глас любовен върху мен
и как сладко листи шумолее
над глава ми дъбът стар, зелен.

КАТ ГЛЕДАМ СТРАХОТИЙТЕ НА ВОЙНАТА

Некрасов

Кат гледам страхотийте на войната,
при всяка жертва на жестокий бой
аз жаля не другаря, не жената
героеви, не самия герой.

Ще мине на съпругата печална,
приятелската скръб не дълго трай;
но има нейде си душа страдална,
тя вечно ще да помни и ридай.

Сред наший пуст шум, крясъци безплодни,
дребнавост, лицемерства и лъжи
едни сълзи аз зная благородни:
на майката свещените сълзи.

Ах, няма тя деца си да забрави,
погинали в свирепи бойове,
тъй как вървата няма да изправи
увисналите свои клонове!

НЕ, МУЗО, НЕ ЗОВИ, НЕ МЕ УВЛИЧАЙ СЛАДКО!

Надсон

Не, музо, не зови, не ме увличай сладко!
Не вричай ми венци прекрасни занапред!
Осъден съм аз веч: смъртта ме гледа жадно
и жертвата си тя преследува навред.

Не лек бе моя път. Тревоги и съмненья
измъчиха ме зле. Ах, пътник уморен,
отрано се сломих в борба с беди, неволи
и гина още млад от болест поразен.

А ще ми се живот! О, родино, за тебе
да бих можал поне да поживея аз!
Как бих те обичàл и дал си бих душата
да вдъхна и на другите подобна страст.

И как те бих възпял! Как сладко бих въстанал
въз твойте врагове. . . Кат вярно псе бих бдял
над тебе; бих дишàл със твоето диханье,
червил се бих със теб и плакал, и страдал.

Но късно, късно веч. . . Кат облак буреносен
смъртта лети към мен. . . и гробът се копай. . .
В кръвта ми — жар, умът угасва и тъмней.
О, удряй скоро, смърт! Последний удар дай!

БРАТЕ МОЙ, СТРАЖДУЩИЙ БРАТЕ МОЙ, ЧУЙ. . .

Надсон

Брате мой, страждущий брате мой, чуй,
дръж се, не падай в отчаянье ти;
нека в неправди земята да плуй,
нека поток от сълзи да шурти,
нека светий ни мърсят идеал,
нека невинна кръв йощ да се лей:
вярвай — ще падне най-сетне Ваал
и на земята любов ще владей.
Но не с търнов венец, в букаи,
не превита под тежкия гнет —
тя ще в слава и в мощ прилети,
да разлей мир и щастье навред.
И не ще има веч ни сълзи, ни вражди,
ни безкръстни гробове, ни роби, ни скърб,
ни убийствени нужди, ни тежки беди,
ни топор, ни позорния стълб.

Брате мой, туй не е празна реч,
ни безумен блян мой, ни пияна мечта. . .
Озърни се — злината преляла е веч.
Много тъмна веч става нощта!
И светът, уморен от борби, от раздор,
в кръв удавен, ще бъде готов
да повдигне молителен, плачущи взор
към всеблагата, кротка Любов.

ПРОРОК

Лермонтов

Откак всевишний господар
пророчески ми дар изпрати,
във погледа на всяка твар
чета пороци и разврати.

Фанах да уча грешний свят
на мир и правда, и смирение;
но мойте ближни с гняв и яд
и с камъне погнàха мене.

Със пепел си главата аз
посипах и бегàх в горите.
Бездомен, гол съм оттогаз
и чакам бог да ме насити.

И дивий гад, що вий в леса,
замлъква, щом ми чуй словата,
звездите слушат ми гласа,
кат трепкат чудно в небесата.

През някой шумен град ли аз
минувам, гладен, без покривка,
бащите сочат ме тогаз,
мълвят с презрителна усмивка:

— Деца, пример да бъде вам:
той беше горд, но си изпати.
Глупец! Той лъжеше без срам,
че господ сам го тук изпрати.

Я вижте как е той злочест,
как ходи тъжен и наведен
и как е дрипав, мършав, бледен,
как всички го презират днес!

СЛОН И МЪНИЧЕ

Крилов

По улицата слон вървеше,
  той беше едър, стар.
Голямо, мало там търчеше
  да гледа чудний звяр.
Не щеш ли, псе, на котенце подобно,
  при слона дотърча,
озъби се, зарънчи се на него злобно,
  залая, заквича.
— Налягай дрипите си, псе омразно —
  каза му скоклестият хрът, —
не се зъбй, не се дърлй напразно,
  за смях не ставай на светът.
Виж: ти го лайш, а слона
  не иска да те знай,
нито пък чува твоя лай.
  — Та аз затуй го гона,
  защото знам,
че без опасност, без повреда
  ще мина за юнак голям. —
А хрътът го печално гледа
  и каза му: — Полай го, милий мой!
Бъди юнак и по-далечко стой.

ХЕКТОР И АНДРОМАХА

Омир

Тамо дойде Андромаха, след нея слугинята млада,
чедо в обятия стискаше, чедо невинно, незлобно,
плод на взаимна любов и прекрасен, звезда лучезарна.
Хектор Скамандрий му казваше, а пък троянци
Астианакс; един Хектор юнашки забраняше Троя.
Тихо, безмълвно усмихна се сину си Хектор,
а Андромаха при него стоеше и ронеше сълзи;
тя му ръката застиска и жалко фана да му дума:
— Дивний съпруже, погубва те твоята храброст.
Синът си
ти не жалееш, ни бедна му майка тъжовна; аз скоро
ще овдовея нещастна! О, скоро аргивците тебе
ще те нападнат, убият! Без тебе, самичка, мой Хектор,
нека в земята потъна, живота ми тъмен е вече,
ако те злото връхлети и мене оставиш. . . Горкò ми!
Нямам ни татко аз, нямам ни майчица нежна!
Стареца, татко ми, умъртви Ахилес бързоноги
в боят, когато сруши килийский град славен,
Тиви с високите двери, той същий уби Гетиона,
но не съблече го, че се уплаши от божия казън,
а изгори му телото със почит, с оръжието тежко
и над праха му могила издигна и брястове окол
полските нимфи, Зевесови дъщери, там посадиха;
моите седем прежалостни братия вътре остаха.
Всичките, в същий ден, минаха в мрачний предел
на Аида,
всите уби Ахилес бързоноги, бегач непостижен,
той ги застигна във стадото руняско, тучно, гоено;
майка ми, клета царица на горската Плакска долина,

пленница с другите плячки военни завлече в станът си;
но дарува ѝ свободата само след откуп богат, неизброен;
а Артемида и майка ми в бащиний дом умори по-после!
Хекторе! Всичко за мене си: татко и майка любезна,
ти си и моят единствени брат и стопан прелюбезний!
Имай ти милост за мене и тук остани в твърдината,
чедо си сирота не оставяй, ни мене вдовица!
Нашата рат при смокинята ти нареди: че там е
повеч пристъпен града и в кулата лесен е входа;
три пъти гърците тамо нападаха, Троя да вземат,
двата Аякса могъщи и Идоменей знаменити,
двата Атрееви сина, с Титида, безстрашния войн.
Някой учен прорицател навярно им казва, предрича
или неволно сърцето им вещо стреми се тъдява. —
Но отговаря ѝ Хектор, юнак сърцат, пламенноокий:
— Всичко туй, жено, смущава и мене ужасно, но срам е,
срам е велик пред троянци и пред дългополи троянки,
ако, уплашен, остана в града и не ида във боят.
Мойто сърце ми не дава: привикнах безстрашлив да
бъда,
винаги храбър и пръв пред троянци да тичам във боя,
слава и чест зарад мен и за татка в борба да печеля!
Зная аз, чувствувам, и умът и сърцето ми казват:
иде ден, в който свещената Троя ще падне, загине,
с нея ще падне Приам и народът любезни Приамов:
но ме не мъчи тъй страшната, горката участ троянска,
нито пък краят на татка, на болна ми майка Хекуба,
краят на братя любезни, на много прекрасни младежи,
що ще да паднат в прахът и под вражеский удар
жестоки,
колкото твоят конец! Медоносният елин ще дойде,
тебе разплакана в плен ще откара и в тежка неволя!
В Аргос, неволница, ти ще тъчеш на чуждинка омразна.

Ти ще да носиш вода от месейският кладенец хладни
с горко риданье в душата, но няма какво да направиш!
И като рониш ти сълзи, теб някой ще види и каже:
«Ето жената на Хектора, който надмина в борбата
вси конеборци троянци, що около Троя се биха!»
И като каже туй, твойто сърце ще се изново къса:
ще да си спомниш мъжа си, от робство що би те запазил!
Но да погина! Да легна бездушен, зарит във земята,
преди в плен да те видя и жалний ти вопъл да чуя! —
Рече и своя мил син да прегърне се спусна героят,
отрокът жално изписка, уплашен от тейковий образ,
и на дойлката в белите пазухи скри си главата,
светлата мед го уплаши и гребена щръкналий рунтав,
що се над бащиний шлем като грива развяваше конска.
Сладко усмихна се нежний родител и майка любезна.
Бързо си шлема отнима и сваля божествений Хектор,
слага го долу прелъскавосветъл и отрокът взима на
ръце,
сладко целува го, вдига го, нежно го гледа в
лицето
и се обърна към Зевса, към всите богове безсмъртни:
— Зевсе! Безсмъртни богове! Речете да бъде и син ми,
син ми възлюблений, храбър и доблестен, както е
Хектор;
крепък да бъде и мощен, и славно да царствува в Троя.
Нека да кажат, когато се връща от боя победни:
той надминува баща си! И нека със кървава плячка
в Троя да влиза със слава, да радува майчино сърце! —
Рече и даде го на Андромахини трепетни ръце.
Майката стисна го на благовонни си гърди с усмивка
и просълзена. А Хектор душевно смути се тогава,
па я прегръща и с ръце я гали и милно говори:
— Мила съпруго, недей се мъчи, не скърби ти без
мярка:

против съдбата мен никой не може в Аида да прати:
знам, ни един человек съдба си до днес не избягна,
щом е роден человек: бил безстрашен, страхлив или
мъдър.
Хайде, любезна, иди си дома и децата си гледай,
позалиши се със работа, с ткане, слугите нагаждай.
Туй са занятия женски — за боят се грижат мъжете,
всичките, Хектор най-повече, в Троя свещена
родений. —
Като изрече това, понаведе се светлият Хектор,
гривестий шлем тури. Мълком тръгна си назад
Андромаха,
често обръща се, сълзи поройни, горещи пролива!

ПАН ТАДЕУШ

Мицкевич

Какви цветя, мечти тук искаш да сбереш?
Какво ще пееш тук сред вечния гърмеж
на смрадния Париж и бурните проклятья,
и ядове, и плач на бедните ни братя?
Горкò, горкò на нас, че в чуждите страни
прекарваме в беди страдалните си дни. . .
Нещастни скитници, бездомни, боси, голи,
що срещнахме и тук? Пак същите неволи!
И тука сè тегла, и тука мъки пак,
и както у дома: шпион, издайник, враг.
Там бяхме чужденци, и тука пак сме чужди,
и тука никого не трогват наште нужди.
Из Полша, между туй, летят от час на час

сѐ грозни новини, кат погребален глас;
приятелите шум повдигат вероломен
и чакат да умрем, да ни направят помен. . .
Кат гарвани на леш, смъртта ожидат нам,
надежда няма веч и тук, ни горе т а м;
и нà защо сме ний, сред тез страданья вечни,
измами, подлости и люде безсърдечни,
станали мрачни, зли и сѐ отрова пийм,
и в чуждите места сами си яма рийм. . .
Аз, малко птиченце, разперям си крилата
и фъркам надалеч от бурите, теглата
във оня край щастлив, прекрасен, роден, мил,
где моят дух фъркат гнездото си е свил.
Честити времена! Блажен е, който може,
кат бяга от шума, от всичко, що тревожи
и мъчи, и гризе поляшкото сърце,
в домашний кръг седнал, с усмихнато лице,
да почне тиха реч било за време младо,
било за старий век, било за някой дядо;
да си побъбри пак за хиляди неща,
приятни и свети за нашата душа. . .
Но твоите тегла напразно преживени,
но твоите сълзи безсмислено пролени,
но твойта слава, що кат някой вечен ек
неумирающа лети от век на век,
о, Полшо хубава, дръзнал ли бих да спомна?
Нашъл ли бих слова за тая скръб огромна?

ИЗ «МЕДНИЙ КОННИК»

П у ш к и н

На пустий бряг стоеше Той
с висока мисъл на челото,
пред него Нева с горд покой
широко лейше се в леглото;
рибарска лодка недалек
лениво плаваше за риба;
по тинястия, диви брег
тук-там се мяркаше колиба,
във тоя глухи пущинак
подслон чухонцу сиромашки;
наоколо лесът дивашки,
във чийто влажен, вечен мрак
не е пробивал слънчов зрак,
сурово, жалостно шумеше.

А Той замислен там мълвеше:
оттук ще плашим злобний швед,
тук град велик ще се изправи,
та руско име да се слави
напук на гордия съсед.
Прозорец тук ще се пробие
да гледаме в Европа ние
и над морето да владейм.
Тогаз по тез вълни сурови
ще надохождат гости нови
и нов живот ще заживейм.

Столетие мина — и ето
че новий град велик и як

из тез блата и пущинак
се гордо вдигна под небето.
Там, де рибарят фински див,
природен храненик самотен,
фърлял си мрежата, сиротен,
от бряга ниски, мълчалив,
днес стройни трупат се грамади:
дворци, палати, кули, сгради;
а във лимана му честит
кораби носят дан богата
от всички крайща на земята.
И Нева се вкова в гранит;
висят мостове над водата,
тъмнеят силни твърдини
и в островите дървесата
шумят до светлите вълни.
И пред по-младата столица
Москва главата преклони
като пред новата царица
порфироносната вдовица.

Поклон изпращам ти честит,
чудесно Петрово творенье,
обичам твоя строги вид,
на Нева царското теченье
и нейний брегови гранит,
и твойте стобори чугунни,
и твоите нощи, без глас
прозрачний сумрак, бляск безлунни,
когато в стаята си аз
чета и пиша без светило
и видело е кат деня
из улиците на града,
и свети кат едно кандило

адмиралтейската игла,
и в бездната на небесата
зората иде след зората
и дават на нощта едвам
полвина час да влада там.
Обичам твойта зима люта,
по славни студове прочута,
и веселия бяг и вик
на санийте по Нева бяла
и на момите свежий лик
пламнал, кат роза разцъфтяла;
светликът и шумът на бала,
кипящото вино в бокала,
на пунча синкавия плам,
кога гуляем дружно там. . .
Обичам войнствената живост
на твойто Марсово поле,
на твойте буйни полкове
еднообразната красивост
и гордия крилати строй
на твойте знамена победни,
и лъскавите каски медни,
продупчени във някой бой.
Обичам, о столице мощна,
на крепостта ти страшний гром,
кога царицата полнощна
дарува чедо в царский дом;
или победи сяйни, нови
празнува руската земя,
или пък гордата река
сломи си ледните окови.

Краси се, граде, и цъфти
и вечно трай, като Русия.

Дано с'ъс теб се укроти
и победената стихия;
и нека финските води
забравят старата си злоба
и с щетни ярости, вражди
да не смущават Петра в гроба.

Ужасно време бе тогаз —
и днес го споменът запазва;
историята жалостна на вас
сега поетът ще разказва.

I

Над потъмнелий Петроград
ноември вейше своя хлад,
реката в матката си стройна
течеше буйна, неспокойна
и злобно пляскаше вълни.
Денят се вече затъмни,
в прозорците дъждът сърдито
плющеше, вятър тъговито,
унило вейше; в тоя час
Евгений се върна дома си,
свали шинела от гърба си,
съблече се, легна завчас.
Но мисъл тягостна обзе го
и сън не пущаше до него.
Що мислеше Евгений мой?
Да, мислеше дълбоко той
за свойто тежко положенье,
за свойта бедност и живот,
за свойто вечно униженье,

за туй, че длъжен е със пот
прехраната си да достави
и независимост, и чест,
че бог можàл би лесно днес
щастлив и него да направи;
че има в тоя чуден свет
богати, охолни щастливци,
макар че тъпи и ленивци,
с блага обсипани отвред;
че Нева сѐ приижда дива,
шуми, нараства и прелива,
че мостовете падат веч
и той остая сам, далеч
от своята Параша мила:
това мечтайше той; унила
душа му бе; той би искал
по-слаб дъждът да бе плескàл
в прозореца и вятър злобен
тъй да не вийше в мрака гробен.
Най-после той заспа. Навън
природата рева без сън.
Но най-подир се зазори:
страхотен ден.

Реката бясна
през цяла нощ бухтя ужасна
към морский бряг и се борѝ
със морската противна хала
и най-подир се умори.
На заранта се бе събрала
тълпа народ на крепкий бряг
да гледа полуделий бяг
на Нева, как се лей, пени
и влачи, като планини
шумящи, яростни вълни,

от морский напън преградени.
Реката се върна назад,
надува се, клокочи дива
и всички острови залива,
и като някой пуснат гад,
свиреп, сърдит и кръвожаден,
фърли се връз града грамаден,
прогони, смете всичко там,
вълните пълнят с шум голям
канали, изби под земята;
прегради няма, ни заслон,
в море потънаха къщята
и Петроград, като Тритон,
стърчи до пояс във водата.

Обсада! Приступ! Вред вълни
подигат се, шумят, беснуват
и през прозорците нахлуват
като крадци; влечат они
разбити лодки и стени,
домашни вещи, дъски, стрехи,
търговски стоки, черги, дрехи;
имотеца на сюрмашта —
дървя, поднесени мостове,
кости, изтръгнати гробове
и още хиляди неща
из улиците плуват.
. . . . . .

Тогаз на стъгдата Петрова,
де сграда се издига нова,
де пред високата й врата
със лапи дигнати, кат живи,
стоят два лева горделиви,

въз мраморния звяр, яхнал,
стърчеше клетият Евгений,
един на водното бученье,
той беше страшно побледнял,
недвижим и с безумни очи;
не чуйше как под него клочи
и се подига страшний вал,
и шумно плиска му краката;
как дъжд го блъскаше в лице,
как вятър вийше из мъглата
и шапката му даже сне;
но не за себе се боеше:
той свойте погледи стремеше
нататък. Мътните вълни
лъщяха се на вси страни
и пенеха се, и кипяха. . .
Из них се гуркаха, летяха
остатки. . . Боже, творче благ,
край залива, на самий бряг,
стобор порутен е и тамо —
колибка има, де живей
Параша. . . Там потоп бесней,
и там море, море е само.
И той, вдървен, със мрак в умът,
кат прикован стои на звяра,
на страшна мъка под товара.
А надалеко вижда той
сред водний клокот, бяс и вой
въз непоклатний пьедестал,
сърдит, протяга си ръката
към бурята и към реката,
гигант на бронзов кон яхнал.[1]

[1] Статуята на Петра Велики.

НА ПОЛСКАТА МИШКА, ИЗРОВЕНА ОТ ПЛУГА МИ

Бърнс

Плашливо сивичко мишле,
що бягаш в страх по туй поле?
Какъв е тоя луди бег?
Я чувай, разбери:
не съм аз толкоз лош човек.
Не ща те умори.

Между природата и нас
скъсà се вече всяка связ.
Търчи, зверчè! Кат теб сега
и ази сиромах
търпя неволя и тъга,
ще гина също в прах.

Да пооткрадваш ти умейш.
Но как ще инак да живейш?
Та грях ли е, ако класец
си туриш във запас,
когато общият отец
с блага обсипва нас?

Ах, бедния ти дом е срит
и ти от скърби си убит
и надали ще найдеш мъх
за свойта къща ти. . . .
А вятърът с зимовен дъх
наокол веч бухти.

Кога полето пожълтя
и жежко лято отлетя,
ти казваше си на умът:
«Ще презимувам тук.»
И нà, днес топлия ти кът
срутѝ го моя плуг.

А колко работа и пот
ти костува тоз пръстен свод!
Пропадна всичко — труд и дом!
Ще падне скреж
и ти ще бягаш плачешком,
от студ ще да умреш.

Но не с теб само, звяр злочест,
такива глуми стават днес!
Тук всичко е лъжа и сън.
За щастье мислим ний,
а злобната съдба отвън
ни праща злочестий.

Но ти кат мен пък не копнейш:
ти в настоящето живейш,
а в мойто минало стоят
години тъмен ред
и нови мъки във светът
ме чакат занапред.

НА ЧУЧУЛИГАТА

Ш е л и

Не, не си ти птичка,
ти си дух чудесен,
що в въздушний хаос
лее сладка песен
и разнася химни в синий свод небесен.

Като светла сянка
над земя се рееш,
носиш се високо,
във небето пееш
и разливаш в него сребърен гласец.

В запад позлатени
от лучи слънечни,
в облаците светли
там скиталец вечни
ти безгрижно пееш, чужда на всичко земно.

В пурпура небесни,
що пламти, се виеш,
в дневний блясък — сяен
кат звезда се криеш,
но аз чувам твойта звънка ясна песен.

Кой във дарби може
да те надделява?
В въздуха дъждецът,
слънце що огрява,
не светлей кат твойте строфички бисерни.

Тъй певецът волни
в мисли яркозрачни
с лира нежна буди
умовете мрачни
и слуха пленява сред мълвата светска.

Тъй от връх високи
влюбената дева
песни меланхолни
сладостно напева,
песни, пълни с нега и с тъга любовна.

НАСТАЯ ВЕЧЕР ПАК

Н е к р а с о в

Настая вечер пак, замислен аз дълбоко,
полека крача сам по туй поле широко —
ливади и нивя, покрити с полумрак,
и песен в моя ум се нова слага пак —
на тайни ми мечти светливо въплощенье:
зова въз селский труд божѐ благословенье,
награда на потът, облага от труда.
Гърми ми песента. Повтарят я горите
и екът, и лесът, и тия плодовити
ливади и нивя. . . Те чуват моя глас.
Но тоя, за кого по тих вечерен час
запявам и кому поетът се надява,
не чуй, не знай, не ще — и отговор не дава.

ОТКОЛЕ НАС СЪДБАТА ЗЛА ПОТИСКА

Неруда

Отколе нас съдбата зла потиска,
но тоя натиск нас не ще убий
и нека храмът, що дене градиме,
тя нощем злобно пак да го разбий!

За всякой нови удар на съдбата
ний длъжни сме да ѝ благодарим:
тя с вечната си злоба ни научва
дене да работим, ноще да бдим.

ЛУДИЯТ

Петьофи

Тсс. . .Мирно!. . . Тихо!. . .
Махнете се!
Аз бързам. . . твърде съм занят:
от ярки слънчеви лъчи
аз бич ще уплета —
да бия тоя свят
и на плачът му с смях ще отговоря,
и той на мене смейше се така. . .
Ха-ха-ха-ха!

*

Плачът, смехът — на туй стои светът,
а дойде смърт — и всичко стихва тозчас.
Аз също бях умрял. . .
Поднесоха ми яд
в същата оная чаша,
с която чукаха се с мене!
И що, убийци? Що? Решихте
да скрийте дирите?. . . И дека?
В земята с мойто тяло. . . И без срам,
лъжци, плакахте ми над гроба!
Насмалко що се не дигнах
за носовете да докопча вас.
Но се оставих. . .
Хай нека им се радват, рекох,
в калта да имат със какво да ровят,
да мислят, че аз гния в черната земя.
Ха-ха-ха-ха!

*

А де е гробът? В Африка далечна!. . .
Но пак имал съм чест:
хиена ме из ямата изрови.
О, тоя звяр е моят първи благодетел;
но аз безбожно го излъгах:
ръката ми той искаше да лапне,
а аз сърцето си подставих. . .
Горкият, в миг отровен там умря.
Ха-ха-ха-ха!

*

Така се хората разплащат:
за всякое добро със зло!
А хората какво са? Казват,
че уж били творение чудесно
на оня, що царува в светлото небе. . .
А ази казвам, че са чада
на злото във кромешний ад.
Туй казваше и философ един.
Той също като мене бе глупец,
защото нямаше трохица хляб.
Глупец, глупец! Не би той гладувàл,
да знайше да краде и да убива, да!
Ха-ха-ха-ха!

*

Чудете ми се, че се смея,
а то отдавна трябваше да плача. . .
Омразен свят облян в сълзи!. . .
И господ сам под облаците плаче:
ядосва се, че тоя свят създал.
Но полза има ли от тез свети сълзи?
Нечистата земя ще ги приеме,
а грешниците ще ги тъпчат с крак,
додето станат кал и те сега!. . .
Ха-ха-ха-ха!

*

Ей, млад войниче, Дàвор-Небо,[1]
теб слънцето ти служи за медал,

[1] Маджарският бог на войната.

а облаците — твойте дрипави са дрехи. . .
Ех, славен изглед на героите в оставка.
Да, после раните и тежките лишенья,
нали? Награда превъзходна:
на другите — медал. . . Затуй пък лъска тя.
Ха-ха-ха-ха!

*

А разумяхте ли що значи,
кога запее препилецът[1]?. . . Тихо. . .
Той пей, заклина. . .
жените да напуснем,
жените — стръв опасна.
На техний зов ний тичаме кат луди. . .
Така едно море потоците събира
и ги изяда, и назад не пуща. . .
Жени, жени! Лукавички създанья,
прекрасни, смъртоносни дяволици!
Отрова най-ужасна в нашия живот,
в най-драгоценний вложена съсъд. . .
Любов, любов!
Как жадно, страстно се опивах с теб!
В едничка твоя капка
реки от мед изпивах,
едничка твоя капка
бе океан отрова.
А виждàли ли сте вие
бурно море как бесней, лудува?
Как талазите реват,
как ужасна гибел носат?
А виждàли ли сте буря,

[1] Птиче, la caille.

тоя ужас, бич световен,
нейната игра във мрака?
Гръмове, трескавици
тътняли ли са над вас?
Вам познат ли е страха?
Ха-ха-ха-ха!

*

Едвам узрей плодът,
и гледаш — пада. . .
И ти, и ти, земя, узря,
хай падай, сгръмоли се!
Не мога да те чакам повеч. . .
До утре давам срок. . .
Не дойде ли пък края на света,
то нищо няма да пожаля:
земята аз ще провъртя
до огнената ѝ среда,
барут ще сипя
и ще запаля:
тогава нека фръкне на възбог!. . .
И аз ще бъда отмъстен така!!
Ха-ха-ха-ха!

ИЗ СБИРКАТА «ТАНТАЛОВО НАСЛЕДСТВО»

Връхлицки

I

ПРИПОМНЯНЕ ИЗ ТАЦИТА

Туй четох в книгата сурова твоя.

Баща и син срещнали се на боя. . .
Кога бащата плуял във кръвта си
пред гневний син — синът познал баща си,
прострял ръце и паднал на колене,
плакал над раните му и прощенье
молил с отчаян поглед, с чело бледо.
Баща му рекъл: — Що се вайкаш, чедо?
За туй нещастье виноват не си ти:
ти вършиш волята на големците,
войната е злодейство най-голямо,
но то е общо, а не твое само!

Тез думи казал варваринът тамо.
А днес, кога крилото на войната
засеня яростно и двата свята
и въздухът ехти, зловещо стене
от страшното на сабите звънтенье,
тез думи спомних. Да, по-вещо
вникнал е оня варварин в туй нещо,
отколкото синът на века днешни. . .
Ах, доблестите стари нам са смешни!

Всемирното злодейство пак царува
и лика на Медузата тронува,
и всичко живо пада ней в краката;
убийството геройско було мята
и от кръвта на синът и бащата
кат Банковия гробен дух въстава
пред нас свирепата военна слава.
Прогресът на човешкий дух остава
назад едно столетье. . .

Мислителю, тъжи; скърби, поете!

II

ЕХУДА ХАЛЕВИ

Ехуда Халеви из пътя вървеше
и похвали много слухът му ловеше.

Ех, лъстци, каза си, видят, че минавам,
та ме тъй ласкаят — вяра им не давам.

Но макар и скромен, силно му се щеше
мнението общо да знай какво беше.

Други път случайно той чу хули бесни,
укори жестоки зарад свойте песни.

Злобници, каза си, наскърбен, обиден,
колко ми дотегва тоя съд безстиден!

Но кога дома си пак вземà перото,
той каза си гордо с ясност на челото:

аз сега живея! Лейте се, о песни,
фалби ме не трогват, нито хули бесни.

Лейте се из мойта душа миризливи,
фалби, хули чезнат — вий сте само живи!

Кога бог звездите на небе запали,
не слушà той кой го хули или фали.

III

РАЗГОВОР НА МОРЕТО

Казах на птицата: о птичко жива,
кат фъркаш из безкрайността,
къде отнасяш мойта скръб горчива?
— Във небесата — рече тя.

Питàх вълнàта: морска дъщи,
ту бляскава, ту пълна с мрак,
къде скри горестта ми кат в гроб същи?
Тя рече ми: — Вдън бездна чак!

Попитах вятъра: о гост прозрачни,
кой всичко стигаш в своя път,
къде отвя ми спомените мрачни?
— Оставих ти ги на брегът.

— Ти пак си волен, млад — ми рече
пурпурнозлатний небосвод. —
О, не, въздъхнах: ази влача вече
оковите на цял народ.

IV

ДОЛУ КРИЛАТА!

Долу, хей, крилата! — чуй се позив див сега отвред.
Нека свържем младий устрем на свободния полет!
Красотата нам защо е? Дайте ни печалби, хлеб!
Нейния жрец нек се скита гол и кат Омира слеп.

Долу, хей, крилата! Що ни трябва да фърчиме там?
Ний из локвите ще пием. . . Нектарът не трябва нам.
Бедний луд! В този век на пàра, на електрика, прогрес
търси ритми и се губи в облаци, в мечти без свест.

Долу, хей, крилата! Векът прозаичен е и твърд.
Ипогрифът в градовете влачи криле из прахът,
дор и в тихата дъбрава, дето има гняздо, двор,
гони го зловещий трясък на дърварския топор.

Долу, хей, крилата! Даже нявгаш чистите селца,
пълни с труд и спор, и радост, с мили пеющи гнездца,
днес идилия, невинност те прогониха далеч:
на земята, на небето поезия няма веч.

Долу, хей, крилата! Всичко нека ниско, равно да стои.
Един крой и цвят да имат къщи, лица и души.
Под вид на хуманност хитрий внук на славните деди
днес касапници, болници в храмовете им гради.

Долу, хей, крилата! Що ни трябва прелест и размер?
Не щем платно за картини, ни за статуи мермер;
из галерий, из музеи ще изринем на калта
чудесата на перото и на четки, и длетà.

Долу, хей, крилата! Мъдрост древна няма да ценим!
Що ни са Калхас, Хекуба? Що ни е Елада, Рим?
Туй, що пипаме, е само вярно. . . Хай в пещта сега
буколическите свирки и библейската тръба!

Долу, хей, крилата! Хляб, хляб, вечно туй сганта реве,
лукс е красното изкуство, блян на празни умове.
Ний сме люди позитивни, любим корист, мразим риск,
колът, на кой коня вържем, пò е скъп от обелиск!

Долу, хей, крилата! Броят, цифрата е земний бог
и на борсата играта идеал е най-висок:
небесата и морята само път са към целта. . .
С пълен джебец и без бога ще пътуваме в света.

Таквиз викове, присмивки, хули сипат се кат град.
от газетните колони и от прашния площад;
и художникът е хапльо, що от милост го търпят,
и на вятъра разфърля силите си и умът.

Де ще идем? Де ще стигне тоя бяс на наший век,
враг на пластика и песни? В нощ затъва человек!
Слънцето на светлия дух затъмнява се от мрак,
сянката на варварството въз земята пада пак.

Тя тресе се, тътне, както в цезарските времена.
Страшний Фатум се задава и Немезида сама
кара с бич коне му ратни!. . . Ще настъпи страшен съд,
де ще се укрийм тогава, кат кръвта залей светът?

Виждам духом аз потопа и човека в него, бляд,
как се бий. . . Изкуството е, чуйте, наший Арарат!
Той из бездните на злото дига чело до звезди.
Който е с крила тогава, той ще там да долети!

ИЗ «СКЪПЕРНИКЪТ РИЦАР»

Пушкин

Кат младият гидия, който чака
с развратница лукава тайна среща —
така и аз копнея и очаквам
часът, когато в моя зимник верен
ще сляза — при ковчезите си драги.
О, ден благополучен! И днес мога
във шестия ковчег, непълен още,
аз нова шъпа злато да изсипа.
Наглед е малко нещо, но от малко
съкровища се сбират. . . Чел бях нейде
за някой цар, че повелял на всякой
войник по шъпа пръст накуп да туря.
И хълм висок се скоро там издигнал.
И царят весело оттам изглеждал
долинката, покрита с бели шатри,
и морский шир — с кораби бързоплувни.
Така и аз — по шъпичка кат нося

привичното си даждье в тоя зимник,
издигнах моя хълм — и днес от върха
аз виждам всичко, що ми е подвластно.
И що не е в властта ми? Като демон
оттук аз мога да въртя светът. . .
Поискам ли — дворци ще се издигнат
в великолепните градини мои
и прелестните нимфи в куп ще дойдат,
и музите дан ще ми принесат,
и геният свободний ще ми шъта,
и добродетелта и бдящий труд
ръка ще ми подлагат — за награда.
Подсвирна ли — и същий час, послушно,
кръвнишкото злодейство ще долази,
ръката ще ми ближе и в очи ми
ще иска мойта воля да угади.
Мен всичко се покланя, аз — на нищо.
За мен желанья няма; аз съм мирен.
Аз знам си силата: и доста ми е
това съзнанье. . . *(Гледа на златото.)*
Малко е наглед. . . но колко
човешки грижи, безпокойства, грях,
сълзи, проклятия е костувàло!
Нà, тоя стар дублон например. Днес
оназ вдовица го донесе мен, откак
полвина ден коленичй в калта
с децата си под моите прозорци.
Валеше дъжд; престана, пак зафана. . .
А тя, приторницата, нито мръдна!
Аз щях да я изгоня, но дрънкà ми,
че мъжовий си дълг ми тя донася,
та утре в тесен затвор да не плъзне. . .
А таз жълтица? Тя е от Тибо.
Безделникът, отде ще я е взел?

Откраднал я навярно, може би
нощес обрал е някого в гората. . .
Да бяха всички сълзи, кръв и пот,
пролети за това злато, излезли
из земните недра накуп, във миг,
то нов потоп сторили би и аз
удавил бих се в зимника си верен.
(Иска да отключи ковчега.)
Л колчем искам да отключа тоя
ковчег, неволно аз се разтрепервам;
но не от страх (о, аз се не боя,
таз честна моя сабя отговаря
за злàтото). Но мойто сърце стряска
кой знай какво необяснимо чувство. . .
Учените твърдят, че има люде,
кои в кръвта намират наслажденье.
Кога в ключалката увирам ключа,
аз чувствувам онуй, което трябва
и те да чувствуват, кога забиват
острилото във жертвата си — нещо
приятно и ужасно в също време.
(Отваря ковчега.)
Блаженството ми тук е то. *(Изсипва парите.)*
Постойте,
доволно скитанья по света
на служба на човешки страсти, нужди,
заспете тука мощно и покойно
кат боговете в тайното небе.
Днес искам весел пир да си устроя:
по свещ пред всяк ковчег ще да запаля,
ще ги отворя, всичките — и сред них
ще се упивам с бляска на златото.
(Запаля свещите и отваря ковчезите.)
Аз цар съм! О какъв вълшебен блясък!

Послушна, силна имам аз държава;
тя щастие и чест, и слава дава. . .
Да, цар съм аз! Но кой ще да наследи
след мен властта над нея? Син ми,
безделникът, разсипникът проклети,
другар на всичките безумни млади!
Едвам ще склопя очи, той ще дойде
под тия мирни, неми сводове
с тълпа лъстци и тунеядци гладни,
от трупа ми ще да открадне ключа
и смеешком в златото ми ще бръкне,
и моите съкровища ще минат
в копринени и дрипави джобове. . .
Той ще разбий свещените съсъди,
елея царски ще излей в калта:
той ще прахоса всичко! С кое право?
Нима е мене даром туй богатство?
Или кат комарджия го заграбих
по зар щастлив, без труд, в една минута?
А знае ли той колко въздържанья,
сковани страсти, тежки размишленья,
грижовни дни, безсънни нощи то е
струвàло мене? Или мисли той,
че мойто сърце е обрасло с мъх?
Че аз съм без желанья? Че съм камък?
Че съвест ме не мъчи?. . . Съвестта,
свиреп звяр с остри нокти, който дращи,
неканен гост, противен събеседник,
заемодавец груб, бродня̀ца злобна,
която месеца гаси и вика
из гробищата мъртъвците бледни!. . .
Ех, синко, спечели напред богатство
с такваз цена, па ще те видя ази,
ще пръскаш ли събираното с кръв?

Ах' Де да можех скри тоз зимник верен
от дръзки очи! Де да бих можал
из гроба пак да дойда като сянка,
да седна на ковчезите си мили
от живите златото си да пазя!

ИЗ «ОСВОБОДЕНИЙ ЕРУСАЛИМ»

Торкватo Тасо

Додето в християнский стан
се готвеше войната,
на ада мрачний великан
кипеше в тъмнината.
Той затрепера, запъхтя,
скръцнаха му зъбите
и гняв безсилен запламтя,
избухна му в гърдите.
И дълго нечестивий бяс
с уста покрити с пена
ревеше яростно и с бяс
кат тигрица ранена.

Реши да прати кат стрели,
чрез адското си слово,
гоненья, страсти, крамоли
във войнството Христово;
да събере пред своя трон
разбите преизподни...
Глупец! По-силен ли е он
от силите господни?

И как забрави тоз лукав
престъпник сгръмолясан
на бога гръмоносний гняв
и страшната му казън?!

И ето тръбний глас екнà
из пропастите скрити,
заспалий Тартар се сепна
от тоя гръм сърдити;
и екът заехтя тогаз
и въздуха разцепи,
не са ревали с мощ такваз
ни бурите свирепи,
нито подземний страшен плам,
кога бухти в земята,
нито пък молнията там,
що пори небесата.
И черна паплач духове
из мрачините адски
се сбраха там на купове,
здрависаха се братски!
В очи им бляска ужас, плам,
глава им е покрита
с рогове; а крака им тям
обути са в копита.
Коса им рошава са змий
ужасни омотали
и всички адски грозотий
по тях са се събрали.

Там харпий хиляди фъртат,
мърсят въздуха смрадний
центаври, сфинксове търчат
и сцилий лаят гладни;

там дъхат вечният си плам
химери милиони,
там вик ехти и шум голям,
там пъшкат гериони.
Там лернски хидри страшен рой
кръстосуват се, люти,
и зли чудовища безброй,
невидени, нечути.

И всите около адский трон
се сбраха мълчаливо,
сред тях навъсений Плутон
изглежда мрачно, диво.
В ръка му скиптър тоя път
от абанос грамаден;
скалите прави, що стърчат
сред океана хладен,
и снеговитият Монблан,
и Алпите просторни
пред негови рога и стан
са хълмчета покорни.

Свиреп е ликът му зловещ,
чъртите му са грозни,
в них бляска адския кипеж
и тъмните му козни.
А пламналий му взор блещи
кат мълния опасна,
въз влакнестите му гърди
виси брада ужасна.
Уста му грозни, де кръвта
черней се загоряла,
прилични са на челюстта
на ламята зинала.

Из тях, кат облак нестърпим,
воня, дъх лош изскача,
тъй Етна своят смрад и дим
из гърло си изхрача
и лее миризми и мрак,
и огнени си лави. . .
Но той зина: замлъкна всяк!
И Цербер троеглави
преста да лае, чер Коцит
прибра вълни, талази,
млъкнаха хидри и сърдит
Плутон ревна тогази.

УМИРАЮЩИЯТ ГЛАДИАТОР

Байрон

Ликува буйний Рим. Тържествено гърми
от плясъци и вик арената широка.
А той? Прободен, клет, със раната дълбока
се влачи във кръвта, която се дими. . .
Напразно мътен взор за помощ той стреми:
надменний господар, ласкателят сенатор
венчават с похвала победата, срамът.
Що значи за сганта паднàлий гладиатор?
Един презрян актьор, освиркан от светът!
Тече, тече кръвта, минутите последни
настаят. Изведнъж приятен луч блеснà
в душата му: съзря през мислите си бледни
свещената земя, де волен се роди,
де Дунавът шуми с дълбоки си води;

той види челядта, отдавна що остави,
и майка си горкà, и татка си болнави,
кои го чакат там с протегнати ръце,
за да им донесе от боя скъпи плечки;
и чу, че го зоват децата му и двечки. . .
Напразно: беден роб, със кърваво лице
той падна, като звяр, тълпата да забави,
която в същий миг бездушно го забрави.
И той за сетен път отчаяно щепти:
«Прости, развратний Рим! Отечество, прости!»

ЕВГЕНИЙ ОНЕГИН

Пушкин

ЕВГЕНИЙ В СЕЛО

(Из втора песен)

I

Прекрасно, тихо бе селото,
Евгений де се настани;
любителят на естеството
минàл би там щастливи дни.
Там до потока хладноструйни,
на зàвет от ветрища буйни,
боярский дом стърчеше сам.
По равните полета там
блестяха ниви пожълтели
и стада пъплеха на мир
на пашите в зелений шир,

и парк, заглъхнàл, сенчест,
де тихите дриади бдът.

II

Домът боярский бе построèн
по старовремский вкус и стил:
широк, удобен и спокоен,
със вид задрямал и унил;
с широки стаи мълчаливи,
с приемна в багри причудливи,
с портрети стари по стени
и с печка с пъстри шарений:
туй всичко днес се види дивно.
Но наш Евгений, мрачен, ням,
взор фърляше на тях едвам —
за него всичко бе противно:
и вехторий от век суров,
и модите на века нов.

III

За своя стая той избра си
оназ, де чичо му е бил —
полвина век псувал слуга си,
прозявал се, мухи ловил.
Там всичко просто бе: два стола,
дивани пухови; по пола
ни капчица мастило. Тих,
отвори раклите и в них
намери дреболии разни,
тефтер за харчът, съдове
с сладкà, с варени плодове

и календар по-лански, мазни.
Чича му много слисан беше,
та други книги не четеше.

IV

Стопан в земята,- що наследи,
за да не му е мъчно сам,
Евгений наш се договеди
поредък нов да тури там.
Мъдрец във таз пустиня славна,
той барщината стародавна
със данък по-лек замени:
мужикът вйде харни дни.
За туй разсърди се наздраво
пресметливият му съсед,
кат предвидя за себе вред,
а друг усмихна се лукаво
и в малко дни заключи всяк,
че той опасен е чудак.

ИЗ «ДЕМОН»

Лермонтов

Печалний демон, дух изгонен,
над грешната земя летял,
на светли дни блажений спомен
пред него чудно се меркàл;
на тия дни, кога в небето
той бляскал, равен с херувим,

кога фъркатата комета
си нему пràщала привета
във своя бяг непостижим;
когато, жаден за познанье,
през вечний хаос смаян, ням
следил блудящите кервани
на звездните светила там;
когато, силен, чист, голям,
любил и вярвал с упоенье;
ни зла омраза, ни съмненье
не му отравяли духът;
кога не смятал часовете,
ни бледний рой на вековете;
но всичко, всичко тоя път
да си припомни не изтраял.

От памтивека той блуждаял
в света без отдих и без цел,
не виждал край, нито предел,
минувал векът подир века
кат миг след миг, кат сянка лека.
Властител на земята лош,
той сеял зло без наслажденье,
но на безкрайната си мощ
не срещал нийде противленье:
и злото му омръзло веч.

И над Кавказът, там далеч,
летял изгнаникът небесни.
Отдолу му Казбек чудесни
кат чист елмаз белял, лъщял
и с вечни снегове сиял.
А долу Терек като лвица
ревал; и дивий звяр и птица,

надничайки там от брегът,
внимавали му на шумът;
и облаците светли, али,
летящи в сини висини,
а над кристалните вълни
дремливо, тайнствено гледали
гранитни канари, стени;
и кули стари на скалите
стърчели грозни, страховити,
кат великани, с поглед див,
що пазят на Кавказа входа;
и нов, и чуден, и красив
бил божий мир под небосвода.
Но гордий дух от тоз простор
презрително отвърнал взор
и на челото му унило
се нищо не изобразило. . .

Но скоро блеснал други рай
и други прелестни картини:
разкошно-цветните долини
на чудния грузински край. . .

ТОЙ

Х ю г о

Сè той! Навред сè той! При Нил, във снеговете —
тоз образ ме плени, величествено свети
и творческият плам в душа ми жадна лей.

Аз тръпна и мълвя неща неизразими,
когато в моя стих гигантското му име
във цяло си величье засветлей,

ту виждам го, че знак на бомбите подава,
ту същий си народ във кръв че потопява;
тук воин, кой властта заграбя мълчалив,
там консул млад и горд, изпит от много бденья,
изпълнени с мечти и чудни сновиденья
за слава, трон светлив;

подир го виждам цар могъществен, държавен,
като на страшний бой изхода чака славен
и врича по звезда на всяк един солдат
и на съдбата той надменно повелява,
и полмилион войска с духът си напоява,
безоблачен, студен и с поглед фърковат.

По сетне — беден роб, играчка на глупците,
с кръстосани ръце въз гърди пламенити,
върху една скала, като злодей скован,
замислен, вдълбочен, един сред океанът,
де жалостно реве и духа ураганът —
и той самичък ураган!

О, как е там велик! като, разбит, тъжовен,
на грубий тъмничар под присмеха отровен
в нещастьето, в скръбта изкупва си грехът
и с името си той държи нащрек два свята.
И гасне тихо, сам, заточен на скалата,
таз клетка без въздух, де фърли го врагът.

И как е той велик в тез мигове последни,
кога, кат лей сълзи по бузите си бледни,

на смъртний час зове войски си храбри той
и жали, че ще мре без битка горделива,
и с Маренговский плащ кат тихо се завива,
от бранното поле минува в гроба свой!

. . . . . .

. . . . . .

Историо, и ти, поезио небесна!
Той пълни вази днес! Съдбата му чудесна
фантазьята мрачи. . . Кога Наполеон
пред мене се вести, за укор ил за слава,
аз тръпна възхитен, изпущам вик тогава
като пред слънцето Мемнон.

Да, ангел ил демон, ти владаш вековете.
Пред твоя лик трептят народи и поети
и взират се с възторг в орела златоглав.
Навред сè твоят лик сърдит и светлозрачен,
сè тоз Наполеон величествен и мрачен
на прага на тоз век стои замислен, прав.

. . . . . .

ВЪЗПОМИНАНИЕ

Пушкин

Когато млъкне шумний ден и мрак
въз улиците глухи падне,
тогава часове настаят пак
за бденье, мисли безотрадни.

Нощта се вечна види и в умът
се будят люти угризенья
и злобни спомени кат змий свистйът
за дни на мъки и паденья.

Във тях живота си прочитам клет
кат в книга, що пред мен разкриват,
и роня сълзи аз, но нито даже ред
тез сълзи в нея не измиват.

ИЗ «УВЕХНАЛИ РОЗИ»

Змай Йованович

— Видиш ли оназ звездица —
астроном един ми рече, —
сбърква се умът, кат сметнеш
колко е от нас далече!

Тя звезда е тъй далече,
щото сто години иде
лъчът ѝ насам, додето
нашто око да го види.

Всяка нощ ний видим явно
как тя грей, трепти и плува. . .
А кой знай? Тя може вече
тамо да не съществува.

Вярваш ли ти в нея? — Как не!
И аз често нощно време,

кат мечтая, сякаш слушам
някой глас мил за сърце ми;

сякаш виждам в мрака нощни
моята звезда, любезна,
светлий лик на моя ангел —
а отдавна той изчезна.

СЪВРЕМЕННИЙ РИЦАР

Хайне

Из блистателната зала,
дето валсът се вртеше,
храбрий рицар се измъкна
от играта да почине.

Той изтегна се в дивана
и пренесе се в мечтанье,
приближи го млада дама,
той смути се и избъбра:

— Как? Звезда ли, или слънце
ясно грее в мрака нощни?
Или твойте дивни очи
тая светлина изпущат?

— Ах, каква любезност, драгий!
Звезди, слънце тука няма.
Просто гледам ви — и нещо
искам аз да ви попроси.

— Сабята си и живота
пред нозете ви полагам.
Зарад вас готов съм даже
с драконите в бой да вляза.

— О, не трябва, кавалере,
не обичам бой и кърви.
Но те моля за прохлада
донеси ми сладоледец.

— Зарад вас не бих пожалил
ни живот, ни чест, ни сабя.
Но навалякът е страшен,
мъчно мога се промъкна. . .

— Ах, изпитай! — Той отиде
и върна се безуспешно:
— Сладолед ни шушка даже
във бюфета не остало!

Пак го моли. Той пак тръгва
и провира се в тълпата,
но го мушкат лакти, гърди;
той повърна се задъхан.

— Рицарю мой, де остаха
твойте дракони и клетви?
Прохладително найди ми,
че от жажда, виж, умирам.

В миг със доблест благородна
той в тълпата се промушна,
от един лакей докопа
блюденце със сладоледец.

С нетърпение го чака
премалялата госпожа. . .
Изведнъж го тя съгледа,
че той бързешком замина.

И в един потулен ъгъл
срамежливо се наведе,
сладоледа хладовити
бързо, лакомо залапа.

Той свърши, избриса устни
и към милата си дама
жаловито се представи:
— Ах, госпожо, не сполучих.

За вас всичко бих направил,
влязъл бих в вода и в огън
и със драконите грозни
страх не ме е да се бия.

Но тук всичко бе напразно,
всуе исках да пробия. . .
Срамота е безполезно
в тоя натиск да ме смачкат.

ДЕЛЕЖЪТ НА ЗЕМЯТА

Шилер

— Вземете тоя свят, аз давам го на вас —
извика от Олимп Юпитер с дивна власт, —
дарявам го на вас, в наследство го вземете,
но между себе си по братски го делете.

И нà, във същий миг човеците отвред
затекоха се с шум, заграбиха наред:
орачът завладя ливадите, полята,
ловецът зарад лов обсеби си гората;

търговецът грабна богатствата кат дар,
а жрецът — виното във божият олтар,
владелецът завзе и други, и клисури,
законните мита на всичко той да тури.

Когато се така разграби всичко веч,
поетът запъхтян пристигна отдалеч;
и ужас го обзе, като съгледа, клети,
че всичките блага са грабнати и взети.

— Горкò, горкò на мен! Един остах без къτ!
Защо ме, Зевсе, ти забрави на светът? —
Тъй бедния певец, дете на Аполона,
към Зевса зарида и падна му пред трона.

— Защо роптаеш тъй? — извика му там Зевс. —
В какви се блянове залутал беше днес?
Дор ставаше дележ, защо се не завтече?
— Защото бях при теб — поетът тихо рече. —

Аз гледах блясъка на светлия ти лик
и слушах сладкий химн на твоя свят велик
и с мисъл кат хвърчах из туй сиянье златно,
аз моят земний дял изгубих безвъзвратно.

А Зевс му отвеща: — Земята дадох аз.
Води, поля, гори сега са в чужда власт;
но аз си задържах едното сине нѐбе.
Желаеш ли? Ела! Аз давам го на тебе.

АЮДАГ

Ад. Мицкевич

Облегнат на скалите на дивий Аюдаг,
аз гледам как се гонят шумящите талази,
как пенят се, дробят се о каменния бряг,
фърчат и сипят се кат водопад елмази.

Кат китове безброй със шум и рев голям
талазите изскачат по бреговете диви
и пак назад се теглят, като поронват там
корали ясноцветни и бисери красиви.

Така и в твойте гърди горещи, о певец,
налитат тайни бури и ядове проклети;
но взе ли арфата — на скърбите конец:

те бягат и оставят след себе си в сърце ти
прекрасни, дивни песни, с тез песни вековете
изплитат ти венец.

УТИХНАЛО МОРЕ

Ад. Мицкевич

Ветрец игрив подухва, трепти морето гладко.
Вълната се повдига кат момински гърди;
тъй млада годеница, унесена в мечти,
пробужда се, въздъхва и пак заспива сладко.

Кат знамена победни след кървавия бой
на мачтата висока увиснали платната,
корабът се полюшва спокойно над водата,
морякът си отдъхва и весел става той.

Море! Във тебе има чудовище грамадно:
то в часове бу|л ви на дъното мълчи,
ала утихнеш ли — повдига се, фучи. . .

О мисъл! В теб живее възпоминанье ядно.
То спи във дни тревожни; но в мирни часове
с зъби си мойта гръд копае и ръве.

ГРОБЪТ НА ПОТОЦКА

Ад. Мицкевич

В цветущий Крим, в далечната чужбина,
кат росно цвете рано клюмна ти,
изпращайки на мила си родина
последний дъх, последни си мечти.

Към север там поток от заблестели
брилянтчета небесний свод бразди[1] —
не са ли те блестящите следи
на твоя взор към полските предели?

Полячко, като теб ще умра сам
във таз чужбина, клет, забравен странник,
но сè ще мине някой брат насам,

подобно мен блуждающ тук изгнанник,
ще помечтай при твоя гробец ням
и родна песен ще запее нам.

МАЙСКА ЦАРИЦА

Тенисон

ОЖИДАНИЕ

Разбуди ме ти, мале, зарана,
щом си ясното слънце изгрей,
мамо, утрешний ден ще е весел,
той от радост ще цял да се смей.
Разбуди ме, недей да забравяш. . .
Ох, гърдите ми силно туптят.
Утре Майска царица без друго
мене, мамо, ще ме изберат.

[1] Алюзия на Млечния път.

Много има у нази девойки
чернооки и мили наглед,
хубавици Мерѝ и прекрасни
Маргарити, и Кити безчет.
Но очите на страстна Алиса,
казват някой, най-много горят.
Затуй Майска царица без друго
утре, мамо, ще ме изберат.

Тежко спя, може би да не стана. . .
То тогава «стани» ми речи,
щом из моя прозорец проникнат
първи слънчеви златни лъчи.
Още много венци, китки росни
мойто младо чело ще красят;
знам на здраво, че Майска царица
утре, мамо, ще ме изберат.

През долината вчера минувах.
Там видях. . . да явя ли кого?
Аз Робина видях, натъжено
беше неговото бледно чело.
Под върбата стоеше умислен.
Вярно, ази му мъчах умът.
Нек ме мисли!. . . Ех, Майска царица
утре, мамо, ще ме изберат.

Може би той ме счете за призрак —
цяла в бяло облечена бях, —
аз мернах се пред него внезапно
и кат вятър от него бегах.
Знам, че негови всички другари
безсърдечна и зла ме зоват.

Та какво?. . . Нали Майска царица
утре мене ще пак изберат?

Щял да умре, ми казват, от горест,
че сърце му разбила съм аз.
Виновата ли аз съм, кажи ми?
Що ми трябва безумна му страст?
Годеници прекрасни безброй са.
Само той ли е млад на светът?
Как се радвам, че Майска царица
утре, мамо, ще ме изберат!

Нека дойде и Ева, сестра ми,
на тоз пролетен празник голям,
та и ти поела, за да видиш,
че царица е щерка ти там.
Виж, овчарите дор от горите
слазят празникът да посетят;
разбуди ме ти, Майска царица
утре мене ще там изберат!

Белоснежният павой обвива
стълповете галерни. Отвред
пресни дъхове идат към нази,
разцъфтял се е божият свет,
зеленеят ливади, долини,
край водата върби шумолят;
как е мило, кат Майска царица
утре, мамо, ще мен изберат!

Над поляните вече стъмни се.
Нощний вятър си весело вей,
как са чудни звездите трептящи,
как небето се тъмно синей!

Утре ден ще да грейне чудесен,
дъжд и бури не ще го смутят.
Разбуди ме, че Майска царица
утре рано ще ме изберат.

Сладсстрастно долината дреме,
под прохладния тих полумрак
над могилата тайнствено-тъжно
нещо шушне заспалий гъстак.
Как е мило поточето бистро
и как сладко вълни му шумят!
Вече съмва. . . Ох, Майска царица
скоро, скоро ще мен изберат.

СРЕЩУ НОВА ГОДИНА

Разбуди ме ти, мале, зарана,
щом изгрее възток позлатен,
утре Нова година настая —
на годината първия ден.
Утре Нова година. . . но друга
дор настане, под гробний покров
аз ще ида да спя безметежно,
без надежда, без скръб, без любов.

Аз изпратих зарите вечерни,
аз гледах как минаха они,
как се с ланското лято простиха
и грабнаха ми златните дни.
Утре Нова година, но няма
вече златни да видя хълми,
ни да гледам как цъфнат цветята,
ни да чуя лесът как шуми.

Колко прелестно беше през мая!
Помня оня прекрасния ден,
кога Майска царица, венчана
с росни китки, избраха ме мен.
Във лесът под Дървото на Мая
танцувахме чудесни игри
дълго време, дор месецът тихо
наште стрехи заля, посребри.

А сега — нито стрък на полето,
по прозорците шарки от лед,
де да можех поне минзофарчец
пак да видя на божият свет!
И да видя как фърля реката
ледна дреха в шумящий си бяг. . .
Ах, навярно ли, мале, ще умра,
без да влезна в градината пак?

Над високите сухи клонове
орляк врани ще с грак да се вий
и настръхналий вълк жаловито
по поляните снежни ще вий.
А щом пролет настане, ще дойдат
малки ляствички в наште места. . .
Но аз, мамо, не ще да ги видя,
ще засипе очи ми пръстта.

И не щеш да ме видиш ти, мале,
кога бликнат ливадите пак,
аз по тях да се скитам и лутам
от зори до вечерния мрак;
нито аз ще се радувам лятос
на вълнистите златни нивя,

на блатистата вонна фиалка,
на листнатите тамо дървя.

Върху гроба ми пàвоят бели,
върху гроба ми нека цъфти —
и — кога се постопли, понявга
къде мен забикаляй и ти.
Та и аз няма теб да забравя
и на всяк ще се вслушувам час,
та кат дойдеш въз гробът ми росни,
твойте стъпки да чуя тогаз.

Своенравна бях аз, но прости ме,
ти си майка най-харна в света,
цалуни ме тоз път по-горещо,
цалуни по чело, по уста.
Защо плачеш? Що рониш ти сълзи?
Господ милост за теб ще имà:
пак остая ти щерка за обич,
не остаяш ти, мале, сама.

Но понявга из гробът студени
ще дохождам на гости у вас.
Ти не ще да ме видиш, но ази
ще те гледам в лицето тогаз.
И ще слушам, невидима, твойте
сладки думи и майчиний глас;
и помнѝ, щом за мене си спомниш,
сѐ при тебе ще бъда и аз.

Лека нощ! Ах, когато ти кажа
«лека нощ» за последния път,
ти не пущай сестра ми при гробът,
дето моят ще прах погребът.

Но щом тамо зелена тревица
порастѐ, ти пусни я тогаз —
тя е мило дете и ще бъде
щерка по-добра, нежели аз.

Сечива си градински желая,
дор съм жива, да разпоредя:
аз даря ги на Ева — веч няма
из лехите цветя да садя.
Под прозореца роза и люляк
тая пролет, ти знайш, посадих.
Нека тя ги полива редовно,
нека Ева се грижи за них.

И това. . . на Робина. . . ти чувай,
да, предай му поклонът ми ти. . .
Той ще найде по-харна другарка,
а на мене той нека прости!
Да бях жива остала, кой знае,
може би да го вземях, о, да!
Но преминало всичко. . . Аз в гроба
ще заспя завсегда, завсегда!

Лека нощ! Но ти чуй, не забравяй,
рано, мале, ме пак разбуди,
подир таз нощ безсънна аз може
утре късно да спя, не вреди.
Нали знайш колко силно желая
да погледам на слънцето йощ?
Разбуди ме последен път, мале,
засега: Лека нощ! Лека нощ!

МАРИЯ СТЮАРТ

Фр. Шилер

Действие III, явление IV
Мария, Елисавета, Лайстер и Шрюсбюри

Елисавета *(Лайстеру)*

Как казват го туй място?

Лайстер

Фортингай.

Елисавета *(на Шрюсбюри)*

Пратете вече свитата ми в Лондон.
Тълпа народ из улиците тича:
аз искам в тоз шумак да се затуля.

Шрюсбюри изпраща свитата. Елисавета гледа на Мария и следва разговора си.

Добрият ми народ ме много люби.
Той в радостта си мене обожава.
Такава почит никой смъртен няма.

Мария *(която се свестява)*

О, боже! В туй лице душа не свети!

Елисавета

Коя е таз жена?

Общо мълчание.

Лайстер

Във Фортингай
сме ний, кралице.

Елисавета

(С престорено учудване мрачно поглежда Лайстера.)
Как тъй, милорде?

Лайстер

Сам бог упъти те насам, кралице,
та милостта накрай да тържествува.

Шрюсбюри

Фърли, пресветла господарко, поглед
на тая злополучна, що не смей
да те погледне.

Мария иска да пристъпи към Елисавета, но се спира изведнъж разтреперана. По лицето ѝ се изобразява силна борба.

Елисавета

Лордове, как смяхте
покорна нея да изобразите?
Аз гледам пак таз горда, във която
упорството от нищо пак не взема.

Мария

Добре, ще наведа глава. . . О гордост,
излез из мойта немощна душа.
Излез! Аз искам всичко да забравя:
коя съм, що търпя и ще се поклоня
на тая, що лице ми опозори.
(Към кралицата.)
Небето, сестро, вам е благосклонно:
с победна слава увенча глава ви.
Почитам божеството, вас що вдигна.
(Пада пред нея.)

Но, ах, бъдете по-великодушна:
не ме оставяйте покрита с срам,
прострете си държавната десница
и мене, падналата, повдигнете.

Елисавета *(отстъпа)*

Добро ви е местото, леди Стюарт,
бог милосърдний, благий не допусна
да легна пред крака ви в униженье,
тъй както вий сега пред мен лежите.

Мария *(с нарастающе вълнение)*

Нетрайни са световните сполуки.
Да, има божество, що гордий сваля.
От неговата мстителна ръка
пазете се! Поне за вас самичка,
поне за тез, що слушат нас; почтете
кръвта на Тудора, която лей се
сега и в вашите, и във мойте жили.
О боже, кат скала пред мен не стойте,
сурова, непристъпна и студена
и към която напусто простира
ръце си падналий в вълните пътник!
От вас зависи мойта участ горка,
о, омекчете с поглед мойто сърце,
та аз пък вашто сърце да смиля.
Когато срещна ледений ви поглед,
аз тръпна, и сърцето ми немее,
и на сълзи ми изворът пресеква,
и ужасът ми думите смразява.

Елисавета *(студено)*

Що искаш да ми кажеш, леди Стюарт?
Ти искаше със мене да говориш

и аз, да сторя родствений си дълг,
дозвòлих ти пред мен да се явиш.
За моите великодушни чувства
излагам се на строго порицанье.
Вий знаете сама, че ваша мисъл
бе мен да видите убита, мъртва.

Мария

Отде да почна, как да найда думи,
да ви смиля, без да ви оскърбя?
На думите ми, боже, сила дай,
но тяхното вземи жило отровно.
Не мога се защити, без да се не сърдя!
Но не, сръдня не ща, нито укори.
Неправедна бе вашата постъпка.
И аз съм равна вам царица; вие
кат пленница в окови ме държахте.
При вас дойдох, за да се моля; вие
против светото, общо гостолюбье
правата нарушихте на народа,
фърлихте мене в мрачната тъмница,
отнехте ми слуги, приятели,
на срамна бедност жертва ме сторихте
и ме предадохте на съд позорен.
Но нека в вечното забвенье паднат
горчилките, що претърпях от вази!
Туй нека бъде воля на съдбата:
и нека двете бъдеме невинни.
От малки още във сърца ни демон,
из ада прилетял, вражда посея.
Тя с нази заедно растеше явно
и злите люде пламика духàха,
приятели лъжливи нам в ръцете
увираха кинжала светотатски.

Горчив е жребият на тез, що владат!
Тям дадено е да се мразят злобно,
с междуособен бой света да губат.
И злите фурии за смърт да пущат.
Сега навети няма помежду ни —
и ний стоим сами една при друга.
(Приближава се към нея доверчиво и ласкаво.)
Сега кажете ми вината моя —
готова съм досущ да я загладя.
О, ако бихте искали по-рано
да чуйте мен, тъй както аз ви молях,
то много нещо не се би случило!
Не бихте ме видели в това място.

Елисавета

Мен господ ме избави от бедата
в гърдите си ехидната да сгрея.
Недейте вий съдбата обвинява,
а вашто черно сърце и роднини,
опити с дух честолюбив, мятежен.
Враждата в нас не бе пламнала още
и ето ваший дядо властолюбец
мен примка злобно, дързостно постави:
той вас научи моят титул царски
и гербът мой да присвоите, битка
отчаяна да вдигнете въз мене.
Кого въз Англия той не опълчи?
И мечът, и поповските язици,
и страшното оръдье на лъжците.
Тук даже в мойта мирна столнина
раздухва пламъка на смутовете.
Но господ е със мен. С позор покрит
тоз гордий пастир пак ще да се върне,
той удар готвеше зарад глава ми,
а днеска удар вашта ще дочака!

и аз, да сторя родствений си дълг,
дозвòлих ти пред мен да се явиш.
За моите великодушни чувства
излагам се на строго порицанье.
Вий знаете сама, че ваша мисъл
бе мен да видите убита, мъртва.

Мария

Отде да почна, как да найда думи,
да ви смиля, без да ви оскърбя?
На думите ми, боже, сила дай,
но тяхното вземи жило отровно.
Не мога се защити, без да се не сърдя!
Но не, сръдня не ща, нито укори.
Неправедна бе вашата постъпка.
И аз съм равна вам царица; вие
кат пленница в окови ме държахте.
При вас дойдох, за да се моля; вие
против светото, общо гостолюбье
правата нарушихте на народа,
фърлихте мене в мрачната тъмница,
отнехте ми слуги, приятели,
на срамна бедност жертва ме сторихте
и ме предадохте на съд позорен.
Но нека в вечното забвенье паднат
горчилките, що претърпях от вази!
Туй нека бъде воля на съдбата:
и нека двете бъдеме невинни.
От малки още във сърца ни демон,
из ада прилетял, вражда посея.
Тя с нази заедно растеше явно
и злите люде пламика духàха,
приятели лъжливи нам в ръцете
увираха кинжала светотатски.

Горчив е жребият на тез, що владат!
Тям дадено е да се мразят злобно,
с междуособен бой света да губат.
И злите фурии за смърт да пущат.
Сега навети няма помежду ни —
и ний стоим сами една при друга.
(Приближава се към нея доверчиво и ласкаво.)
Сега кажете ми вината моя —
готова съм досущ да я загладя.
О, ако бихте искали по-рано
да чуйте мен, тъй както аз ви молях,
то много нещо не се би случило!
Не бихте ме видели в това място.

Елисавета

Мен господ ме избави от бедата
в гърдите си ехидната да сгрея.
Недейте вий съдбата обвинява,
а вашто черно сърце и роднини,
опити с дух честолюбив, мятежен.
Враждата в нас не бе пламнала още
и ето ваший дядо властолюбец
мен примка злобно, дързостно постави:
той вас научи моят титул царски
и гербът мой да присвоите, битка
отчаяна да вдигнете въз мене.
Кого въз Англия той не опълчи?
И мечът, и поповските язици,
и страшното оръдье на лъжците.
Тук даже в мойта мирна столнина
раздухва пламъка на смутовете.
Но господ е със мен. С позор покрит
тоз гордий пастир пак ще да се върне,
той удар готвеше зарад глава ми,
а днеска удар вашта ще дочака!

Мария

Съдбата ми е в божията воля.
Ще искате ли с кърваво дело
властта си вий да превишите?

Елисавета

Та кой ще ми препречи? Ваший дядо
пример самичък даде на царете,
как с враговете да се помиряват.
Урок ми е нощта вартоломейска.
Що е за мен народно право, кръвни връзки?
Тях черковата може да разкъсва,
убийство царско, оскверненье брачно,
тя всичко освещава: аз ще следвам
по пътя на отците ви духовни.
Какъв залог за вас ще е поръка,
когато махна аз великодушно
оковите ви? Де е замкът здрави,
що ключа на свети апостол Петра
не би отворил? Да, едно насилье
е вярно и надеждно, със змията
мир се не прави, связ не става.

Мария

Туй всичко раждат ваште подозренья
зловещи. Вие гледате на мене
като на враг, като на чужда вам.
Да бихте ме наследница признали,
тъй както беше право, вий навеки
имали бихте мойта благодарност
и обич и във мен най-верен, искрен
приятел бихте си привързали.

Елисавета

Госпожо! Дружбата ви няма вяра:
ваш дом е черковата папска, а брат —
калугерът! Наследница ли вас
да припозная? О предателство!
Нима при мене йощ да съблазните
поданиците ми? Нима да спримчиш
Армидо вероломна, юношите чисти
във мрежата на хитрите съблазни?
Нима във теб да видят ново слънце,
а аз. . .

Мария

Господарувайте! Отричам се
от мойто право на престола ваший.
Уви! Пропадна в мен тщеславний дух:
великото ме вече не привлича.
Душата ми в тъмницата отслабна —
а вий желаната си цел стигнàхте:
аз сянката съм на Мария. Вий ме
убихте в прясната ми възраст. Чакам
от вас да чуя думата желана.
За нея вий дойдохте тук — не вярвам,
че тук ви води злото намеренье —
да се посмеете със жертвата си;
кажете словото: «Свободна веч си.
Марио! Ти позна веч мойта сила:
познай ме как съм и великодушна!»
Кажете това слово: аз живота
и волята кат дар ще ги приема.
Едно словце — и всичко е забравено.
Очаквам го. Не късайте сърце ми
с мъчително и дълго ожиданье!

Но — горко вам, ако за друго беше
таз среща! И ако със мене вие
не се разлъчахте като спасител,
за всичките на Англия богатства
не бих склонила да стоя пред вази,
тъй както вий сега пред мен стоите!

Елисавета

Признавате ли се надвита, леди?
Туй край ли е на замислите ваши?
Не пращате ли вече към мен убийци!
За вашата забрана няма рицар,
кой би отказал да се впусне храбро
във най-безсмислений и дързък подвиг!
Да, леди, свършено е. И отнине
ни едного от моите поданни
не ще успейте веч да съблазните.
Човеците по-друго мислят — никой
не би приел четвъртий мъж да стане
на вас: вий годеницте си даже
привикнахте да пращате във гроба.

Мария

О сестро! Боже! Дай ми ти търпенье!

Елисавета *(поглежда я презрително)*

Та тия ли са прелестите, леди,
що никой до днес безнаказано
не е видял? — Що другаде ги няма?
Наистина, не трудно се сдобива
такава слава; да, една госпожа
да се прочуй с всеобща красота
доволно е едно: да стане обща. . .

Мария

Не, чашата преля веч. . . не, не мога!

Елисавета *(смее се язвително)*

Досега вий държахте свойта маска!
Сега явихте се във своя образ.

Мария

(изпълнена с гняв, но с благородно достойнство)

Като жена в погрешки съм падала
във млади си години; а властта ме
бе заслепила, но аз нищо не потулях
и кат царица горда и свободна,
лъжлива вънкашност съм презирала.
Най-лошото за мен света е слушал,
но смело казвам го: аз по-добра съм,
отколкото мълвата обща казва.
Но горко, горко, ако тя ви снеме
туй честно було, що крий низостта ви
и под което криеш страсти диви
и тайният разврат и наслажденье.
От майка ти в наследство теб остана
не чест; на всички е известна
таз добродетел, за която Анна
джелатину глава отдаде. . .

Щрюсбюри

(препречва се между нея и кралицата)
Боже!
Що чувам! Тъй ли сте покорна, леди?

Мария

Покорна ли? Аз всичкото изтеглих,
каквото може смъртен да изтегли;
далеч от мен смиренье, детска кротост,
търпение! Лети на небесата!
Разкъсай връзките, излез от мрака,
о злобо, дълго време потаена,
въоръжи езика ми с отрова!

Шрюсбюри

Тя не е в себе си. Уви, безумна!
Прости я, тя е горко оскърбена.

Елисавета, онемяла от ярост, фърля свирепи погледи на Мария.

Лайстер

(сили се да отведе Елисавета)
Не слушай я. . . Идете си оттука!

Мария

Ти, щерко незаконна! Ти безславиш
английский трон, на който си седнала!
Лъжливата британците излъга!
Но ако правдата би тук владяла,
вий щяхте да сте в моите крака,
защото аз съм същата царица!

Елисавета бързо си отива заедно със смутените лордове.

ОРЛЕАНСКАТА ДЕВИЦА

Фр. Шилер

Кралят, Дюноа, седнал на престола вместо краля, Архиепископът, Ла Гир и Агнеса Сорел. Влиза Ивана, придружена от орлеанските големци и рицари. Ивана с величие приближава, поглежда присъствуващите в лицата.

Дюноа *(с важност)*

О, ти ли си чудесната мома?

Ивана *(пресича го величествено)*
Ти бога
изпитваш, Дюноа, туй място твое
не е; ей тоз е, при когото ида. . .
(Решително пристъпа при краля, коленичи благоговейно пред него и пак става и се дърпа назад. Дюноа слазя от престолът, кралят остая един сред сцената.)

Кралят

Ти мойто лице виждаш първий път.
Кой даде теб такова откровенье?

Ивана

Виждах те, ала тамо, дето никой
не гледаше на тебе освен бога.

(Приближава се и говори тайнствено.)

Ти помниш ли оная нощ, когато
наокол всичко дремеше дълбоко,
а ти остави одъра си спалний —
пред бога се простря, за да се молиш

Прати ги вън — аз твоята молитва
ще ти разкажа.

Кралят

Богу що вверих,
от хората не искам да го тая.
Открий пред тях молитвата ми тайна —
и твойто назначение ще призная

Ивана

Ти три молитви там стори на бога.
Най-първо ти моли всевишний, щото,
ако е твоя трон владенье чуждо
или от старина въз него тегне
злодейство някое неизгладимо
и зарад туй бой гибелен слете ни,
то той въз тебе само да излее,
кат жертва изкупителна за нази,
ужасният си гняв и наказане.

Кралят (*отстъпа разтреперан*)
Коя си ти чудесна дево? Що си?

Всичките са в изумление.

Ивана

Молитвата ти втора беше тая:
когато би, че вишният реши
да те лиши от бащиния трон,
от всичко, що дедите ти венчани
владели са по право в таз земя —
то три блага за тебе да запази:
душевний твой покой, приятелите
и вярна ти жена — Агнеса.

Кралят си закрива лицето и плаче. Събранието изражава изумление. Ивана след малко мълчание пак продължава,

Ивана

Да кажа ли молитвата ти сетня?

Кралят

Доволно! Вярвам. Туй човек не може
самси да знае. . . Господ е със тебе.

Архиепископът

Кажи на нас, всезнайнице, коя си?
Къде си се родила? Де, кои са
щастливите родители на тебе?

Ивана

Ивана ме зоват, пречестний отче.
На прост овчар съм щерка аз. Родих се
в селото Дом-Ремѝ. Там йощ от малка
пасях аз бащиното стадо; тамо
зачувах често, че дошли в земя ни
свирепи врагове да ни поробят,
да турят чужденец на трона френски;
и как сега те в Франция върлуват.
И аз със сълзи молях матер божа:
от чуждо робство нази да отбрани
и краля ни законний да запази.
При мойто село, дето съм родена,
намира се икона чудотворна
на Богородица. Там идат много
набожни богомолци — близо има
един свещен дъб с чудеса прославен.
Аз често там на сенчица посядвах —
неволно тамо теглеше сърце ми —
и колчем в планините наши диви
се ягне губеше от мойто стадо,

аз нàсъне го виждах то къде е,
като заспивах мирничко под дъбът.
Веднъжка цяла нощ не склопих очи
и под дървото молях се усърдно.
Яви се матер божа. Тя държеше
в ръцете меч и знáме; облекло ѝ
овчарско бе, кат мойто. И ми рече:
«Познай ме ти, стани, иди оттука!
За друго господ днес те е повикал.
Вземи туй знаме свято; припаши си
тоз меч и с него безпощадно
гони врага на мойто мило племе
и заведи помазаника в Реймс
и с царската корона ти венчей го.»
Но аз казах: «На мене ли остана,
овчарка проста, битка невидяла,
да дръзна, да направя тоя подвиг?»
«Дързай! — каза ми. — На мома невинна
е лесно всичко славно на земята,
когато земната любов не знае тя.»
Тогава тя засегна ми очите.
Отворих ги и що да видя? Цяло
небе с крилати пълно серафими. . .
И лилии в ръцете им прекрасни. . .
И в въздуха разчу се сладък глас.
И тъй три нощи нàред матер божа
ми се явяваше, мълвеше: «Ставай!
За друго тебе господ е повикал!»
Но третий път яви се разгневена
и строго ми изрече тия думи:
«Търпеньето е дялба на жената.
Грабни си кръста, покори се богу,
страданието пречистя и възражда,
смирений долу — горе е възвишен.»

И с тез слова овчарската си дреха
съблече и яви се в дивна светлост
кат същата царица на небето,
и мене тихо сладостно погледна
и леко фръкна къмто облаците,
в блажените селения отиде.

Всички са умилени. Агнеса, прочувствувана, закрива си лицето с ръце.

Архиепископът *(след дълго мълчание)*

Съмненьето на земната премъдрост
немее пред небесното вещанье:
на правдата делото е свидетел:
и бог един туй може да направи.

Кралят

Достоен ли съм за такава милост?
Светий, всевидящий, всемудрий творче,
ти в тайните на моя дух четеш.

Ивана

Покорността е господу угодна.
Смирѝ се ти — и той те възвеличи.

Кралят

И тъй, с врагът пак мога ли се бѝ?

Ивана

Аз Франция във твойта власт отдавам.

Кралят

И Орлеан не ще да е превзет?

Ивана

По-лесно е Лоара да се върне
назад.

Кралят

И в Реймс с победа ще достигна?

Ивана

По вражеските трупове ще влезеш.

Всичките рицари се разпалят и дрънкат
с копията и щитовете си.

Дюноа *(към краля)*

Тури я на челото на войската,
слепешки ще да тръгнем подир нея.
Наш вожд ще е окото ѝ
пророческо, а ней — тоз меч защита.

Ла Гир

Цял свят и адът да се спуснат,
не ще да мръднем, дор е тя при нази.
На бой, на бой! Води, чудесна дево!
Сам бог ще тебе придружава!

Кралят

Войската си на тебе поверявам.
И всички твойта власт ще припознават.
Прийми тоз меч кат белег на върховност,
оставен от строптивий пълководец:
аз давам го на по-достойни ръце. . .
Бъди отсега ти. . .

Ивана

Царю, почакай!
Оръдьето на земната могъщност

не ще да победи. Меч други има
избран да порази врага. . . Къде е —
това насън ми се показа. Аз
знам мястото, където е заровен.

Кралят

Де?

Ивана

Във стария град Фербуа има
гроб на света Екатерина;
на тоя древен гроб стои палата,
натрупана със множество оръжья,
военна плячка от години стари:
във тях е меча скрит обетований,
означен е с три линии златисти,
изрязани на гладкото острило.
Найди тоз меч — победата е в него!

Кралят

Иди, търси го, скоро, Дюшатèле!

Ивана

И знаме бяло искам аз да нося,
обточено по крайщата с пурпур.
Да се изпише там пречиста дева
с Христа младенца на ръце. А под
нозете му кълбото земно. Тя се
с такова знаме мен тогаз представи.

Дюшател

Ще бъде всичкото.

Ивана *(на архиепископа)*

Светий владико,

косни ръка си до глава ми; отче,
благослови ти свойта дъщеря.

(Коленичи.)

Архиепископът

Не подобава мен да благославям
таз, що благословия носи.
Върви! С теб господ е, а ние
и в мъдростта сме си слепци.

Тя става.

Пажът

Дойде херолд от графа Салисбюри.

Ивана

Да влезне. Господ го довежда тука.

Пажът излиза.

Явление XI

Същите и херолдът.

Кралят

Херолде! Кой те тук прати? С каква вест?

Херолдът

Ще найда ли тук Карла Валоа?

Дюноа

Ругателю презрений, как дързаеш
законния на Франция владетел
в самата му земя да не признаваш?
Чинът ти е защита. . . Инак щеше. . .

Херолдът

Един законен френски крал познавам,

но той сега е във британский стан.

Кралят *(на Дюноа)*

Почакай, драгий! Говори, херолде!

Херолдът

Военачалникът ми, като жали
кръвта, що лей се и ще се пролива,
вложи си в ножницата меча страшний
и да спаси от гибел Орлеан
желае с теб да стъпи в преговори.

Кралят

В какви?

Ивана *(излазя напред)*

Дай, кралю, воля в твойто име аз
да отговоря на херолда.

Кралят

Давам.
Войната и мирът от теб зависят.

Ивана

Херолде, кой говори в твойто лице?

Херолдът

Граф Салисбюри, вожд британский.

Ивана

Лъжеш,
херолде, само живите говорят —
а твоят вожд не може да говори.

Херолдът

Но той е жив сега и здрав, и читав,

готов вразите си да унищожи.

Ивана

Жив беше вчера, тая заран — мъртав,
падна опушнат той из Орлеан,
дор беше върху кулата покачен.
Ти смей се на чудесната ми вест;
но мене не, очите си ще вярваш.
На връщане във лагера ще срещнеш
печалното му погребално шествие. . .
Кажи сега, какво ще ни предложиш?

Херолдът

Кога за тебе тайните са явни,
и без да кажа, знаеш що предлагам.

Ивана

Та не ми требува да зная никак.
Внимай и чуй, херолде, мойте думи.
Предай ги точно там на ваште вожди:
ти, Карл английски, и ти, Глостер гордий,
и ти, Бетфорде, бич на нашът край,
гответе се, та вашият отчет
за толкоз кръв проляна да дадете,
и ключовете на градищата,
кои отнехте против всяко право!
От господа съм пратена девойка.
Избирайте! Аз нося мир ил гибел.
Предсказвам тук — и харно да се помни:
не вам, не вам е завещал бог
светата Франция, а нему, Карлу —
владетел наш. Той скоро ще да влезе
тържествено в столицата си красна,
обиколен от преданий народ.

Върви, херолде, там при твойте вожди:
но знай, че дор до лагера пристигнеш
със тая вест, то аз ще съм веч там
със кървавата орлеанска слава.

Излиза; и другите след нея.

ФАУСТ

Гьоте

Фауст, после Мефистофел

Фауст

Кой чука там?

Мефистофел

Аз.

Фауст

Колко блъсък!
Влезни!

Мефистофел *(влиза)*

Аз три пъти желая «влез» да кажеш.

Фауст

Влез! Влез!

Мефистофел

Ха, тъй озлобен ти бъди!
Да поприкажем. За да охладя жарът ти

и да разгоня твойте облачни мечти,
аз рекох, кат боярче, теб да се покажа.
Нà, виж, в червена дреха аз съм;
гори като огън, блести като злато;
във тога кадифена, чудно изтъкана,
с широка сè напъстрена обтока.
И всичко друго, както видиш, е пристойно:
на шапката перо, под тогата е меч.
И ти да се попремениш
аз искрено съвет ти давам,
за да си по-свободен в обществото
и да привикнеш на живота светски.

Ф а у с т

С каквато дреха и да се увия,
тъгата ми с теглото ми не ще се помирят:
аз много стар съм с глупости да се теша,
аз много млад съм от желания да се лиша.
Що би ми дал светът? Какво ли утешенье?
Една и съща песен: нужди, нужди!
И ето що глуши ни всеки час
и за какво от люлката до гроба
след грижите, почивките, трудът
еднообразно и унило
напомня биенето на часовника.
Настаналия ден със ужас го посрещам
и за сълзи се готвя още отнапред:
ни на едно желание, аз зная,
той изпълненьето не ще докара.
Аз зная отнапред, че той във своя ход
ил с несполука, или със съмненье
готов е сладка ми надежда да отрови.
И всите светли напъни на моята душа
със простотата им в зародиша убива.

Кога настане нощ и всичко мрак покрие
и на леглото, в тишината мъртва
напразно моят дух се сили мир да найде:
мен сънища мъчителни ме маломощят
и бог, всесилний бог, що обитава
гърдите ми, и мойт клет живот
и всички тайни сили в мене чудно управлява,
и който вдига на душата ми полетът,
отвън ѝ радост никаква не праща.
И нà защо живота ми е тягост вече
и аз проклинам го и радостна смъртта ми става.

М е ф и с т о ф е л

При всичко туй, за никого не е била
тя гостенка приятна.

Ф а у с т

Блажен, комуто в боя с хладна
ръка венецът лавров тя принèсе,
когото в тишина и в сладкия покой
подир мирът, на страстното легло
найде в прегръдките на любовта.
Защо в часът, кога душа ми във възторг
упиваща се в свойто съзерцанье —
защо сън вечен нея не приспа я?

М е ф и с т о ф е л

Но сè пак някой от известно питие
оная нощ да сръбне не дерзайше.

Ф а у с т

Във твоя вкус съглеждам
шпионство.

Мефистофел

Да, криво-ляво и аз нещо зная,
макар всезнающ да не съм.

Фауст

Ах, да, тогава един мил звук ме извлече
от пропаст и като приспа страданията ми,
с мечта за прежни дни в душата ми блесна
и с екът сладкий на възпоминанията
последните ми детски чувства люто ослани.
Затуй сега проклинам всичко, що увлича,
що лъсти на душата и я мами
и заслепява я, измъчена от страх,
и в жив я гроб заключава.
Но най-напред проклинам тебе, тебе,
увереност във мойто висше назначенье,
която вечно заслепяваш
и облъщаваш ни умът!
Проклинам външността й и блясъка нищожни,
що всичко затъмнява и що нам дарява
приятни сънища и блянове тревожни
и мами ни към слава и безсмъртие!
Проклинам всичко, що е мило да го имам:
младенецът, жената, нашът плуг и родна стряха,
проклинам всички придобивки земни,
що само буйни страсти и желанья
внушават нам, ил сладостен покой
на леността в леглото меко пращат.
И теб проклинам, благовонний гроздов сок,
и вас, разпалени обятия,
на сетнята любов страданье и венец!
Проклинам на надеждата лъжата,

проклинам аз съдбата и живота!
А тебе, глупаво търпение,
хилядократно те проклинам!

СИД

Корнейл

Действие II, сцена II
Контът и Дон Родриг

Дон Родриг

Чуй, конте, две словца.

Контът

Що?

Дон Родриг

Съмнението махни ми.
ти знайш ли Дон Диега?

Контът

Знам.

Дон Родриг

Ниско да гълчиме:
а знайш ли, че той е в наший славен век
най-доблестний, най-храбрий, най-честитий човек?

Контът

Възможно.

Дон Родриг

Знайш ли, конте, че тоз плам, дето бляска
в очи ми, Диеговата кръв е?

Контът

Туй не ме стряска.

Дон Родриг

Но аз ще ти докажа що значи тая кръв.

Контът

Младеж извеян.

Дон Родриг

Нек за теб да съм такъв.
Знай, че душите млади, от славен род що идат,
годините не чакат мъжествени да бидат.

Контът

Как? С мене ли се мериш? Ти пъчиш ми се веч —
и то когато йоще не си пофанал меч?

Дон Родриг

Подобните на мене едничък опит правят
и първия си удар те майсторски го дават.

Контът

Познаваш ли ме кой съм?

Дон Родриг

Да, всякой вместо мен
при громкото ти име настръхнал би смутен
и палмите, които главата ваша кичат,

като че мойта гибел най-вярно ми предричат.
С един герой излазям на бой — лице с лице,
но аз ще имам сила, дор имам туй сърце.
Тоз, който мсти баща си, сдобива страшни крйле.
Не са те надвивàли, но биха те надвили.

Контът

Това сърце голямо, що днес показваш ти,
отдавна в твойте очи го виждам, че блещи.
И като гледах в тебе кастилско благородство,
аз тайно зет те готвях на нашто домородство.
Към щерка ми Химена страстта ти зная аз.
Но чувства възвишèни въздигат тая страст,
на твойта добродетел тя нищо не отнима.
Към тебе почитта ми размер по-силен взима.
Аз дирех зет достоен, на храбростта пример
и избора ми падна въз първий кавалер.
Но в мене тежка мисъл възбужда участта ти,
почитам твойта храброст, оплаквам младостта ти.
Не си играй с живота, от мене стой далеч,
от тоя бой неравен въздръж ти моя меч.
Не ща такваз победа, знай, ази се страхувам
без мъка да надвия, без слава да ликувам.
Че пиле съм погубил, ще верува светът;
ще ми остане само скръбта за твойта смърт.

Дон Родриг

С таз милост недостойна ти дваж ме наскърбяваш.
Честта ми ти отнимаш — живота ми даряваш!

Контът

Махни се.

Дон Родриг

Чакам, конте, тук сметка да дадеш.

Контът

Тежи ли ти живота?

Дон Родриг

Боиш ли се да мреш?

Контът

Ела, ти харно правиш. Синът се изродява,
щом бащина си чест реши да преживява.

БОРИС ГОДУНОВ

Пушкин

I

Нощ. В килията в Чудовия манастир.
Отец Пимен и Григорий, който спи

Пимен *(пише пред кандилото)*
Едно последньо имам аз сказанье
и свършова се мойта летопис.
Изпълних подвига, що господ сам
на мене грешний завеща. Не всуе
години много господ поживи ме
и на дълбока книга ме научи:
кога да е, калугер някой божий
ще найде моя труд смирен, безимен,
кандилото си, както мен, ще палне
и кат листата от прахът отърси,
таз истинна история ще препише,

да знаят православните ни внуки
на родний край миналата съдбина,
да поменат царете си велики
за техни трудове, деяния славни —
а за греха им, за дела им тъмни
спасителю смирено да се молят.
На старо време взех да оживявам.
Прошедшето минува през очи ми —
как беше то смутено, размирено,
кат някакво си мо̀ре-океан!
А пък сега е пямо и спокойно:
немного люде помня в паметта си
и малко думи стигат до слуха ми,
а другото изчезва невъзвратно! . . .
Но съмва се, кандилото догаря. —
Едно последньо имам йощ сказанье.
(Пише)

Григорий *(пробужда се)*

Сѐ тоя сън! Как може? Трети път!
Проклети сън! А пред това кандило
сѐ дращи старецът и дрямка никак
до старчешки му очи не се косва.
Как любя неговий спокоен вид,
когато кара свойта летопис
с душа потънала в дни стари; често
аз гаткам за какво ли пише той:
за тъмното ли владане татарско?
За лютите ли казни на Ивана?
За новгородското ли бурно Вече?
За славата ли наша? Но напразно:
ни по чело му тихо, ни във взора
не се прочитат тайните му мисли;
сѐ тоя вид смирен и достолепен.

Така един стар писар във съдът
спокойно гледа правий и виновний,
доброто, злото слуша равнодушно,
не чувствува ни жалост, ни пък гнев.

П и м е н

Стана ли вече, брате?

Г р и г о р и й

Отче честний,
благослови.

П и м е н

Да те благослови
бог днес и присно, и вовеки.

Г р и г о р и й

Ти сè писà и дрямка те не фана;
а мойта дрямка, дяволско мечтане,
смущаваше и враг лукав не спеше;
видях насън аз, че по висока стълба
качувах се на някаква си кула:
оттам Москва мравуняк сякаш беше;
а на площада сбрал се бе народ
и сочеше към мене смехишком;
и чогло, стидно някак си ми стана,
и взех да падам, но се разсъних. . .
И три пъти сè тоя сън сънувам,
не е ли чудно?

П и м е н

В теб кръвта играе,
смирявай се с молитва и със пост.

И ти ще имаш леки сънища.
И аз, кога ме дрямката нападне
и не си сторя нощната молитва,
сънят ми стари е смутен, е грешен;
ту шумни пирове ми се представят,
ту ратен стан, ту битки страховити,
безумни радости на младостта ми.

Г р и г о р и й

Ти весело прекара младостта си!
Ти под казанските стени се би
и с ляхите при Шуйский се бори,
ти вйде бляскавия двор Иванов!
Блазе ти! Аз от детската си възраст,
бедняк калугер, скитам се бездомен.
Да бях видял аз боеве юнашки,
да бях седял на царската трапеза,
и аз успял бих на години стари
от мир, от суета да се откажа,
да се подстрижа, господу да служа
и във килийката да се затворя.

П и м е н

Недей ропта, че рано грешний свят
остави ти, че малко изкушенья
ти бог проводи. Отдалече само
нас славата, разкошът упленяват
и женската, лукавата любов.
Живях аз много, много веселих се;
но аз блаженство истинско намирам,
откак ме в манастира бог приведе.
И помисли си, синко, за царете:
надмина ли ги някой? Господ само.
Кой смей да им стои насреща? Никой.

А често златният венец им тегне:
и те менят го със калимявка.
Знайш, цар Иван търсѝ успокоенье
в монашеските трудове, живот.
Двореца му, препълнен от любимци
надменни, манастирски вид прие.
Велможите във расо сиромашко
в послушни се превръщаха монаси,
а страшний цар — в игумен богомолец.

II

Нощ. Градина. Фонтан.
Самозванецът и Марина

Марина

Димитрий! Ти си?

Самозванецът

О вълшебен глас!
Марино, ти нали сама си тука
под тихата покривка на нощта?
Как мудно тоя ден за мен изтече!
Как бавно слънцето залезе днеска!
Как дълго чаках сам във нощний мрак.

Марина

Минува врѐмето, а то е скъпо.
Аз тук назначих срещата да стане,
не да ми шепнеш думи на любовник.
Не трябват много думи. Вярвам ази:
обичаш ме, но слушай: аз реших
със твойта участ бурна, премеждлива

да свържа моята; затуй съм с право
едно от теб, Димитрие, да искам:
аз искам ти да ми откриеш явно
потайните надежди на душа си,
решенията, страхуванията си.
Да мога с тебе заедно и смело
да заживея, не с детинска слепост,
не кат рабà на леки ти прищевки,
не кат наложница безгласна твоя,
но кат съпруга зарад теб достойна
и помощница на московский цар.

Самозванецът

О, дай ми да забравя бар на миг
бедите, грижите на участта си!
Ти забрави, че гледаш тук пред себе
царевича. Марино, гледай в мене
любовник само, що си ти избрала
и който е щастлив от твоя поглед,
чуй умиленията на любовта ми!
Да ти излея искам аз сърце си.

Марина

Сега не му е време, княже. Твойте
привърженици изстиват постепенно;
от час на час опасността, трудът
за нас са по-опасни и по-трудни,
веч пръскат се съмнителни известия
и слухове един след други идат. . .
А Гадукòв приима мерки здрави. . .

Самозванецът

Та що? От Гадукова ли зависи
блаженството ми, любовта ти скъпа?

Не, не! Сега аз гледам равнодушно
на трона и на царското величье.
Да, твоята любов. . . Без нея що са
и славата, и руската държава?
Във степите, в колибата сюрмашка,
ти мой си трон, и царство, и корона!

Марина

Позор! Как смейш, как можеш да забравиш
високото, светото си призванье?
Ти трябва да цениш санът си повеч
от всите радости, наслади на живота
и с нищо да сравниш не можеш.
Узнай, че не на юноша безумен,
пленен, смутен от мойта красота,
отдавам си тържествено ръката,
а на наследника на славний трон
московски, на възкръсналий царевич.

Самозванецът

Не ме мъчи тъй, хубава Марино,
не казвай, че санът — не мене — си избрала.
Ах, ти не знаеш как боли сърцето
при тез слова. О страшно двоуменье!
Кажи: ако съдбата сляпа би ме
създала не син царский, син Иванов,
тогаз. . . любила ли ме би тогаз?

Марина

Димитрий ти си, друг да си не можеш!
И другиго не ща любй.

Самозванецът

Не ща със мъртвий да разделям ази

любовница, принадлежаща нему.
Доволно веч да лицемеря. Право
ще ти обадя: знай, че твой Димитрий
отдавна е умрял, зарит, изгнил е.
А искаш ли да знайш аз кой съм? Чувай!
Аз беден съм калугер неизвестен.
Омръзна ми неволята монахска
и мисъл смела ми светна в главата
под тая калимявка; чудо миру
аз исках да покажа и побягнах
в украйнските полета. Там научих
как сабя се върти и кон се езди;
дойдох при вас, нарекох се Димитрий.
Излъгах празноглавите поляци.
Що казваш ти, Марино горделива?
От мойта изповед доволна ли си?
Защо мълчиш?

Марина

О, срам! О, горко мен!

ХЕРНАНИ

В. Хюго

Действие IV, сцена II

Дон Карлос

(Сам, в капелата, при гробът на Карла Велики)

Великий Карл, прости! Тез сводове безмълвни
не любят празен шум, а тихи размишленья.

Ти сърдиш се, нали? че нашта суета
при твоя паметник повдига тази глъчка.
Великий Карл е тук! О гробе, как тез мощи
велики криеш ти и не се пукваш още?
Навярно ли си тук, гиганте вседържавни?
Та как се сбира тук високия ти стан?
Картина прелестна, за чудене достойна
в ония времена стори той от Европа:
един градеж велик със двама душ начело,
два предводителя, избрани от съдбата
да тъпчат дързостно царетата по рожба.
Почти вси царщини, херцогства и спахийства,
маркграфства, княжества наследствени са сè!
Народът някой път си има цезар свой
и своят папа, да, и всичко се върти,
това докарва ред и равновесье чудно.
Електори в злато, в пурпура кардинали,
двояк свещен сенат, от кой светът трепери
и кардинали, що червени дрехи носят,
са само зарад вид, и господ що ща прави.
Изникне ли една идея, тя расте,
отива и търчи, във всичко се намеша,
добива образ жив и става человек,
смущава целий век, бразда дълбока прави,
понявга някой цар я стъпква и сковава,
но щом се вмъкне тя в диетата, в конклава,
веднага вси царе съзират таз идея,
прободена от тях, че свети върху тях
със земний глоб в ръце, с тиара на чело.
Да, императорът и папата са всичко.
И всичко на света чрез тях е и за тях,
върховна тайна в них живей; небето тям
народи и царе за пиршество им дава,
закриля ги от зло със облак гръмоносен

да свършат своя пир, съставен от света.
Самички, сбрани там, нареждат, разкрояват,
браздят вселената кат нивата орачът,
не питат никого. . . Царете чакат вън
и дъхат миризми от гостбите на пира,
пристъпват тихичко, ослушват се със страх
и през прозорците поглеждат дебнешком.
Под них светът шуми и форма нова взима.
Те правят и рушат, развързват и разсичат;
един е истина, а другият е сила,
за своите дела те сметка не отдават.
Кога из светлий храм двамината излязат,
в порфирата един, в одежди бели другий,
омаяният свят със трепет там изглежда
тез две на господа полвини: цезар, папа.
Щастлив е бил мъжът, що в тоя гроб спи тесен,
щастлив, па и велик във векът си чудесен.
Цезарят, папата! Това не бяха люде,
те в себе смещаха и женяха два Рима,
плодотворяха ги чрез тайнственият брак,
даряваха с душа и с вид човешкий род
и претопяваха народите из куп,
от тях да създадат една Европа нова
и фърляха тогаз във ливникът си царствен
металът, що остал от старий римский свят.
Уви! Каква съдба! Великия тук дреме.
Как малки били тез, що мислехме големи!
Да бъдеш княз и цар, да владаш над света,
в ръцете да държиш законът и властта!
Да имаш пьедестал Германия велика,
да носиш титла цезар и име Карл Великий,
да бъдеш исполин, Атила, Анибал,
всемирен господар — и тук да си заспал!
Сдобий вселената и пак остаяш прах.

Покрий земята с шум, въздигай и гради
палати и царствà, дене, ноще не мигай,
от твойто здание какво ще ти остане?
Тоз камък твърд; ами от твоя бляск и име?
Две-три словца, кои децата ще да сричат.
Що полза да ламтиш за почести върховни?
Конецът е един. . . Ами империята!
Аз пипам я с ръце. . . що повече ми тряба?
Глас таен ми мълви: — тя твоя е! Да, моя!
Да, моя ще е тя. . . каква съдба чудесна!
Да бъдеш сам и прав в безкрайний небосвод,
да гледаш как пълзят държавите под тебе
и всичките царе, и гордо да избрисваш
по техните глави калта от свойте чизми,
а под царете ти да гледаш феодали,
маркграфи, дукове, барони, кардинали,
черковни големци, епископи, абати,
по-долу пък от тях — службаши и войници. . .
А най на дъното — човеците, тоест
сганта, едно море от глъчки, вик и шум
и луди плачове, и смехове горчиви!. . .
Човеците! — Мълва, градища, кули крепки,
безчислен брой звънци от черквите високи!

(Мечтае)

Тълпата! Океан! Талази неспокойни,
кои едно влакно ил нищо разлюлява. . .
Вълна, що тронове ломи и гроби люшка.
На гордите царе противно огледало. . .
А в дъното на туй море неусмиримо
империи безброй ще да съзреш, корàби
сломени и кои ужасното море
безгрижно ги люлей и веч ги не познава.
— Туй всичко да владейш! Да идеш тъй високо
над всичко в тоя свят, когато си човек!

Да гледаш ямата как зее под нозе ти!
Таз мисъл отсега докарува ми шемет.
От царщини, царе подвижна пирамидо,
връх тесен имаш ти! Горкò на слабий крак!
О що ще се ловя, когато се заклатя,
щом сетя, че под мен земята се размърда!
Па що ще правя аз с това кълбо в ръцете?
Можà ли ще без труд да го държа? О боже!
Как, император, аз? Не стига ли ми — цар?
Да, има духове, кои наголемяват
със щастието веднò — избрани духове.
Но мене кой ще днес уголеми, въздигне
и кой ще ми даде закон, съвет и светлост?

(Пада на колене пред гроба)

Великий Карле, ти! Понеже господ днес
нас — две величества — едно до друго туря,
налей в сърцето ми из дъното на тоя
гроб нещо хубаво, велико, благородно. . .
Огрей ми ти умът да видя аз нещата
от всичките страни. . . И докажи ми ти,
че малък е светът, защото ме е страх
да го досегна йощ. . . Открий ми твойте тайни
да побеждаваш вред, да царствуваш достойно
и що е по-добре: да мстиш или прощаваш?
Но ако би могла една велика сянка
из тъмний мрачен гроб понякога да фърля
светкавица в нощта на нашата вселена,
това ако е тъй, кажи ми, самодържче,
какво ли бих сторил подир великий Карла?
Да, говори, макар държавният ти дух
да счупи таз врата желязна по чело ми;
ил дай ми воля ти да вляза сам във твойто
светилище сега и твоя сухи лик
да видя позволи, не ме отблъсвай люто:

опри лактите си на каменний си одър
и нека погълчим. . . Каквото искаш, казвай,
макар да потрепера, от ужас да настръхна
от твоят гробен глас. Приказвай и светѝ,
че твоя таен гроб с лучи ще да е пълен,
или ако мълчиш, то дай дон Карлосу ти воля
глава ти, кат цял свят, прилежно да изучи,
недей му забраня да те измери той,
гигантино велик. В тоз свят великий няма
по-велико нещо от твойто нищожество,
кат няма сянката, то пепелта да видя.

(Приближава ключа до вратата)

Да вляза!

(Отстъпва)

Боже мой! Ами ако продума!
Ако го видя прав из гроба си да ходи!
И аз изляза пак с косата побеляла!
Да вляза. . .

Шум от стъпки

Кой е там? Кой смее в тоя час
на тоз велик мъртвец покоят да смущава,
освен дон Карлос, кой?

Шумът се прилижава.

Забравих. . . мойте
убийци са това. . . Да влезем вътре.

(Отваря вратата и влиза в гробът)

ОСВОБОДЕНИЙ ПРОМЕТЕЙ

Шели

Действие II, сцена IV

Демогогроновата пещера
Азия и Пантея

Пантея

Кажи ми, чий е тоз забулен образ
със покривало, що седи на трона?

Азия

Виж, булото падна от него.

Пантея

Но аз
освен тъма не видя друго. Мракът,
зловещий мрак, неуловим за взора,
връз образа неясний е заседнал. . .
Но пак се чувствува, че в тоя образ
той вля жив дух.

Демогогрон

Питай мене
ти за всичко.

Азия

Та що можеш да ми кажеш?

Демогогрон

Каквото питаш — сѐ ще отговоря.

Азия

Кой сътвори света? Кажи!

Демогогрон

Юпѝтер.

Азия

Кой даде всичко, дето съществува?
Страст, мисъл, воля, разум, памет,
въображенье. . . всичко. . .

Демогогрон

Пак Юпѝтер.

Азия

Творецът кой е на онуй неволно
и тайно чувство, дето при шумът
на пролетта и при гласът любовни
налива със сълзи очите, а пък те
цветята полски като наросяват,
цветущите места пустиня правят?
Кой даде нам туй чувство?

Демогогрон

Сѐ той,
Юпѝтер всемогъщий, безконечний!

Азия

А кой е дал скръбта и ужасът,
страхът, безумието и враждата
и престъплението и гризенията
на съвестта, и мъките, които
човешкий ум терзаят безконечно,

дори смъртта не донесе забвенье
и снеме бремето от человека?
Кой сътвори и кой изпрати тук
излъганата, жалната надежда
и любовта, що в ненавист ужасна
прехожда често и ядът отровний
на грубото презренье с тайний ужас
на скритото страдание, кое е
без глас, а има стон, стон адски страшен,
кажи кой даде туй море от мъки?

Демогогрон

Тоз, който властвува.

Азия

Но казвай, кой е?
Страдалний мир желай да чуе харно
на своя враг презрителното име,
за да го прокълне.

Демогогрон

Той властвува.

Азия

Това го знам и чувствувам. Но как?

Демогогрон

Той властвува.

Азия

Не вярвам, туй лъжа е.
Кой властвува? От най-напред в светът
царували земята и небето,

и любовта, и светлината — после
Сатурн — и времето от трона му
със поглед завистлив гледало всичко.
Животът на земята под Сатурна
от най-напред бил ясен, кат цветята,
преди под слънчевия жар да клюмнат
и се прегънат от ветрища. После
Сатурн за всяко земно сътворенье
отказал даровете на живота:
отнел му правото на знанье, мисълта
свободна, смело що прониква
във всичките явления световни.
На края лишил го и от любовта,
едничката утеха на човека —
и — без любов — човекът взел да пада.
Тогаз явил се Прометей и дал
Юпитеру властта и силата
с условие, че той ще позволи
свободно человекът да живее;
той дал му власт и върху небесата,
сторил го всемогъщ. Но без любов,
без вяра, без закон, Юпитер станал
омразен на земята, но царувал.
Тогаз света слетяла грозна участ:
глад най-напред, а после труд, болезни,
борби, страданье и най-сетне — смърт,
която никой не познавал още.
От студове и жега се издига
бездомната човеческа тълпа
във горските клисури, но и тамо
сред дивите пустини пак тиранът
на бедний род човешкий мир не давал:
наказвал го със нужди и неволи,
с безумьето на страшната омраза;

с междуособната война жестока
разсипувал му жилищата бедни
и губел чрез раздори племената.
Смилил се Прометей, усетил жалост
и за утеха на света пратил
надеждата — света врачебница
на скърбите, що с прелестни цветя
потуля черний призрак на смъртта;
той пак дал любовта — да сгрей
увехналото лозе, що принася
чудесно питие зарад сърцето
на человека; той потушил още
огъня, що горял в гърдите людски
и людете в животни превращавал,
той подчинил на волята човешка
металът, камъните драгоценни
и минералний яд, и всичко, що е
във земната утроба, в дъното морско.
Дарът на словото дарил човеку
и словото родило мисълта,
мерило на вселената велика,
науката всесилна разломила
подножието на невежеството
и боговете на Олимп сплашила.
Хармонията на ума минàла
в пророческата песен на поета
и музиката от житейски грижи
и смутове духа освободила,
и той фръкнал и полетял високо.
И камъкът в ръцете человешки
станàл жив, мраморът станàл божествен:
тълпата с почит му се покланяла.
Целебната природа на водите,
на билките на сока чудесата

открили: и болезните бегàли
уплашени. Смъртта замязала
на някой сън. Пред човеците
по волята на Прометея скоро
блеснали тайните чудесни
на вечното движенье на луната,
на слънцето, планетите, звездите.
Узнали как със собствена си сила
морята и стихийте да управят
и келт индийца упознал. Вървели
годините и людете фанàли
да зидат градовé, и топлий вятър,
що духал от морето тихо,
шумял из мраморните колонади
и синият ефир из тях струил се.
Така могъществений Прометей
човешките стрàданья облекчил
и ето за какво е закован
там на скалата и виси над бездна.

УЧЕНИТЕ ЖЕНИ

Молиер

Из действие III, сцена V

Филаминта, Трисотен и Вадиус (поети)

Трисотен *(Вадиусу)*

Да, твойте стихове са прекрасни несравнено.

Вадиус

Но грацийте във твойте царуват несъмнено.

Трисотен

Ти имаш стил свободен и отбор думи, да!

Вадиус

А патосът у тебе разлива се всегда.

Трисотен

Еклоги превъзходни от тебе чел съм, милий,
кат тях не би написал и самият Вергилий!

Вадиус

Ти имаш оди дивни по гладкост, по язик,
Хораций днес остая пред тебе ученик.

Трисотен

Какво по-нежно нещо от твойте шансонети?

Вадиус

Кой би надминал твойте прехубави сонети?

Трисотен

Ти пишеш триолети, що правят много шум.

Вадиус

Във твойте мадригали блести изящен ум.

Трисотен

В баладите най-паче с талант блещиш прекрасен.

Вадиус

В рондòто особито си гений първокласен.

Трисотен

Ах, Франция да знайше, какъв си човек!

Вадиус

Таланта ти достойно да би ценил тоз век!

Трисотен

На златна колесница в Париж те би возили.

Вадиус

Да, статуя от мрамор ти биха посветили.

(Към Трисотена)

Ах, да, една баладка сега те бих молил
да чуйш . . .

Трисотен *(към Вадиуса)*

Ти чете ли един сонетец мил
за треската на светла княгиня Уранѝя?

Вадиус

Да, вчера, ако помня, прочетохме го ния.

Трисотен

А знаеш ли твореца?

Вадиус

Не мога туй разбра,
но видях, че сонета не струва ни парà.

Трисотен

Мнозина люде, впрочем, пофалиха го твърде.

Вадиус

Това не бърка никак нехелен той да бъде.
Чети го ти самичък — ще мислиш като мен.

Трисотен

Напротив, аз го четох и цял съм възхитен.
Малцина тъй да пишат днес имаме способни.

Вадиус

Да ме опази господ от глупости подобни.

Трисотен

А аз поддържам, драгий, че той е същ елмаз
и главний аргумент е, че авторът съм аз.

Вадиус

Ти?

Трисотен

Аз.

Вадиус

Ах, дявол, кой знай как тъй ми се представи.

Трисотен

Жалея безконечно, че не ви се понрави.

Вадиус

Разсеян бил съм негли, когато съм слушàл,
ил тоя, който чѐте, е зле изговарял.

Но чакай да ти кажа аз моята баладка.

Трисотен

Баладата за мене е вещ ужасно гадка,
излязла е от мода, на мухъл дъха днес.

Вадиус

При все това мнозина ѝ пак отдават чест.

Трисотен

Това не бърка никак мен лоша да се струва.

Вадиус

Въпреки вас тя вечно за харна ще минува.

Трисотен

Едни педанти само тя може възхитѝ.

Вадиус

Обаче ази гледам, че я презираш ти.

Трисотен

Ти качествата свои на другите отдаваш.

Вадиус

Ти много безобразно ми своите даряваш.

Стават.

Трисотен

Махни се ти, драскачо! Глупецо всепознат!

Вадиус

Ритмачо! Ти безчестиш почтений занаят!

Трисотен

Крадец на чужди мисли! Кърпач без ум,
без дарба!

Вадиус

Безделнико!

Филаминта

Любезни! Каква е тази карба?

Трисотен

Иди върни назад парцалите без жал
от древните поети, които си окрал.

Вадиус

Иди, моли се прошка Парнас да ти изпрати,
Хорация задето безбожно осакàти.

Трисотен

Мисли за твойта книга, как всеки я презря.

Вадиус

А твоят клет издател в болницата умря.

Трисотен

Напразно мойта слава се мъчиш да обориш.

Вадиус

Иди при Сатирикът[1], та с него да говориш.

Трисотен

Иди и ти при него.

[1] Буало.

Вадиус

Да кажа имам чест,
че той се с мен отнесе почтително до днес,
той мимоходом само веднъжка ме ухапа,
когато много други немилостиво цапа.
За всяко твое стихче поободнува те той,
със гаври те обсипва, не дава ти покой.

Трисотен

А именно с това ме той повече прославя,
а теб те не зачита, в тълпата те забравя.
Той знай, че първий удар те сваля във прахът,
затуй ти чест не прави да махне втори път.
Но мене той напада, като противник важен,
с когото боят става опасен и отважен,
стрелите му всегдашни доказват, милий мой,
че нивга победител не се усеща той.

Вадиус

Перото ми аз кой съм, теб скоро ще докаже.

Трисотен

А мойто с един удар ще може да те смаже.

Вадиус

Във стихове и в проза аз викам те на бой!

Трисотен

Ний скоро ще се срещнем у Барба, не се бой!

НЕВКЛЮЧЕНИ В «ИЗ ГОЛЕМИТЕ ПОЕТИ» СТИХОТВОРНИ ПРЕВОДИ

ТЪГА НА СЕЛЯНИНА

Колцов

Сядам при стола
и се замислям
как се живее
сам самниничък.
Юнак си няма
млада невяста,
юнак си няма
верен другарин,
житница пълна,
топло огнище,
бащина нива,
конче за оран. . .
Бедност наследи
от беден татка,
дарба едничка
той ми остава:
сила юнашка. . .
Та за какво ли?
Пуста чужбина
сили погуби,
нужди, неволи
крепкост убиха. . .

Сядам при стола
и се замислям,
как се живее
в тоз свят самичък!

ПОСЛЕДНАТА БОРБА

Колцов

Над мен е буря вила, гръм е
трещял в небето, и тогаз
съдбата плашеше умът ми,
побиваше ме леден мраз.

Но аз не паднах от страданья
и устоях на злий удàр,
запазих своите желанья
и сила, и душевен жар.

Що ми й, че щял съм да загина?
Да стане що е бог решил.
На провиденьето небесно
надеждата съм си турил.

Съмненье няма в тая вяра,
тя пълни йощ живота мой,
стремя се всякога към нея
и в нея търся мир, покой.

Съдбо, не ме плаши с теглила,
не влизай във борба със мен;

без страх ще ти стоя насреща,
не ще остана поразен.

В душа ми има страшна сила;
да дам кръвта си съм готов:
под кръста — ще ми бъде гробът,
на кръста — мойта е любов.

КОРАБ

Лермонтов

Белей се кораб скоротечний
по морский гладкий пущинак.
Що търси той в страни далечни?
Що бяга той от родний бряг?

Шумят немирните зефири
и мачти скърцат без покой. . .
Уви! Той щастие не дири,
от щастие не бяга той!

Морето се пени и плиска,
грей чудно синият ефир,
а той сърдит сѐ бури иска,
като че в тях ще найде мир.

ОБЛАЦИ

Лермонтов

Облаци скитници, облаци странници,
вечно се реете, тихо си плувате
и като мене, печални изгнанници,
север оставяте, югом пътувате.

Злата съдба ли ви гони за мщенье?
Завист потайна ли, злоба открита ли?
Или на вази тежи престъпление?
Или сте тежка измяна изпитали?

Не — вас не свърта ви — мирно не траете;
страсти не мъчат ви, нито страдание.
Вечно свободнички — вие не знаете
нито отечество, нито изгнание.

* * *

Алексей Толстой

Разхубавяла, разцъфтяла,
природата се е разпяла.
Шуми долът, шуми гората
и въздухът, и небесата.

И сякаш тоя шум омайни
е на вселената душата
ил химн от някой струни тайни
между небето и земята. . .

НИЙ ОЩЕ НЕ УМЕЕМЕ ДА МРЕМ

Неруда

Ний още не умееме да мрем
за родината си, за волността си
и със бездушност, кат евреи зли,
ний полза чакаме от гибелта си.

Ний още не умееме да мрем,
нито пък мъже да сме ний умеем:
но ако умре нашата родина света,
то как сами ще можем да живеем?

ПРОСТИЛА

Франсоа Копе

Кога отиде годеника й на война,
Ирена де Граман с решителност спокойна
не се предаде на сълзи, скръб недостойна,
а като жена на рицар, младата мома
молѝ се и чакà. Премените чудесни
смени ги прост, почти монашески костюм,
заглъхна замъка от музика и песни,
затихна радостта и веселият шум.
От миналото щастие ней остана
годежний пръстен, от Рене дарен.
Когато вест дойде в един злокобен ден
за първото французко пораженье,
Ренѐ, обзет от пламенно решенье,

обади ѝ, че тръгнува и той
кат доброволец прост за кървавия бой,
във редовете на борците благородни
да брани от врага полята родни.
Далеч оттам да е, той счете туй измена.
И той прости се бързо със Ирена,
кат взе за спомен от косата ѝ златна
една къдрица ароматна.

И тръгна той. О, колко сълзи тя проля
за фръкналий орел към бойните поля!

Когато скороходец идеше оттам,
Ирена в страх, в вълненье голямо
вест чакаше. Но клетата мома
от своя мил известие нема̀.
Войната следваше ужасна,
вразите тъпчеха родината ѝ красна.
Но скоро вихърът на кървавата рат
достигна с гръм и рев до близкий град.
Гърмежи, ужаси!. . . Уплашена, с лице
обляно от сълзи, със трепетно сърце,
тя слушаше ужасний вой
на близкий грозен бой.

Но ето млад германец, зле ранен
и полужив, донесоха ѝ в къщи.
Ирена милостиво го прие кат брат същи
без злоба, без вражди и с лекаря грижливо
проми, превърза раната му страшна.
Но лекарят казà печално: — Жив е йощ,
но треската е зла; ще трябва тая нощ
над него да се бди със грижи и вниманье.
— И аз ще сторя туй! — Как, графиньо, ти?

— Да, аз сама! Макар че наш душман е,
той страждущ е сега и бог го тук прати.
Нима и за Ренѐ, да беше паднал в плен
у враговете, тъй безпомощен, ранен,
не би се срещнала германка милостива
да облекчи съдбата му горчива,
да го прегледа, жив да го запази,
да стори туй, което правя ази?
— Графиньо блага, гледай го тогаз,
пази го, давай му лекарствата, що аз
оставям тук. Бъди му провиденье
до мойто връщане. Добро виденье.

Настана нощ. Ирена при леглото
на немеца навела е челото
и вслушва се в дъхът му. Ето той
че се пробужда, впива взора свой
в графинята с въздишка и мълви:
— Госпожице, благодаря ти. Но, уви!
Усещам, че ще умра! — Не, не тревожи се!
Ти ще оздравееш, момко, не грижи се!
— Ах, ще умра!. . . Но, леко да ми стане,
аз искам да изпълня свято обещанье,
що дадох клетва във едно сраженье
на френец млад един, убит от мене,
той беше благородник. Чуй сега:
преди да умре той каза с тъга:
«Просил те бих последното желанье
на умиращ человек ти да изпълниш!
Аз моля те, предай
тоз медальон на. . .» Но той, горкий, издъхна,
преди да каже всичкото до края.
От него ден напразно питах, дирях,
коя жената беше, да ѝ предам

тоз скъп дар. Уви, и днес не знам.
Ах, моля те, девойко, вместо мен
дири и извърши тоз дълг свещен.
Нà, ей медалиона!. . . — И тогаз Ирена
видя в ръка му, бледна, ужасна,
медалиона на Ренè. Тя примре.
Но рече: — Дай, ще го предам. Добре! —
И болният задряма. А Ирена
с душа във горест потопена,
с разкъсано от скръб сърце,
с обляно от сълзи лице,
станà, заходи като луда
и шепнеше с задавен глас:
«Ах, тоз убийца! Този Юда!
Ах, него ли ще жаля аз!
О, нека умре! Нека мре!
Без ляк, без помощ и на двора!
Тук няма кът за мръсни хора!
О, мой Ренè! О, мой Ренè,
уби те пъклена десница!»
Внезапно болният изпъшка.
— Ох, жаден съм! Я дай водица!

Ирена дигна очи във смущенье
към разпятието Христово
и сякаш чу оттам слово
за милост, за любов и за прощенье.
И тя, кат заглуши гнева в сърце си,
на болния пахар с вода поднесе!

О, господи, ти, кой прости на враговете,
на кръст сковали теб ръцете и нозете,
ти, извор на любов, във таз минута
на свръхчовешка мъка и на горест люта,

смекчи душата, възвиси сърцето
на таз мома и нейното страданье
огрей с божественото си сиянье!
На сутринта, когато лекарят яви са,
видя Ирена, че до болния седеше
и с милост майчинска над него бдеше;
но нейний вид го порази там, той се слиса:
косата й цяла побеляла беше!

СТИХОТВОРЕНИЯ

В. Уманов-Каплуновски

I

НА ВРЪХ МАШУКА

От всичко живо тук далеч съм
сред туй въздушното море,
над мен небето синьо, сякаш
глава ми в него ще опрè.

Навред гори и кръгозори,
фърчи свободно моя дух,
очи обфащат шир безкраен;
очарован, напрягам слух.

Покой дълбок. Под планината
пробужда се градецът бял.

Тук сън и мир, а там живота
шуми бурлив и закипял.

Но моята душа не блазнят
тревоги, шум и суета:
дете на облаците — аз съм
щастлив въз тая висота. . .

Но що ме пак зове земята?
Защо ме фаща тук тъга?
Назад! Назад! Из таз пустиня
да бягам искам пак сега.

Да ида долу там в кипежа,
де скръб и горести познах,
де чувствувах живота мощно,
страдах, борих се, обичах.

II

Аз виждам ясно — ти страдайш.
Защо напразно се вълнуваш?
Защо да криеш — тъжна си,
от зли сумненья боледуваш!

Натякваш ми горчиво ти,
че моята любов хладнее,
припомняш ми предишний плам
и питаш: Що сега мъждее?

О, вярвай, пак е таз любов,
утихнали са само страсти. . .

И мойта вярната ръка
закриля тебе от напасти.

Цъфти ли пролетта безспир?
Животът низ е от промени.
О, бедно дете, ти страдайш
в незлобното си неведенье.

Сърцето ти е малък свят
с закони свои и причини,
като в теплица там цъфтят
прекрасни рози и гергини.

Но в мойто няма веч цветя,
фъртуни снежни го обвяват
и само твоите лучи
от мраз полярен го съгряват.

III

Защо зовеш ме пак? Ти знайш,
че миналото се не връща,
под хладна пепел жар не тлей,
звук няма в опустяла къща.

О, вярвам, изгаснал съм аз,
кумирът прежни е на части,
погребени кат него в прах
са прежни болки, чувства, страсти.

Когато моята любов
кат жертва слагах пред крака ти,
ти с хладна гордост ме презря,
сърце ми бедното стъпка ти.

Не ме зови! Пред твоя днес
не ще ме видш пак триножник.
Ти пак блестиш, богиня си,
но аз. . . аз вече съм безбожник.

ВЕРУЮ

Пол Делуреда

Аз вярвам в бога. Зли са времената,
дух богохулен мъти тоя век.
Честта се бори със златото! — клета!
И злото тържествува! Няма лек!

Аз вярвам в бога. Днес се счита слава
светинята да тъпчеш във прахът,
да вярваш в нещо, то е да си глупав.
Права всяк иска — бяга от дългът.

Аз вярвам в бога. Нек злохулци нагли
безумно гаврят чувствата ми свети —
душата ми е чиста в смрадний въздух.
Сърце ми за добро, любов пламти.

Аз вярвам в бога. Тоз народ покрусен
мъжди, остал без воля и без глас.
О мой народе бедни, дръж се, иде
часът да скокнеш... Вярвам в бога аз.

ТРЪНЕ И ДЪБ

Крилов

В усоите, в долините
растеше дъб кръстат.
Трънаците, глогините
нападаха го с яд.

— Ти душиш ни, додяваш ни,
кой бяс те тук тури?
Да дишаме не даваш ни
ни въздух, ни зари.

Ний гинеме, ний гаснеме
под твоята снага,
не пущаш ни да раснеме:
завиждаш ни сега!

— Млъкнете там, потайте се —
каза им гордий дъб, —
вий тръне сте, познайте се,
защо е тая скръб?

Напразно вий се сърдите —
признайте си грехът:
вам даде се да бъдете
съседи на прахът,

да дърпате, закачате
край всякой път и друм,

да мушкате миньячите,
да жилите без шум.

А дъбите са накити
и гордост на света,
не са кат вази, драките,
в полето грозота.

На лято в дните знойните
те дават хлад безцен
на пиленцата пойните,
на друмник уморен.

Не се тъжат, оплакуват
от нищо на светът,
от бурите наякнуват,
виреят на пекът.

Защото ний родени сме
гиганти да сме тук,
прекрасни сме, големи сме,
на малките напук.

Над всички ние владаме,
не се боим от брой,
А паднем ли, то падаме
със халите във бой

и пълним самотиите
със плачове и страх,
а вие живи гниете
в забвение и прах.

БЕЛЕЖКИ

СЪКРАЩЕНИЯ

П. 1893 г. — Поеми. София. Издава «Либерални клуб», 1893 г.

П. 1904 г. — Поеми. 1879—1884. София. Издание на Олчевата книжарница, 1904 г.

ЛЦ — Легенди при Царевец. Балади и поеми. София. Издава книжарницата на Ив. Г. Игнатов, 1910 г.

ИГП — Из големите поети. Стихотворни преводи, поправено издание. София. Библ. «Знание», 1911 г.

БХр — Българска христоматия или сборник от избрани образци от всичките родове съчинения, с приложение на кратки жизнеописания на най-знаменитите списатели. Съставиха И. Вазов и К. Величков. Част II. Поезия. Книжарница на Д. В. Манчов. Пловдив, Свещов, Солун, 1884 г.

ПСС — Пълно събрание на съчиненията на Ивана Вазов. Ал. Паскалев, 1921; същото съкращение и за изданието от 1911.

Шишм — Ив. Д. Шишманов. Иван Вазов. Спомени и документи. Изд. БАН, 1930.

Настоящият том включва поемите, баладите и лирическите поеми от «Легенди при Царевец» и стихотворните преводи на Вазов. Това обединяване е вече традиционно. То бе предприето от М. Арнаудов в излезлия под негова редакция том четвърти от

Проверката на текста според ПСС и изданията на «Видул» (1879), «Легенди при Царевец» (1910) и «Из големите поети» (1911) е направена от Мария Кондова и Михаил Неделчев. Бележките са написани от Михаил Неделчев.

«Събрани съчинения» на изд. «Хемус» и бе повторено в редактирания от П. Зарев том четвърти на «Събрани съчинения» на изд. «Български писател» от 1956 г. Но в тези два тома подредбата на творбите не бе съобразена изцяло с Паскалевото издание от 1921 г., което е основа и за настоящото издание — творбите не бяха разделени на два дяла, според това, дали са влизали, или не в ПСС. Тук спазваме този последователно възприет принцип.

ПОЕМИ

Своите поеми (като се изключат някои по-късни пространни лироепически творби) Вазов пише в един сравнително ранен етап от дейността си. Върху титула на книгата си «Поеми» от 1904 г. той го ограничава така: «1879—1884». В предговора си към ПСС той заявява намерението си да събере на едно място всичките си поеми: «След излизането на тия три тома, съдържащи лириката ми, ще излязат в един особен том (IV) епическите ми работи — поемите Видул, Грамада, Зихра, Загорка, В царството на самодивите, Кихавицата на Салюста, Синайска роза, Трайко и Риза, Крали Марко и епически песни по народни мотиви.» Очевидно намерението на автора е било да повтори с някои добавки (невключваните до този момент «Видул» и «Трайко и Риза») последното издание на поемите си от 1904 г. (За пръв път книга «Поеми» излиза през 1893 г. — тук не са били включени и «Зихра», и «Загорка».) Различни съображения от издателски характер осуетяват това негово желание. «Видул» и «Трайко и Риза» отново не са поместени в том четвърти на ПСС. В дял първи на «Поеми» тук възпроизвеждаме всъщност този четвърти том. Останалите две поеми съставят раздела «Поеми» на втори дял.

В бележките са отбелязани и различни други издания на някои от поемите — в стихосбирки или като отделни книги.

Въпреки че са писани сравнително рано, редица от поемите са между творбите, които осигуряват още в последните десетилетия на миналото столетие огромната популярност на Вазов вред българската общественост. Съществуват многобройни свидетелства за изключителното въздействие на тези поеми

върху читателите от всички възрасти. Сам Вазов цени високо ред от своите поеми («Грамада», «В царството на самодивите»).

Вазовите поеми са сравнително добре проучени. Върху тях съществува обширна литература. Особено добре е разработен въпросът за отразените реални събития в тях и за прототиповете на героите им. Ето някои по-важни съчинения: Петър Динеков. Поемите на Иван Вазов. Предговор към т. 4 от «Събрани съчинения», БП, 1956 г.; Ал. Теодоров-Балан. Преглед на поетическата творба у Вазова. «Периодическо списание», т. 61, 62, 63 и 66 (1900—1905 г.); Милена Цанева. Поемите на Иван Вазов. Сп. «Литературна мисъл», кн. 3 и 4, 1965 г.; Величко Вълчев. Иван Вазов. Жизнен и творчески път (главите «III. Чиновник в княжество България» и «IV. Под небето на Тракия»). БАН, София, 1968 г.

Когато говорим за Вазовите поеми, трябва да се спомене и за една нереализирана докрай идея. Става въпрос за унищожената поема «Черното лято». Ето какво казва Вазов за нея: «В 1882 год. аз довърших една поема, Черното лято, в която изображавах погрома на Батак. Собствено аз бях я написал преди Освобождението, но ръкописът ми се бе изгубил и ми бе доставен неизвестно откъде в Пловдив. Тук в 1882 г. я преработих и я предложих на Дирекцията на просвещението, да я напечата. Поемата бе прегледана от специална комисия и одобрена и щеше да обема 7—8 печатни коли, но след това аз я оттеглих и я изгорих, защото ми се видя, че тя бледнее пред ужасите, настанали в България през 1877 год.» (Шишм, стр. 68).

Стр. 9. Грамада. — Вестник «Български глас», г. I, бр. 16 и 18 (1880). Тук е отпечатано началото на поемата. — Сп. «Българска илюстрация» (ред. Я. С. Ковачев), г. I, свезка 2 и 3,1880 г. Тук поемата е отпечатана вече изцяло. — П. 1893 г. — Грамада. Поема из шопския живот от Ив. Вазова. Издава Българското народообразователно дружество. София. Печатница Ив. П. Даскалов и С-ие, 1894 г. Първо самостоятелно издание на поемата. Включва се във всички по-късни издания на поемите. Има и множество самостоятелни издания.

За творбата си Вазов казва: «Тая моя поема има грамаден успех. Преведена е на няколко езика. Ценя я. Съдържанието ѝ е изчерпано в кратката бележка към първата страница («Пред-

мет на тая поема е. . .»). Повод за поемата ми даде един процес, разгледан в Берковския окръжен съд през 1879 г.

Размера на «Грамада» взех от Шевченка, из чиято поема «Катерина» беше ни цитувал нещо още учителя. . . в Сопот. «Катерина» бях чел в извадки и у Гербеля, сборниците на когото (преводи от руски, немски и славянски поети) бях си купил още в Русчук от една новооткрита руска книжарница. Тия сборници бяха единственият ми прочит в Берковица» (Шишм, стр. 234). В екземпляра от съответния том на ПСС, върху който Шишманов си е водил записки за разговорите си с поета, намираме прибавени и следните думи: «Ти ако ме питаш за моето мнение, караш ме да бъда нескромен — а аз не желая. Но какво да те правя. Ценя я като една хубава моя поема, инак не бих я напечатал. Тя е повече битова поема. Нашата критика не помня как я посрещна. Само една, мисля, че има: от Славейкова (става въпрос за П. Р. Славейков — б. р.): че това е последният проблясък на угасающа лампа. Громка дума. Това не го туряй!» За своя разговор със стария поет по повод на «Грамада» Вазов разказва и в «автоинтервюто» си от сп. «Светлина», кн. 11—12 от 1905. г.

Съществува още едно свидетелство (ранно) за отношението на Вазов към «Грамада»: писмото му до Спас Вацов от 13 февруари 1880 г. Тук поетът противопоставя «Грамада» на поемата «Видул», творба качествено по-различна по отношение на художественото майсторство.

Вазов е имал всички основания за поддържането на това свое високо мнение за «Грамада». Поемата наистина е оказала необикновено въздействие върху съвременниците му и върху редица български поколения по-късно. За това въздействие говори писателят Тодор Влайков в третия том на своите спомени «Преживяното». Тук той разказва как са чели «Грамада» съучениците му от софийската мъжка гимназия: «И другарите ми са възхитени от нея. И съберем ли се цялата дружина, почваме сега пък тая поема да четем и препрочитаме. Това ни доставя истинска наслада» («Преживяното», III, 1942, стр. 106). Преди да е настъпил още разривът му с Вазов, в очерка си от 1892 г. «През Клисура» Пенчо Славейков пише така поетично за отношението си към «Грамада»: «Аз чувствувам нейното присъствие, както друг един поет, на същото това място, е чувствувал присъствието на своите невидими посестрими, старопланински самодиви. На своя побратим те поднесли един

разкошен букет от възхитителни горски цветя, брани нощем при сребърните лъчи на луната. През тъмна зимна нощ един софийски чифутин откраднa тоз букет от поета и го напечата най-първо в Бозе почившата Бълг. илюстрация (ироничното подмятане тук е по адрес на Янко Ковачев, издател и редактор на споменатото списание — б. р.), под сполучливо нагоденото име «Грамада». Оттогава и досега този букет благоухае. Той е поръсен с есенция от малиново вино, надъхан е с вълшебния мирис на страстна нега, което е залог на неговата неувядаемост. Иван Вазов, в своите пътни бележки от Марица до Тунджа, натяква, че в българската поезия не вей могъщият дух на балканската природа; но това го казва скромността на вдъхновения поет; защото в «Грамада» се чувствува неговото присъствие: от всеки неин стих бризжат упоителни струи на балкански кристален ручей; всяка мисъл от нея изниква пред нас в облик на възхитително, нежно цвете, израснало на росна почва и възлеляно под могъщия дух на балканската природа» (сп. «Мисъл», г. I, кн. 1). И тези думи на този друг наш голям поет се оказват много по-точни от покъсните му негативни оценки на редица Вазови творби.

В по-ново време българската марксистка критика е цeняла «Грамада» за социалната ѝ проблемност, за доловените в нея класови противоречия още в предосвобожденското битие на българското село.

При изграждането на сюжетната основа на своята поема Вазов се е проявил като истински народовед: народният обичай «натемия» (анатема) е бил изключително популярен като морално отмъщение спрямо потисниците всред обезправеното население в Северозападна България. С популярността си Вазовата «Грамада» е дала тласък за етнографското проучване на този суров народен обичай. Вж. А. П. Стоилов. Грамада. Фолклорна студия. «Периодическо списание», т. 71 (1910) и работата на Д. Маринов в СбНУ, XXVIII (1914). В книгата си «Йордан Йовков» (1947) Димо Минев съобщава за разбойника Шибил — прототип на едноименния разказ от «Старопланински легенди» на Йовков: «Над гроба му има грамада от камъни, хвърляни с проклятие от селяните.» В творбата си «Жидов гроб» от «Легенди при Царевец» Вазов разработва същата сюжетна ситуация, като пренася този обичай в още по-старо време.

Творческата история на поемата е добре проучена. Правени са паралели между поемата «Две тополи» на Цани Гинчев и

«Грамада», които показват влиянието, което Вазов е изпитал от творбата на този наш възрожденски писател (вж. Петър Христофоров. Творческото развитие на Иван Вазов. Ранни влияния. «Годишник на Университета «Св. Климент Охридски». Историко-филологически факултет», т. XL, София, 1944 г.). Установена е документалната основа на поемата откъм събитийната ѝ страна и прототиповете на героите ѝ (вж. Величко Вълчев — Грамада. Сюжет, първообрази, съпоставки. В сб. Иван Вазов. Сборник по случай 100 години от рождението му. БАН, 1950 г. и Иван Вазов. Жизнен и творчески път (главата «Поетът в храма на Темида»). БАН, София, 1968 г.). От ново време специално за «Грамада» вж. Милена Цанева. За поемата «Грамада». В книгата ѝ: Из поетическия свят на Иван Вазов. БП, София, 1965 г.

В своя екземпляр към първия куплет Шишманов е записал: «Имената са местни» (вероятно от берковския край).

«Българска илюстрация»:

к. 100: ст. 2: Лепа като луна; ст. 4: Камен я целуна; к. 102, ст. 1: През тез бърда и долини; к. 105, ст. 3: През ямите те прескачат; ст. 4: През урвите диви; к. 108, ст. 2: Камен спре, възчака; к. 169, ст. 2: Нощя я сънува; к. 180, ст. 3: Богатството му кат сън фръкна.

Между к. 180 и 181 е имало следното четиристишие:

И помисли Цеко, че е
сиромах последен,
подивя той и зафана
да ходи наведен.

Между к. 216 и 217 са стояли стиховете:

Страх съвзе го. Той помисли
в избата да иде,
да не могат да го видят
и той да не види.

Вместо к. 221—223 е имало следните три куплета:

Тича, бяга, напрек, без път,
ляга, става, пада,
дор у несвяст той достигна
бялата грамада.

И стори му се: бял шатър
там се е разпрегнал
и московци пазят
никой да не би побегнал.

Връща се разбит и потен
и от ужас вика:
видя, че насред селото
облак прах се дигна.

Вместо куплет 229 е имало следните три куплета:

И тръгнаха бързешката
като по лов ценен,
гледат, питат, слухтят вредом
за бащата Ценин.

През гъстаците минуват
без шум и без глъчка.
Но в сърцата им на всички
кипи ядно злъчка.

Най-подиря, като взеха
козята пътека,
те зърнаха и стигнаха
бледен, глоглав Цека.

«Българска илюстрация», П. 1893 г., Грамада — 1894 г.:

к. 116, ст. 3: Бяла ѝ снага с бичът удря; к. 201, ст. 3: Из дом в двор, из хижа в кръчма; к. 218, ст. 3: И към други край опулен.

«Българска илюстрация», П. 1893 г., Грамада — 1894 г., П. 1904 г.:

к. 28, ст. 2: Мари, дива дъщи; к. 131, ст. 1: Слънце жеже. Никой облак; к. 140, ст. 1: Курва да бе, те я биха; к. 141, ст. 1: Но на Цека що да сторят, к. 152, ст. 4: И с мазното светче; к. 160, ст. 1: Пътник ли, овчар ли, друг ли; к. 170, ст. 3: Той я види, тръпна, плаче; к. 172, ст. 1: И той бяга назад, потен.

Между куплетите 174 и 175 във всички тези издания стои четиристишието:

Добър ден и добър вечер
никой му не казва,
като от челяк молепсан,
всякой се предпазва.

П. 1904 г.:
к. 134, ст. 3: И поп Михо, кат се м у с и.

С ъ п и к а с в а м (диал. от гр.) — съглеждам, съзирам отдалече.

Д и б и ч, И в а н И в а н о в и ч (с прозвище: Дибич Забалкански) — в 1829 г. главнокомандуващ руската армия през Руско-турската война от 1828—1829 г.

И з м и р а м (диал.) — измервам.

Д и в а н-ч е п р а з (от пер.-тур.) — прав, с ръце, скръстени на пояса или на престилката, готов за услуга.

Т щ е т н о — напразно.

Л и т и я (от гр.) — църковно свещенодействие, което става извън или пред църквата; молебствено шествие за измолване на дъжд.

Стр. 46. М о я т а с ъ с е д к а Г м и т р а. — «Гусла» (1881). Тук поемата е отпечатана за пръв път. Заглавието тук е: «Моята съседка Гмитра и нейната котка Маца (хумористичен разказ)».—П. 1893 г. Заглавие: «Маца (хумористичен разказ)». — Влиза във всички Вазови издания на поемите. Писана е в Берковица. Вазов казва: «Гмитра беше воденичарка. Мъж ѝ я би за причините, изложени в поемата. Това ми разказва Зихра (Пеша). Познавах и двамата, бяха мои съседи. Тая хумористична поемка написах, след като бях чел Хайневото стихотворение «Vitzli Putzli» (Шишм, стр. 234). В писмо до своя приятел Спас Вацов Вазов пише от Берковица: «. . .аз винаги се заричам да не пиша вече. Но ето кратата ме не оставя: От скука, досада за неизвестността на положението ми, от материални стеснения и домашни грижи аз написах трагедия, ще речеш, не! но комическа поема «Моята съседка». Като работя старателно и като я окончателно приготвя ща я напечатам в «Български глас». В поемата срещаме и някои автобиографични моменти от живота на поета в Берковица (вж. Величко Вълчев. Иван Вазов — жизнен и творчески път. БАН. София, 1968 г., стр. 186).

Поправките върху текста са били направени още в П. 1893 г. «Гусла»:

к. 1, ст. 2: Б и е право над главите; к. 5, ст. 2: Си в и с у л к и т е навежда; к. 10, ст. 4: Стръка гледа р а в н о д у ш н о.

След куплет 19 е стоял следният куплет:

На това сърце разбито
повестта ща ви разправя,
с мойто П. . . смеховито
често тя ги забавлява.

К. 33, ст. 2: Болест сгази М а р а й Марка. К. 36 е имал следната редакция:

Що са дни, напред са. Ново
господ дà ще догодина.
Геро мръщи се сурово,
но и нему скоро мина.

К. 42, ст. 1: Триж в година м е с ц е лапват.

След куплет 42 е стоял следният куплет:

(Наш'те деди незлобиви
казват, че с тез храни леки
по цял век ходили живи
с разум слаб, но с зъби еки.)

К. 45, ст. 4: В мир на с в о я т а постеля.

След куплет 53 е стоял следният куплет:

Ти трохичките ядеше
и оглозгани парченца,
кога малките доеше,
ти ловеше и мишенца.

Куплет 64 е имал почти друга редакция:

И когато Геро д р а г и
с п о м н и з а п е т т е с и лири
и със думи ясни, б л а г и
т о й от Гмитра ги подири.

К. 66, ст. 2: Сънувà, че с т а н а мечка;, к. 72, ст. 2: Смути о к о л н и съседи.

След куплет 72 са следвали изпуснатите в следващите издания куплети:

Скоро двете кълба бити
свой вид прежний изменихъ
и три краски знаменити
тамо се изобразихъ:

бяло, сине и червено.
А тоз задник воденчарски
ми напомня доста верно
славний пряпорец маджарски!

К. 73, ст. 2: Т и я знакове извѣрга; к. 74, ст. 3: И кат м у д ъ р, че е грешна.

След куплет 78 е следвало:

Извинете, че в стихът ми
митология се меша;
тоя бог е сѣ в умът ми,
а на туй е крива П. . .[1]

К. 79, ст. 3: Една с р я д а той прие я; к. 86, ст. 1: Те с трогателност з а м е т н а.

Между к. 86 и 87 е имало:

Дор поп Михо знай да пише,
и щур Гено да присажда,
дори чесънът мирише
и крушата круши ражда.

К. 87, ст. 2: В ъ в д о м ъ т с и да не пущат; к. 90, ст. 2: Нашата з н а к о м к а Маца; к. 98, ст. 1: Тя п о - п о с л е с и п р и п о м н и; к. 101, ст. 1: И р а з т р о г н а т а от тие; к. 101, ст. 3: С ъ р ц е т о й взе да бие; к. 111, ст. 1: Тия п р а в и л а, ей богу; к. 112, ст. 3: Сън ч у д а т понявга движи.

Куплети 113 и 114 са били разместени.

К. 116, ст. 2: П о к р и нейни очи мътни; к. 125, ст. 1: И начнаха да я ц а п а т; ст. 3: Кости п р а с к а т, кърви к а п а т; к. 127, ст. 3: Ж а л н о Маца се разтресе; к. 130, ст. 1: Никой вестник не о б я в и.

[1] Пеша — Б. р.

Вместо с последния (131) куплет, поемата е завършила със следните куплети:

Ала виждам, че четецът
веч фана да се прозява!
Не се бойте! Към конецът
скок грамаден ща направъ.

Знаете ли таз невеста
що тъй ходи, кат заспала?
През главата й злочеста,
каква буря е минала!

В «Гусла» (1881) и в П. (1893 г.) забележките към текста липсват.

Ф у р и и (лат.) — римски демони от подземното царство, божества на отмъщението и угризенията на съвестта; адекватни на ериниите в гръцката митология. В преносен смисъл — неудържимо злобна жена.

М е г ѐ р а (гр.) — една от ериниите, въплъщение на гнева и отмъстителността. Изобразявана като отвратителна старица със змии вместо коси, с дълъг език, с факел и бич в ръка. Преносно — злобна, сприхава жена.

Т о р к в е м а д о — главен инквизитор в Испания, прочут с жестокостта си.

D e p r o f u n d i s — из дълбините (на сърцето). Първите думи от Давидов псалм.

Стр. 66. З и х р а. — «Гусла» (1881). — В П. 1893 г. не е била включена. — П. 1904 г. — печата се във всички следващи издания на поемите. — Поемата «Зихра» е писана в Пловдив през 1881 г. Вазов казва: «Зихра е моята приятелка от Берковица — покръстената туркиня Пеша (Параскева)» (Шишм, стр. 234). В Шишмановия екземпляр на «Поеми» (1914) при куплета:

Прекрасна млада е Зихра,
прекрасна безпорочна,
Селим най-красното избра
растение възточно,

е отбелязано срещу името на Зихра: «Пеша», срещу името на Селим — «Вазов». За това сърдечно Вазово увлечение вж. главата «Берковица» на раздела «Животът на поета, както ми го разказа сам той» (Шишм, стр. 56—57). В писмо до своя приятел Спас Вацов от 7 май 1881 г. Вазов съобщава така за написаната току-що поема «Зихра»: «мечтателно описание на едни бани и на една туркиня, в Берковица».

«Гусла»:

к. 1, ст. 2: О брегове прекрасни; к. 1, ст. 4: Към чудни ви усои; к. 5, ст. 2: Струите си прохладни; к. 6, ст. 3: И толкоз сънища, мечти; к. 9, ст. 2: Небето те милува.

След куплет 8 са стояли следните два куплета:

Мълвата й бяга надалеч,
и губи се в тревите.
Като въздишка, като реч,
излязла из гърдите.

На оня, кой душевна страст
със стон навън изважда
и жалбите си с техен глас
на глухий дол сбажда.

К. 10, ст. 2: Градино миризлива; к. 14, ст. 3—4:

Долино с вид прекрасен, леп,
долино вероломна.

К. 23, ст. 2: Като във сън ужасен; ст. 4: Отровен и прекрасен; к. 25, ст. 4: Останали скелети; к. 28, ст. 3: Пустош и смърт в праха царът; к. 33, ст. 1: Прегради, нрави и закон; ст. 4: В пространствата, в ефирът; к. 37, ст. 2: Ред маргари чудесни; ст. 3: Страните й румени зовът; к. 45, ст. 4: И мила кат грузинка; к. 52, ст. 3: За любовта е яд горчив; к. 58, ст. 3: Мой дух се малко отстрани; к. 60, ст. 2: Дворци и кули здрави; ст. 4: Леглата си остави; к. 64, ст. 1: И в чудни, прелестни игри; ст. 3: Духа правили да гори; к. 70, ст. 4: Ти мислиш зарад мене; к. 77, ст. 4: На шепотът коварен.

«Гусла», П. 1904 г.:

След куплет 6 е имало следният куплет:

Там, де надежди брой голям
кат дим се разлетяхъ,
любов и ядове, и плам
сърцето ми раздрахъ!

К. 18, ст. 1—2:

От болки, нужди не оста
в сърце ми диря явна.

След 29 куплет е имало следните куплети:

Но що било е туй место
преди тревата гъста?
Преди да найде тук гнездо
змията люта пъстра?

Дор глянът йощ не бе уплел
тез зидове големи
и мръсний гущер не бе взел
на припек тук да дреме?

И паякът не бе стъкал
коварната си мрежа,
и дивий звяр не бе съзрял
место да се излежа?

След 42 куплет се е намирал следният куплет:

Краката й бели като сняг,
кат вълчести каделки,
потъват страстно в полумрак
на пухови постелки.

След куплет 50 се е намирал следният куплет:

Не може никое око
пропуснато да биде,
и даже слънцето само
нарядко ще я види.

Вместо куплет 65 е имало:

Днес врани грачат на пустòш,
и бодилът се ражда,
и кукумявката среднощ
зловещо се обажда:

и гущер лази отдалеч,
на слънце да се пекне,
и людски крак не стъпа веч,
и весел глас не екне.

В П. 1904 г. последният стих има редакция: «и женски глас не екне».

П. 1904 г.: к. 1, ст. 2: Балкани мили, мои.

Алайка (тур.) — прислужница, която прави компания на господарката си.

Стр. 79. Загорка. — Печата се за пръв път в отделна книжка: Загорка. Поема из живота на българите в западний край на България. Пловдив. Издание и печат на Д. В. Манчов, 1883 г. — П. 1904 г. Тук поемата се печата за втори път. Към нейното заглавие (и към «Зихра») в съдържанието има следната бележка: «Тия две поеми, напечатани в Гусла (1881), не бяха влезли в предишното издание на Поеми.» Вазов е неточен: «Загорка» не е била включвана в «Гусла».

Поемата е писана в Пловдив (вж. Шишм, стр. 68). За нея Вазов казва: «Сюжетът на тая поема наумява в много места сюжета на «Грамада», но аз я считам за по-грижливо обработена (в Шишмановия екземпляр е отбелязано: «най-грижливо»). Докато бях в Берковица, бях слушал много за един хайдутин, Мипчо войвода, боравил още в турско време.

Ако «Загорка» и да не е тъй оригинална като «Грамада», аз работих върху нея много усърдно и останах доволен от нея като художествено произведение. Тя е богата с лирически настроения, както и с хубави картини от балканската природа.

От «Загорка» извлякох драмата «Руска» (Шишм, стр. 234—235). Изследователите са отбелязали, че при тази литературна трансформация — от поема в драма — Вазов често дори е запазвал цели ритмични пасажи, въпреки че драмата не е писана, за да бъде в стихове.

Загорка — 1883:

к. 5, ст. 2: Старата му майка; к. 32, ст. 1: Що ще кажат стари хора; к. 71, ст. 4: Кога няма сладост; к. 85, ст. 3: Има грапели и кутел (в П. 1904 г. последната дума е «кутел», но в ПСС «котел»).

К. 104, ст. 3: към «Александрия» е имало следната бележка (тук бележките са изнесени на отделна страница в края на текста): «Известна баснословна история на Александра Велики, преведена от гръцки и напечатана преди 30 години. Тя се е чела с възторг от цялото тогавашно поколение. Днес нийде почти не се намира тая книга.»

К. 107, ст. 3: Не се може македонка; к. 109, ст. 3: Проклет да е — фараонци.

След к. 114 е изпуснато следното четиристишие:

Лександрѝята пък казва,
че мъчиш булчето
и че влачиш фараонци:
хубаво не е то.

К. 120, ст. 4: към «хижата вета» е имало следната бележка: «Появлението на Ботевата чета при Враца причини тревога и страхове и в съседния Берковски окръг, дето е действието на тоя разказ».

К. 129, ст. 2: Иго фараонско; пак там, ст. 4: Царство македонско; к. 150, ст. 3: Нивга не е така страшно; к. 155, ст. 4: Все млади момчета; к. 172, ст. 1: Призраци ужасни шават; к. 175, ст. 1: Утрен ветрец миризливи; к. 205, ст. 1: Спуснаха се, стигнаха се; к. 211, ст.3: Добра стига! Македонци; к. 215, ст. 2: Душа фараонска; пак там, ст. 4: Земя македонска; к. 221, ст. 4: И кръвта беснува; к. 225, ст. 3: На тез гори, поля сини; к. 226, ст. 1: На таз красна Българѝя.

Загорка — 1883, П. 1904 г.:

Между к. 91 и 92 е имало следните три куплета:

Ще поохка, ще припомни
сънища ергенски,
мъжко сърце не се ломи
от прищевки женски.

Мъжът мисли за печалба,
за оран, за стадо;

драго му е кога речът:
«Куздовия дядо.»

Тайно шушнат и тъгуват
дружките на Руска,
но тя нийде ох не казва,
дума не изпуска.

К. 131, ст. 3: Вечерта съгледа Руска.
След к. 133 е имало следните стихове:

Колко души премахнахме,
господи, прости ма!
В тебе тече кръв хайдушка,
и в мене я има.

К. 213, ст. 3: Пак те, синко, жив намерих; к. 227, ст. 2: Глас вдигна високо.

Ошур — данък.

Дарий, цар Пор, Букефал — герои от «Александрията».

Минец — австрийска монета.

Фармасонец — простонародно от франкмасон; член на масонска ложа, «свободен зидар».

Стр. 115. В царството на самодивите. — Написана е в Пловдив. Печатана е във в. «Народний глас» (Пловдив), бр. 468 (3. III. 1884), бр. 475 (21. IV. 1884). Там поемата е незавършена, стига до куплет 42 на XI глава. Към последния стих има бележка от редакцията: «Напечатаната дотука и осталата част от поемата авторът тъкми наскоро да издаде в отделна книга. Б. Р.»

Изцяло е напечатана в П. 1893 г.

Вазов дава следните сведения за възникването на поемата: «При една разходка на Хисара аз се запознах с една млада жена. Две години изпитвах блаженството на взаимната любов. По едно време я поиска обаче за жена един руски полковник, който живееше в София. . . и аз с разкъсано сърце трябваше да се разделя с нея. Настанаха дни на страдания. Животът ми се помрачи. Денонощно бях занят с мисълта за нея, но страдах тайно, криейки от всички мъката си, която постоянно растеше. Всичко в Пловдив ми наумяваше изгубената жена.

За да заглуша страданията си, аз потърсих лек в поезията и написах «В царството на самодивите», за да забравя в мира на фантазията, в далечните области на бляновете, тежката действителност. Аз бях чел наскоро сборника на Дозона и от него почерпах идеята да възпроизведа народните легенди в поетична форма. Обаче в творението на много места проглежда скръбта ми и се рисуват спомените от едно изгубено щастие. «Тя» е изобразена ту под името на змеица, ту под името на вила. Тая си поема, която смятам и днес за най-доброто си поетично творение, написах с голямо въодушевление и любов» (Шишм, стр. 67).

Вазов дава висока оценка на поемата: «Това е най-хубавата ми поема и най-хубавото нещо в цялата ми поетична творба, а смея да кажа, че тя стои най-високо и в цялата наша литература. Припомняш ли си друга поема, подобна на моята? В нея има отек от моите сърдечни страдания и много автобиографическо.

Нищо у нас не се е чело с такова увлечение и не се е изучавало толкова наизуст. Питаш ме как се е отнесла критиката към поемата ми. По онова време каква критика имаше!» (Шишм, стр. 235).

В личния екземпляр на Шишманов «Поеми. 1914», подарен му от Вазов, към куплети 7 и 8 , ч. VII е отбелязано: «малко автобиографическо».

Към куплети 13—19, ч. X са записани думи на Вазов: «Аз знам бълг. история повече от много други. Най-напред Войниковата, после Иречековата изучавах. Византийските летописци почнах да чета по-после, когато събирах материал за историческите драми и романи. В библиотеката ги четох на руски. Други ми превеждаше от латински чехът Брожка. Аз съм малко педант в тия работи. Виждаш, че у мене има тесто и за учен писател (смее се).»

Във всяко ново издание поемата излиза с нови поправки: изменят се отделни стихове, прибавят се или се изпускат куплети, разместват се мястото на някои куплети и т. н. Затова редакцията на поемата от 1893 се отличава от първоначалната редакция във вестника, а изданието от 1904 г. съществено се отличава не само от първоначалната печатна редакция, но и от втората (1993). В ПСС (1814, 1921) поемата се препечатва от П. 1904 г. без промени.

Във вестника и в П. 1893 г. липсва забележката към заглавието. В П. 1904 г. към заглавието има следната бележка:

«Пръв път напечатана като подлистник във в. «Народен глас» (Пловдив, 1884 г.), тая поема бе излязла без края си, поради изгубването ръкописа на сетните две глави. При препечатването ѝ в Поеми (София, 1893) авторът по нужда бе ѝ написал на бърза ръка завършек, от сатирически характер, в замяна на изгубения ръкопис (в който между другото влизаше посещението на сянката на Паисия в Атон). Тоз ръкопис случайно се намери после това и влезе в настоящето издание, като се изостави завършека от прежното.» По-нататък бележката продължава, както в настоящото издание.

«Народний глас»:

Няма мото към отделните части.

Ч. I, к. 6 е имал следната редакция, променена в П. 1893 г.

И стрелите безпощадни
на сатирата прочута,
и сарказмът кръвожаднй
на иронията люта.

К. 14, ст. 3: Как се млади вили смеят; ст. 4: Утром в росните ливади: К. 17, ст. 1 и 2:

И фъркал съм в безпределен
с блянове чудесни мътни.

След 17 куплет във вестника е следвал следният текст

Де сега таз детска вяра?
Де ги тях мечти вълшебни?
Клюмна на света под твара,
вдън душа сумненье дебне.

Ч. II, к. 5, ст. 1 и 3 са имали следната редакция, променена в П. 1904 г.

Като нея и аз дебна
. . . . . .
слушам песен там вълшебна.

К. 6, ст. 1 (в НГл, П. 1893 г.): От полени и могили; к. 7, ст. 2: Скачат луди подивели; к. 8, ст. 2: Феите се

озовават. В П. 1813 г. същият стих: Елфите се озовават; к. 10, ст. 1: Мойта жалба беше тая; к. 17, ст. 2(НГл,П. 1893 г. и П. 1904 г.): Гледат скоро да прахосат; к. 20, ст. 2—3:

Но духът ѝ с мене иде.
вторий път ща я покана.

К. 25, ст. 1: Аз попитах: «Звяр лъжливи»; к. 26, ст. 4 (НГл, П. 1893 г.): С глас и поглед треперливи.

Част III: к. 1, ст. 1: В дивни крайща отведи ме; к. 11, ст. 2 (НГл и П. 1904 г.): Ваште струяести потоци; к. 12, ст. 4: Шумний блясък на Венера; к. 19, ст. 2—4 (НГл и П. 1893 г.):

В дар ѝ авторска диплома.
И предател ще ти кажем
И изчадье на Содома.

К. 22, ст. 2: Храчки майстора си знаят; к. 24:

В горите и полята,
в пространната природа,
в тайний трепет на сърцата,
в идеалът на народа!

След 26 куплет са следвали следните, пропуснати в посетнешните издания:

Но в калта — във висотите
да подишам аз желая. . .
Но за да ме не кривите,
че съвсем за вас нехая,

аз поемата ще кича
с повечко разнообразье
и на музата ми бича
често ще играй по вази.

Част IV: к. 6, ст. 2: Иска всичко да забрави; к. 8, ст. 2: Каква скръб те мъчи нине; ст. 4: В тия глухите долини; к. 11, ст. 3 (НГл и П. 1893 г.): Мисля ядове челяшки; к. 12, ст. 4: Що ги лъчи и смразява; същият

ст. 4 в 1893 г.: Що ги м ъ ч и и смразява; к. 21, ст. 3: Рече и ръка ми хвана; к. 22, ст. 1: В пещерата н е п о з н а т а; к. 23, ст. 1: Виждах райски там г р а д и н и; ст. 3: На д е т и н с к и си години; к. 37, ст. 4 (в НГл и П. 1904 г.): Твойта д р е м к а, сън щастливи.

Част V: к. 2, ст. 2: Й о щ е вилата стоеше; к. 3, ст. 1: Но ела с м е н да отидем; к. 5, ст. 1: Следвай вилата б е з п е ч н а; к. 6, ст. 2: Чудната вода се л е й ш е; К. 7, ст. 3—4:

Б л а г о д а р е н съм и ж и в о,
Д е т о бе т а к а л ю б е з н а.

Подир 7-и куплет са следвали следните стихове:

Аз окъпах се. О-боже!
Що за баня превъзходна,
да опише кой ще може
силата ѝ неприродна?

Къпал съм се във кристалний
ток на бързата Росица,
къпал съм се в Дунав калний
и в по-калната Марица.

И в Марица! Ах, туй име
как говори на сърце ми!
То вълшебно науми ми
сума работи големи.

И в мой Пловдив идеалний,
тримогилното светило,
и борби му колосални —
с плюнки, с кал и със мастило.

И Джендемтепе, що лави
жар приготвя без умора,
гаче иска да удправи
нова някоя Гомора.

И хамамът, сграда мила,
храм на нашата свобода;

Правда, Мир, Закон и Сила —
начертани са ни в свода.

Кой злодей ви обезслави
вас, богини елисейски,
и за присмех ви постави
в тоя вертеп фарисейски?

И гърмежът инфернален
на дремливата столица,
и Певеца ѝ печален
(той е в отпуск — зад граница).

— — — — — — — —
— — — — — — — —
Колко вещи йощ познати
мяркат се сега пред мене!
Гърди с ордени богати —
от босфорский бряг зелени —

колко мило нам говорят
падишахските звездици!
Как приятно радват взорът
богаташките вдовици!

Но талазите чудесни
мойге сили подновиха. . .
В миг ухото ми плениха
песни, гласове небесни.

К. 8, ст. 4: Ч у д н и гласове небесни; к. 9, ст. 2: Край по-т о к а бистролейни; к. 13, ст. 2: Сѐ с е д и м е.

В песента на русалките първият куплет (Ний сме малките девойки) се повтаря на края.

К. 21, ст. 4: С а м о в и л а т а изчезна; к. 23, ст. 2: На г о р а т а п о д л и с т а т а; ст. 4: С откровеност н е п о з н а т а; к. 24, ст. 1: И момите р у с о к о с и; к. 27, ст. 4: Викнах аз п о ч т и д е т и н с к и; к. 30, ст. 2: Се спогледаха н е б р е ж н о; ст. 4: О т г о в о р и х а н а й-н е ж н о; к. 32, ст. 1 (НГл и П. 1893 г.): На държава си б е з д ъ н н а; ст. 3: На природата си тъмна.

К. 34:

Ге познаваха го лично,
и гласът му вдъхновени,
с кой вълнувал безгранично
зверове, реки, полени.

К. 35, ст. 4 (НГл и П. 1893 г.): От тоз век суров, отчаен. В НГл и П. 1893 г. куплет 48 е липсвал.

Част VI: к. 9, ст. 3: Дор и кухнята с изкуство; Подир 9-и куплет е следвало:

И желайше ли в градът си
светска да е тя госпожа,
кат дереше на мъжа си
от гърбът самата кожа?

Носи ли седло отдиря?[1]
Ах, на толкова въпроси
де сега ответ да диря?

Нищо от тез дарби модни
не видях във твойта дружба,
па и песните народни
не обиждат нито шушка.

Само това знам на верно,
че тя, просто, бе змеица,
с поведение примерно
като пловдивска девица.

Част VII: К. 3, ст. 2 (в НГл, П. 1893 г., 1904 г.): Извини, но кривда имаш; к. 13, ст. 3: О змеице! — викнахази.

К. 14 е липсвал, като на негово място е имало във вестника:

Предпочел бих да не ида
нивга в Пловдив мой напети,
предпочел бих да не вида
нивга кални му газети.

[1] Касае се за модата, от един доста цинически характер, чрез която напоследък нашите дами шокират добрий вкус и понятието за благоприличието, по публичните разходки — Бел. на Вазов.

Предпочел бих да не срещна
нивга мойте кредитори,
ни — в политиката днешна
византийските теории.

Ни суровата бележка
на издателя ми скъпи,
ни фигурата глупешка
на Зоилите ми тъпи;

и дор жив съм, да не драсна
ни една веч епиграма —
но не грубо да оттласна
една благородна дама.

В тоз тои свойта реч зафанах
и успях да я развия,
за пръв път оратор станах
(жал, че не ме чухте вия).

К. 15, ст. 2: За таз бъдещност богата; к. 16, ст. 2: С клетва змейска инфернална; ст. 4: Но заварих я печална; к. 14, ст. 4: И парна ме с крилото.

К. 20 и 21 липсват във вестника.

Между 25 и 26 са стояли следните куплети:

Ах, ти помниш ли една нощ?
Вихър вейше непрестанен
(аз съм очарован йощ
сѐ от тоя спомен странен).

Аз примирах. . . Ти яви се
с поглед тих, в сиянье ново;
и духът ми ободри се
чрез едно вълшебно слово.

Това слово — аз го помня!
В бой фърлих се оттогазн
със съдбата вероломна
и световните талази.

К. 27, ст. 1: Ставай! да оставим, р е ч е; ст. 3: И г о т о в а з а п ъ т в е ч е; к. 32, ст. 2: Огън буен аз н а к л а щ а;

Част VIII: к. 1, ст. 3: С музата си поздравих се; ст. 4: Колко б е ш е благодарна.

К. 2, 3, 4 и 9 липсват в НГл и П. 1893 г.

К. 11, ст. 1 (НГл и П. 1893 г.): Дълго й о щ е с п о г л е д д р у ж н и.

Част IX: Бележката към «Скапен» на X куплет е имала следния вид: «Тип на мошеник (във вестника «мошелник») в една Молиерова драма».

К. 14, ст. 2: «Нашите х у б а в и Родопи; ст. 4: На г о л Витош с т а р и й лоб е; к. 17, ст. 4: К о п е ц н и к непостижими; к. 18 (НГл и П. 1893 г.), ст. 2: На бял смок посред ливада.

Бележката под черта към 22-и куплет е липсвала във вестника.

К. 24, ст. 1 (НГл и П. 1893 г.): Вило, що се в ъ р т и м ние.

Част XI: к. 4, ст. 4: По чело му г о р д е л и в о; К. 5 е имал следната редакция:

И, стори ми се, щръкнала
бе брадата му сребриста:
по лице му бе остала —
паметта на Валависта.

К. 14, ст. 1: Обкръжиха д о б р о д у ш н о; ст. 3: Гаче чакаха п о с л у ш н о; к. 15, ст. 1: Но той прав и неподвижен; ст. 2: До престола сѐ мълчеше; ст. 4: Какъв таен план к о в е ш е; к. 24, ст. 1—3:

За к ъ с з л а т о, з а з в е з д и ц а
от Б о с ф о р а — би продали
Охрид, Емус и Марица. —

Част XII: к. 2, ст. 1: Но де с п у щ а м е се ние; к. 2, ст. 3: В ъ р х у нас се нещо вие; к. 3, ст. 1—2:

Щ о з а с т р а ш н о т у к а с т а в а?
К а к е п у с т о! Н и й с м е д в а м а.

К. 4, ст. 3: Мъже на коне ф ъ р к а т и.

Във вестника между к. 2 и 4 (вместо к. 3, който липсва там) са стояли следните куплети:

Ала сбогом, аз забравих.
Имам дребно пеленаче,
без кърма го днес оставих,
то, горкото, ще да плаче.

Ти почакай в таз долина,
дор префръкна пусто горье.»
Плесна с ръце и замина
като вихър нанагоре.

Ето сватбата застана,
спряха коне, колесници,
по зелената поляна
припкат змееве, змеици.

Пъплишката, фърчишката
приближиха те до мене,
с крила, с луспи по снагата,
сини, алени, зелени.

— Добър ден — каза една, —
шефът, както ми се варди,
с доста почетена мина
и с огромни бакенбарди.

— Добър ден! — повтори змея
с дружелюбно израженье,
но кат видя, че немея
от велико изумленье,

той прибави: «О, не бой се,
моя вид да те не плаши,
змей съм, да, но успокой се:
аз съм от местата ваши.

В Пловдив бил съм и в София
и играл съм даже роля. . .
Затова кат равни ния
да си погълчиме. Моля.»

И подаде ми учтиво
луспавата змейска лапа;
аз стиснах я доста живо.
«Чуй — подзе той, кат захапа

левий си мустак умислен, —
нявга бях висок сановник,
но случайно бях отчислен
и днес — змейски съм полковник.

Аз отрано йоще станах
деец предан (фащай вера). . .
Доста бляскаво зафанах
дипломатска кариера.

Най-напред се аз научих
едно sine qua условье:
съвестта си я приучих
с мен да няма прекословье.

В публицистика се тикнах
и по сметка дигах врява,
с достолепие привикнах
ниски поклони да права.

Да, и често клеветил съм
и пасквилчета съм драскал:
по петите следувал съм
беловласия си даскал.

Размисли ти, прочее, мудро,
ако имаш разум бистър,
как едно прекрасно утро
аз разбудих се министър!»

— Как! Министър! — викнах смаян.
— Мили мой, нима е чудно?
Да, министър — и случаен,
а туй у вас не е трудно!

Колко йоще са седели
на креслото като мене:
едни — дяца изкуфели,
други — старци вдетинени.

Но бидох, и то случайно,
принуден да дам оставка,
жертва станах аз нечайно
пак на женската прищявка:

пусто женско славолюбье!
Мойто бъдеще и слава
безвъзвратно то погуби
в вред на цялата държава.

Мойта нежна Филомела —
вечно поста ми да спази,
страшно нещо предприела,
без да знам, горкана, ази.

Взела на змия главата
и косата на умряла,
та сварила ги — й с водата
в третата нощ ме поляла.

Сутринта — каква тревога! —
дяца пискат, псета лаят,
а службашите не могат
шефа вече да познаят.

Ето как от три години
на грамадите съм жител
и ме виждаш в тез пустини
славен змейски предводител.

Но туй, да ти кажа право,
не стана без агитации.
(Избирателното право
знаят го и тез диваци.)

«Либерал» се аз нарекох
и държах им дълги речи,
за данта им се обрекох,
че я опрощавам вече.

A propos, кажи ми, милий,
как вървят у вас делата?
И България цъфти ли
под заслона на преврата?

Никой в туй не ще откаже
моята заслуга ясна,
и историята даже,
вярвам, ще е безпристрастна. . .

— Господине! — викнах смело. —
ти бълнуваш за преврата!
(Туй невежество дебело
възвълнува ми душата.)

Аз приказах му подробно
всичките събитья нови,
как с измама и злокобно
чрез лукавствата Цанкови

конституцьята възкръсна;
как туй страшно приключенье
много сънища прекъсна,
смути людие почтени

и извика шум ужасни,
клетви, викове, тревоги
и — дор митингът опасний
във Гаганица убога.

Обясних му прозорливо,
че сме в хаос безизходен
и че скоро, справедливо,
ще да падне гняв господен

връз врачанският предател.
«Ах! и аз му не прощавам! —
гръмна новий ми приятел —
и война му обявявам!

Той и мене опозори
с тоя подвиг произволен,
и, кат всички дезертьори!»

Аз залягах, но напразно,
змейский гняв да уталожа;
а той викаше ужасно:
«Ще изфръкна днес из кожа!

Тая кървава интрига
във delirium ме тласна;
де да имах поне книга
анатема да му драсна.»

На мястото на горните, изпуснати по-сетне строфи, в П. 1893 г. са стояли к. 6 до к. 12 на част XII от настоящото издание, като стих 1 на к. 6 е бил: Сè л е т и м. . . Веч гълтам сладко, а ст. 4 на к. 12: С н е ж н о г ъ р д и т е наяди. След този стих е следвал куплетът, пропуснат в П. 1904 г., ПСС 1911, 1921:

«Тука крайна си граница
нашата разходка стигна» —
рече моята царица
и на север с мен се дигна.

Във вестника к. 6, ст. 1, 3 и 4 на част XI са имали следната редакция: ст. 1: И ф р ъ к н а х м е, п о л е т я х м е; ст. 3: В р ъ з скала огромна спряхме; ст. 4: Що г л а в а т а й венчава; к. 7, ст. 1: Виж т о з камък к а к в е л и к е; ст. 3: Нявга Марко К р а л е в и к е.

Във вестника, към «Бабуна», к. 6 на част XI, с който започва нов подлистник на в. «Народний глас», под черта е дадена следната бележка: «Останалото от X глава (вставна), дето се правят алюзии за разни съвременни лица и събития в страната ни, авторът е изоставил. Б. Р.»

В П. 1893 г. някои стихове имат следната редакция:

Част XII: к. 14, ст. 2: Н и з к и бяхме — в ъ з в и с и и и; ст. 4: Ч е л о в е ч е с к и съдбини.

Част XV: к. 2, ст. 2: Да ме носи т в о й т а с и л а; ст. 4 Ние сме въз г о р д а Р и л а; к. 4:

Спряхме до скали ужасни. . .
И до облаци високо
в пущинаците безгласни
спеше езеро дълбоко.

Вместо куплет 5, 6 и 7 е имало само следния куплет:

Вилата ми го посочи:
— Гледай тоз вир поднебесни! —
Аз вперих учуден очи.
— Знай, вълни му са чудесни.

К. 10, ст. 3: Н а д н и к н и т у к — ще предвидиш; подир 10 куплет е следвал:

Хай изпитай на водата
ти вещателната сила,
разбери си тук съдбата!
— О, недей ме, дружке мила!

К. 11, ст. 1: И с к а х, вече не желая.

Подир к. 13 (вместо куплетите от 14 до 22 включително) е имало

— Нека е по твойто щенье —
рече Вилата любезно, —
ето нашто посещенье
тук остая безполезно.

Слушай, друже мой безценен:
ти си първий и последний
между хората — приканен
в тоз вир таен да погледне.

Зарад себе не желаеш?
Зарад други погледни ти!
Какво има, ще узнаеш
таз минута тям в душите:

жажда, помисъл, желанье,
скрити планове в тъмата,
на приятели, душмани
съвестите и сърдцата.

Ползувай се, тук е края
на разходка ни фърката.
Аз пристъпих — как се кая! —
към водата на съдбата.

И надникнах! Дълго ази
там стоях смутен, наведен,
образи без чет у нази
аз извиквах, гледах, бледен.

С очи гледах ликовете,
със ум мислите им сящах,
най-дълбоките секрети
аз прониквах, пипах, фащах.

На душите дълбините
гледах аз кат в огледало,
на деянья знаменити —
тъмний подтик и начало. . .

Много аз ще те улиша,
о четецо — но не смея, —
ако взема да опиша
тая пъстра галерея

от нравствени портрети —
недостъпни за очите —
чувства с покривала снети,
съвести съвсем открити.

Ще ти кажа вкратце ази,
че в онази йощ минута
там при вещите талази —
аз реших се да порутя,

безпощадно да съборя
много идоли в душа си
и на много «честни хора»
да обърна веч гърба си!

Много уста сладкоречни
да не вярвам — да отбегна;
на приятели «сърдечни»
веч ръка да не протегна;

под жалбите на жените
аз измяната да виждам,
на «съпружества честити»
твърде аз да не завиждам. . .

И да виждам в много честни
дейци и идеалисти —
вълци с апетити бесни,
тесногръди егоисти. . .

В благи, вежливи усмивки —
груби, зверски, зли природи,
и под лъскави покривки —
тъмни нравствени уроди.

И живота си ще вмещам
във условните калъпи,
и муцуните ще срещам
на зоилите си тъпи,

на мерзавците поклона
ще получвам — и отдавам. . .
На лъжата под закона,
както вси, ще опошлявам. . .

О, да бих остал тук вечно,
в благородната природа,
в туй убежище далечно
на мир, истина, свобода!

XIII

На небето е изгряла
месечинка виторога.
— Час пристига за раздяла! —
рече Вилата в тревога.

По-нататък краят следва, както в настоящото издание: от куплет 13 на част XIV («Мойте дружки се събират» и т. н.).

Ювенал, Деций Юний (ок. 60 — ок. 127) — римски поет-сатирик. Написал 16 сатири в 5 книги, в които яростно изобличава «упадъка на нравите» в различните слоеве на съвременното му римско общество. В ново време името му става нарицателно в литературата (напр. «Ювеналов бич» у Пушкин).

Вулия (нгр.) — вид овчарска торба за носене на храна.

Горгона (гр.) — женско чудовище, чиято глава превръща всички гледащи я на камък. У Омир има една Горгона; у Хезиод — три (Стено, Евриала и Медуза). В представите на древните гърци на главата на Медуза вместо коси е имало виещи се змии.

Истукан (рус.) — статуя, идол.

Ветви (остар. книж. рус.) — клони.

Калиопа (гр.) — букв.— имаща красив глас; най-старата от деветте музи. В класическата епоха се е считала за муза на епическата поезия; майка на Орфей.

Фригийски — прил. от древната страна Фригия в Мала Азия.

Позно (рус.) — късно.

Драс (тур.) — човек с висок ръст, великан.

Пинд — планинским асив, който отделя Тесалия от Епир. Считал се е за обиталище на Аполон и на музите. Прен. — приют на поезията.

Морея — название на Пелопонез, южната част на Гърция.

Несторица — храбър български велможа от времето на Самуил.

Елемаг, Николица, Ивац — български феодали от времето на Самуил.

Витежки (рус.) — геройски.

Стр. 178. Кихавицата на Саллюста. — Вестник «Народний глас», бр. 460 (7 януари 1884) — 462 (21 януари

1884). Тук с подзаглавие: «Приказка за старата римска история (превод)». — П. 1893 г. Влиза във всички по-сетнешни издания на поемите. — За творческата история на поемата Вазов разказва: «Тая ми сатирична поема се дължи на агресивното настроение, което ме бе обзело по времето, когато пишех «Поля и гори». Тя се напечата първен в «Народен глас». В нея отплащах на всичките си противници, като ги осмивах по фиктивни латински имена. Между тях бе и твоят приятел П. (Placius, после измених името на Flacius). С историка Саллюста тая поема няма нищо общо. Мене се хареса само за звучността му и за богатите български рими, които неволно предизвиква.

Мотото взех по съвета на Ив. Лилов, който беше се учил в Букурещ и знаеше класическите литератури» (Шишм, стр. 205). Споменавайки «агресивното настроение», Вазов ни насочва към пряката връзка, която съществува по отношение на теми и мотиви между цикъла «Хумор и сатира» в първото издание на «Поля и гори» (1884) и «Кихавицата на Саллюста».

Братът на поета д-р Борис Вазов разкрива действителните лица, които се крият зад фиктивните латински имена: «В сатирическата поема «Кихавицата на Саллюста» брат ми се защищава против славейковци и други отрицатели, като ги осмива. Знам от брата си кои лица се крият зад латинските имена. Философът Салвус Портусе старият Славейков, Примус Идиотус е Иван Славейков, Маймунус Флаций, в критиката гений лют, е Иван Пеев-Плачков, Касий Склава е поетът Слав Кесяков, банкерът славний Клаций Скупус е Конст. х. Калчев, Гоций доктор Богослов е Душанов, Каханиус Ксенопа е приятелят д-р Хаканов и други» (Сб. Иван Вазов в спомените на съвременниците си. БП., С., 1966 г., стр. 70).

В известния си дневник «Време и съвременници» Кирил Христов предава така разказа на Вазов за повода на поемата: «Вазов в Пловдив извършва един от ония младежки грехове, каквито, знае се, и дядо Славейков е вършил. Една залибена жена избягва от мъжа си и подирва закрилата на поета. Той не я изгонва от дома си. Това, разбира се, тутакси се узнава от целия град и под предводителството на Славейкова се образувала цяла хайка против Вазова. Главните нападатели са били старият Славейков, големият му син Иван (единът от двамата или и двамата тогава учители в Мъжката гимназия), някакъв велик

поет Голчев, знаменитият Слав Кесяков, тоже поет и пр. Година и половина Вазов не е можал да се мерне на публично място. Задиряне по улиците, предизвикателства в кафенето (еднъж дори е дошло до бой и Вазов натъпква с ритници едного от нападателите под една маса), лепене илюстровани пасквили на пътните му врата и пр. Дядо Славейков написал една «сатира», дето наричал Вазов «червей в нуждник» и я чел на учениците от VII клас. Има живи свидетели на това. По вестниците същите гнусотии. Вазов се е спасил от тая хайка по един оригинален начин. Той написва своята «Кихавицата на Саллюста», дето под прикрита форма осмива своите врагове и мотивите за преследването му от тях. Осмените са били познати под подправените, уж латински имена. . . Поемата, печатана като подлистник в «Народний глас», е имала грамаден успех и Вазов се е избавил от по-нататъшни преследвания. Обаче дълги години след тоя случай в разни румелийски и софийски тогавашни вестници Вазов е бил руган от дядо Славейков за своето «кихане» («Време и съвременници», 1921, т. II, стр. 42—43. Пражкия архив на Кирил Христов; цитирано по: Милена Цанева. Вазов в Пловдив. НИ. София, 1966 г., стр. 275—276). Разбира се, освен интимните мотиви, конфликтът е имал и по-дълбока основа, която тук К. Христов не засяга. За атмосферата на полемики през пловдивския период на Иван Вазов вж.: Милена Цанева, цит. съч.; Михаил Арнаудов — бел. към т. 4 от СС—48, стр. 517—521; Величко Вълчев. Иван Вазов. Жизнен и творчески път. Главата «Под небето на Тракия». БАН, С., 1968 г.; Георги Димов. Иван Вазов и българската литературна критика. БАН., София, 1974 г.

«Народний глас»:

ст. 7: Него раздражи тълпата.

След ст. 8 е имало следните четири стиха:

(Недейте повдига мълва,
анахронизъм е това,
но аз от ритма имах нужда;
и целий Рим Плутон възбужда.

Ст. 10: И по къщята в гняв и шум; ст. 25: И тлъстокормести магнат; ст. 61: Той беше доктор много учен; ст. 63: И даже финансист сполучен; ст. 69: С тържествен надпис Касий Флава; ст. 112: На но-

вий римски наш Хораций; ст. 113: Премудрият Маймунус Плаций; ст. 114: У хотентоти прочут; ст. 126: С тоя твой Хораций бос; ст. 141: Че всяка глупост, всяка реч; ст. 159: Мина през улицата пуста; ст. 161: Мина край равният Форум; ст. 311: Явих я на Маймунус Плаций; ст. 314: И Флав поет зелен откъснат; ст. 320: Внезапно вси с възторг голям; ст. 395—397:

Наздраве! — каза му Саллюст.
Внезапно Квинций Куфиатус
и с него красний Вониятус.

Ст. 399 липсва.

«Народний глас», П. 1893 г.:

ст. 29: Повтарят, мислят и шумят; ст. 228: Скандали, нрави и герой; ст. 268: И над вратата му смутен; ст. 313: А Голций е като вдървен.

Безчинна — неприлична, непристойна, излизаща извън реда на нещата.

Капище — езически храм.

Плутон — в античната митология бог на подземното царство.

Хлевоуст — човек, който говори много и разпасано неща неприлични и непристойни.

Тантал — в гръцката митология цар на Сипила във Фригия; поднесъл на боговете месо от тялото на сина си, за да види дали са всезнаещи. Наказан от боговете да изпитва вечно жажда и глад, без да успее да утоли желанието си с водата и плодовете, които непрекъснато са пред него. Оттук — «танталови мъки», терзанията на човек, който се намира съвсем близко до целта, а не може никога да я постигне.

Квиринал — един от седемте хълма на Рим.

Щеница (рус.) — малки кученца.

Стр. 192 Синайска роза. — Сп. «Наука», г. III, кн. 5—6 (февруари и март 1884 г.). Тук с дата: 25 януари 1884 г. — П. 1893 и П. 1904 г. — За това произведение пред Шишманов Вазов не съобщава нищо повече от бележката под заглавието.

«Наука»:

ч. I: к. 1, ст. 3: Глух керван без път отива; к. 11, ст. 2: под арабския покров.

Ч. III: к. 11, ст. 3: Графът бацка йръцете.

«Наука», П. 1893 г.:

ч. I: к. 5, ст. 3: Дето Тунджа лучезарна.

Ч. II: к. 3, ст. 2: Лодка с парус чака веч.

П. 1893 г.:

ч. II: к. 11, ст. 2: С гордост може тя седя.

«Наука», П. 1893 г., П. 1904 г.:

ч. I: к. 7 и 9 тук липсват.

Ч. II: к. 9, ст. 1: Третата мома, що воза; к. 10, ст. 2: Свилена накича аз; к. 12, ст. 2: Белий шатър на брегът.

Ч. III:

к. 3 тук липсва.

К. 5, ст. 1: Тъмни облаци гърмящи; ст. 3: Морските вълни шумящи; к. 8, ст. 3: Графът стои на колене.

К. 9 тук липсва.

«Наука», П. 1904 г.:

ч. I: к. 2, ст. 1: Бодро пред кервана, пяши.

К. 4 има следната редакция:

И на Нева с вълни студени,
и на север мрачний вид,
и Балканите зелени
там на юг — предел честит.

К. 5, ст. 1: Дето пролет многодарна.

Ч. II: к. 10, ст. 1: С диаманти йкоса та.

П. 1893 г., П. 1904 г.:

ч. III: к. 11, ст. 3: Графът люби йръцете.

П. 1904 г.:

ч. I: к. 5, ст. 3: Дето Тунджа тихозарна.

Хорив — прочут връх в Арабия.

Акаба — тесен и дълъг залив, образуван от Червено море на север, между Синайския полуостров и Арабия.

Хурия — красива девойка в мюсюлманския рай.

Самум — горещ задушен вятър.

ЛЕГЕНДИ ПРИ ЦАРЕВЕЦ

Тази своя книга с кратки лирически поеми и балади Вазов създава през едно десетилетие, когато трайно е завладян от българската средновековна история. Повечето от творбите в сбирката са печатани в сп. «Българска сбирка» през 1906—1907 г. Публикациите със своята последователност подсказват, че книгата е писана с предварителната идея да бъде създадено нещо цялостно, единно по дух и тематика. През първото десетилетие на века Вазов посещава няколко пъти Търново и това свидетелствува за непресекващия му интерес към дейците от второто българско царство. За това време той пише повестите си «Светослав Тертер» и «Иван-Александър», драмите «Към пропаст» и «Борислав», пътеписните очерци «Велико Търново», «Царевец», «Асенова махала». Всъщност редица от творбите в ЛЦ кореспондират тематично и идейно с повечето от тези произведения. Но със своите «Легенди. . .» Вазов наистина предава преди всичко легендарните моменти в историята на Търновското царство. Критиката още с появяването им е отбелязала силните романтични моменти в тях.

Но независимо от търсенето на легендарното, на баладичното в далечното ни минало Вазов се стреми да бъде исторически точен, да не противоречи на историческата истина. Съществуват многобройни свидетелства — Вазови и на негови събеседници — за интереса му към научната историческа книжнина, за достигащото до «педантизъм» (по собствен негов израз) отношение към историческите факти. И наистина, макар и в легендарен план, в своята цялост и хронологическа последователност творбите от «Легенди при Царевец» ни дават една мащабна поетична картина на драматичния живот на второто българско царство.

В началото на своята книга Вазов поставя следния:

ПРЕДГОВОР

Два пъти посетих Търново — първи път през 1902 година и втори — през 1905, когато работех над историческите си повести Светослав Тертер и Иван-Александър. Ходих там, за да се запозная със старата Асеневска столица, да изгледам местностите в нея, които правех театър на събитията в тия мои съчинения. Скитах се по нейните диви

урви и скали, мечтаех над мълчаливите и пустинни акрополи, Трапезица и Царевец, стърчащи над дълбоките и причудливи завои на Янтра. Аз търсех с жаден поглед какви-годе останки— свидетели за старото величие на града. Уви, много малко ги има. Разрушителната ръка на завоевателите и на времето са помели древните замъци, църкви и палати, колкото скромни и да са били, за които ни споменува историята и даже пътешественици от XVII век. Храсти и бурени, размесени с късове тухли и камъняк, застилат Трапезица и Царевец, заспали мъртъв сън между разрушените си стени, лишени от грамадните си порти, развенчани от кулите си.

При всичко това тия царствени пущинаци пазеха някакво неизразимо очарование за душата ми; те ме приковаваха с печалния си вид и със строгото величие на нещо умряло, което е било голямо и което ти е близко. Пред мене се разтваряше цялата история на Търновското царство, история, пълна с драматизъм, поразителна с изненади, невероятна, както е и видът на самото Търново, дето е кипял двувековен трескав политически живот. И няколкото дни, що прекарах самотен там, аз се бях всецяло унесъл в миналите векове, в спомените за трагичните и съдбоносни събития, ставали там, и призраците на миналото възкръсваха пред мене с всичкото си печално величие и омая. . . И в това мистическо настроение, заживял с онова, което е изчезнало, но е тъй мило и скъпо за моята българска душа, аз мислено витаех в други кръгозори, далеч от шума на действителността, самотен и честит в чаровний свят на спомените и виденията.

А тия видения изскачаха на всяка стъпка пред мене; преданията, населяющи тия свещени пущинаци, взимаха живи образи, окръжени в светлив ореол или с мрачен трагизъм, и настрояваха за нови вдъхновения болезнено чутката ми тук душа. И какъв наплив, какъв рой от тях! Ето там, до десния бряг на Янтра, останките от църквата «Св. Димитрий», с нейната чудна легенда, свързана с Асеня I и прогласяването независимостта на второто българско царство; ето заклетий от Шишмана бряст на Царевец, след петвековно съхнене внезапно разлистил се, за да обади настъпилото освобождение от турското иго; ето църквата «Св. четирийсет мъченици» с постоянно падающето минаре и с великата й тайна през нощта срещу 9 март. Там, на северния край на Царевец, е скалата, отдето един патриарх е фърлен в пропастта, а на южния край

останките от кулата, която ми посочват за затвор на Калояновия пленник, императора Балдуин. А Жидов гроб на върха Картал баир, дето обезглавеният труп на издайника-евреин отива да легне в трапа си? А стената, дето секирата на джелатина увисва във въздуха, отказвайки да падне въз наведения врат на патриарха Евтимия?. . . И ред още тайнствени предания, запазени в паметта на народа, украсени с дивните цветове на една мрачна, но богата фантазия.

И каква поезия в тия предания! Как те се натрапват с неотразима сила на мисълта на поета, за да им даде плът и кръв, да ги извади от бурена на забравата, дето са тлели векове, и да оживи с красотата им цяла епопея от миналото! И те, тия предания, тия видения, тия полумъгляви образи, възкръснали пред мене в развалините на Търново, преследваха ме и после все по-ясно се очертаваха в ума ми, тревожеха въображението ми със своята странна поетичност. И аз не устоях на изкушението да ги възсъздам в тия поеми и балади. Но рамката на картината ми се разширяваше, нови образи от историята съблазняваха перото ми. И тая сбирка се обогати с ред други още поеми с чисто моя концепция; само че тая концепция и развитието ѝ са в духа на народното вярване и пропити с мистицизма на епохата, стоят близко до народното въображение и носят общ печат с другите.[1]

Но в моето решение да използувам за целта на поезията тоя фолклорен материал лежеше друга, по-дълбока мисъл, без която едва ли бих се заловил с такова увлечение за тая работа. Аз исках да оживя историята, да изобразя събития кобни от живота на второто българско царство и в примамливата форма на легендата, като изрисувам най-силните моменти от миналото му, да припомня това минало, забравено и пренебрегнато повече, отколкото трябва, а и съвсем неизвестно за болшинството у нас.

Защото — това е една истина — ние още не познаваме историята си. Ни нашето училище, ни нашата историческа наука, ни нашето изкуство, ни нашата поезия не са сторили много, за да я популяризират, за да събудят интерес към нея; особено последната, поезията ни, тя съзнателно бяга от българската история, и стара и нововремска, както бяга и от българския живот, търсейки храна и вдъхновение в области, чужди на българската душа.

Осъдиха ме някои, че се въвирам в «мъртвото минало» — така го нарекоха. Напразно. Всичко е интересно за човешкия дух. Светът на поета е велик, безпределен; за крилатата му мисъл няма граници. Той има право да черпи вдъхновение из всичките области, из всичките времена. Важното е да пише с вдъхновение и да обладава талант. А при тях важното е още — за българския поет — да бъде син на своя народ и на своето време, па било че се втурва в миналото, било че се лутва из талазите на съвременния живот, било че си избира общочеловешки теми, и с писането си да засегне която и да е струна от народната душа, да я направи да кънти от всяко негово чувство, радост и копнеж, той да бъде отзив на нейните. И за симпатията той ще срещне симпатия. Без това сродство между неговата душа и душата на народа той ще остане чужд на последния, колкото и талант да е вложил в творението си.

Но как, «мъртвото минало»? Нашата история е мъртво нещо? Нима тя няма жива връзка с настоящето ни! Нима нашите национални и политически идеали нямат корена си в дълбоката старина, която ни ги е предала като скъпи завети, в които се възпитава народното ни съзнание, в които духът ни расне? И може ли да се тури рязка граница между миналото и настоящето? С кое поколение се свършва първото и с кое се зафаща второто? След гибелта на второто българско царство нима инстинктите, мирогледът, основните черти в характера на българина не са преживели катастрофата и са минали в наследство на следующите поколения? Политическите учреждения загиват, но душата на народа остая жива с всичките си добри и лоши проявления. Виждаме и днес някогашните страсти, пороци, добродетели, които са обуславяли процъфтяването или отслабването на старата българска държава. Каква поразителна прилика на някои днешни явления, на някои днешни дейци с едновремешните! Историята се движи по един незиблем закон, във връзката на събитията има страшна логика. Историята на миналото е едно огледало, което обяснява настоящето и отражава бъдещето, както би рекъл Тен. Тя е пълна с дълбока поучителност.

[1] За повечето от стихотворенията в тая книга аз съм се ползувал освен от устните предания на народа в Търново и от българската история на Иречека, от византийските и латинските летописци, както и от ценните «Историко-археологически изследвания» на д-р В. Берон.

За последователност и целност на впечатлението стихотворенията съм поместил тука не по реда на написването им (през 1905 и 1906 г.), а по историчен ред.

И онова, което ратува още за моята мисъл, то е, че самият народ обича миналото си, обича да слуша за него, каквото и да е било то, защото то е част от неговия живот и е близко до сърцето му. И въпреки тоя дух на отрицание на своето, на родното, който вее у нас от години насам, въпреки неразумната пропаганда да се охлади националното чувство народът, във всичките си обществени слоеве, остая дълбок националист, той обича отечеството си и заветите му, и историята си с нейните светли и тъмни страници; тя пази за него странно обаяние, когато му се рисува в художествена реч. Особено когато миналите му съдби се възкресяват пред погледа му във феерията на сцената. Друмевата драма «И в а н к о», при всичките си недостатки, но носеща печата на таланта, в продължение на четирийсет години не слезе от сцената, извиквайки вълнения и трепети в народната душа; да припомня пътьом — нека ми се позволи тая малка суетност — и приема, сторен на моите скромни драматически трудове: «Към пропаст» и «Борислав».

Значи, съществува една духовна жажда у народа, на която поезията, в широкия смисъл на думата, не може, няма право да остане безучастна, ако иска да отговори на призванието си, ако иска да запази яка връзка с народа и да засяга деликатните струни на душата му.

И писателят, когато пише, трябва да знае какво пише и за кого пише, да помни, че той пише, за да бъде четен, разбран и оценен не от чужденци, а от българи. Така само може да остане самобитен и да влияе със словото си на широките народни маси. А да бъде ценен и обичан от своя народ — има ли позавидна участ за един писател — бил той и с най-широкото човеколюбие?

Разумява се, аз имам пред вид даровитите от тях. Бездарният писател само ще опошли благодарната тема и всичко, до което се косне, за каквито ни дава пример историята на нашата книжнина.

И за жалост, ние виждаме нещо нежелателно. Съвременната ни поезия, повтарям, не се стреми да говори на народната душа, тя се чужди от нея.

Тя се развива из крива посока. Нашите млади поети, между които има и със силни дарования, в стремежа си, законен впрочем, за оригиналност, да дирят нови пътища и нови форми за мисълта си, откъснаха се от народната среда и запяха според нововремските навеи в западноевропейската литература. Зареяха се в областта на олимпийската отчужденост и индиферентизъм, углъбиха се в самосъзерцание и скъсаха всяка връзка с окръжающия живот. Станаха символисти, индивидуалисти, декаденти, свръхчеловеци и не знам още какви. Поезия космополитична, студена, небългарска, нестоплена от живо човешко чувство, защото не е расла на българска почва, чужда на българския дух. Те забравиха правдивите думи на великия Белински: «Поезията на всеки народ е непосредствено изражение на неговото съзнание, тя е тясно свързана с живота на народа. В силата на това поезията на всеки народ трябва да има национален характер и да не прилича на поезията на всеки друг народ.»

И онова, което е характерно у тоя род поезия, то е тъмнотата ѝ, старанието на мнозинството от представителите ѝ да пишат отвлечено, да забулят с нарочита мъгла на изразите мислите си или тяхната убогост, за да изглеждат дълбоки и по-малко понятни за читателите. И това антихудожествено течение намери още насърчители у нас. Явиха се критици, които мерят достойнството на поета по степента и неразбирането му и нечетенето му от народа[1]. Тия господа забравят, че ясността в мислите е едно от главните качества у поета, който желае да достигне до сърцето на читателя си; забравят, че гениални поети, като Байрон, Хюго, Шилер, Хайне, Пушкин и др., са кристално ясни и тях твърде добре ги разбират и високо ценят и у нас.

И настана разрив между тия наши поети и народа. И той ги не чете.

И чухме гневните им хули към тоя народ, когото обвиниха в невежество. Защо се сърдят? Широки кръгозори за вдъхновение им се откриват в живота ни, в миналото ни, в настоящето ни, в природата наша; в борбите на идеите и страстите, които новото време роди, в широките потребности на народния дух. Но те не счетоха това достойно за своята лира. Народът очакваше учители и пророци — той и днес има нужда от тях, — а

[1] Сп. «Мисъл». Друг един критик, като искаше да обезцени един популярен поет у нас, не от тая школа, изказа буквално тая изумителна по своята нелепост мисъл: «Него го е наказала най-печалната участ, която може да постигне един художник: да не може да остане неразбран!»

видя бежанци от него и от живота, «пещерни хора», както духовито го нарече нейде г. Стоян Михайловски.

И народът ги не чете.

Краен ли съм? Може би съм едностранчив? Може би. Но аз казах онова, което мисля, и мисля, че не съм далеко от истината. Несмислени критици могат да насърчават младите писатели из този им лош път, могат да им крещят: «Напред, дръжте модерните учители, зарежете народа, той не е дорасъл до вас, вие сте избраници, а той е тълпа некултурна или малокултурна, некадърна да ви разбере и оцени гения ви, вие пишете за грядущите поколения!» А аз жаля толкова млади таланти, които се хабят в безплодни усилия да следват модата, и им казвам: «Млади поети, бъдете българи, синове на своя народ. Чувствувайте и пишете по български. Черпете вдъхновение не от чуждите души, а от българската, от богатата и здрава българска душа. И разкрийте ни я, осветлете я. Засявайте в девствената ѝ почва заедно с почитта към родното и благородните семена за любов към доброто, към истината, към човека, и тя ще ви се отзове с благодарност.»

София, 1910 г. Авторът

Както и много други предговори към различни сбирки, този текст има полемичен характер. Той е отклик на споровете около произведенията на Вазов с исторически сюжети от това време — особено около драмите «Към пропаст» и «Борислав»

Вазов е държал много на творбите си от ЛЦ. Заради тях той дори влиза в лек конфликт със своя приятел и редактор на неговата «литературна крепост» сп. «Българска сбирка» Стефан Бобчев. В писмо до него от 23 януари 1905 г. той пише: «Аз ти обещах да ти давам по н е щ о във всеки брой, но ти преобръщаш н е щ о т о на р а з к а з или о ч е р к. По моето мнение Л е г е н д и п р и Ц а р е в е ц важат повече от очерките и разказите, които бих ти написал. Но изглежда, че аз се заблуждавам, защото Л е г е н д и т е не задоволяват. . .

Както и да е. Сега нека мине тъй първата книжка, а за следващите ще се грижа да ти давам и проза, счи.ана за толкова необходима от редакцията.»

Въпреки това Вазов отпечатва почти всичките си Л е г е н д и в «Българска сбирка» и при публикуването им те неизменно стоят на уводно място в книжките.

Пак в «Българска сбирка» се появява и един от първите ласкави отзиви след излизането на книгата. В своя преглед «Българската литература през 1910 г.» Хр. Цанков пише още в първата книжка на списанието за 1911 г.: «През изтеклата година Вазов издаде в обемист том своите «Легенди при Царевец»— галерия от исторически картини. От всяка от тия картини вее духът на миналите векове. . . Вазов е гребал с пълни шепи поетическите съкровища из нашата история и им е давал форма, каквато те са си отбирали в момента на вдъхновението — лека, а на някои места не особено придирчиви.»

Но краят на 1910 г. (когато в издателството на Ив. Г. Игнатов е отпечатана «Легенди при Царевец» и цялата 1911 г. е времето на изключителния, имащ характера направо на «масова психоза» успех на драмата «Борислав» (това явление предизвиква дори ранни опити за социологическо изследване на обществения живот на творбата: вж. Симеон Радев, «Успехът на «Борислав» като знамение на времето», в. «Вести», г. XXI (1911), бр. 78). И всъщност, въпреки няколкото ласкави отзива, появата на «Легенди при Царевец» минава почти незабелязана. Книгата обикновено се характеризира с общи фрази, без да се прави някакъв по-задълбочен анализ. Ето един характерен пасаж от рецензия (подписана от автор с псевдоним А з р а) в кн. 11 на сп. «Учителски вестник», г. IX (1910 — 1911): «Вазов е дал на българския народ толкова много, че всичко, що ни дарява и сега, може да се смята просто като «харизмо». Въпреки всичката му отчужденост от проблемите на новия наш живот, той сѐ пак си остава тъй трудолюбив както и по-рано, и си работи съобразно своите разбирания и в контакт с духа на своята епоха, която ние отдавна оставихме зад нази си. «Аз съм вече доста стар, за да искате от мене да вървя ръка за ръка с младите», ми казваше той преди две години. «Моят принцип е народът; дайте на този народ това, което ви и с к а той — и вие ще изпълните задачата си на поет.» Вазов никога не е отстъпвал от този свой основен принцип — да дава на народа т о в а, което т о й иска. Ние, по-младите, не можем да следваме Вазова, както и той не може да върви наред с нас. Но не си ли остава той и днес п о е т ъ т на България.

Сѐ такъв си е той и в своите «Легенди при Царевец» — една стихотворна сбирка, която и по език, и по чувство, и по замах стои много по-долу от някои по-раншни негови стихотворни сбирки, но пак се чете с наслада, защото това е една ярка българска, наша, близка на нашите души книга.»

Без тези критични нотки, но в стила на същата неконкретизирана фразеология е отзивът във в. «Нова балканска трибуна», бр. 430 от 12 ноември 1910 г. В сп. «Педагогически преглед» (г. V, кн. VI от юни 1911 г.) Йордан Савов разглежда «Легендите» единствено с оглед на значимостта им в училищното обучение.

За съжаление, почти такава е и по-късната съдба на «Легенди при Царевец». Въпреки че върху творчеството на Вазов съществува огромна литература, сбирката все още (незаслужено) не е била предмет на задълбочено самостоятелно разглеждане. Очевидно, един такъв критически анализ трябва да включва и въпроса за историческата достоверност на описаните събития.

Като последни три творби в «Легенди при Царевец» Вазов включва стихотворенията: «Клепалото бие», «Блян в стара черква», «Боянската черква». Въпреки че възпроизвеждаме изданието на ЛЦ от 1910 г. (томът с Легендите в ПСС излиза след смъртта на Вазов), ние не включваме тук тия произведения, тъй като те са печатани в други томове на ПСС — и съответно в други томове на нашето издание.

Стр. 201. Свети Димитрий Чудотворец. — Сп. «Българска сбирка», г. XIII, кн. 4 (1 април 1906 г.). Тук липсва забележката към заглавието.

Бсб:

ч. I: ст. 6: На гръцки ястреби котило; ст. 8: Два века почти е крепило; ст. 12: Пределите славни мизийски.

Ч. II: ст. 7: Там кръстят се, молят се богу; ст. 16: По-сладко доволство не фаща.

Ч. III: ст. 10: От Цариград таз нощ префръкнал;ст.23: В въздуха се чувствува буря; ст. 31: Овчари, отроци, болери; ст. 44: Напред, в бой! Вървете по мене!

Двуглавий орел византийски — гербът на византийската държава.

И цар твой е правнука славен на славните наши царета — въпросът за произхода на братята Асен и Петър е спорен. Според едни гледища те са от руско-кумански род. Според други — произлизали са от български болярски род. Вазов последователно поддържа второто гледище.

Стр. 206. Проклятие въз Иванка. — Сп. «Българска сбирка», г. XIII, кн. 1 (1 януари 1906 г.). Всъщност с това стихотворение се открива публикацията на Вазовите «Легенди при Царевец» в Бсб. Към него е поместено и споменатото в уводните бележки редакционно съобщение. Датата под творбата тук е различна: 28 октомври 1905 год.

Бсб:

ч. I: ст. 8: Анатеми люти ехтят.

Ч. V: куплет 5 има следната редакция (има различен словоред в един стих и размествени стихове):

И чудо случи се тогава:
небето без облак гръмна,
затътна, със бяс заревава
и молния трупа тресна.

Стр. 212. Балдуин. — Сп. «Българска сбирка», г. XIII, кн. 2 (1 февруари 1906). Под заглавието, като мото, има следния текст: «Quod dominus meus imperator sanus, teneatur et vivus qui ab eodem Ioannitio satis. . . Император Хенрих Цариградски.» Датата под баладата тук е: 7 януари 1906 г.

Бсб:

ч. II: ст. 7—8 (има и размествания на думите):

Майка чедо да прегърне,
син бащата, брата брат.

Ч. III: ст. 20: Де изгуби в страшен бой.

Ч. IV: ст. 15: Плисна нещо във водата; ст. 22: На ужасната му смърт.

Ч. V: ст. 13: И тълпа трепери, бледа.

Балдуин Фландърски — император на създадената след IV кръстоносен поход на мястото на Византия Латинска империя. Пленен след нанесеното му при Одрин (1205) поражение от българския цар Калоян. Дълго време запазената на хълма Царевец кула е била наричана Балдуиновата кула — смятало се е според легендата, че именно тук е бил затворен плененият император. Днес е доказано, че това е наистина само легенда — кулата е служила за други цели. Но Вазов разработва тук именно тази народна легенда.

Превод на латинския текст от мотото: «Затова е жив и здрав моят повелител императорът, защото е държан от същия този Йоаниций. . .».

Стр. 218. Калояновий орел. — Сп. «Българска сбирка», г. XIII, кн. 4 (1 април 1906). Тук последното изречение в първото мото гласи: «И наистина, никой не нанесе на гърците толкова бедствия!».

Бсб:

ч. I: ст. 12: По дири му страшни димят съсипни.

Ч. II: ст. 2: На свойте пълчища и на своя меч.

Акрополит Георги — византийски историк от XIII век.

Вилардуен, Жофроа де — френски хронист, роден около 1150 г. Той е писал за Четвъртия кръстоносен поход, в който участвува, съчинение със заглавие «Покоряването на Константинопол». То е едно от най-точните описания на този поход. След свършването на кръстоносния поход той остава в Истока с титлата «Главен управител на Ромея».

Крал Бонифаций (Монфератски) — северноиталиански княз, един от предводителите на Четвъртия кръстоносен поход, управител на Македония по време на Латинската империя; загинал през 1207 година в сражение с българите.

Яруги (тур.) — пропасти.

Превод на френския текст от мотото: «Йонис (Калоян — б. н.) — цар на Влахия и България не си почиваше. . . Той правеше големи опустошения.»

Стр. 222. Куманката. — Сп. «Българска сбирка», г. XIII, кн. 10 (1 декември 1906). Под стихотворението: 1906, януари. Тук липсват частите III и IV.

Стр. 227. Княгиня Ирина Комнен. — Сп. «Българска сбирка», г. XV, кн. 3 (1 март 1908). Тук заглавието е «Ирина Комнен». Над него стои следното название на цикъл творби: «Поетически видения. Търновски венценоски». Отдолу под линия има следната бележка от редакцията: «Под това заглавие започваме обнародването в «Българска сбирка» на един цикъл стихотворения, вдъхнати на поета от историческото минало на търновското царство и сродни по концепция и дух с високопоетическите му Легенди при Царевец, които красяха страниците на списанието ни през 1906 и 1907 година. Към тоя цикъл принадлежи и Татарска царица, поместена вече по-рано в «Българска сбирка». Очевидно, Вазов е имал намерение да напише отделен, «женски» цикъл за историческите фигури на второто българско царство, но впоследствие е изоставил този свой проект при подреждането на книгата «Легенди при Царевец», тъй като с него би нарушил хронологията на третираните в творбите събития.

Бсб:

ч. I: ст. 5: Много дивни хубавици; ст. 6: Много млади гърди в плам; ст. 19 : Цвете, ангел и богиня.

ч. II: ст. 2: Славата му в този свет; ст. 4: И елмазите й безчет; ст. 5: И профирата му тамо; ст. 7: Но от всичките в душа му; ст. 8: Днес Ирина по̀ светлей.

Вместо последните три куплета на тази част в списанието стоят стиховете:

Левът своята лъвица
силно тъй не е любил,
нито кротка гълъбица
гълъб нежен, белокрил,

ни денят зората своя,
нито май трендафил мил,
както люби цар-героя
днес Ирина — е любил.

Част III: Първите два куплета имат следната редакция:

В царевецката градина,
при вечернята луна,
ходи краснатa Ирина,
замечтана и една.

Славей пее във шумака,
дивна майската е нощ.
Ето вече дълго чака,
а Асеня няма йощ.

Ст. 9: Веч отдълго, по туй време; ст. 26: Под нависнали листа; ст. 27: Славеят омайно пее; ст. 28: Песните на любовта.

След куплет 9 е имало следното четиристишие:

И въздиша тя и чака.
Вслушва се в полнощний мир,
месец гледа през клонака,
тихо люшкан от зефир.

Куплет 8 («Янтра светла, край скалите. . .») тук е след този съкратен куплет.

Стр. 231. Кир Тодор в Търново. — Сп. «Българска сбирка», г. XIII, кн. 7 (1 юли 1906). Тук заглавието е: «Император Кир Тодор в Търново».

Бсб:

ч. I: ст. 16: Крои се във нейните бездни.

Ч. II: изпуснати са след куплет 5 от тази част следните четири куплета (с тях в списанието започва част III):

А в ближната стая девица
уплашена охка и стене,
в заспалата мирно столица
едничка в тревога, в мъченье.

Устата ѝ с плач изговарят
любимото име; ври, стине
кръвта ѝ. . . Зарана ще царят —
любимият цар — да загине.

Тя знае ужасната тайна,
и себе безсилна тя знае. . .
Борба страховита, безкрайна
душа ѝ любяща терзае.

И плачуща бий се в главата
и вишния моли за царя. . .

Беседата трай зад стената,
де слава и трон се събаря. . .

Ст. 22: На трудове дълги венецът.

Ч. III (в списанието съответствува ч. IV): тук първият куплет има следната редакция:

Завчас се той сепва разбуден
от сепнат глас: «Ставай, Асене!»
Наяве сън вижда зачуден —
безплътно и дивно виденье.

Вместо куплетите 2—5 от тази част в списанието стоят сти ховете:

Той вижда Ирина — блян-радост
кир Тодору щерката красна,
на Царевец роза и сладост,
пленителна пленница страстна;

от хубости женствени китка
чаровна мома белолица,
във сън, и дене, и във битка
на царските мисли царица.

Но как е тя скръбна, тъжовна,
как мощните ѝ гърди вълнува
уплаха и мъка любовна!
И трепетний глас ѝ той чува:

«Пази се, соколе мой ясни,
над твойта глава се вий буря:
един цар ще утре угасне,
един трон се утре катуря!»

И тихо изгуби се тамо
печалното, мило виденье,
кат молниен блясък ума му
чрез туй озари откровенье.

(Към осмия от тези стихове има следната бележка: «По-после Иван-Асен II, останал вдовец, се ожени за нея. Ирина, по свидетелството на Акрополита, е била голяма хубавица и Асен я

любил «повече, нежели Антоний Клеопатра.» Иречек твърди, че тая Ирина е била сравнително най-добрата от гъркините царици в Търново. Трябва да се отбележи, че с направените в тази част промени Вазов чувствително изменя първоначалния смисъл на творбата си. В последната редакция не Ирина, а покойният цар предупреждава Иван-Асен II за заговора в съня му. С това някои подхванати около Ирина мотиви остават неразгърнати в тази редакция. Очевидно с тези поправки Вазов се е стремил да засили звученето на една централна тема в «Легенди при Царевец»: родовата свързаност на владетелите от рода на Асеневци, да придаде по-силен патриотичен характер на творбата си.)

Ст. 24: Ни пратений глас от небето; ст. 25: Извика Асен и веднага.

Куплет 9 има следната доста различна редакция:

Съд кратък и бръз. От Скалата
джелати болерите хакат
в дълбоката пропаст. Реката
отнася си жертвите в мрака̀т...

Част IV (в списанието съответствува част V): ст. 2: Лежи пак кир Тодор коварни; ст. 5: С лучите си румени. Свети; ст. 21: А върхове горди, приветни; ст. 23: И слънце целувки си сетни.

Стиховете от к. 7 имат следния ред:

Но никога вече кир Тодор
тез радости няма да види
от своя страдалчески одър —
и дето да бъде и иде.

Ст. 29: На тая вселена широка; ст. 31: И само в нощ вечна, дълбока.

Никифор Григорас — византийски историк от XIV век.

Клокотнишкий пленник — Теодор Комнин, епирски деспот.

Стр. 236. Конецът на Ивана-Асеня II. — Сп. «Българска сбирка», г. XIII, кн. 2 (1 февруари 1906). Тук заглавието е: «Затмението. Смъртна Ивана-Асеня II».

Бсб:

ч. I: ст. 1: От радости и песни тресе се палата; ст. 7: Иван-Асен силни, вожд самодържавни.

Ч. II: ст. 1: А там на небето — зловещо знаменье; ст. 2: Ярко слънце красно месецът забули; ст. 10: Мор ли ще ни дойде? — тихо проговарят; ст. 15: Малки му орлета още нямат крилье; ст. 32: — Боже поживи го — юнак вика тамо.

Стр. 239. Калиман II. — Сп. «Българска сбирка», г. XIII, кн. 5 (1 май 1906). В «Легенди при Царевец» датата под стихотворението е: «29 октомври 1906», а в «Българска сбирка»: «29 октомври 1905». Приемаме последната дата, тъй като очевидно става въпрос за пренесена и по-късно грешка.

Бсб:

ч. I: ст. 18: На подвига кървав на своя ханджар.

Куплет 9 тук има следната редакция:

«Убийте го скоро!» Но нищо болери
не виждат пред себе... Навъзн Калиман
изскочи във ужас, вкаменен трепери,
иска да побегне, но той е скован.

Ч. III: ст. 3: От руйното вино светнàли лицата.

Ч. IV: ст. 6: Служат литургии праведни отци; ст. 9: Облечен в вретище о плочите голи.

Ч. V: ст. 11: Но в ужас дръпнà се Калиман бездомни; ст. 14: През букаци пусти, увиснали с мъх; ст. 21: И дълго йсщ време — блудна сянка грешна.

Немезида — старогръцка богиня на възмездието, на справедливото наказание.

Стр. 245. Ивайлова брачна нощ. — Сп. «Българска сбирка», г. XIII, кн. 5 (1 май 1906). Тук мотото от Добри Ганчев има следната редакция: «— Да, да! О колко си добър! Колко си великодушен, мой соколе! — забърбора гъркинята и отново зацалува пияния хан.» Липсва бележката към «Ефросина» от последния куплет.

Бсб:

ч. I: ст. 2: Над Търново славно и целий народ; ст. 4: Към светлата лавра с високия свод; ст. 14: На горд император горда дъщеря.

Ч. II: ст. 20: Да удавя в него тез б л я н о в е мрачни.
В ст. 25—26 има следните промени в словореда:

Постигнах аз всичко, смъртен под туй синьо
небе, що би смеял. Н ā з д р а в е, живей.

П а х и м е р — византийски историк от края на XIII и началото на XIV век.

Стр. 252. Б я г с т в о т о н а И в а н-А с е н я III. — Сп. «Българска сбирка», г. XIII, кн. 3 (3 март 1906).

Бсб:

ч. II: ст. 37: Бисери, злато, д и а м а н т и; ст. 39: И ц а р с к и к о р о н и с б р и л я н т и.

Между куплетите 12 и 13 е имало следните стихове:

Внезапно лицето му бледо
страх, ужас безкраен зави:
пред него великий му дедо —
Иван-Асен — в гняв се яви.

Заплю го. «Злочести Иване,
петно на Асеневский род!
Що чиниш тук, ниско създанье,
в порфира облечен илот?

Кощунецо жалки, махни се,
пилей се от моя палат!
Не пипай тук, беж, порази се,
изчадье на гръцкий разврат!»

И след тез слова страховити
изчезна задгробния гост. . .
Кога се Иван окопити,
извика: «О колко съм прост!

От сън се уплаших глупешки —
пръв път ли го виждам насън?»
И бързо товара си тежки
нарами, излезе навън.

Ст. 49: С л е д м а л к о из порти изчезна.

Ч. III: ст. 18: На п е н н и вълни във шумът; ст. 32: Бег-

леца в л и ц е т о плющят; ст. 34: Но т о й с е н а в е к и удави; ст. 35: Във д р у г о море от позор.

И л о т — безправен човек в древна Спарта; нищожен човек.

Стр. 257. Т а т а р с к а ц а р и ц а. — Сп. «Българска сбирка», г. XIV, кн. 10 (декември 1907). Тук липсва бележката към «бездомен».

Бсб:

ч. I: к. 1 има следната редакция (някои стихове са разместени:

Голяма е жалост настала
в ъ в ц а р с к и п а л а т и високи,
т ъ г а е б е з к р а й н а застлала
д в о р, тремове светли, широки.

Ст. 16: Т а т а р и н у Ч о к и в съпруга; ст. 38: С ъ п р у г а на Чоки в харема.

Ч. II: ст. 15: При хищен я с т р е б гълъбица; ст. 16: И р у ж а п р и т р ъ н разцъфтяла; ст. 36: До търновски с т а р и т в ъ р д и н и.

Ч. III: ст. 1: Във Царевец г о р д и татарин; ст. 35: И с ръце в е л м а з е н и гривни.

Ч. IV: ст. 17: От м и р с к и я шум в самотня.

Между 6-и и 7-и куплет е стояло следното четиристишие:

Скръб люта във сърце чемерно
не пуща ни капчица радост.
И вехне под расото черно
Елицина хубост и младост.

Тук последният — 7-и куплет от ч. IV е стоял като 1 к. от ч. V.

Ч. V: ст. 4: Под чийто твар с ъ х н е, линее; ст. 6: Де постник свят б о ж и й в пещера; ст. 55: Но т о й се от прага извърна.

С и н о д и к н а ц а р Б о р и с а — всъщност цитиран е синодик на цар Борила, издаден през 1211 г.

К р а г у й — сокол.

Стр. 266. Л о б н а т а с к а л а. — Сп. «Българска сбирка», г. XIII, кн. 3 (1 март 1906).

Бсб:

ч. II: ст. 3: Чоки в затвор се намери; ст. 4: Светослав е във палата; ст. 10: Вожд на орди полунаги; ст. 11: В кримските широки степи; ст. 12: Днес главата му в дисаги.

Между к. 3 и 4 е имало следното четиристишие:

Кървава отнасят бърже;
а неверници болери —
под секира ил на въже,
ил стрела ги в бяг намери.

Ст. 23: За издайци няма жалост!

Ч. III: ст. 11—12:

(На мълвата разярена
слуша се наежен воя.)

Между 3 и 4 к. стоят следните три четиристишия:

С Чоки таен сговор правял
власт татарска да запази,
господа Христа забравял
заради оня, що го мрази!

Враг народен, зложелайник?
Дружен с лютий неприятел?
Пастир божий! — и издайник,
и неверник, и предател?

Не смислил за свойта старост
и за вечний огън в ада!
И народний гняв и ярост
жал не знае и пощада.

Четвърта строфа тук има съвсем различна, но съответна по смисъл редакция:

Бледен, затаил диханье,
треперящий град в дълбоко,
застрашително мълчанье
впил в скалата гневно око.

Ст. 28: И в въздуха полетява.

Между 7 и 8 к. е стояло четиристишието:

Черното тело се тръсна
с шум на шеметната урва,
тя го дваж и триж отблъсна
и то в Янтра се катурва.

Ч. IV: ст. 10: С трепет, бродника удавен.

Стр. 270. Чоки. — Сп. «Българска сбирка», г. XIII, кн. 4 (1 април 1906). Тук с подзаглавие «Балада».

Бсб:

между 2 и 3 к. стои четиристишието:

Празнува тя светла победа,
ликува за свойта избава,
с очи възхитени тя гледа
героя си млад Светослава.

Има разлики в оформянето на частите: в списанието ч. I е била разделена на две части.

Ч. I: ст. 22: От злоба и болка ужасна; ст. 24: Победното слънце угасна.

Ч. II (в списанието е ч. III): ст. 2: Луната през окното грее; ст. 4: Душа му в блян сладък се рее; ст. 20: Пред него стояха джелати; ст. 27: Луната през окното свети.

Ч. III (в сп. ч. IV): к. 1 има следната редакция:

Засмяното утренно слънце
изгряло над чуки, долини.
Ден весел. Екнали са звънци
на вакли стада по рътлини.

Ч. IV (в сп. ч. V): ст. 25—26:

Не смей на път пътник да тръгне
късна, от страхът на вампира.

Ч. V (в сп. ч. VI): к. 2 има следната редакция:

И екове сънни се будят.
(Той Царевец дири; но всуе:
светите го храмове кудят
далеч, и в заблуда он плуе).

Чумбаз (диал.) — дълга и разчорлена коса по главата.
Клюскам (диал.) — скитам се, ходя нагоре, надолу.

Стр. 275. Момата на Къз-Хисар. — Сп. «Духовна пробуда», г. I, кн. 14 (Пловдив, 15 ноември 1906). Тук със заглавие: «Къз-Хисар (Из «Легенди при Царевец»)». — Това е единствената творба от ЛЦ, печатана предварително в периодиката извън «Българска сбирка». Интересно е да се отбележи, че тя въобще стои малко встрани от останалите поеми и балади с това, че само тук героите не са представители на владетелски родове или други изтъкнати лица (претенденти за престола, узурпатори, патриарси и пр.).

«Духовна пробуда»:

ч. II: ст. 22: Тя знака ми дебне и чака; ст. 31: Дай, либе, зелена забрадка; ст. 34: От вредом войска да изскача; ст. 35: Потисника днес да разплача.

Ч. III: ст. 21: Че свидно ми й, пиле, за твоя; ст. 59: Нарадвай се: царят загина.

Стр. 280. Велбъжд и Сливница. — Сп. «Българска сбирка», г. XVII, кн. 1 (1 януари 1910). Тук с подзаглавие: «Легенда». Липсва мотото и не е отбелязана датата под стихотворението.

Бсб:

ч. II: ст. 51: Шумно в прах върви войската.

Ч. III: ст. 23: Вместо смърт за родни братя.

Даниил — византийски хронист от XIV век.

Михаил III — български цар от XIV в. (1323—1330).

Урош — сръбски крал от XIII—XIV в.

Велбъжд — средновековното име на Кюстендил.

Забрутений (диал.) — за човек левент, юначага.

Рат — война.

Стр. 287. Сара. — ЛЦ. — В това стихотворение Вазов разработва в синтетичен вид мотивите и темите на повестта си «Иван-Александър» и на пиесата си «Към пропаст».

Стр. 292 Патриарх Евтимий. — Сп. «Българска сбирка», г. XIV, кн. 4 (1 април 1907). Тук датата е: 2 февруари 1906 г.

Бсб:

ч. I: ст. 1: Загина столицата. Яки твърдйни; ст. 3: Рухнаха палати и божий светини; ст. 5: В развалини праши Трапезица пуши; ст. 7: Край трупове ледни Янтра лъкатуши.

Ч. II: ст. 23: За пример и ужас. Той е веч съблечен; ст. 36: Не чу на народа български плачът; ст. 45: Омекчи сърцето на върл агарянин.

Ч. III: ст. 4: Ужасната казън смени.

Чадни (старин.) — димни.

Стр. 300. Жидов гроб. — Сп. «Българска сбирка», г. XIII, кн. 7 (1 юли 1906). В списанието стои само първото изречение от бележката към заглавието.

Бсб:

ч. I: ст. 10: Евреин брадат се яви; ст. 16: И Царевец в ваша е власт.

Ч. III: ст. 22: Сцалувки студени дарят.

Корми (диал.) — кореми.

Стр. 305. Сборът на духовете. — Сп. «Българска сбирка», г. XIII, кн. 6 (1 юни 1906). Тук под баладата датата е: 18 март 1906 г.

Бсб:

ч. I: ст. 9: Из кръглите окна здрач скръбен се лее.

Ч. II: ст. 3: Пламти полилеят — стените огрява; ст. 4: Запалят се всички кандила; ст. 19: Отци белобради, велики йерарси; ст. 20: Дохажда Евтимий, старик знаменити; ст. 24: Навождат челата със почет, смирено.

Ч. III: ст. 8: И фъфлят неслишно копринени дрехи; ст. 9: Ей Старий Асен, властелин необорни; ст. 10: Възрадван, че диша пак в свойта столица; ст. 16: За свойта клокотнишка славна победа; ст. 19: До тях въжделената, мила Ирина; ст. 21: Борил; мрачний Тихо; Ивайло, юнакът.

Темпло (от ит.) — иконостас; рамка с икона.

Супостат (рус. църк.) — неприятел, враг.

С миром изидем — С мир да излезем (църковна литургична формула).

Стр. 311. Литургията. — Сп. «Българска сбирка», г. XIII, кн. 8 (1 окт. 1906).

Бсб:

ч. I: ст. 31: Прост свещенник във олтаря.

Ч. II: к. 5 тук има следната редакция:

С кръв света, в беснило лудо,
жажда утоли си звярска,
век мина, и ето — чудо:
в жалостната църква царска.

Ч. III: ст. 2: Втори век се май измина.

Юруш (тур.) — атака.

Баязид — турски султан по време на завоюването на България от турците.

Муезин — мохамедански вероучител — свиква вярващите за молитва.

Мечет — джамия, мохамедански молитвен дом.

Стр. 315. Шишмановий бряст. — Сп. «Българска сбирка», г. XII, кн. 6 (1 юни 1906). В своя очерк «Царевец» (в. «Мир», г. XI, бр. 1690 от 30 октомври 1905 г.) Вазов пише: «До него се зеленее величествен бряст, на който е прикован надпис: «Това дърво да се пази!» Това е станало по заповед на княза, защото тоя бряст е свързан с трогателна легенда: кога да падне Търново под турците, брястът изсъхнал. Цар Шишман при избягването си из Царевец казал: «Когато този бряст пак се раззелени, българите ще се избавят от турското робство.» И в 1877 година старите хора в Търново с учудване забележили, че брястът взел да се разлиства и зеленее и си шепнели на ухото знаменателни думи. . .»

Бсб:

ч. II: ст. 10: Настана пети век. Въздише роба; ст. 17: Фърчат години. . . сѐ тегла, мъченьѐ; ст. 19: По бряста бликнаха листца зелени; ст. 22: С премяна пролетна се пищно киче; ст. 23: И тих ветрец му клоните разтриса; ст. 36: Оклюхнали едни тирани хищни.

Стр. 319. Минарето. — Сп. «Българска сбирка», г. XIII, кн. 9 (1 ноември 1906). Заглавието тук е: «Ивана-Асен II в гроба.». Липсва мотото от доктор В. Берон, а вместо него има мото от Иречек: «Минарето често падало във време на буря.»

Бсб:

ч. I: ст. 1: Когато Иван-Асен славни разбра.

Ч. III: ст. 27: С див трясък. На гроба олекна завчас.

Ч. IV: к. 7 има следната чувствително различаваща се редакция:

Щом сепнат Асен от вятъра с гняв
заудря си свода по-горе да иде.
А турчинът ядно гради стълп по-здрав —
и него катурнат да види.

Между к. 7 и 8 е имало следното четиристишие:

И гневно стихията сляпа ругай,
ветрища и бури, кълне небесата;
а кой му делото разтриса, не знай
с гигантска си мощ под земята.

Ч. V: вместо 1 строфа тук четем следните две четиристишия (в тях срещаме стихови елементи от окончателната редакция — Вазов е направил от двете четиристишия едно):

Изтекоха векове в тая борба.
Понякога царят и в тих час се буди
и с гняв си о свода опира гърба,
земята да тикне се труди

нагоре, за повече воздух, и пак —
трус, грохот!. . . Един ден, внезапно разбуден,
той лекост почувствува в гробния мрак.
Потръпна, вслуша се учуден.

Аберикус — западен хронист, монах от XIII в.

Коба (нар.) — съдба, предзнаменование.

Превод на латинския текст от мотото: «Около празника на св. Иван е умрял цар Асен.»

II

ПОЕМИ

Стр. 327. Видул. — Публикацията на тази поема в книга с наслов «Видул. Тракийска идилия и писмо до г-на С. Вацова» остава единствената ѝ публикация приживе на Вазов. Книгата е издадена през 1879 г. от «Скоро-печатница на Янко

С. Ковачев». «Видул» е първата печатна поема на Вазов. За своята творба поетът казва: «Тая тракийска «идилия» (невярно съм я нарекъл тъй) аз бях съчинил още в Галац, но ръкописът беше се изгубил. Възстанових цялата поемка по памет. Сюжет ми дадоха хилядите убийства по турско време (Шишм, стр. 233). Още през 1873 г. Вазов е носил поемата «Видул» на Петко Славейков — като редактор на цариградския вестник «Македония», но поетът отказва да я прочете, като се извинил със заетост. За този случай Вазов си припомня в една от последните свои работи — печатания през 1921 г. в сборник в чест на Стефан Бобчев очерк «Една цариградска среща. Спомени».

Всъщност и самият автор е гледал на тази поема като на младежка, незряла творба. В писмо от Берковица с дата 13 февруари 1880 г. до своя приятел Спас Вацов той пише: «Предупреждавам Ви, че «Видул», както го виждам напечатан, никак ми се не аресва и се разкайвам защо пуснах на свят едно слабо произведение (писано още на 1871 год. в Цариград) при всичко, че българската журналистика се добре отзова за него. Да Ви характеризувам «Видула» с малко думи: това е едно непрекъснато описание на природни картини и тихий селски живот. . .».

Върху текста на «Видул» не са правени никакви поправки.

М и л т и з и м и (ар. — тур.) — милтезими; предприемачи, закупчици на десятъка.

П о д н и ч е н и — хлябове, печени в подница (голяма глинена тава за печене на хляб).

З а б у ю в а т — забучават.

Б е ж и н а р и — бежанци.

П о о т в о л я — позволя.

Д у р, г я в у р! — стой, неверник!

В ъ з л о (диал.) — много бързо, стремително.

З а п и р к а — задържане в тъмница.

И с п а т — доказателство, свидетелствуване.

Стр. 346. Т р а й к о и Р и з а. — «Гусла» (1881). — Поемата е писана в Пловдив, но сюжета й Вазов носи в съзнанието си от по-рано: още от работата си в Перник като преводач на строящата се железопътна линия София — Кюстендил през 1873—1874 (вж. Шишм, стр. 22—24). За поемата специално Вазов казва: «Най-голямата ми печалба, която изнесох от Перник, бе

сюжетът на поемата «Трайко и Риза», една истинска история, която написах и напечатах по-късно» (Шишм, стр. 44).

За своите прототипове Вазов разказва: «Историята е истинска. Риза беше една хубавица от Перник, която срещах привечер на извора и празнични дни на хорото. В нея беше се влюбил един богат селянин от с. Батансвци. За нея ламтеше и Мустафа, синът на голяка-турчин. Една нощ, като подушва, че турчинът иска да грабне изгората му, батансвецът го изпреваря и отвлича Риза. Из пътя го застига сбаче Мустафа и почва двубой с тояги. Трайко надвива с кривака си турчина, който се връща с пребита шия» (Шишм, стр. 235).

В някои места от «Трайко и Риза» откриваме и конкретни автобиографични моменти (вж. по този въпрос: «Величко Вълчев. Иван Вазов. Жизнен и творчески път.» БАН. София, 1968 г., стр. 127).

В по-късните издания на поемите си Вазов не включва «Трайко и Риза» и не е правил поправки върху текста.

Д е н ж о н — главната кула на средновековен замък; тук — куличка върху сграда въобще.

К о т и л ь о н — вид кадрил; салонен танц с разнообразни фигури.

Ш и н ь о н — вид женска прическа, обикновено с чужда коса; кок.

Г а р и я — ангария; работа насила, безплатно.

СТИХОТВОРНИ ПРЕВОДИ

Преводаческото дело на Иван Вазов е може би най-непроучената част от неговата дейност на литератор. Неговите преводи и досега не са описани систематично. Известна част от тях стоят все още в старите списания и вестници без масовият съвременен читател да има достъп до тях. Настоящото издание не си поставя задачата да попълни тази празнина изцяло. Неговата задача по отношение на стихотворните преводи е по-скоро да систематизира вече известните текстове, да онагледи процеса на тяхното окончателно сформяне. Наистина, дадени са и някои невключвани в досегашните издания стихотворни преводи, но това е извършено без претенцията за всеобхватност.

Вазов е превеждал не само стихове. Известни са негови преводи на разкази, очерци и пр. Тяхното обхващане в едно

ново издание, редом с всички стихотворни преводи, остава една задача на бъдещето.

Трябва да се има пред вид, че голяма част от своите стихотворни преводи Вазов прави около 1884 г. — за подготвената съвместно с Константин Величков «Българска христоматия». Редица от тези преводи носят несъвършенствата, характерни за делата на едно още неукрепнало перо. Но тези преводи трябва да се четат и със съзнанието за историческата роля, която са играли. Книгата на Вазов и Величков е дала възможност на много млади българи от това време да влязат за пръв път в досег с големите европейски писатели на миналото и на тогавашната съвременност.

Пълното название на този труд на Вазов и Величков е: «Българска христоматия или сборник от избрани образци по всичките родове съчинения, с приложение на кратки жизнеописания на най-знаменитите списателе. За в класовете на градските училища и на реалните гимназии». От самото заглавие личи, че авторите си поставят една общообразователна цел. Но книгата им добива популярност не само вред учениците и далеч надхвърля мащабите на предпоставените й задачи.

В «Българска христоматия» творбите са разположени в няколко раздела по родове: епическа поезия (Басни и приказки; Балади; Идилии; Поеми, лирическа поезия (Оди; Елегии), песни (Народни песни; Художествени песни, Сатири и епиграми; Антологически песни, сонети и други стихотворения), драматическа поезия (Трагедии; Драми; Комедии). Наред с преводните творби тук широко са включени и произведения на български автори и образци на нашия фолклор. С това БХр става и една от първите антологии на българската поезия, като същевременно дава възможност да се съизмери ръстът на новата ни литература с големите европейски литератури.

Идеята да бъде съставена една подобна «Христоматия» е занимавала Вазов дълго време. Най-ранното свидетелство е от 1879 г. В писмо до своя приятел Спас Вацов той пише: «Предложението Ви да издадем една книга от леки лирически стихотворения наши и друга от преведени от други славянски поети с биографиите им (к. В.), която е превъзходна и която приемам с благодарение, може да се осъществи къде пролет» (писмо от 18 януари 1879 г. от Русе). Но едва по късно, когато

е вече в Пловдив, Вазов се заема с осъществяването на тази разгърнала се вече идея. За това начинание той разказва: «В това време у Величкова възникна идеята да съставим една христоматия за по-горните класове на гимназията. Тая идея бе възприета и от издателя Манчева. Като другар в своята работа Величков покани мене и аз охотно приех. За образец ни послужи Галаховата христоматия. Освен от Галахова ползувахме се и от френски учебници, и от сборниците на Гербеля, и от други някои руски издания. Френските късове превеждах направо от оригинала, немските и английските — от руски» (Шишм, стр. 66—67). В предговора си към съчиненията на Константин Величков в издание от 1911 г., озаглавен «Възпоменателни бележки за К. Величков», Вазов пише: «Без тая христоматия ние никога не бихме превели толкова хубави откъслеци от европейските литератури, с които за пръв път се запознаваше не само учащата се младеж, но и широката читающа публика у нас.»

Образците, които Вазов и Величков са използували при съставянето на книгата си, са били действително подходящо избрани. «Галаховата христоматия», за която говори Вазов, е «Русская хрестоматия» — отпечатана през 1842 г. и преиздавана многократно. Алексей Дмитриевич Галахов (1807—1892) е руски литератор, чиято дейност е тясно свързана с кръга на Белински. Тази близост е обусловила и високия идейно-естетически критерий при съставянето на неговата «Руска христоматия». Очевидно нейното название е било модел за заглавието на труда на Вазов и Величков. Николай Василевич Гербел (1827—1883) е също прогресивен руски литератор — той е близък на М. Л. Михайлов и Н. В. Шелгунов, вземал е участие в дейността на тайното общество «Земя и Воля». Неговите христоматии: «Поэзия славян» (1871), «Русские поэты в биографиях и образцах» (1873), «Английские поэты в биографиях и образцах» (1875), «Немецкие поэты в биографиях и образцах» (1877), са били широко известни не само в пределите на Русия. Запазени са свидетелства, че в ранния период на дейността му тези книги са били постоянно и любимо четиво на Вазов.

Към голяма част от творбите в БХр Вазов и Величков поместват кратки очерци за биографията и цялостното творчество на авторите. Данните за тези очерци те взимат предимно от споменатите руски сборници. Със сигурност може да се твър-

ди, че Вазов е автор на очерците за (по реда на поместването им) Мицкевич, Омир, Тасо, Лермонтов, Некрасов, Колцов, Жилбер, Шамисо, Хайне, Бърнс, Шели, Тенисън, Шилер, Гьоте, Корней, Молиер. Приписвани са му и други очерци, но както и в случаите с ред неподписани преводи в БХр Вазовото авторство тук е трудно установимо.

За сериозността, с която Вазов е гледал на преводаческата дейност, свидетелствуват множество негови статии и откъслечни изказвания. В рецензия за превод на «Дон Кихот», поместена в сп. «Наука», г. II (1882), кн. IV, той пише: «Ний винаги сме били на мнение, че един голям списател не може и не трябва да се превожда освен в стила и във формата, в която е писал той.» И още: «Прочее според нас едно творение в стихове не трябва да се преведе освен пак в стихове, сир. във формата на автора му; то не ще бъде същото в проза; ако това е непозволено, то още помалко е позволено да го съкращаваме. Може ли един прост преводач да даде присъдата си върху един гений?» Като се има пред вид, че това е все още времето на «побългаряването», на най-свободно третиране на оригиналния текст, ще доловим актуалността на тези Вазови съждения.

Особено внимание на преводната литература Вазов обръща в периода на редактирането на сп. «Денница» (1890—1891). В това издание той помества критични материали за преводите на: «Демон» от Лермонтов (преводачи Алеко Константинов и Пенчо Славейков); «Моцарт и Салиери» и «Скъперникът рицар» от Пушкин, «Хамлет» от Шекспир и «Фауст» от Гьоте (преводач Т. Ц. Трифунов); «Животът на Ал. Македонски» от Плутарх (преводач Никола К. Лица) и др. Високата мисия на преводача Вазов охарактеризира така: «Има произведения от творчеството на человеческия дух, които притежават неуведаема, вечна красота и младост, които държат нащрек удивлението на всичките поколения и служат за гордост на оня народ, който ги брои в склада на своите литературни богатства. Такива творения имат общочеловеческо значение, защото в тях се отражава цялата душа, целият мир на человека, независимо от средата, времето и предразсъдките на тая или оная епоха. Те принадлежат на всичките народи. На пръсти се четат подобни неумиращи творения... Когато една литература ги притежава, като оригинални творения, или в превод — достоен за тях, — то тая литература може да се наре-

че вече богата литература (к. н.). Утешително явление са у нас попълзновенията да се сдобием с преводите на гениалните и образцовите творения; един ред опити, повече или по-малко несполучливи, доказаха добрата ни воля да си заграбим с пълни шъпи от това духовно богатство, като доказаха, уви, в същото време нашето безсилие» (сп. «Денница», г. II (1891), кн. 3). Прекомерната критичност на Вазов спрямо тогавашното състояние на преводната ни литература се обяснява именно с високия му идеал за преводаческо умение. Многобройни свидетелства говорят, че Вазов е бил особено ревнив и към преводите на собствените му произведения на чужди езици.

Работата по съставянето на «Българска христоматия» и написването на споменатите рецензии не изчерпват дейността на Вазов като преводач и критик на художествения превод. Той запазва интерес към този «най-труден род на литературата» (по израза на Пушкин) през целия си продължителен творчески път. И по-късно, макар и не в тези мащаби, той превежда отделни творби. Ред преводни стихотворения Вазов включва в свои оригинални стихосбирки — «Поля и гори» и «Звукове» — и това безспорно означава, че той ги цени вече с новия им езиков облик и като част от националната ни литература. Впрочем, това е било обичайна практика по това време за видните наши поети.

Вазов гледа на работата си по създаването на БХр като полагане основите на една традиция. И действително тази книга става задълго един образец. По-късно, по време на емигрантството му, К. Величков издава през 1891 г. в Солун нова «Христоматия, или сборник от избрани образци...», която в много отношения следва общото им с Вазов дело. За съвети и с молба за превеждане на нови стихотворения се обръща Ст. Костов към Вазов по време на емиграцията му в Одеса във връзка с работата си с Д. Мишев над «Христоматия по изучаване словесността в горните класове на гимназиите, петокласните, педагогическите и духовните училища. Съставили Ст. Костов и Д. Мишев, 1889, Хр. Г. Данов, Пловдив (вж. преписката между тях през март—юни 1888 г.). За тази книга Вазов превежда нови творби от руски автори — част от тях Костов не помества и съдбата им е неизвестна. В. Хр. на Костов и Мишев заедно с извънредно големия брой оригинални Вазови произведения са

поместени и 20 негови превода. В известното си отворено писмо до брата на поета Борис Вазов Гео Милев си спомня за изключителното въздействие на Вазовото творческо участие в претърпялата няколко издания Хр. на Костов и Мишев върху младите български поколения. 16 превода от Вазов включва по-късно и Стилиян Чилингиров в известната си «Славянска антология» от 1910 г.

В различно време преводаческата-дейност на Вазов е привличала вниманието на видни наши литератори. По-важни работи за Вазовите преводи са: Пенчо Славейков, «Историята на една малка песен», сп. Мисъл, г. XIII (1903), стр. 345.; Боян Пенев, «Гете у нас», сп. «Училищен преглед», 1908, кн. IX, стр. 420; М. Милетич-Букорещлиева, «Поетическите преводи на Вазова», сб. Иван Вазов. Живот и творчество. За седемдесетгодишнината от рождението му. София, 1921 г.; Георги Бакалов, От Пушкина до Смирненски. Литературни очерки, София, 1937 (главите «Вазовите преводи из Некрасова» и «Вазовите преводи из Надсона»); Михаил Арнаудов — бележките към т. 4 от: Иван Вазов. Събрани съчинения, С., 1948 г. Техните наблюдения ние широко използуваме в настоящите бележки.

Поради ограничения му обем Вазов не е включвал преводите си в проекта за Паскалевото издание на своите съчинения. Това усложнява работата по уточняването и подреждането на Вазовото преводаческо наследство. Както вече споменахме, пълното академическо систематизиране на неговите преводи все още е задача на бъдещето. Единственият опит на Вазов да събере в отделна книга своите преводи е издадената през 1911 г. сбирка «Из големите поети». Естествено е именно тя да стане ориентир при днешното издаване на тази част от литературното творчество на народния ни поет.

ИЗ ГОЛЕМИТЕ ПОЕТИ

Идеята за издаването на тази книга принадлежи на Георги Бакалов (вж. Величко Вълчев, Иван Вазов. Жизнен и творчески път, БАН, София — 1968 г., стр. 474). Тя излиза като № 25—26 на «Нова библиотека» на книгоиздателство «Знание»— Ссфия, което издава прогресивна литература. В титулната страница е отбелязано: «Поправено издание». Това не означава, че сбирката е имала преди 1911 г. някакво друго издание. Издателите сбрщат внимание, че при събирането на своите преводи Вазов чувствително е прерабстил повечето от тях.

В този раздел ние поместваме (след критично обгледване на текста и сравнение с по-старите редакции) творбите от тази единствена Вазсва преводна сбирка в реда на поместването им. Направените от автсра поправки са отразени в бележките.

Стр. 367. Б о р — Хайне. — БХр — ИГП. — Превод на прсчутсто стихстворение «Ein Fichtenbaum» от Хайне. Вазов е направил своя превод по не по-малко популярния авторизиран превод на Лермонтов «На севере диком стоит одиноко». На Хайневото стихотворение и на трудностите при неговото превеждане Пенчо Славейков посвещава известната си статия «Историята на една малка песен» (сп. «Мисъл», г. XIII (1903), стр. 346). Пенчо Славейков отбелязва, че трудностите при предаването на смисъла на тази творба в редица славянски езици прсизтича от факта, че там думата «бор» е съществително от женски род. По този начин се загубва възможността да се осмисли «виденето» на бора като «любовен копнеж». Такъв е случаят с двата вариантни превода на Лермонтов («бор» на руски — «сосна»). Българският език дава добра възможност за вярност към оригинала в това отношение. Но, според Славейков (и тсй има известни основания в твърденията си), в своя превод Вазов се е отдалечил дори от Лермонтов, въпреки че използува съществителното от мъжки род «бор». Безспорно, драстичната критичност на Славейков е и един «отговор» на споменатата стрицателна рецензия на Вазов за превода на П. П Славейков и Алеко Константинов на «Демон» от Лермонтов (вж. и бел. към превода на «Демон» по-нататък). Пенчо Славейков сам прави прецизен превод на «Боръ» от Хайне, който се налага по-трайно от Вазовия в съзнанието на читателите и завсюва място всред най-големите постижения на българското преводаческо изкуство.

Трябва да се отбележи, че при подготовката на «Из големите поети» Вазов преработва първоначалния си превод от БХр (сбект на критиката в «Историята на една малка песен» — очевидно не без влияние и на критичните бележки на Пенчо Славейков.

БХр:

ст. 3: И клати д р е м л и в о о ш м у л е н и в е т в и;

ст. 4: Със синкав обвиени сняг; ст. 5: И борът сънува за южна пустиня; ст. 7: И гледа там палма, как тихо, честито; ст. 8: Под златното слънце вирей.

Стр. 367. Удавеникът. — Б Хр. Тук заглавието е: Удавений. —ИГП — Превод на известната балада Утопленник от Пушкин. Спазен е стихотворният размер на оригинала — четиристъпен хорей; има малки изменения в реда на римите: вм. *abab — abcb*. Няма съществени смислови отклонения от оригинала.

БХр:

ст. 2: И на татка си кръщът; ст. 4: Мъртъв челяк на брегът; ст. 8: Дай ми шапката оттам. Четвъртата строфа има следната редакция:

— Де мъртвеца? — Ей там, тате!»
Той видя: на голий бряг,
дето мрежата сушаха,
мъртъв проснат бе човек.

Пета строфа:

Безобразно трупът страшний
бе подпухнал, посинял;
кой ли сиромах злочести
тук е грешна душа дал?

Шеста строфа:

Риболов ли е удавен,
или някой си пиян,
или клетия търговец —
от разбойници обран?

Ст. 26: Той озърта се, върви; ст. 27: И удавеното тяло; ст. 29: И от стръмний бряг с греблото; ст. 30: Бутнà гов потока бръз; ст. 44: Кандилото зажумя; ст. 29: — Кой е? — Отвори, любезний!; ст. 50: — Та що искаш ти от нас?; ст. 51: Що се скиташ тука, Кайне? ст. 54: Де да прòстреш ти крака; ст. 56: Той повдига със ръка; ст. 57: Навън месечина, а мъртвий; ст. 58: Стои тамо и мълчи; ст. 59: От брада му капки падат; ст. 68: Той пришушна и легна; ст. 71: И до утрото прозорцът.

Стр. 371. Алпухара — Мицкевич. БХр. — «Поля и гори» (1884) — «Поля и гори» (1893) — Слав. ант. — ИГП.— Преводът на баладата е направен според руския превод на Н. Гербел (Н. Гербель, Поезія славян, 443). Спазен е размерът на руския превод.

БХр:

ст. 7: Испанци отвънка са знаме побили; ст. 9: Едвам зазори се, ревнаха пушкала; ст. 10: Рухнаха прегради, стени; ст. 11: И кръстът Христовий в града се показа; ст. 12: И всичко стана̀ — съсипни; ст. 16: И тръгва решително той; ст. 17: Куп горди испанци в палатите пусти; ст. 20: И пият най-скъпи вина; ст. 25: Той бе Алманзòр, арабскийт властител; ст. 39: Те спускат се, стискат го нежно, горещо; ст. 45: И бледен, отслабнал, той в миг коленичи; ст. 59: Кат мен ще се тръшкате, бърчете, вийте.

Шестнадесета строфа:

Той влачи се, свива се в мъки предсмъртни
и къса меса си кат луд,
и нещо прегръща с ръце посинели,
и смей се безумен и лют;

ст. 65: Издъхна. Очи му безжизнени зяпат; ст. 72: Бе сетния воин умрял.

Стр. 374. Към Мелпомена — Хораций. — БХр. — ИГП. — Превод на прочутата тридесета ода от трета книга «Оди» на римския поет Квинт Хораций Флак (65 — 8 г. до н. е).

БХр:

ст. 5: Не, цял не ща умра — във тъмний гроб забравен.

С безмълвната мома бди беловласий жрец — върховният жрец и старшата весталка ежегодно извършвали на Капитолия молебен за благоденствието на Рим.

Давн — легендарен цар на Апулия, родното място на Хораций.

Офид (Авфид) — река в Апулия.

Песните еолийски — ритмите на еолийските поети Алкей и Сафо.

Мелпомена — муза на трагедията (отначало се е считала за муза на песните въобще, а по-късно — на печалните песни).

Стр. 375. Последните минути на един млад поет — Жилбер. — БХр. — ИГП.

БХр:

ст. 4: Злощастните са нему синове.

Жилбер, Никола Жозеф Лоран (1750—1780) — известен в своята епоха френски поет, създал сам за себе си легендата за нещастния, гонен и преследван поет. Въз основа на тази не напълно достоверна легенда Жилбер е бил смятан от френските романтици за техен предходник в известни отношения.

Стр. 376. Сам излязох на поле широко — Лермонтов. — БХр. — Слав. ант. — ИГП. — Превод на известното «Выхожу один я на дорогу» от Лермонтов. Стихът на превода съответствува на оригинала — петостъпен ямб; рими — *abab*. Понякога срещаме смислови изменения на образите. Напр. срв. ст. 3—4:

Ночь тиха, пустыня внемлет богу
и звезда с звездою говорить.
(Божий свят утихнал е дълбоко
и звезда с звездата хорати.)

БХр:

ст. 20: Дъбът старий, винаги зелен.

Стр. 377. Кат гледам страхотийте на войната — Некрасов. — БХр. Тук преводът е подписан от Константин Величков. Окончателният текст силно се различава от този превод. Явно Вазов е превел наново стихотворението, като е имал все пак пред вид Величковия опит. — Слав. ант. Тук със заглавие «Войната». — ИГП. — Превод на стихотворението «Внимая ужасам войнъ. . .» от Некрасов. За този превод Георги Бакалов пише: «Вазов е разбил 17-те непрекъснато следващи стиха от оригинала на четири куплета по четири стиха. Изменил е четиристъпния ямб в петстъпен: дава вместо 8 и 9 срички, по 11 и 10 срички. Сбитият стих на Некрасов е разтегнат, за да се побере съдържанието. В последните пет реда на оригинала редът на римите е променен, а в превода си остава същият» (Георги Бакалов, От Пушкина до Смирненски. Литературни очерки, София, 1937, Библиотека «Знание», стр. 29). Въпреки че прави и редица други бележки за смислови отклонения от

оригинала, Бакалов дава извънредно висока оценка за превода на писаното през 1854 г. по повод на Кримската война известно Некрасово стихотворение: Вазов «прекрасно е предал тъжното настроение на майката» и: «Преводът на Вазова с право се ползваше с една завидна популярност и се пееше».

Стр. 378. Не, музо, не зови, не ме увличай сладко! — Надсон. — Не е помествано в БХр. — Хр. на Костов и Мишев, т. II, стр. 466—467. В писмо до Ст. Костов от 5 юли 1888 г. (времето на одеското емигрантство на Вазов) поетът пише: «Пращам Ви в отделен плик до брата си няколко преводни стихотворения. Между тях три от Надсона, руски талантлив поет, от школата на Некрасова, умрял твърде рано от чахотка, преди две години.» Тези преводи Вазов прави в отговор на молбата на Костов да преведе нещо за подготвяната христоматия. Не е известна съдбата на третото преведено от Надсон стихотворение. — ИГП. — Превод на «Нет, муза, не зови! Не увлекай мечтами» от Надсон. Преводът е в размера на оригинала: шестостъпен ямб. Не е спазен редът на римите: вм. *abab* — *abc*. (Вж. по-подробно в очерка на Бакалов «Вазовите преводи из Надсона» — стр. 67—69 от цит. съч.)

Хр. на Костов и Мишев: ст. 5: Нелек бе тоя път. Тревоги и съмнения; ст. 7: Отрано се сломих в борба с беди, прегради; ст. 13: И как те бих възпял! Как смело бих въстанал.

Стр. 379 — Брате мой, страждущий брате мой, чуй. . . — Надсон. — Не е помествано в БХр. — Хр. на Костов и Мишев (Вж. бележката към предишното стихотворение). — Слав. ант. — ИГП. — Превод на стихотворението «Друг мой, брат мой усталый» от Надсон. Ритъмът е изменен: в оригинала срещаме четиристъпен анапест, а Вазов редува ту анапест, ту дактил. Има и промени в смисъла.

Хр. на Костов и Мишев: ст. 10: Не превита под тежкия кръст; ст. 12: Да разлей мир и щастие навръст; ст. 19: Озърни се — виж злото ни помазва веч.

Стр. 380. Пророк. — Лермонтов. — БХр. — Тук са поместени два различни превода на стихотворението — на Вазов и на П. Р. Славейков. — Слав. ант. — ИПГ. — В превода е

спазен размерът на оригинала: четиристъпен ямб с редуване на мъжки и женски рими — *abab*. По отношение на смисъла Вазов се придържа близо до оригинала, но не запазва специфичния библейски дух на образността в части от стихотворението.

БХр:

ст. 2: Пророческий ми д у х изпрати; ст. 19: Бащите сочат ме с ъ с б я с; ст. 21: Деца, д е ц а , п р и м е р ч е вам.

Стр. 381. С л о н и м ъ н и ч е — Крилов. — БХр. — Тук произведението е поместено в раздела «Басни и приказки», без да се посочва името на автора. — ИГП. — Превод на баснята «Слон и моська» на И. А. Крилов. Преводът е направен доста свободно. У Вазов стихът е по-етегнат. Той чувствително изменя финала на баснята:

Пускай же говорят собаки:
— Ай моська! Знать, она сильна,
что лает на слона!
(А хрътът го печално гледа
и каза му: — Полай го, мили мой!
Бъди юнак и по-далечко стой.)

Стр. 382. Х е к т о р и А н д р о м а х а — Омир. — БХр. — Тук откъсът е поместен заедно с други преводи из «Илиада» на Гр. Пърличев, Ф. Велиев и П. Р. Славейков. — ИГП. — Превод на фрагмент от шеста песен «Среща на Хектор с Андромаха» (от ст. 399 до ст. 496) на «Илиада», направен по класическия руски превод на Н. И. Гнедич (изд. 1829 г.). Вазов се придържа близко до смисъла и ритмиката на руския текст.

БХр:

ст. 3: Плод на взаимна любов, п р е л е с т е н, звезда лучезарна; ст. 20: А изгори му тялото със почит, с оръжето п и щ н о; ст. 42: Но отговаря й Хектор, юнак в е л и к, пламенноокий; ст. 48: Слава и чест зарад мен и за татка т а м да печелъ; ст. 49: Зная аз, чувствувам, м и с ъ л т а и сърцето ми казват; ст. 88: Мила супруго, недей се к о с и, не скърби без мярка; ст. 97: Гривестий шлем в з е м а; мълком тръгна си назад Андромаха.

А р г и в ц и (аргийци)[1] — едно от трите имена на гърците,

[1] При изготвянето на бележките към имената от откъса е използуван речникът към превода на «Илиада» на Александър Милев и Блага Димитрова.

употребявани в поемата; другите две са: ахейци и дорийци.

Т и в и (Тива) — град в Троада, резиденция на Еетион, бащата на Андромаха, близо до планината Плак.

Г е т и о н (Еетион) — владетел на малоазийския град Тива, баща на Андромаха, убит от Ахил.

П л а к с к а д о л и н а — от планината Плак, в чието подножие се е намирал град Тива.

Д в а т а А я к с а — «великият, големият Аякс», син на Теламон и Перибоя, и «малкият» или «бързият» Аякс, син на Ойлей.

И д о м е н е й з н а м е н и т и — син на Девкалион, внук на Минос, цар на Крит.

Д в а т а А т р е е в и с и н а — Агамемнон и Менелай.

А р г о с — долината на река Пеней.

Стр. 385. П а н Т а д е у ш — Мицкевич. — БХр. — Тук в скоби под името: «Начало на встъплението». — ИГП. — Превод на първите 45 стиха от «Епилог» на «Пан Тадеуш», правен по превода на Н. Берг (Поезія славян, Спб, 1871, стр. 444). Епилогът е намерен между ръкописите на Мицкевич и е обнародван за пръв път през 1860 г. Дълго време погрешно е бил смятан за встъпление към поемата и е бил поставян в нейното начало. Именно затова и Вазов в БХр. слага споменатото подзаглавие. Във Вазовия превод е спазен размерът на руския текст, който обаче чувствително се различава от полския оригинал по форма.

БХр:

ст. 4: И ядове, и плач на бедните м и братя; ст. 17: Кат гарвани з а леш, смъртта ожидат нам; ст. 30: В домашний кръг седнал, с у т и х н а л о лице.

Стр. 387. И з «М е д н и й к о н н и к» — Пушкин. — БХр. — ИГП. — Превод на «Встъпление» и «Част първа» на поемата «Медный всадник. Петербургская повесть» на А. С. Пушкин. Спазени са размерите на стиха в оригинала: четиристъпен ямб с неправилно смесени мъжки и женски рими. Има смислови отклонения. Напр. ст. 48: Твоих задумчивьх ночей— Твоите нощи, пълни с мраз (БХр.) или — И твоите нощи без глас (ИГП). Ст. 18: «Та руско име да се слави» Вазов е добавил от себе си; той няма адекват в оригинала. В част първа са изпуснати петнадесет стиха — от ст. 12 до ст. 27 вкл. Това е отстъплението за името на героя Евгений. Изпуснати са също: от ст.

47 до ст. 62 («мечтанието на Евгений»); от ст. 102 до ст. 121 («царят наблюдава наводнението»); от ст. 149 до ст. 152 (краткото отстъпление за «мечтата»).

БХр («Встъпление» — изпуснато е названието му):

ст. 6: Полека плаваше за риба; ст. 7: По трънястия, камен брег; ст. 10: Въртоп чухонцу сиромашки; ст. 12: Във чийто влажен, вечен мрачен; ст. 24: Ще ни дохождат гости нови; ст. 30: Там, дето финският рибар; ст. 31—33:

Клет храненик на естеството,
водите порял със греблото
и фърлял мрежа с навик стар.

Ст. 35: Дворци, постройки, кули, сгради; ст. 39: Нева̀ облече се в гранит; ст. 43: Цъфтят до светлите вълни; ст. 50: Обичам твоя строен вид; ст. 53: И твойте здрави чугунни; ст. 54: И твойте нощи, пълни с мраз; ст. 55: Прозрачний мрак и бляск безлунний; ст. 58: И всичко вън се потаило; ст. 59: Палати, улици, легла; ст. 73: На чашата с винò възвряла; ст. 82: И лъскавите шапки медни; ст. 90: Или — пак гордата Нева̀; ст. 98: И спусти ярости, вражди.

БХр —част първа:

ст. 3: Нева в оградата си стройна; ст. 28: С блага окружени отвред; ст. 29—33:

Че той веч служи две години
и че Нева приижда нине,
че мостовете ще свалят
и два дни ще го разделят
от негова Параша мила.

Ст. 37: В прозореца и вятър прòклет; ст. 38—39:

Тъй да не вий...
Но морен поглед
задряма, той заспа. Навън.

Ст. 42: Ужасен ден. Нева бурлива; ст. 43: През цяла нощ бухтеше дива; ст. 50: На Нева, как се пръска, пени; ст. 54: Нева възвърна се назад; ст. 55:

Надува се, клокочи жива; ст. 56: И цели острови залива.

Ст. 64 липсва в БХр.

Ст. 68: Повдигат се, шумат, царуват; ст. 71: Отправни лодки и стени; ст. 75: Къщя, поднесени мостове; ст. 81: Де, над високото крило; ст. 84—86:

Въз звяра мраморний, с чело
открито и с ръце скръстени
седеше клетият Евгений.

Ст. 91: И шумно чипка му краката; ст. 93: И шапката му даже взе; ст. 103: Колибка бедна, де седът; ст. 104: Вдовица, щерка.... Тоя път; ст. 105: Море, море ще бъде само; ст. 109: А там — той вижда тоя път; ст. 110: Че къмто него със гърбът.

Стр. 394. На полската мишка, изровена от плуга ми — Бърнс. — БХр. — Тук вместо «полската» — «полянската». — ИГП. — Превод на Бърнсовото стихотворение «To a mouse, on turning her up in her nest, with the plough, November,1785» по руския превод на неизвестен преводач (Н. Гербель. Англійскіе поэты. Спб, 1875, стр. 233). В ст. 19, в края, възстановяваме думата «срит» от БХр (вм. «скрит» от ИГП), тъй като става въпрос за очевидна грешка.

БХр:

ст. 5: Не съм аз толкоз лош челяк; ст. 12: Ще умра също в прах; ст. 18: Със дар обсипва нас?

Стр. 396. На чучулигата — Шели. — БХр. — ИГП. — Превод на «To a Skylark» от Пърси Биш Шели. Преводът е направен от руски по превода на В. Марков (Н. Гербель, цит. изд., стр. 325). Оригиналът е от 21 строфи. Руският преводач изоставя само една. Вазов превежда само седем — една трета от цялото произведение. Естествено, той чувствително се отдалечава от оригинала.

БХр:

ст. 7: От земя се вдигаш; ст. 9: Във небето стигаш; ст. 27: В мисли лучезрачни.

Стр. 397. Настая вечер пак — Некрасов. — БХр. — Тук със заглавие «Откъсляк». — Слав. ант. — ИГП. — Превод на последните четиринадесет (Вазов ги предава в тринадесет)

стиха на известната Некрасова «Елегия» (1874). Спазен е размерът (шестостъпен ямб) и редът на римите (*аавв*). В статията си «Вазовите преводи из Некрасов» Георги Бакалов разглежда подробно смисловите отклонения от оригинала, които според него тушират гражданските мотиви в творбата (вж. Георги Бакалов. От Пушкина до Смирненски, С., 1937, стр. 30—34).

БХр:
вм. ст. 7:

Награда за потът, проклятье за врагът,
за бедният народ — облага от трудът.

Ст. 11: Но тоя за кого по тоз вечерен час.

Стр. 398. Отколе нас съдбата зла потиска — Неруда. — БХр. — Тук преводачът не е означен. — Слав. ант. — За преводач е посочен Д. К. Попов. Възможно е съставителят Чилингиров да е бил подведен при вземането на стихотворението от БХр от подписа на Д. К. Попов под следващото преводно стихотворение. В периодиката стихотворението е било печатано два пъти (заедно със стихотворението на Неруда «Ний йоще не умееме да мрем. . .», което даваме в следващия раздел като невключвано в ИГП): сп. «Наука», г. II, 1882 и в края на статията на Вазов за Ян Неруда от сп. «Денница», г. II, 1891, кн. 10, стр. 492—494. — ИГП. — Вазов високо е ценил творчеството на чехословашкия писател Ян Неруда (1834—1891), най-вече социалните и патриотическите мотиви в него. Статията от «Денница» е писана по повод смъртта на писателя. Освен споменатите две стихотворения Вазов превежда от Неруда и една прозаическа творба: «Йона Дивакът» из «Арабески», сп. «Денница», г. I, 1890.

БХр:
ст. 7: Тя с свойта вечна злоба ни приучва.

Стр. 398. Лудият — Петьофи. — Не е помествано в БХр. — За пръв път в сп. «Денница», г. II, 1891, кн. 1. — ИГП. — Преводът на това прочуто стихотворение на Петьофи се е ползувал с най-широка известност всред нашата интелигенция.

Стр. 403. Из сбирката «Танталово наследство» — Връхлицки. — За пръв път цикълът от четири

стихотворения из стихосбирката «Танталово наследство» («Dědictvi Tantalovo», 1888 г.) на чешкия поет и драматург Ярослав Връхлицки е отпечатан в сп. «Денница», г. I, 1890, кн. 10 Публикацията е придружена с обширна справка за автора.

Стр. 403. I. Припомняне из Тацита — Връхлицки. — «Денница» — Слав. ант. — ИГП. — Превод на стихотворението на Връхлицки «Reniscence z Tacita». Спазен е единадесетосричният размер на оригинала.

Стр. 404. II. Ехуда Халеви — Връхлицки. — «Денница». — Слав. ант. — ИГП. — Превод на стихотворението «Iehuda Halevy» на Яр. Връхлицки. Запазен е дванадесетосричният размер на оригинала — с цезура след шестата сричка (в превода — след втория амфибрахий).

Стр. 405. III. Разговор на морето — Връхлицки — «Денница». — Стихосбирката «Звукове» — I (1893) и II (1897). — Слав. ант. — ИГП. — Превод на творбата на Връхлицки «Hovor na moři». В оригинала стихът е 8- и 9-сричен. У Вазов се появяват и единадесетсрични стихове, което нарушава на места ритъма.

Зв I и II:

ст. 1: Казах на птичката: о птичко жива; ст. 3: Къде отнесе мойта скръб горчива; ст. 12: Оставих ги на пустий бряг; ст. 13: Ти пак си весел, млад и лек — ми рече.

Стр. 406. VI. Долу крилата! — Връхлицки. — «Денница». — Зв—I и II. — Слав. ант. — ИГП. — Това стихотворение всъщност не е от стихосбирката «Танталово наследство». В «Денница» под него е отбелязано: «Това стихотворение е взето от най-последния брой на чешкото списание «Lumir».

Зв I и II:

ст. 1: Долу, хей, крилата! — чуй се позив гневен днес отвред; ст. 13: Долу, хей, крилата! Даже чистите друг път селца.

Стр. 408. Из «Скъперникът рицар» — Пушкин. — Поместена за пръв път в ИГП. — Превод на втора сцена («монологът на барона») на една от «малките трагедии» на Пушкин «Скупой рицар (Сцены из ченстоновой трагикомедии The covetous Knight)». Спазен е размерът на стиха — петстъпен ямб.

Вазов стриктно се придържа към оригинала — смисловите отклонения са незначителни.

Ченстоновой трагикомедии — от Уйлям Шенстон, английски поет от XVIII в., автор на елегии, оди, балади. Вероятно него е имал пред вид Пушкин в подзаглавието въпреки че у Шенстон няма произведение с такова заглавие.

Стр. 412. Из «Освободений Ерусалим» — Торквато Тасо. — БХр. — ИГП. — Превод на откъс от четвърта песен на основното произведение на големия италиански поет Торквато Тасо (1544—1595) — епическата поема «Освободеният Ерусалим» («La Gerusalemme Liberata», 1580). Вазов проявява траен интерес към неговото творчество: пише статия за него, посвещава му стихотворение в стихосбирката «Италия».

БХр:

ст. 12: Кат тигрица заклана; ст. 36: Що фъркa в небесата; ст. 38: Из ъгловете адски; ст. 77: А багряний му взор блещи; ст. 78: Като комета бясна.

Стр. 415. Умиращият гладиатор — Байрон. — БХр. — Тук преводът на този откъс от «Чайлд Харолд» е поместен след друг преведен от Д. К. Попов откъс «Прощаването на Чайлд Харолда (Из I песен)» и има подзаглавие «От същата поема». — «Поля и гори» — I (1884) и II (1893). — ИГП. — По двете станси (140 и 141) от четвърта песен на прочутата поема на Джордж Гордон Байрон «Странствуванията на Чайлд Харолд». Тези две станси са описание на една мраморна скулптура в музея на Капитола, известна като «Умиращият гладиатор». По този фрагмент от «Чайлд Харолд» Лермонтов пише известното си стихотворение «Умирающий гладиатор» (1836). Вазовият текст е всъщност превод на това стихотворение. Той се придържа към размера на стиха и смисъла на Лермонтовата творба. Вазов обаче не превежда заключителните й две строфи. По-важни смислови отклонения са образът на майката във «видението» на героя и разширяването на творбата със ст. 22—23.

БХр, «Поля и гори» — I и II:

ст. 14: Де Дунавът шуми с кристални си води; ст. 16: И майка си клета и свой бащa болнавий.

БХр и «Поля и гори» — I:

ст. 18: За да им донесе от боя много плечки.

Стр. 416. Евгений Онегин (Евгений в село. Из втора песен) — Пушкин. — БХр. — ИГП. — Превод на първите четири «онегински строфи» на глава първа на «Евгений Онегин. Роман в стихах» на Пушкин. Запазен е размерът на оригинала — четиристъпен ямб, но отклоненията в реда на римите нарушават архитектониката на оригиналната «онегинска строфа». Има и някои смислови отклонения. Напр.:

Там друг невинных наслаждений
благословить бы небо мог.

Съответните стихове в превода са:

Любителят на естеството
минал би там щастливи дни.

С нанесените по-късно поправки Вазов е отстранил голяма част от неточностите на превода от БХр.

БХр:

вм. ст. 12—13 от I строфа:

А дървосадът запустелий,
де тихите дриади бдът,
тъмнейше се на дивий рът.

(С тази поправка Вазов всъщност прави 14-стишната «онегинска строфа» 13-стишна.)

II строфа: ст. 1—6

Почтений замък бе построен
по старовремский вкус и стил,
широчък, якичък, спокоен,
със вид задрямал и унил,
с широки стаи, зимни, летни,
с приемна с краски разноцветни.

Ст. 8: И пещ със пъстри шарений; ст. 9: Туй всичко днес се варди дивно; ст. 13: И замки вехти, в буренак.

III строфа:

ст. 9—14

Найде книжа от време вето,
тефтер за харчът, стовни две

със сладко и със питие
и календар от осмо лето.
Добрият дядо много спал,
та друга книга не фащал.

Ст. 5 от IV строфа: Филòсоф в таз пустиня сравна. (Последната дума е явна печатна грешка вм. «славна».)

Дриади бдят... — според вярванията на древните гърци, духове покровители на дърветата; те живеят и умират заедно с дърветата, които охраняват.

Стр. 418. Из «Демон» — Лермонтов. — БХр. — ИГП. — Превод на първите три строфи и на първите пет стиха от част първа на известната поема на М. Ю. Лермонтов «Демон. Восточная повесть». Някои стихове са съкратени, а другаде са прибавени нови смислови акценти с разгръщане на един стих в два. Спазен е размерът на стиха — четиристъпен ямб с рими: *abab*. Интересно е да се отбележи, че в редакцията от ИГП Вазов се е отклонил още повече от съдържанието на оригиналния текст — вероятно поправките са правени без нова сверка с руския текст.

Вазов е ценял своя превод. В анонимна рецензия (подпис «Георги») от сп. «Денница», г. I, 1890, кн. 10 за превода на Алеко Константинов и Пенчо Славейков (Демон, източна повест от М. Ю. Лермонтова, превели от руски А. Константинов и П. П. Славейков («Библиотека Свети Климент», книжки VIII и IX, София, 1890) той противопоставя по-високите качества на своя превод на колективното ново преводаческо дело. Трябва да се признае, че в ред отношения той има основания за проявената критичност.

БХр:

ст. 3: На красни дни блажений спомен; ст. 6: Той бляскал като херувим; ст. 9: Във своя бяг неуловим; ст. 13: На фърлените звезди там; ст. 35: Кат чист брилянт светил, горял.

Между ст. 37 и ст. 38 е стоял стихът: С космата грива на гърбът; ст. 39: Що волно фърка по светът. Вм. ст. 42:

Дошли от южните страни,
на север него завождали.

Ст. 45: Ония каменни стени; ст. 47: Стърчели грозни, сред мъглите.

Стр. 420. Той — Хюго. — БХр. — ИГП. — Превод на една част от стихотворението «Lui» (от стихосбирката «Les Orientales»). Всъщност преведени са само първата част и две строфи от третата част на стихотворението. Преводът е доста свободен и на места са допуснати неточности поради непълно схващане смисъла на оригинала.

БХр:

ст. 3: И творческият дух в душа ми жадна лей; ст. 16: И на съдбата той сърдито повелява; ст. 33: На смъртний час зове войски си стари той; ст. 46: Навред сè твоят лик сърдит и лучезрачен.

Мемнон — един от героите на Троянската война в следомировските митове. С името на Мемнон гърците наричали статуята на египетския фараон Аменхотеп III, която дълго време при изгрев слънце издавала жалостен звук, който напомнял човешки глас; казвали, че загиналият от ръката на Ахил Мемнон приветствува своята майка Еос. Образът на Мемнон, приветствуващ изгрева на слънцето, често се среща в поезията.

Стр. 422. Възпоминание — Пушкин. — БХр. — ИГП. — Превод на известното елегично стихотворение на Пушкин «Воспоминание» («Когда для смертного умолкнет шумний день...», 1928). В ръкописите на поета това стихотворение има свое продължение, но Вазов е превел само частта, която е печатана приживе на Пушкин. Шестнадесетте стиха на оригинала той предава с дванадесет — това съкращение се е получило за сметка на последните осем стиха — в третото четиристишие Вазов сплита мотиви от тях. Преводът е доста свободен.

БХр:

ст. 7: И злобни спомени кат змий кипът.

Стр. 423. Из «Увехнали рози» — Змай Йованович. — Не е поместено в БХр. — Сп. «Денница», г. I, 1890, кн. 3. Заедно с това стихотворение под същия наслов на цикъла тук са помести-

ни в превод на Пенчо Славейков и стихотворенията на Йован Йованович Змай «Въздишка» и «Скръб». — Превод на стихотворението на видния сръбски поет Змай (1833—1904) «Видиш ону звезду горе». Спазен е четиристъпният хореичен размер на стиха в оригинала. На места преводът е доста свободен.

Стр. 424. Съвременний рицар — Шамисо. — БХр. — ИГП. — Тук за автор на стихотворението погрешно е посочен Хайне. — Преводът е направен по руския превод на Ф. (Гербель, Немецкіе поэты, стр. 403).

БХр:

ст. 4: Чист въздухец да поглътне; ст. 23: Но «мороженo» прохладно; ст. 24: Донесете ми по-скоро; ст. 31: Веч «морожно» нито шушка; ст. 43: От един лакей случайно; ст. 44: Грабна блюденце с «морожно»; ст. 51: И мороженото хладно; ст. 59: И с ужасните дракони; ст. 60: Страх не е ме да се боръ; ст. 64: В тоя натиск да загинъ.

Шамисо, Адалберт фон (1781—1838) — немски писател и учен-натуралист. Най-известното му произведение е повестта «Необичайната история на Петер Шлемил», която е преведена на почти всички европейски езици; в нея са осъвременени редица мотиви от народната легенда за Фауст и от произведения на Гримелсхаузен.

Стр. 427. Дележът на земята — Шилер. — БХр. — «Поля и гори» (1884) и «Поля и гори» (1893). — ИГП. — По руския превод на Н. Гербель (Немецкіе поэты, стр. 261). Вазов не се придържа стриктно до руския превод, с което се е отдалечил още повече от оригинала.

БХр, «Поля и гори» — I и II:

ст. 9: Търговецът грабнà богатствата със жар; ст. 16: Че всичките места са грабнати и взети; ст. 17: Тежкò, тежкò на мен! Един остах без кът; ст. 21: Защо роптайш така? — извика му Зевèс; ст. 22: Къде, къде кат див се скиташе до днес; ст. 27: И с мисъл кат фърчах из царството ти златно; ст. 29: Юпйтер отвеща: земята дадох аз.

Стр. 428. Аюдаг — Ад. Мицкевич. — БХр. — ИГП. — Превод на «Ajudah» (Sonety Krymskie) от Адам Мицкевич по

руския превод на С. Дуров (Н. Гербель. Поэзія славян, Спб, 1871, стр. 437). Докато Мицкевич спазва класическия принцип за римуване на сонета — с четири рими, — Вазов използува шест рими. Има чувствителни отклонения и от руския превод (За Вазовите преводи на трите «кримски сонета» на Мицкевич вж. студията на Боян Пенев «Българските преводи на Кримски сонети», Годишник на Софийския университет, Историко-филологически факултет, книга XXII-2, София, 1926 г.). За ИГП Вазов прави чувствителни промени спрямо текста от БХр.

БХр:

ст. 2: Аз гледам как се борят талазите шумливи; ст. 3: Как пръскат се пенливи о каменния бряг; ст. 4: И се превръщат в искри, в елмаз, в дъги светливи; ст. 7: И пак назад се теглят, като оставят там; ст. 9: Така и твойте гърди, разпален певец.

Последните четири стиха на сонета тук имат следната редакция:

Но щом светата лира вземеш във ръцете
на тяхното беснило настанува конец:
те бягат и оставят след себе си в сърце ти
прекрасни, нови песни — с тях свиваш си венец.

Стр. 429. Утихнало море — Ад. Мицкевич. — БХр. — Тук към сонета има подзаглавие: Из «Кримски сонети». — ИГП. — Превод на «Cisza morska» от Адам Мицкевич по руския превод на Н. С-в (Н. Гербель. Поэзія славян, Спб, 1871, стр. 433). Стиховете у Мицкевич са 13-срични, в руския превод са 13- и 12- срични ямбични, а у Вазов 13 - и 14-срични, също амбични. В този сонет Вазов се придържа по-стриктно до руския текст.

БХр:

ст. 8: Матрозът си отдъхва и весел става той; ст. 10: То в часове бурливи на дъното се тай; ст. 11: Но ти кога си тихо — повдига се, играй; ст. 13: То спи в беди големи, но в мире — безпощадно; ст. 14: И с кървави си нокте гърдите ми копай.

Стр. 429. Гробът на Потоцка — Ад. Мицкевич. — БХр. — За разлика от другите стихотворения под този сонет няма подпис на Вазов като преводач, но в съдържанието и този превод е означен като негов — ИГП. — Превод на «Gròb Potoc-

kiej» по руския превод на Н. Берг (Н. Гербель, цит. ант., стр. 435).

БХр:

ст. 1: Изгонена в далечната чужбина; ст. 3: Кат пращаше на мила си родина; ст. 5: На севёр там, като с брилянти бели; ст. 6: Небето е засипано с звезди; ст. 10: Във таз чужбина, гол, забравен странник.

Стр. 430. Майска царица — Тенисон. — БХр. — ИГП. — Преведено от руски по превода на А. Плещеев (Н. Гербель, Английские поэты, Спб, 1877, стр. 326). Във втората част («Срещу Нова година») е пропусната шеста строфа.

БХр (част първа — «Ожидание»):

ст. 8: Мене, мамо, ще там изберът; ст. 11: Хубавици и гиздави Мери; ст. 16: Утре, мамо, ще мен изберът; ст. 69: Утре ден ще да лъсне чудесен; ст. 77: Как е сладко туй тихо шуртенье; ст. 78: На ручейката бистра в долът.

БХр (част втора — «Срещу Нова година»):

ст. 9: Аз изпратих вечерните лучи; ст. 14: Веч зелени да вида хълми; ст. 15: Ни да гледам как цъфнат дръвята; ст. 26: По прозорците фанало лед; ст. 34: Врана своето гнездо ще свий.

Стр. 437. Мария Стюарт — Шилер. — БХр. — ИГП. — Тук е неправилно написано малкото име на автора: «Вилх.» (Вилхелм) вм. Фридрих. — Превод на четвърта сцена от трето действие на известната творба на Шилер по руския превод на А. Шишков (Гербель, Немецкие поэты, стр. 296). Преводът следва стиховия размер и смисъла на руския текст.

БХр:

ст. 1: Как казват това място; ст. 13: Фърли държавна господарко, поглед; ст. 110: Тук дори в мойта мирната столица; ст. 189: Вам; и ваште годеници даже.

Стр. 447. Орлеанската девица — Шилер. — БХр. — ИГП. — Преведено е само първо действие — сцени десета и единадесета по руския превод на В. Жуковски (Гербель, Немецкие поэты, стр. 300).

Стр. 457. Фауст — Гьоте. — БХр. — ИГП. — Превод на началото на главата «Кабинетът на Фауст» от трагедията на

Гьоте по руския превод на Н. Греков (Немецкие поэты, 1877, стр. 188). За този превод вж. Боян Пенев. Гете у нас. Училищен преглед, 1908 г., кн. 9.

Стр. 461. Сид — Корнейл. — БХр. — ИГП. — Превод на сцена втора от второ действие на известната творба на Пиер Корней. Няма съществени смислови отклонения от оригинала.

Стр. 464. Борис Годунов — Пушкин. — БХр. — ИГП. — Превод на началото на сцената «Ночь. Келья в чудонском монастире» и началото (без въвеждащия монолог на Самозванеца) на сцената «Ночь. Сад. Фонтан». Има някои смислови отклонения в диалога между Марина и Самозванеца. В ст. 38 — 39 от втората преводна сцена в ИГП погрешно е написано «Гадуков» вм. «Годунов». Тук изправяме тази грешка.

БХр. (първа сцена):

ст. 3: Изпълних длъжността, що господ сам; ст. 35: С душа потънала в билòто; често; ст. 59: И страшно, стидно някак си ми стана; ст. 100: Велможите във расо небогато.

БХр (втора сцена):

ст. 51: Ти с нищо него да сравниш не можеш; ст. 77 В украинските крайща. Там научих.

Стр. 471. Хернани — В. Хюго. — БХр. — ИГП. — В превода на сцена втора от четвърто действие на известната творба «Ернани» от Виктор Юго са пропуснати стиховете: от 96 до 114 и от 133 до 138.

Стр. 477. Освободений Прометей — Шели. — БХр. — ИГП. — Преводът на този откъс от творбата на Шели е направен по руския превод на Д. Минаев (Н. Гербель, Английские поэты. Спб, 1877, стр. 326). Вазов следва размера на стиха на руския текст.

Стр. 482. Учените жени — Молиер. — БХр. — ИГП. — Преводът на този откъс е направен от оригинала без съществени смислови изменения.

НЕВКЛЮЧЕНИ В «ИЗ ГОЛЕМИТЕ ПОЕТИ» СТИХОТВОРНИ ПРЕВОДИ

В съставената от Вазов и Величков «Българска христоматия» голям брой стихотворни преводи не са подписани. За част от тях са правени предположения относно Вазовото авторство като преводач. Някои дори са били включвани в изданията на преводите му. Тук поместваме само тези от тях, за които това авторство може да се счита доказано, допълнени с някои новооткрити из периодиката преводи.

Стр. 489. Тъга на селянина — Колцов. — БХр. — Слав. ант. Тук е даден и превод на същата творба от П. Р. Славейков. — Превод на «Раздумье селянина» от Кольцов. Вазов е слял шестте четиристишия на оригинала и по този начин стихотворението е изгубило песенната си форма. Допусната е една неточност при превода: «Сяду я за стол» е предадено: «Сядам при стола».

Стр. 490. Последната борба — Колцов. — В БХр е поместено без подпис на Вазов, но тъй като този подпис фигурира върху другото стихотворение от същия автор, може да се предполаги, че именно Вазов е неговият преводач.

Стр. 491. Кораб — Лермонтов. — В БХр под самото стихотворение няма подпис, но то е подписано с името на Вазов в Хр. на Костов и Мишев.

Стр. 492. Облаци — Лермонтов. — Сп. «Денница», г. II (1881), кн. 11—12. — Слав. ант. — Превод на известното «Тучи» на Лермонтов. Вазов е спазил размера на оригинала — четиристъпен хорей с женски рими *abab*.

Стр. 492. Разхубавяла, разцъфтяла — Алексей Толстой. — В БХр е дадено без името на автора и на преводача. — В Христоматията на Костов и Мишев е подписано. — Слав. ант.

Стр. 493. Ний още не умееме да мрем — Неруда. — Това стихотворение е било поместено заедно с другото стихотворение на Ян Неруда «Отколе нас съдбата зла потиска» в сп. «Наука» и е било цитирано в статията на Вазов за Неруда от сп. «Денница» (вж. бел. към другото стих. от Неруда в предишния дял).

Стр. 493. Простила — Франсоа Копе. — Печатано за пръв път в т. 4 на СС-1948. По сведение на М. Арнаудов Вазов е превел стихотворението по молба на артистката от Народния театър Вера Игнатиева Кирова на 22 август 1921 г.

Копе, Франсоа Едуард Жоакен (1842—1908) — френски поет и драматург, член на Френската академия. Популярен в средите на средната буржоазия в свое време със сантименталността на творбите си.

Стр. 497. Стихотворения — В. Уманов-Каплуновски. — Сп. «Българска сбирка», г. IX (1902), кн. 4.

Уманов-Каплуновски, Владимир Василевич (1865—1939) — руски литератор, автор на сборници разкази («Незабележими драми», 1899), поеми и стихотворения, романи («Фарисеи», 1905). Превежда от славянските литератури. Стихотворните му преводи са събрани в книгите «Баян» (1888) и «Славянска муза» (1892). Тук и в литературната периодика помества голям брой Вазови произведения. Очевидно преводите в «Българска сбирка» са един жест на признателност от страна на Вазов. С Уманов-Каплуновски Вазов поддържа десетилетна кореспонденция. Доскоро голяма част от нея беше неизвестна. (Подробно за тази кореспонденция вж.: В.И. Злиднев — «Неизвестные письма И. Вазова», «Славянский архив. Сборник статей и материалов», Издательство АН СССР, 1961, стр. 241 и «Дополнение к «Неизвестным письмам И. Вазова», сп. «Советское славяноведение», 1975, кн. 5.)

Стр. 500. Вярую — Пол Делуреда. — Сп. «Преобразователь» г. I (1903), кн. 4.

Стр. 501 Трънеидъб — Крилов. — Сп. «Художествена култура», г. II (1911), кн. 11—12.

СЪДЪРЖАНИЕ

ПОЕМИ

Грамада 9
Моята съседка Гмитра 46
Зихра 66
Загорка 79
В царството на самодивите 115
Кихавицата на Саллюста 178
Синайска роза 192

ЛЕГЕНДИ ПРИ ЦАРЕВЕЦ (1910)

Свети Димитрий Чудотворец 201
Проклятие въз Иванка 206
Балдуин 212
Калояновий орел 218
Куманката 222
Княгиня Ирина Комнен 227
Кир Тодор в Търново 231
Конецът на Иван-Асеня II 236
Калиман II 239
Ивайлова брачна нощ 245
Мария 249
Бягството на Ивана-Асеня III 252
Татарска царица 257
Лобната скала 266
Чоки 270
Момата на Къз-хисар 275
Велбъжд и Сливница 280

Сара 287
Патриарх Евтимий 292
Жидов гроб 300
Сборът на духовете 305
Литургията 311
Шишмановий бряст 315
Минарето 319

II

ПОЕМИ

Видул 327
Трайко и Риза 346

СТИХОТВОРНИ ПРЕВОДИ

Из големите поети (1911)

Бор (Хайне) 367
Удавникът (Пушкин) 367
Алпухара (Мицкевич) 371
Към Мелпомена (Хораций) 374
Последните минути на един млад поет (Жилбер) 375
Сам излязох на поле широко (Лермонтов) 376
Кат гледам страхотийте на войната (Некрасов). . . . 377
Не, музо, не зови, не ме увличай сладко! (Надсон) . . . 378
Брате мой, страждущий брате мой, чуй. . . (Надсон) . . 379
Пророк (Лермонтов) 380
Слон и мъниче (Крилов) 381
Хектор и Андромаха (Омир) 382
Пан Тадеуш (Мицкевич) 385
Из «Медний конник» (Пушкин) 387
На полската мишка, изровена от плуга ми (Бърнс) . . . 394
На чучулигата (Шели) 396
Настая вечер пак (Некрасов) 397
Отколе нас съдбата зла потиска (Неруда) 398
Лудият (Петьсфи) 398

Из сбирката «Танталово наследство» (Връхлицки)

I. Припомняне из Тацита 403
II. Ехуда Халеви 404
III. Разговор на морето 405
IV. Долу крилата! 406
«Из Скъперникът рицар» (Пушкин) 408
Из «Освободений Ерусалим» (Торквато Тасо) 412
Умиращият гладиатор (Байрон) 415
Евгений Онегин (Пушкин) 416
Из «Демон» (Лермонтов) 418
Той (В. Хюго) 420
Възпоминание (Пушкин) 422
Из «Увехнали рози» (Змай Йованович) 423
Съвременний рицар (Хайне) 424
Дележът на земята (Шилер) 427
Аюдаг (Мицкевич) 428
Утихнало море (Мицкевич) 429
Гробът на Потоцка (Мицкевич) 429
Майска царица (Тенисон) 430
Мария Стюарт (Фр. Шилер) 437
Орлеанската девица (Фр. Шилер) 447
Фауст (Гьоте) 457
Сид (Корнейл) 461
Борис Годунов (Пушкин) 464
Хернани (В. Хюго) 471
Освободений Прометей (Шели) 477
Ученните жени (Молиер) 482

Невключени в «Из големите поети» стихотворни преводи

Тъга на селянина (Колцов) 489
Последната борба (Колцов) 490
Кораб (Лермонтов) 491
Облаци (Лермонтов) 492
Разхубавяла, разцъфтяла (Ал. Толстой) 492
Ний още не умееме да мрем (Неруда) 493
Простила (Франсоа Копе) 493

Стихотворения (В. Уманов-Каплуновски)
I. На връх Машука 497
II. Аз виждам ясно — ти страдайш 498
III. Защо зовеш ме пак? 499
Верую (Пол Делуреда) 500
Тръне и дъб (Крилов) 501

Бележки 504

ИВАН ВАЗОВ

СЪБРАНИ СЪЧИНЕНИЯ В 22 ТОМА

ТОМ V. ЛИРИКА

Редактор Славка Иванова
Художник Евгени Климчаров
Худ. редактор Елена Маринчева
Техн. редактор Цветана Арнаудова
Коректор Елена Куртева

Формат 84/108/32; тираж 60 100 екз.; печатни коли 37.50; издателски коли 28.69; л. г. VI/33; изд. № 3916;пор. № 157 /1975 г. на изд. «Български писател»; дадена за набор на 8. VII. 1975 г.; излиза от печат на 30.XI.1975 г.; цена 3.59 лева

ДПК «Димитър Благоев» — София